IDEA, PHILOSOPHIÆ TUM *MORALIS*, TUM *NATVRALIS*.

Sive,

EPITOME COMPENDIOSA utriusque ex *Aristotele excerpta*, & *Methodicè dispositа*.

A Mr. *Franc.* Burgersdicio in Academia *Lugduno-Batava*, Logices & Ethices Professore ordinario.

N.C. F. LADAN OXFORD

OXONII,
Excudebat *W.H.* Impensis *Jos: Godwin*, & *Ric. Davis*. 1667.

D.

BODLEIAN LIBRARY
14
MAR
1923
OXFORD

INDEX Capitum & Titulorum quī hâc IDEA continentur.

Cap.

1. DE *Philoſophiæ Moralis definitione, certitudine, Auditore, & diviſione.*
2. *De bono in genere.*
3. *Variæ ſententiæ de felicitate.*
4. *Vera ſententia de felicitate humanâ.*
5. *De eo quod invitum ac ſpontaneum eſt.*
6. *De ſpontanearum actionum principiis.*
7. *De affectibus in genere.*
8. *De affectibus in ſpecie.*
9. *De voluptate & dolore.*
10. *De virtutibus intellectualibus & præcipuè de Prudentia.*
11. *De natura Moralis virtutis in genere.*
12. *De cauſa efficiente Moralis virtutis.*

13. *De Pietate.*
14. *De fortitudine.*
15. *De temperantia.*
15. *De liberalitate & Magnificentia.*
17. *De Magnanimitate & Modestia.*
18. *De Mansuetudine.*
19. *De veracitate.*
20. *De Comitate & Urbanitate.*
21. *De Justitiâ universali & Jure.*
22. *De Justitiâ particulari.*
23. *De continentiâ, Tolerantiâ, & virtute Heroicâ.*
24. *De Amicitiâ.*

IDEA

BIBLIOTHECA BODLEIANA

IDEA PHILOSOPHIÆ MORALIS.

CAP. I.

De Philosophiæ Moralis Definitione, certitudine, Auditore, & Divisione.

§. 1. PHILOSOPHIA est animi nostri perfectio, quanta quidem naturali mentis nostræ conatu ea potest obtineri. Itaque, cùm animus noster non solùm cognoscendi, sed etiam appetendi, & agendi facultate sit instructus; necesse fuit Philosophiam non in solâ veritatis speculatione, sed etiam in vitæ, & humanarum actionum directione consistere.

2. Hinc Philosophia divisa fuit à Peripateticis in Theoreticam sive speculativam, & Practicam. *lib.* 1. *Metaph. cap.* 1. Quarum illa res sempiternas, & à naturalibus, ac necessariis causis fluentes solius veritatis desiderio contemplatur: (hoc enim sonat vox Θεωρεῖν:) hæc occupata est in iis, quæ nostro arbitrio subjecta sunt quorum cognitio-

nem non propter se amplectimur, sed ut secundùm eam vitam nostram & actiones componamus, & mores formemus.

3. Philosophia Theoretica residet in intellectu speculativo, cujus munus est res absolutè simpliciterque cognoscere, ut res sunt, hoc est, quatenus habent essentiam, quæ definitione potest explicari; bonitate aut malitiâ nullo modo consideratâ. Philosophia Practica est in intellectu practico, cujus munus est res cognoscere, ut bonæ vel malæ sunt; eásque dijudicare, & voluntati appetendas, aut repudiandas proponere.

4. Intellectus ergo practici judicium est fons & norma nostrarum appetitionum, & actionum. Ea enim agimus, & volumus agere, quæ intellectus practico suo judicio dictat agenda esse, aut non esse agenda.

5. Actiones, quæ ex practici intellectus dictamine, ac judicio proficiscuntur, ad duo genera possunt revocari: Vel enim ποιήσεις sunt vel πράξεις.

6. Hæc duo vocabula, etsi à multis confundi solent, Peripatetici tamen, cùm de moribus agunt, significationibus ea distinguunt. *lib. 6. Ethic. cap. 4.* Nec tamen omnes eodem modo. Quidam enim eas solùm actiones ποιήσεις esse volunt, quæ opus aliquod post se relinquunt; πράξεις, quæ nullum post se relinquunt opus. Sed hoc discrimen non est

ex

ex usu sumptum, quem habent hæ voces apud *Aristotelem*. Is enim ποιήσεις arte, πράξεις prudentiâ dirigi docet *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 35. At multæ actiones, quæ post se non relinquunt opus; ut, *cantare*, *saltare*, *equitare*, arte potiùs, quàm prudentiâ diriguntur: quæ proinde non πράξεις, sed ποιήσεις appellandæ sunt.

7. Verum discrimen in eo positum est quòd ποιήσεις à solâ pendeant arte, non etiam cupiditate, aut alio aliquo impetu facultatis appetentis; πράξεις contra sequantur conditionem & impetum appetitus. Itaque ποιήσεις, sicuti cætera omnia, quæ ab arte proficiscuntur, habent τὸ εὖ id est, *perfectionem ob quam laudantur*, in seipsis inclusum. Ideóque sufficit, eas ipsas cùm fiunt πῶς ἔχειν, id est, ut certo modo *se habeant*. At πράξεις quoniam à prudentia prodeunt, ideóq; cum virtute conjunctæ sunt, non habent in seipsis; neq; satis est ut ipsæ cùm fiunt certo modo se habeant; sed hoc insuper requiritur, ut ὁ πράττων, i.e. *is qui autor est* τῆς πράξεως, certo modo sit affectus. Ac primò quidem, ut sciens; deindè, ut deliberato consilio; tertiò, ut firmâ & immutabili voluntate agat. *lib.* 2. *Eth. c.* 4. Hinc fit, ut ποιήσεις ab eventu; πράξεις ab animo atque affectu autoris æstimari soleant. Nihil enim refert, quo animo aut affectu

Iætus an iratus sit ὁ ποιῶν, modo artis sequatur regulas, erit bona & laudabilis ἡ ποίησις; at πρᾶξις recta non est, nisi à recto, & composito proficiscatur animo.

8. Philosophia practica non est ars, sed prudentia: ideóque non circa ποιήσεις, sed circa πράξεις versatur. Unde & *practica* dicta est, & ἠθικὴ, hoc est moralis Philosophia. Mores enim animi quos *Græci* ἤθη appellant, τῷ ἔθει, id est *consuetudine* format, & appetitum ad honestatem, atque virtutem incitat, & dirigit. *lib.* 2. *Eth. cap.* 1. & *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 6.

9. Cùm πράξεις, sive actiones morales, ut dictum est, ab animo æstimandæ sint, Philosophia moralis tota in eo debet esse, ut animum nostrum fingat ac formet.

10. Ad hanc rem duo requiruntur; primò, ut intellectus judicet ac dictet esse bonum, quòd reverà bonum est, & malum, quod reverà malum est: secundò, ut feratur in id, quod intellectus dictat esse bonum; & declinet ab eo, quod dictat esse malum.

11. Ut intellectus bonum, & malum inter se possit sine errore discernere, doctrinâ imbuendus est: ut appetitus rectum sequatur judicium intellectus, subigendi sunt, & in ordinem cogendi affectus, & perturbationes; nè vel subito, & vehementi impetu intellectus judicium pervertant; vel offusâ caligine

ne pervertant, & in partes suas pertrahant.

12. Cùm intellectus rectè monet, & intellectui rectè monenti appetitus non refragatur, πράξεις etiam nostræ, sive actiones morales, eo se, quo decet, habebunt modo, nihilque à nobis proficiscetur, quod sit contra viri boni officium.

13. Finis Philosophiæ moralis est felicitas humana, hoc est, ejusmodi status, quo perfectior nullus in hominem cadit, secundùm præscriptum rectæ naturalisque rationis in terris, inter homines viventem.

14. Ex iis quæ dicta sunt, Philosophia moralis, non incommodè definietur hoc modo: Philosophia moralis est, Prudentia dirigens humanas actiones, ut, quantum in hac vita fieri potest naturæ viribus, benè beatéque vivat. Quibus verbis tum objectum, tum finis Philosophiæ continetur, quæ in sequentibus pleniùs explicabuntur.

15. Dogmata Philosophiæ moralis non tantâ possunt ἀκριβείᾳ tradi quantâ tradi solent dogmata Philosophiæ Theoreticæ, præsertim ea, quæ ad Matheſin spectant. Τὰ γὰρ καλὰ καὶ δίκαια, περὶ ὧν ἡ πολιτικὴ σκοπεῖται, τοσαύτην ἔχει διαφορὰν καὶ πλάνην, ὥστε δοκεῖν νόμῳ μόνον εἶναι, φύσει δ' μή. Id est, *Ea quæ honesta sunt & justa in quorum consideratione versatur civilis scientia, sive*

Philosophia moralis, tantam habent varietatem, tantum errorem, ut lege modò, non autem naturâ constare videantur. Nam neque eadem apud omnes, neque etiam apud eosdem semper eádem justa censentur. Τὸ ταὐτὸν δὲ τισὶ πλάνην ἔχει καὶ τ' ἀγαθὰ, διὰ τὸ πολλοῖς συμβαίνειν βλαβὰς αὐτῶν. Id est, *Similis error versatur in iis, qua ut bona expetuntur, quoniam ex his multi detrimenta capiunt. lib.* 1. *Eth. cap.* 3.

16. Et licèt multa sint, quæ naturâ suâ bona sunt, aut mala: non pauca tamen occurrunt, quæ, cùm naturâ suâ sint ἀδιάφορα, bona tamen aut mala fiunt, vel latâ civili lege, vel ob circumstantias adjectas à quibus facta nostra morales differentias accipiunt.

17. Quæ per se, ac naturâ suâ bona sunt, aut mala, ea recta ratio discernit: in quo discrimine, etsi ipsa sibi norma sit, quo tamen rutiùs judicet in tanta judiciorum varietate, divina lex respicienda est, quæ moralis appellatur. Quæ nihil aliud est, quàm expressa imago legis naturalis, ac compendium moralis Philosophiæ. In cæteris, quæ naturâ suâ sunt ἀδιάφορα debet humana ratio usu acquirere discernendi facultatem.

18. Auditorem Philosophiæ moralis oportet τῇς ἔθεσιν ἔχθαι καλῶς id est *more & consuetudine rectè ductum esse: lib.* 1. *cap.* 4. ut, quoties ipse rerum moralium discrimen

non

non satis novit, aliorum sequatur rectè monentium consilia, & præcepta. Principium enim in moralibus est τὸ ὅτι Qui enim τὸ ὅτι habet perspectum, sive suâ, sive aliorum operâ atque institutione, τὸ διότι non debet sollicitè desiderare. *lib.* 1. *Eth. c.* 4. Multa enim à Majoribus bene constituta sunt, ut aiunt *I. C. ff de Just. & Jure. l.* 20. quorum reddi non potest ratio. Imò multa ideò bona sunt, quia lege majorum constituta sunt. Hæc, si quis morum pravitate contemnat, frustra animum adjiciet ad moralem Philosophiam.

19. Hinc sequitur, juvenem non esse ἐπιτήδειον, id est, *idoneum* auditorem Philosophiæ moralis. Juvenis enim τοῖς παθήμασιν ἀκολαστικὸς ὢν ματαίως ἀκούσεται καὶ ἀνωφελῶς. Id est, *affectibus obnoxius vanam & inutilem operam sumet in audiendo. lib.* 1. *Eth. c.* 3. Nam aliorum recta præcepta, & salubres admonitiones quæ suis affectibus adversantur, superciliosè, & pertinaciter rejiciet, ac contemnet. *lib.* 10. *Eth. cap.* 9. Juvenis autem quisque non κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀλλὰ κατὰ τὸ ἦθος, id est, *non ex ætate, sed ex more* judicandus est. Non enim ab ætate defectus hic proficiscitur, sed ab eo, quòd vitam, & omnia quæ in vita sibi occurrunt, non tam ratione, quàm affectu animi sui metiatur. *l.* 1. *Eth. c.* 3

20. Est

20. Est & alia causa, ob quam juvenis minùs idoneus sit auditor Philosophiæ moralis: nimirum, quia ἄπειρός ἐστι τῶν κατὰ τὸν βίον πράξεων. Id est, *imperitus est earum actionum, in quibus civilis vita, ac societas consistit.* lib. 1. Eth. cap. 3. Actiones enim civiles versantur circa singularia, de quibus non secundùm præcepta, sed secundum occasionem judicandum est. *lib. 2. Eth. cap. 2.* Quod certè fieri non potest, nisi ab eo, qui longo rerum usu, atque experientiâ, prudentiam sibi comparavit: quæ in juvenibus admodùm rara est,

21. Philosophiæ moralis duæ sunt partes; altera communis, quæ Ethica strictiore quâdam significatione nominatur; altera specialis, quæ in Oeconomicam, & Politicam subdividitur.

22. Ethica non agit de moribus singulorum hominum seorsim in certa aliqua vitæ practicæ specie, sed tradit generalia principia, ex quibus vitæ practicæ mores formandi sunt, *lib. 1, Mag. Mor. cap. 1.* tum in familia, quod fit in Oeconomicâ; tum in civitate, quod fit in Politica.

23. Etenim cum homo naturâ suâ sit animal πολιτικὸν, id est, *sociabile*, sequitur vitam non esse humanam, quæ non vivitur in humana societate. Vita solitaria, quam quidam fingunt, aut divina, aut belluina quædam

dam vita est. Ὁ γὰρ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν, ἢ μηδὲν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος ἐστὶν ἢ θηρίον ἢ θεός. id est, *qui non potest societatem cum aliis contrahere, aut eâ non indiget, sibi abunde sufficiens, aut fera est, aut Deus.* lib. 1. Pol. cap. 2.

24. Præcepta quæ in Ethicâ tradenda sunt, ad tria capita revocari possunt: vel enim agendum est de felicitate, ut fine totius Philosophiæ moralis: vel de actionibus moralibus earúmque differentiis ac principiis, de affectibus, déque voluptate ac dolore, ut de objecto: vel denique, de virtute, ejúsque speciebus, ut & de amicitia, ut de mediis quibus ad felicitatem perveniatur.

CAP. II.
De bono in genere.

§ 1. QUod est subjectum in scientiis, id est finis in Ethica, aliísque disciplinis præcepta sua ad usum aliquem referentibus. Debet ergo Ethica tradi methodo analyticâ, sumpto exordio à fine, hoc est, à felicitate. Ut autem felicitatis naturam meliùs assequamur, priùs de bono in genere, ejúsque variis speciebus, quædam præmittenda sunt.

2. Bonum dicitur quasi *duonum* à duobus,

bus, quia quicquid bonum est, id non nisi alteri bonum esse dicitur, ut ex Boni definitione § 3. liquebit. *Græcè* dicitur ἀγαθὸν ἀπὸ τῦ ἄγαν θέειν, id est, *valde currere*. Antiquitus enim ἀγαθὸς erat epitheton bellatorum; idémque significabat, quod *fortis, strenuus*: quia pro ea, quæ tunc obtinebat, præliandi consuetudine, milites pedum pernicitate censebantur. Hinc apud *Homerum* toties πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεὺς, Id est, *celer pedibus Achilles*. Postea vox ista ad quamlibit rei præstantiam significandam adhibita fuit. Eodem modo ἀρετὴ παρὰ τὸν Ἄρη, id est, *à Marte*; & virtus à viro dicto primo ad fortitudinem, postea ad quemlibit laudatum habitum significandum adhibita. *Plato* ἀγαθὸν derivat ἀπὸ τῦ ἄγειν id est, *ducere*, quòd nos amore sui ducat, & impetum animi ad sese moveat, *Seneca Ep.* 118.

3. Bonum dicitur; quicquid alicui congruum est ac conveniens: malum contra, quicquid alicui adversum est, ac repugnans. Hinc sequitur, ut bonum naturâ suâ desiderium concitet & amorem; malum, odium & fugam.

4. Unaquæque res appetit bonum non quodlibet promiscuè, sed id, quod sibi bonum est: sicuti quælibet res repudiat, non quodcunque malum, sed quod sibi malum.

Atque

Atque hoc sensu intelligendus est *Aristoteles*; cum bonum à posteriori definit τὸ πάντα ἐφίεσθαι. Id est, *quod omnia appetunt* lib. 1. cap. 1.

5. Ut res variæ sunt, & varius rerum appetitus; ita multiplex est forma boni & mali; etenim res quædam sunt quæ innato appetitu, sine prævia cognitione in bonum feruntur, aut à malo refugiunt, aliæ in bonum feruntur, & à malo refugiunt appetitu elicito, hoc est, appetitu, qui à præeunte objectæ rei notitiâ excitatur atq; dirigitur. Illæ semper feruntur in id, quod revera bonum est; & refugiunt ab eo quod revera malum est, hæ feruntur etiam in id, quòd revera bonum non est, sed videtur esse, & aversantur etiam id quod malum non est, sed vîdetur esse.

6. Hujus discriminis causa est, quòd appetitus innatus non possit à scopo aberrare: fluit enim à cujusque rei naturâ. At appetitus elicitus aberrare à scopo suo potest, quia à prævia rei notitia, quæ non rarò falsa est, movetur, ac dirigitur.

7. Appetitus elicitus, non solum in homine sed etiam in brutis est; verum bonum & malum, prout ad bruta, aut ad appetitum innatum spectat non est hujus loci: sufficerit hic considerasse, quod ad hominis appetitum pertinet. Quanquam & hoc geminum: aliud enim naturæ viribus respondet, aliud non

non nisi gratiæ peculiaris auxilio potest obtineri. Unde illud naturale, hoc gratiæ, sive spirituale bonum appellari solet. Sed spirituale bonum Theologis relinquimus; de naturali bono nobis erit sermo.

8. Bona naturalia distribuuntur in tria genera: in bona animi, corporis & fortunæ, sive bona externa. *lib.* 1. *Eth. cap.* 8. *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 3.

9. Bona animi sunt animo convenientes habitus tam speculativi, quam practici: & actiones, quæ ex iis proficiscuntur; ut & voluptas, quæ istarum actionum comes est. His enim rebus animus ornatur, ac perficitur.

10. Bona corporis sunt sanitas, robur, pulchritudo: item sensuum externorum, & internorum integritas: ingenium, indoles, & id genus aliæ dotes, quæ pendent à corporis εὐεξίᾳ. *lib.* 1. *Rhet. cap.* 5.

11. Bona fortunæ sunt nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama: item εὐπαιδία, amici, libertas, ac tandem divitiæ, quæ partim natura constant, ut pecora, plantæ; partim lege, ut nummi, servi; partim arte, ut ædificia, supellex. *lib.* 1. *Rhet. cap.* 5.

12. Nobilitas, (ut de bonis animi & corporis nihil dicam singulatim) est dignitas familiæ, ob antiquam virtutem majorum, in posteros, legitima successione derivatam à principe, aut eo qui jus habet majestatis, solenniter

lenniter collata, & certis privilegiis munita?

13. Nobilitas ergo non est merum figmentum, sed fundamentum habet in natura. Siquidem bonis, & generosis ineſt facultas quædam procreandi, quoad fieri poteſt, sibi similes, hoc est, ingenuos & faciles ad virtutem. *Ariſt. in fragm. de Nobil.* Mores enim animi sequuntur temperamentum corporis: corpus autem, ejúsque temperamentum, à parentibus in liberos transfundi, vel ipſa docet experientia.

14. Veruntamen, quia magis à consuetudine virtus, quàm à natura pendet, sæpè fit, ut, quos natura fecerat ad virtutem, ii prava consuetudine ab avita virtute familiæ suæ degenerent. Etenim quo quis præstantiorem nactus est indolem, eo deterior evadit, quum consuetudo naturam pervertit. Hinc natum est proverbium; *Heroum filii noxæ.*

15. Qui à majorum virtute degenerant, nihil nobilitatis habent, præter opinionem & titulum; re ipsa carent. Quod enim virtute partum est, vitiis amittitur.

19. Honor est externum signum εὐεργετικῆς δόξης, id est, *beneficæ opinionis*, quod exhibetur viro bono tanquam præmium virtutis, ut alii illius exemplo ad virtutem incitentur Ex *lib.* 1. *Rhet. c.* 5. & *lib.* 4. *Eth. cap.* 3.

17. Ex qua definitione tria consequuntur.

1. Hono-

1. Honorem potius in hononante esse quàm in honorato *lib.* 1. *Eth* c. 5. hoc est, pendere magis ab arbitrio honorantis, quam honorati, 2. Non deferri improbro. Qui enim improbo defertur, non honor est, sed honoris umbra: quæ non virtuti, sed consuetudini tribuitur. 3. Non deferri ab improbo. Improbus enim neque de virtute sincere judicare potest, nec quenquam virtutis causa amare. Quod tamen necesse foret, si verum honorem alteri deferret.

18. Laus est honor qui oratione fit; aut λόγῳ ἐμφανίζων μέγεθος τῆς ἀρετῆς. i.e. *oratio ostendens magnitudinem virtutis*, *l.* 1. *Rhet.* c. 9. Gloria est consentiens laus bonorum de excellente virtute bene judicantium. *Cicer. Tusc. q. l.* 3. Εὐδοξία ἐστὶ τὸ ὑπὸ πάντων σπουδαῖον ὑπολαμβάνεσθαι. ἢ τοιοῦτόν τι τυγχάνειν, ὃ πάντες ἐφίενται. i.e. *bona fama est, ab omnibus præditum virtute censeri, vel tale quid habere, quod omnes expetunt l.* 2. *Rhet.* c. 5. Reliquas bonorum externorum species percurrere non est operæ pretium.

19. Bona animi, quia sunt in nostra potestate, magis quidem proprie bona dicuntur, quam bona corporis, aut bona externa, quæ in nostra potestate non sunt posita, *l.* 1. *Eth.* c. 8. Bona tamen corporis, & bona externa, ἁπλῶς hoc est, natura sua bona esse, ac proinde ἁπλῶς mala, quæ hisce bonis sunt opposita,

opsita,ut morbus,dolor,ignominia,paupertas,ἀτιμία, ἀφιλία, &c. firmis rationibus potest contra Stoicos ostendi.

20. Etenim id ἁπλῶς bonum est, quod bonum auget,ut & id ἁπλῶς malum, quod bonum minuit. Atque melius est, animi bonis simul,& bonis externis,quam solis animi bonis instructum esse, & cæteris bonis carere, vel etiam malis affligi,quæ illis sunt opposita. Nam sapienti non minus bene esse, cum in Phalaridis tauro torretur,aut in Nicocreontis mortario ferreis pistillis tunditur, quam cum in rosis, ac violis otiosè philosophatur, μεγαλοφρονήματα sunt & μεγαλορήματα Stoicorum,quæ ore profitentur, vita refellunt.

21. Præterea, pleraque animi bona nec acquirere possumus,nec uti acquisitis, si ab externorum bonorum ἐμπειρί penitus sumus imparati. Qui enim tota vita æger est, aut aliorum voluntati emancipatus, quî possit is animum suum sapientia,quî possit moribus munire? At sapientia, & moribus munitum esse, res est per se desiderabilis,etiam iis, qui nulla sua culpa impediti, has virtutes non possunt consequi.

22. Interim virtus est res adversas forti animo perpeti. Verum hinc non est colligendum, res adversas non esse mala, sed potius esse mala: siquidem fortitudo, & patien-

patientia, non nisi in malis est occupata.

23. Quin ipsi Stoici fatentur, sanitatem, indolentiam, libertatem, divitias, honores, ejusmodi res esse, quas etiam sapiens præ morbo, dolore, servitute, paupertate, infamiâ debeat eligere. Atqui electio boni est. Sequitur ergo, bona externa, & bona corporis recte ab *Aristotele* numerari inter ea, quæ ἀπλῶς bona sunt, *lib.* 5. *Eth. cap.* 1. & vere mala esse, quæ his sunt contraria.

24. Ex quo porro sequitur minus esse malum, hisce bonis excidere, quam semper caruisse: nec esse infelicissimum genus infortunii (ut *Boëthius* existimat. *l.* 2. *de cons. Phil.*) fuisse felicem. Minus enim malum est, quod postrema tantum vitæ parte malum est quam quod tota vita malum est. Quod autem letiores fortuna relinquat, quos nunquam respexit, (ut *Seneca* verbis utar) quam quos deseruit, id non arguit mutatæ vitæ conditionem esse graviorem sed homines secunda fortuna male usos ægrius tolerare adversam.

CAP. III.

Variæ sententiæ de felicitate.

§. 1. Bonum est vel finis, vel medium; finis appetitur propter se, medium non nisi propter finem. *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2. Medium enim non sua sed finis bonitate bonum est. Unde licet medium in se

se malum sit, appetitur tamen tanquam bonum quando finis alicujus gratia appetitur.

2. Fines alii aliis subordinantur, hoc est, alii propter alios appetuntur. In qua subordinatione non proceditur in infinitum, sed datur ultimus aliquis finis; ad quem omnia sic referuntur, ut ipse ad nullum finem ulteriorem referatur.

3. Etenim natura nihil facit frustra, aut imprudenter; cum nihil aliud sit, quam ordinaria Dei potentia quam in universi gubernatione exerit. Atqui appetitus boni, quem nobis indidit natura, frustra esset, si nullum bonum esset, quod sui solius gratiâ appeteretur, quodq; posset appetitum satiare. *l. 1. Eth. c. 1.* Datur ergo ultimus aliquis finis in quo homo potest, & debet acquiescere.

4. Finis, quo ulterior, eo melior est, ac perfectior: quia propter quod unumquodq; appetitur, id magis appeti ac proinde melius esse necesse est. Ultimus ergo finis hominis erit optimus, atque adeo summum bonum. *lib. 1. Eth. c. 2. & 7.*

5. Summi boni cognitio μεγάλων ἔχει ῥοπὴν πρὸς τὸν βίον· i. e. *magnum habet momentum ad degendam vitam.* l. 1. Eth. c. 1. Summo enim bono, ac fine constituto, omnia constituta sunt; inventa via vitæ est, confirmatióque omnium officiorum. *Cic. lib. 5. Acad. quæst.*

6. Omnes

patientia, non nisi in malis est occupata.

6. Omnes homines unanimi consensu summum bonum vocant εὐδαιμονίαν, μακαρισμὸν, εὐτυχίαν, *felicitatem, ac beatitudinem.* Εὐδαιμονία, vox est composita ex εὖ & δαίμων, id est, *dæmon, genius.* Eam *Aristoteles* ἐυζωΐαν καὶ εὐπραξίαν interpretatur. *l.* 1. *Eth. c.* 4. & 8. quia scilicet τῷ εὖ ζῆν, καὶ τῷ εὖ πράττειν, i. e. *bene vivendo, & bene agendo*, homines dæmonibus assimilantur, καθ' ὅσον ἐνδέχεται, ἀπαθανατίζουσι. i. e. *quantum fieri potest immortalitatem consequuntur.* Μακαρισμὸς dicitur ἀπὸ τοῦ μάλιστα χαίρειν, i. e. *maxime gaudere*: quia felicitas cum gaudio conjuncta est. *l.* 7. *Eth. c.* 11. Εὐτυχία videtur ἢ ταὐτὸν εἶ τῇ εὐδαιμονίᾳ ἢ ἐγγύς. i. e. *aut idem esse, quod felicitas, aut parum ab ea discrepare, l.* 2. *Phys. c.* 6. idq; vel quia vulgus in fortunæ bonis felicitatem ponit, vel quia felicitas sine fortunæ bonis nemini obtingit.

7. Quid rei felicitas sit, in eo valde semper dissensum est; non solum inter Philosophos, sed etiam inter vulgus, ut nulla in re magis. Atq; hoc liquet ἐκ τῆς βίων, id est, *ex vitæ conditione ac studiis*, quæ certe sunt diversissima: *l.* 1. *Eth c.* 5. In eo enim unusquisq; ponere felicitatem judicandus est, quod maximè affectat, ac consequi annititur; & ad quod reliqua omnia refert, quæcunq; præter illud expetit. Atqui plerique in eo omne studium

ponunt

ponunt ut eam rem consequantur, quam vitæ suæ judicant esse convenientissimam. Unde etiam mutatâ conditione vitæ, cum studiis mutant de felicitate sententiam: & qui sani, felicitatem collocabant in divitiis, iidem ægri, sanitatem præferunt divitiis. *lib. 1. Eth. cap. 4.* Ex quo planè sequitur non posse ex alia re certiùs innotescere, quam quisque habet de summo bono sententiam, quam ex studiis & conditione vitæ.

8. Omnes de felicitate sententias enumerare, non fuerit operæ pretium; sufficerit recensuisse τὰς μάλιστα ἐμπολαζούσας, hoc est, *quæ cæteris vulgatiores sunt*, aut aliquâ rationis similitudine niti videntur. Atque hæ sunt duorum generum: alii enim felicitatem ponunt in bonis obviis, ac manifestis; alii, in obscuris, & à communi vitâ remotis. *lib. 1. Eth. cap. 4.*

9. Qui in bonis obviis felicitatem ponunt, quadripartiti sunt: tot enim vitæ genera μάλιστα πρόχοντα, i. e. *quæ maximè excellunt*. Atque horum οἱ μὲν φορτικοὶ id est, *homines abjecti ac viles*, (quales sunt ij qui ferendis oneribus victum quærunt) felicitatem ponunt, in divitiis, uti οἱ χρηματικοὶ, vel in voluptate corporeâ, ut οἱ ἀπολαυστικοὶ. Οἱ δὲ χαρίεντες i. e. *homines elegantiores atque ingenuarum artium studio politi*, felicitatem in honore, aut virtute consistere existimant,

mant, ut οἱ πολιτικοὶ καὶ πρακτικοὶ: aut in contemplatione rerum, ut οἱ θεωρητικοί. *lib. 1. Eth. cap. 5.*

10. In divitiis non consistit felicitas. Primò, quia ὁ βίος χρηματιστικὸς, βιαίός τις ἐστι. id est, *vita, qua in pecuniæ quærendæ studio consumitur, violenta est, & latrocinium sapit.* lib. 1. Eth. c. 5. Divitiæ enim, sæpè injustè, semper anxiè quæruntur, & *Curâ majore metuque servantur.* Deinde, quia divitiæ sunt in numero bonorum utilium, quæ non sui, sed aliorum gratiâ expetuntur. *lib. 1. Eth. cap. 5.*

11. Qui in coporea voluptate felicitatem ponunt, vitam eligunt pecude quàm homine digniorem. Animum enim (quâ solâ parte homines sumus) corpori emancipant, mentemque nunquam supra sensus attollunt. Atqui felicitas est homini peculiaris, ac propria: non est ergo in corporis voluptatibus quærenda. *lib. 1. Eth. cap. 5.*

12. *Eudoxus* etiam in voluptate felicitatem collocavit. *l.* 10. *Eth. c.* 2. Eúmq; secutus *Epicurus*, sed aliâ plenè mente. Non enim eas voluptates intelligunt, quæ sunt sitæ ὀν ἀπολαύσει, i.e. *in gustu atque ingluvie:* sed quas ὁ νήφων λογισμὸς ὁ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς, id est, *ratio sobria, qua causas perscrutatur, cur quæque eligenda, aut fugienda sunt,* suppeditat, quæ-

que

quæque sunt ab honesta vita inseparabiles. Sic ipse sese interpretatur *Epicurus Epist. ad Menecæum apud Diog. Laert. in vita Epicuri.* Quanquam alii aliter Epicuri sententiam interpretantur.

13. Hæc sententia non est quidem intolerabilis, ut est illa vulgi; non tamen satis accurate felicitatem exprimit. Nam voluptas boni affectio potius est, ut comes boni fruitionem necessario consequens, quàm ipsum bonum. Neque enim bonum expetitur propter voluptatem, sed voluptas ex boni expetiti fruitione nascitur, ὡς τέλος ἐπιγιγνόμενον. Id est, *ut finis ac perfectio extrinsecus perveniens. lib.* 10. *Eth. cap.* 4. Quocirca, cum felicitas sit bonum propter se, sequitur, non esse sitam in voluptate, sed voluptatem ex ea nasci.

14. Politicorum sententia in honore, aut virtute felicitatem ponentium, sic refellitur. Honor est ἐπιπολαιότερόν τι, id est, *infirmius quid, minusq; stabile*, quàm ut homines possit efficere felices. Honor enim in honorante potius est, quàm in honorato: at felicitas οἰκεῖόν τι καὶ δυσαφαίρετον, id est, *proprium quid est, & ejusmodi, quod non facile potest eripi, l.* 1. *Eth. cap.* 5. Deinde felicitatem omnes expetunt propter se; honorem vel ut signum τῆς εὐπαθείας, id est, *benevolentiæ*, aliorum erga se, *lib.* 8. *Eth. cap.* 8.

vel ut argumentum suæ virtutis; scilicet; ἵνα πιστεύσωσιν ἑαυτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. i.e. *ut credant ipsi se bonos esse*, lib. 1. Eth. cap. 5. Καὶ ἵνα βεβαιώσωσι τὴν οἰκείαν δόξαν περὶ αὐτῶν ἐπὶ τιμῇ, ὡς τῇ δι' ἐκείνων κειμένῃ. id est, *in eâ opinione quam ipsi habent de seipsis, confirmentur honore sibi delato, veluti si illi, qui honorem deferunt, id conceptis verbis testarentur.* lib. 8. Ethic. cap. 8.

15. Ex quibus sequitur, virtutem esse præstantiorem honore, etiam politicorum judicio, (siquidem sibi consentiunt,) eámque videri potius ultimum esse finem civilis vitæ. Sed ne virtus quidem ad felicitatem sufficit. Potest enim is, qui virtute præditus est totâ vitâ ἀπραξίαν, καὶ πρὸς τούτοις κακοπαθεῖν καὶ ἀτυχεῖν τὰ μέγιστα, id est, *nihil agere, præterea maximis in malis, ac calamitatibus versari*: quæ sane vita longe abest à felicitate, *lib.* 1. *Eth. cap.* 5. His adde, habitus non sui sed actionum suarum gratiâ parati. *lib.* 1. *Eth. cap.* 8. Non potest ergo virtutis habitus esse summum bonum.

16. Hæc sententia vulgo tribuitur Stoicis, sed non scio, an satis consideratè. Non enim ii fuisse videntur Stoici, qui putârint virtutis habitum ad felicitatem sufficere; actionem non requiri. Beatam enim vitam illi ὁμολογίαν vocant: (Cicero lib. 3. de finibus *convenientiam* vertit.) Ὁμολογουμένως ζῆν,

ζῆν, id est, *convenienter vivere*, interpretantur κατ' ἕνα λόγον ζῆν, id est, *vitam vivere sibi per omnia consentientem*: quod certè nihil est aliud, quàm secundum virtutem vivere. Vita enim virtute sibi potest consentire, non in vitiis; quia virtus ἁπλῆν, καὶ μονοειδῆ, id est. *res simplex atque uniformis*: vitium ἄπειρον καὶ πολυειδῆ, i. e. *res infinita, ac multiformis*. lib. 1. Eth. cap. 6. & lib. 2. *Mag. Mor.* cap. 25. Alii beatè vivere definiunt ζῆν ὁμολογουμένως, ἢ ἀκολούθως τῇ φύσει, Id est, *vivere convenienter naturæ*. Quod ipsi interpretantur, κατ' ἀρετὴν, id est, *secundum virtutem vivere*, φύσεως nomine, vel humanam naturam intelligentes, quæ recta ratio est; vel τὸν θεὸν τῆς φύσιν ἐνανθρωπῶν μεταποιοῦντες, Id est, *Dei nomen, in nomen naturæ decore transmutantes*. Nam certè, quid est aliud vivere secundum rectæ rationis dictamen, aut secundum Dei legem, quam Deus in hominum animis expressit, quàm vivere secundum virtutem. Ex quibus liquet, Stoicos non in nudo virtutis habitu, sed in virtutis exercitio felicitatem collocâsse. *Vid. hac de re Diog. Laert. in vit. Zenon. Clem. Alex. l. 2. Strom. Stob. in eclog. Eth. De expet. & fug.*

11. Cum ergo Stoici in sola virtute felicitatem constituunt, non actionem virtutis, sed corporis, & fortunæ bona, quæ ipsi inter

bona non numerant, à felicitate ſecludunt; & in eo à Peripateticis diſſentiunt quàm rectè, ex ſequentibus rationibus liquebit.

18. Sumamus primò, quòd cap. 2. demonſtravimus, bona corporis, & fortunæ, verè bona eſſe. Quod ſi hæc bona felicitate non continentur felicitas erit bonum συναριθμούμενον. Cum bonis enim corporis ac fortunæ numerari, eorumq; acceſſione augeri poterit; ſiquidem bonum boni συναριθμούμενον quamvis minimi, acceſſione augetur. At felicitas, cum ſit ſummum quid, & optimum, augeri non poteſt. Nullum ergo datur bonum, quod felicitate non continetur. *lib. 1. Eth. cap. 7. lib. 1. Mag. Mor. cap. 2.*

19. Deinde felicitas, non ſolum hominis animum, ſed hominem beare debet omni ex parte: quia felicem eſſe, idem eſt quod εὖ ζῆν, i.e. *bene vivere*, At vita humana non in ſolius animi, ſed in totius hominis vigore poſita eſt. Is ergo beatè vivit, qui non ſecundum animum tantum, ſed & ſecundum corpus bene vivit: quod certe ſine corporis & fortunæ bonis fieri non poteſt.

20 Sed demus, corpus ad hominis ſubſtantiã non pertinere, ſed, ut Plato voluit, hominem eſſe animum corpore utentem, nihilominus erunt bona corporis, & fortunæ, cum felicitate conjungenda. Nam felicitas eſſe nequit ſine animi ἐνεργείᾳ, ſed animus

εὖ πράτ]ειν

ὑπρξάτ]ειν non potest in vitioso corpore; nisi sorte & fatuis, & phreneticis non minus via pateat ad felicitatem, quàm iis, quibus est mens sana in corpore sano. Ea quidem mala quæ animi usum non tollunt, qualia sunt paupertas, morbus, dolor, & id genus alia, constanti animo perferre pulchrum est, si ea non voluntas accersit, sed necessitas imponit; melius tamen est, animum ab hac necessitate liberum, sibi, & suis vacare.

21. Qui felicitatem in contemplatione ponunt, quales sunt ii, qui vitam vivunt speculativam, à veritate quidem non aberrant; sed non omnem veritatem afferunt. Est enim contemplatio ad felicitatem necessaria, sed non sufficit. Oportet enim virum beatum, ἐ μόνον θεωρητικὸν εἶναι τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πρακτικὸν τῶν δεόντων. i. e. *non solum spectare quæ sunt, sed facere quæ facienda sunt. Plut. l. 1. de placitis Phil.* Natura homines hominibus arctissimâ lege conjunxit mutuorum officiorum: hanc legem dissolvunt, ipsámq; humanitatem exuunt, quicunq; vitæ societati sese eximunt, vitamq; speculativam sic amplectuntur, ut deserant civilem.

22. Supereſt sententia Platonis, felicitatem non in bonis obviis sed in rebus abstrusis collocantis nempe in idea boni. Plato enim existimavit (ut Autor est Aristoteles) παρὰ τὰ πολλὰ ταῦτα ἀγαθὰ, ἄλλο

τι καθ' αὑτὸ εἶναι, ὃ καὶ τοῖς ἐν πᾶσιν αἴτιόν ἐστι τοῦ εἶναι ἀγαθά, ἢ ἕνεκ' ἄλλα μετασχόντα ἀγαθὰ ὄντι. Id eſt, *prater ſingularia hæc bona aliud quidam eſſe quod per ſe bonum eſt, & cauſa his omnibus, quod bona ſint, ſive cujus participatione reliqua bona ſunt*, lib. 1. Eth. cap. 4. & lib. 1. Mag. Mor. cap. 1. Atque hoc bonum αὐτοαγαθὸν, ipſum bonum & ideam boni appellant.

23. Quod ſi Plato per Ideas intellexit, ἐξηρημένας τῶν ὄντων, καὶ ὑφεστώσας ὑπάρξεις id eſt, *naturas ſeorſim à rebus ſubſiſtentes*, Ariſtoteles non ſolum ideas ſolidè refutavit, ſed etiam oſtendit, etſi darentur ideæ perperam tamen in ideâ boni felicitatem conſtitui. Nam τὸ χωριστὸν αὐτὸ καθ' αὑτὸ, ὅτε πρακτὸν, ὅτε κτητὸν ὄτιν ἀνθρώπῳ. id eſt, *id quod ab aliis ſejunctum eſt, ac per ſe ſubſiſtit, non cadit ſub actionem humanam, neque ab homine comparari poteſt.* lib. 1. Eth. cap. 6. Imò ne cognitionem quidem boni ſeparati quicquam conferre ad ea bona conſequenda, quæ ſunt in noſtrâ poteſtate. *lib. 1. Eth. cap. 6.* Actiones enim noſtræ in ſingularibus ſunt occupatæ, & ab occaſione ac circumſtantiis earum pendet bonitas. *lib. 2. Eth. cap. 2.* ut dari non poſſit, unum aliquod atque immutabile noſtrarum actionum παράδειγμα, quod ſemper in actionibus noſtris imitemur. *lib. 2. Eth. cap. 6.*

24. Verum

24. Verùm Platonici aliter sententiam præceptoris sui de ideis, déque felicitate interpretantur. Alcinous Platonem per Ideas intellexisse docet, νοήσεις Θεῦ ἀϊδίους τε καὶ αὐτοτελεῖς. Id est, *notiones Dei æternas. atq; in se ipsis perfectas.* cap. 9. de doctr. Platon. & felicitatem posuisse ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καὶ θεωρίᾳ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, ὅπερ θεόν τε, καὶ νοῦν τὸν πρῶτον προσαγορεύσαι ἄν τις. Id est, *in primi boni scientia & contemplatione, quod quis Deum, & primam mentem recte appellaverit.* cap. 27. Plutarchus Ideas Platonis definit, ἰδέας ἀσωμάτους, ἐν τοῖς νοήμασι καὶ ταῖς φαντασίαις τοῦ θεοῦ ὑφεστώσας. Id est, *subsantias corporis expertes in mente cogitationibus Dei subsistentes. lib.* 1. *de placitis Philos. cap.* 3. & 10. Hæc de ideis sententia est pulcherrima; de felicitate planè divina. Veruntamen, quia hic agimus de felicitate hominis etiam in hac vitâ, fic in contemplatione primi boni constituendæ est felicitas, ut ea à felicitate non sejungantur, quæ faciunt ad vitam civilem commodè transigendam: tum ob rationes contra Stoicos allatas, tum quia humana natura non est ἀυτάρκης πρὸς τὸ θεωρῆν ἄνευ τῆς ἐυπραξίας, Id est, *sufficiens ad contemplandum, sine externorum bonorum copia.* lib. 10. Eth. cap. 8.

CAP. IV.

Vera sententia de felicitate humana.

§. 1. EXaminatis aliorum de humana felicitate sententiis, superest, ut quid de felicitate sentiendum sit, κατασκευαστικῶς delineemus.

2. Felicitatem omnes arbitrantur esse rem optimam, perfectissimam, & αὐταρκεστάτην, atque adeo tale quid, quod planè expleat hominis appetitum, ita quidem, ut, qui felix est, nihil boni possit desiderare. *lib.* 1. *cap.* 7. *& lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2.

3. Ex quo sequitur felicitatem non esse aggregatum quid ex pluribus bonis simul concurrentibus. *lib. Mag. Mor. cap.* 2. Ut bene Boëthius felicitatem definiverit, Statum omnium bonorum aggregatione perfectum. *lib.* 3. *de conf. Phil.*

4. Cum ergo felicitas *summum bonum* esse dicitur, non hoc solum dicitur, felicitatem esse positam in eo bono, quod inter omnium bona maximum est, sed quod ita perfectum est; ut nullius boni accessione possit augeri. *lib.* 1. *Eth. cap.* 7. *& lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 2.

5. Sicuti bona alia aliis majora sunt, ita non

non omnia æquè necessaria sunt ad felicitatem: quædam enim ad felicitatem pertinent ὡς κύρια, quædam ὡς ἐπιγιγνόμενα, cætera ὡς ὑπηρετικά. Illa felicitatis essentiam constituunt, ista consequuntur, hæc faciunt solum ad felicitatis integritatem.

6. Bona animi, hoc est, virtus & ejus actiones, sunt κύριαι τῆς εὐδαιμονίας. *lib.* 1. *Eth. cap.* 10. Felicitatis enim essentia κατὰ κτῆσιν posita est in habitu virtutis; κατὰ χρῆσιν, in operatione. *lib. Eth. cap.* 8.

7. Voluptas animi, quæ ex virtute nascitur, & conscientiâ rectè factorum, est felicitatis τέλος ἐπιγιγνόμενον. *l.* 10. *Eth. cap.* 4. Vita enim beata voluptatem habet inclusam in seipsâ non autem eâ indiget ὡς προσθήκῃ, id est, *ut appendice. lib.* 1. *Eth. cap* 8.

8. Bona corporis, & Fortunæ, secundario tantum pertinent ad felicitatem: non enim faciunt ad illius essentiam, sed ad integritatem. Vita enim beata illis indiget, vel ut instrumentis, vel ut ornamentis. Sanitas, robur, sensuum vigor, ingenium, indoles, libertas, amici, divitiæ; &c. sunt instrumenta felicitatis. Impossibile enim est, aut certe difficile τὰ καλὰ πράττειν ἀχορήγητον ὄντα. i. e. *ut præclaras res gerat; cui nullæ facultates suppetunt. lib.* 1, *Eth. cap.* 8. Nobilitas, honor, laus, gloria, bona fama, pulchritudo εὐτυχίαι, &c. sunt felicitatis ornamenta.

Καὶ γὰρ ταῦτα συνεπικοσμεῖν πέφυκε, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν καλὴ καὶ σπουδαία γίγνεται. Id est, *hæc enim ornamento sunt natura sua, & eorum est usus bonus, lib.* 1. *Eth. cap.* 10. Si quis his bonis distituatur, οὐκ ἔστι πάνυ εὐδαιμονικὸς. Id est, *non est ei facile felicitatem consequi.* Felicitatis enim splendor in eo obscuratur atque inquinatur. *lib.* 1. *Eth. cap.* 8.

9. Felicitas est μόνιμόν τι καὶ μηδαμῶς εὐμετάβολον. i. e. *firmum quid, ac prope immutabile. l.* 1. *Eth. c.* 10. Firmitatem habet à virtute. Ea enim humanorum bonorum est stabilissimum; ut etiam ipsas scientias vincat stabilitate: Nam non modò non potest eripi invitis, sed nec oblivione amitti διὰ τὰ συνεχέστατα ζῆν ὀν αὐτῇ τὸν μακαρίτης. Id est, *quia beati in eâ indesinenter vivunt. l.* 1. *Eth. c.* 10. Cùm ergo in virtute consistat essentia felicitatis, sequitur neminem posse fieri miserum, licet multis & maximis corporis, & fortunæ malis urgeatur, quamdiu virtutem servat atque ita se gerit, ut nihil committat viro bono indignum. Vir bonus enim utrámque fortunam φέρει εὐσχημόνως id est, *fert decenter*, καὶ ὀκ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ πεῖται τὸ κάλλιστον, i. e. *semper ex iis, quæ suppetunt, facit optimum, lib.* 1. *Eth. cap.* 10.

10. Etsi autem mutatio bonorum corporis

ac fortunæ, non auferat felicitatis essentiam detrahit tamen integritatem. Mala enim his bonis opposita, θλίβει καὶ λυμαίνεται τὸ μακάριον λύπας τε ἐπιφέρει καὶ ἐμποδίζει πολλαῖς ἐνεργείαις. i. e. *vitam beatam in angustias redigunt, & corrumpunt, & dolores inferunt, multasque actiones impediunt, lib. 1. Eth. c. 10.* Quemadmodum autem abscissa manus non tollit humanitatem, sed facit hominem mutilum; ita etiam, si quis bonis corporis, & fortunæ destitutus, cæterum sit vir bonus non definit esse felix, sed felix erit felicitate mutilata. Si cui autem corporis, & fortunæ mala animi constantiam, aliásve virtutes excutiant, non tantum felicitati integritatem detrahunt, sed & ejus essentiam minuunt.

11. Quum Aristoteles felicitatem definit, ἐνέργειαν ψυχῆς λογικῆς κατὰ τὴν ἀρετὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην ἐν βίῳ τελείῳ, id est, *operationem animæ rationalis secundum optimam & perfectissimam virtutem in vita perfecta, lib. 1. Eth. cap. 7.* solam essentiam felicitatis exprimit: quæ ad integritatem spectant, sequenti cap. addit. Per vitam perfectam intelligit vitam hominis adulti, in virtute jam justo tempore transactam, ut innuat, neq; puerum posse felicitatem consequi, nec adultum brevi tempore ad felicitatem pervenire. Quoniam enim felicitas perfectum

perfectum bonum est, debet esse ἐν τελείῳ, id est, *in eo, quod perfectum est*. Ergo non erit in puero, sed in viro; quoniam non puer, sed vir *perfectus* est: neque in tempore imperfecto, sed in perfecto, tale autem est tempus totius humanæ vitæ. *lib.* 2. *Mag. Mor. cap.* 4. *& lib.* 2. *Eud. cap.* 1. Nam ut una hirundo non facit ver, sic neque dies unus, neque exiguum tempus efficit felicitatem. *lib.* 1. *Eth. cap.* 1.

12. Nec tamen

——*Ultima semper* (ut voluit Solon)
Expectanda dies homini est, ut nemo beatus
Ante obitum dici supremáque funera possit.

Nam si quis, cum diem suum obiit, dici potest fuisse felix, quidni potuerit dici felix esse, antequam obiret. *lib.* 1. *Eth. cap.* 10. Etenim rerum humanarum mutabilitas non facit mutabilem, nec conversio tollit felicitatem: nedum, ut possit efficere, ut desinat felix esse qui semel fuit felix.

13. Felicitas dividitur in speculativam & practicam. Nam ad duo nos natura genuit, ad contemplationem rerum, & ad actiones. *Seneca de otio sap.* Non sunt autem hæ species felicitatis, sed partes, ex quibus una hominis felicitas constituitur. Non enim vel θεωρίᾳ τῶν ὄντων, vel πράξει τῶν γινομένων, homo in hac vitâ perfectè beatus efficitur, sed utrâque simul junctâ.

14. Fe-

14. Felicitas ſpeculativa conſiſtit in optimâ, ac perfectiſſimâ virtutum intellectualium, nempe in ſapientiâ practica, in optimâ ac perfectiſſimâ virtutum moralium, nempe in juſtitia univerſali. Et quia univerſalis juſtitia omnes virtutes morales ſuo ambitu complectitur, nemo practicam felicitatem conſequitur, niſi qui omnes virtutes morales prudentiæ beneficio, quâ illæ inter ſe connectuntur, fuerit conſequutus.

15. Sapientiæ munus eſt contemplari res neceſſarias, & inter eas præcipuè Deum. Reliqua enim entia ſunt veluti gradus, quibus hominis animus ad Dei contemplationem ſubvehitur. Nam τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id eſt *quod de Deo* naturaliter *cognoſci poteſt*, in creaturis expreſſum eſt, *Rom.* 1.

16. Contemplatio Dei non conſiſtit in ſuperficiariâ quâdam opinione de illius naturâ, proprietatibus, ac providentiâ, ſed in firmiſſima, atque efficaciſſima quâdam perſuaſione, cujus vis non in ſola mente hæret, ſed ad voluntatem etiam pertinet. Nam qui Deum novit ſincera & ab affectibus purgata mente, fieri non poteſt, ut is Deum pio, ac religioſo amore non proſequatur.

17. Igitur ſapientia hominem gemino vinculo cum Deo conjunxit, *Cognitione & Amore*. Per cognitionem homo Deo aſſimilatur

latur, ac quodammodo ἀποθεῦται ὅσον δυνατὸν ἄνθρωπος θείας μοίρας μετασχεῖν. Id est, *Deus fit, quantum quidem fieri potest, ut homo fiat particeps divinæ sortis, ac conditionis. Hieroc. in com. ad Aurea Carm. Pythag.* Anima enim intelligendo fit omnia. *lib.* 3. *de Anim. cap.* 4. Per amorem tam arctè cum Deo unitur, ut non in se, sed in Deo vivere, ac vigere videatur. Siquidem animus non tam est ubi animat, quàm ubi amat. Ex amore nascitur fiducia in Deum, animíq; gratitudo, & patientia in rebus adversis.

18. Ad divinam hanc sapientiam nemo potest pervenire, nisi cujus animũ virtus moralis expurgavit ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀλογίας τῶν παθῶν, id est, *Ab affectuum face rationi contraria.* Quamdiu enim homo sensuum arbitrio potius quàm ratione vivit, & brutorum instar affectibus suis servit, nunquam mentem à rebus sensilibus ad Deum attollit: aut si fortè de Deo, velut aliud agendo, in cura rerum humanarum cogitat, καταιῦται ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῆς, id est, *evanescit in suis cogitationibus, Rom. cap.* 1. affectibus mentem suo pondere deprimentibus, & veluti trabali clavo corpori affigentibus. Etenim summa vanitas est, & perniciosissima quædam ignorantia, arbitrari plus studii curæque humanis rebus, quàm Deo impendendum

dendum esse. hâc vanitate atque ignorantiâ laborant, qui τῇ αἰσθήσει μᾶλλον ἢ τῷ λόγῳ προσέχουσι. Id est, *qui sensibus magis quam rationi attendunt.* Quorum ἀσύνετος καρδία, Id est, *stolidum cor* affectuum caligo obscuravit. *Rom. cap.* 1.

19. Sicuti virtus moralis animum hominis ad divinam hanc sapientiam præparat, ita vicissim hæc sapientia virtutes auget. Quo enim quisque Deum cognoscit penitius, diligit ardentius, & colit religiosiùs, eo omnia officiorum genera præstat accuratiùs, quæ sibi, quæque aliis hominibus debet ex virtutis præscripto. Qui enim Deum diligunt, non solùm virtutem colunt, quia id honestum est, sed etiam quia id Deo gratum esse sciunt, atque acceptum.

20. Etsi autem agendo & contemplando ad felicitatem perveniatur; magis tamen ad felicitatem facit contemplatio quàm praxis; sapientia, quàm virtus moralis. Etenim contemplatio est operatio perfectissimæ facultatis in homine, nempe mentis, habetque præstantissimum objectum, nempe Deum. Præterea sapientia voluptates habet sinceriores, & stabiliores, quàm virtus moralis. Denique; τὸ αὐταρκὲς, καὶ σχολαστικὸν, καὶ ἄπονον, i. e. *à se dependere, quietam, ac defatigationis expertem esse,* aliaque omnia, quæ felicitati solent tribui, sapientiæ magis conve-

niunt

niunt, vitæque ſpeculativæ, quàm virtuti morali, aut vitæ practicæ, *l.* 10. *Eth. cap.* 7.

21. Felicitas practica eſt felicitas τῆ συνθέτε, id eſt, *totius hominis:* felicitas ſpeculativa eſt κεχωρισμένη, id eſt, *animæ* vel à corpore ſeparatæ, vel corpore utentis πρὸς μέτριον τῆς χρείας, non abutentis πρὸς ὑπερβολήν. Ex quibus ſequitur, ut felicitas practica hujus tantum vitæ ſit, ſpeculativa etiam futuræ, & quidem maximè. Etenim in futura vita nullis perturbationibus locus erit, nullíſve commerciis, quæ virtute morali dirigenda ſint, animâ ſecundum omnes ſuas facultates in ſolo Deo occupatâ.

22. Felicitas ſpeculativa in hac vita admodum exigua eſt, & fere nulla in iis qui ſolam naturam ſequuntur ducem. Vis enim animæ à ſenſuum objectis ad res corporeas diſtrahitur, & in earum cura defigitur, ut in divinis occupata deſinat in vanas ſpeculationes quæ voluntatem non afficiunt. Atque hoc non in improbis ſolum contingit, ſed et in iis, qui morales virtutes colunt non negligenter. Cum enim Deus lucem inhabitet ἀπρόσιτον, id eſt, *inacceſſum.* 1. *Timoth.* 6. nemo poteſt ad eum accedere, cujus mentem ſupernaturale lumen gratiæ, κατα-βαῖνον ἀπὸ πατρὸς τῶν φώτων, i. e. *deſcendens à patre luminum,* non illuſtravit.

23. Ubi autem mens divinitus illumina-

ta

ta agnoſcit, quàm nihil ſint res humanæ, & quàm minime deceat, imo quàm non expediat præ iis Deum negligere, ejuſque curam abjicere; tum incipit ſeſe ad Deum convertere, eumque ſupra omnia amare, ac colere; ſed incipit tantum. Nam quia in hac vita gratuitum hoc lumen nemini obtingit perfecte, ut etiam ii, qui cæteris magis illuſtrati ſunt, fateantur ſe Deum ὂκ μέρους, id eſt, *ex parte* tantum, veluti δι' ἐσόπτρου ὂν αἰνίγματι, id eſt, *per ſpeculum in ænigmate* cognoſcere: 1. *Corinth.* 13. ſequitur etiam Dei amorem imperfectum eſſe. At in futura vita, ubi τὸ ὂκ μέρους καταργηθήσεται, id eſt, *id quod ex parte eſt abolebitur*, Deum videbimus ſicuti eſt, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, id eſt, *facie ad faciem*. Deum etiam amabimus unicè, & quantum poteſt fieri maximè.

24. Verum enimvero ad tam ſublimem felicitatis gradum non pertingit Philoſophia. Ea enim intra naturæ limites ſeſe continet, ſupernaturale lumen non agnoſcit. Et licet ſtatuere poſſit hominis felicitatem, non ſolum in exercitio virtutum moralium, ſed etiam in hominis cum Deo conjunctione, hoc eſt, in Dei cognitione & amore, & quidem præcipuè; conſiſtere; viam tamen indicare non poteſt, quâ ad Deum eatur. Via quâ ad Deum, ac proinde ad vitam

vitam & felicitatem æternam itur eſt Chriſtus: *Joan.* 14. *v.* 6. Chriſtus non niſi ex Evangelio innoteſcit: Ethnicis, qui ex Philoſophia fælicitatem quærunt, Chriſtus eſt ſtultitia; Judæis, qui ex lege ſervari volunt, ſcandalum: τοῖς κλητοῖς, id eſt, *vocatis* ſapientia ac potentia Dei ad ſalutem: 1. *Cor.* 1. *Rom.* 1. His ergo rebus Theologiæ relictis, Philoſophis experiendum eſt, quâ viâ & quouſque ratio humana poſſit ad felicitatem eniti. Viam ad felicitatem ſpeculativam delineat Philophia ſpeculativa, præſertim Metaphyſica, de qua aliàs: nunc videndum eſt quomodo perveniatur ad felicitatem Practicam ac civilem.

CAP. VI

De eo, quod invitum, ac ſpontaneum eſt.

§. 1. UT autem intelligatur, quibus mediis ad eam felicitatis partem dicam, an gradum qui felicitas civilis dicitur, perveniatur, quam Ethica conſequi annititur, prius agendum eſt de actionibus humanis, & affectibus, item de voluptate ac dolore, quæ ſunt actionum & affectuum comites (quod ſecundo loco propoſuimus) tanquam de materia Philoſophiæ moralis; ut quæ in actionibus & affectibus ac proinde in voluptate ac dolore dirigendis,

rigendis, ac moderandis occupata est, *lib. 2. Eth c. 2.* Qui enim agit id quod decet, iisque animus affectibus concitatur, & eo modo, quo decet, quique iis rebus gaudet, ac dolet, quibus gaudendum ac dolendum est, ne ille felicitatem civilem consequutus est.

2. Actionum humanarum differentiæ sunt τὸ ἀκούσιον καὶ τὸ ἑκούσιον, i. e. *invitum & spontaneum.* Etenim vel laus, vel vituperium vel præmium, vel pœna τὸ ἑκούσιον, venia, vel misericordia τὸ ἀκούσιον sequitur. Ex quo efficitur, non esse prætereundam doctrinam περὶ τοῦ ἀκουσίου καὶ ἑκουσίου, id est, *de eo quod invitum ac spontaneum est*, morum Philosophiam aggressis: *lib. 3. Eth. cap. 1.*

3. Invitum dicitur bifariàm; τὸ βίᾳ, ἢ δι' ἄγνοιαν γινόμενον, id est, *quod per vim aut per ignorantiam fit. l. 5. Eth. c. 1.*

4. Vis, ut definiunt I. Cti est majoris rei impetus, qui repelli non potest. *ff. De eo quod metus causa gestum est. lib. 2.* Eadem vocatur necessitas, quia necessario agit, aut patitur, quisquis vi ad agendum aut patiendum impellitur.

5. Violentum est, οὗ ἡ ἀρχὴ ἔξωθεν τοιάδυτη, ἐν ᾗ μηδὲν συμβάλλεται ὁ πράττων καὶ ὁ πάσχων. Id est, *cujus principium extra est atque ejusmodi, nihil ut adjumenti adferatis, qui agit, aut patitur. l. 3. Eth. cap. 1.*

6. Qui vi cogitur, patitur. Quod idem dicitur

citur *agere* in traditâ violenti definitione ideo ſpectat, ut innuatur, eum qui cogitur eo adigi, ut inſtrumenti vicem ſubeat ad illud patrandum, ad quod κατ' οἰκείαν ὁρμὴν i. e. *proprio motu* nihil confert. Etenim corpus cogi poteſt, voluntas ut conſentiat id ad quod corpus cogitur, nulla vi adduci poteſt. Nam ſi voluntas conſentit, hactenus non cogitur. Unde ſequitur, omnem neceſſitatem humanarum actionum, quæ à vi eſt, contrariam eſſe voluntati.

7. Invitum per ignorantiam dicitur, cum ignorantia eſt cauſa actionis, non aliud quippiam, quod ignorantiam induxit, puta affectus aliquis, aut corporis, ut ebrietas; aut animi, ut ira, cupiditas. Qui enim aliquid ira ti aut ebrii committunt, ignorantes quidem illud committunt, ſed non per ignorantiam. In illorum enim poteſtate erat, iſta ignorantia non laborare. *lib* 3 *Eth. cap.* 1.

8. Cum autem omnis ignorantia actionem invitam faciat, paulo diſtinctius de ignorantia agendum eſt. Ac primo diſtribuenda eſt ignorantia in Theoreticam & practicam. Ignorantia Theoretica dicitur, cum ignoratur an, quid, aut qualis res ſit; practica, cum ignoratur utrum bona ſit an mala.

9. Ignorantia ſpeculativa ſic hæret in intellectu, ut ejus vis ad appetitum actionesve

morales

morales non transeat, nisi quatenus conjunctam habet ignorantiam practicam. Ex quo sequitur, τὸ ἀκούσιον non ex Theoretica, sed ex practica tantum ignorantia pendere.

10. Ignorantia practica alia est, ὃν τῇ πραγμάτων, alia περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, ὃν εἷς, ᾧ περὶ ἃ ἡ πρᾶξις: Hoc est, *circa singularia, in quibus & circa quæ versatur actio.* τὰ καθ' ἕκαστα *Aristoteli* sunt, quæ Rhetores vocant περιστάσεις, id est, *circumstantias.* Circumstantiæ in singulis actionibus hæ ferè considerandæ sunt: τίς, τί, τίνι, περὶ τί, ἕνεκα τί, ☉, πῶς, quibus adde, τῷ ᾧ ὅτε. Quæ omnes hoc versiculo comprehenduntur. *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando*: i.e. persona agens & patiens sive objectum, locus, instrumentum, finis, modus, & tempus. Inter quas præcipuæ sunt, objectum, & finis, *lib. 3. Eth. cap. 1.*

11. Ab hisce circumstantiis pendet moralium actionum discrimen, hoc est bonitas ac malitia moralis, atque utriusque gradus: ac proinde & gradus præmiorum, ac pœnarum, neque nostris actionibus debentur: ut etiam J. C. docent, *ff. de pœnis, lib. 16. §. 1.*

12. Ignorantia ὃν πραγμάτων vel est τῷ καθόλου, vel τῷ συμφέροντι ☉. Ignorantia τῷ καθόλου dicitur quæ committitur in rebus absolutè judicandis; veluti cum quis bonum absolute

absolute putat esse malum, vel contra. Ignorantia τῦ συμφέροντος ea est, quæ committitur in rerum comparatione: veluti, cùm quis quod bonum esse novit, rei malæ, aut minus bonæ postponit; aut quod novit esse malum, rei bonæ aut minus malæ præfert.

13. Cum ignorantia universali interdum Theoretica ignorantia conjuncta est, interdum non est conjuncta; conjuncta est in iis, qui doctrinam de moribus, legesque vivendi, non tantum ut pravas contemnunt, sed & falsas & iniquas esse judicant. Conjuncta non est in iis, qui doctrinam morum, legesq; quarum veritatem æquitatemque agnoscunt notitia scilicet Theoretica, affectuum caligine excœcati, contemnunt, & tanquam si pravæ sint, rejiciunt, ob ignorantiam practicam.

14. J. Ctis ignorantia dividitur in ignorantiam juris & in ignorantiam facti. *ff. de ig. Jur. & facti. lib.* 1. Jus aliud naturale est, aliud legale. *l.* 5. *Eth. c.* 7. Jus naturale est Jus universale. Jus legale, est jus particulare. J. Cti *civile* vocant. Ignorantia juris universalis pertinet ad ignorantiam τῦ καθόλυ; ignorantia juris particularis, ut & ignorantia facti, ad ignorantiam circumstantiarum. Ignorantia τῦ συμφέροντος à J. Ctis non consideratur.

15. Ignorantia ὐ προαιρέσεως, non est causa τῦ ἀκυσίυ, ἀλλὰ τ̃ μοχθηρίας, id est, inviti

inviti, sed vitii. Nam & ipsa peccatum est, & per eam homines κακοὶ γίνονται, id est, *improbi fiunt. l. 2. Eth. cap. 1.* Ii enim, qui planè improbi sunt, ut intemperantes, laborant ignorantiâ τῷ καθόλου: qui ex parte tantùm mali sunt, ut incontinentes, peccant ignorantiâ τῷ συμφέροντος. Peccata illa horrenda, quæ committuntur in Spiritum S. oriuntur ex ignorantia illa universali, quæ cum Theoreticâ ignorantiâ non est conjuncta, quod genus ignorantiæ haud dubiè deterrimum est. Quid enim deterius cogitari potest, quàm doctrinæ aut legis æquitatem agnoscere, & judicare tamen quovis potius modo quàm secundum eam vivendum esse. Hujus peccati Christus reos agit *Pharisæos Matth.* 12. qui divinam Evangelicæ doctrinæ veritatem mente Theoretica agnoverant: eandem tamen judicabant oppugnandam esse, nullâ aliâ causâ, quàm ipsius doctrinæ odio moti; quæ est ignorantia practica.

16. Ignorantia circumstantiarum vel affectata est, vel ex negligentiâ profecta, vel denique talis quæ caderet etiam in virum prudentem ac circumspectum. Atq; hæc postrema est ea ignorantia, quæ facit actionem invitam, si fit ἀκούσιον, i. e. *cum dolore ac pœnitentiâ conjuncta: lib. 3. Eth. c. 1.* Actio quæ ex affectatâ aut supinâ ignorantiâ proficiscitur, voluntaria censeri debet, quia in agentis

tis poteſtate erat non agere: Qui aliquid agit ex ignorantia non affectata quidem, aut ſupina, ſed ἀλύπῳ tamen; is non ἄκων, ſed οὐχ ἑκὼν agere dicendus eſt, id eſt, *non* quidem *invitus*, ſed tamen *neque volens*: *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

17. Etſi tamen, qui circumſtantias ignorat, intendat actionem ſecundum ſubſtantiam, agit tamen invitus, ſi factum ſequatur pœnitentia: quia enim non intendit ſecundum qualitatem ac differentiam moralem, quæ pendet à circumſtantiis illis quas ignorat.

18. Ex declaratione τοῦ ἀκουσίου, facile liquet ἑκούσιον eſſe, ᾧ ἡ ἀρχὴ ἐν αὐτῷ εἰδότι τὰ καθ' ἕκαστα ἐν οἷς ἡ πρᾶξις. id eſt, *cujus principium eſt in eo, qui agit cum ſingularium circumſtantiarum, in quibus actio conſiſtit, cognitione*: *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

19. Cum quis agit ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ id eſt, *volens nolente animo*; veluti cum majoris mali metu, aut ſpe majoris boni ad agendum adducitur, actiones mediæ naturæ ſunt, ac mixtæ vocantur. Nam partim actiones ſponaneas, partim invitas ſimilitudine referunt. Simpliciter enim & in ſe conſideratæ, invitæ ſunt, quia pendent à cauſa externa, quæ voluntati agentis contraria eſt: verùm collatæ cum fine, aliiſque circumſtantiis, voluntariæ potius ſunt, quam invi-

tæ;

tæ; quia agens aliquid ad eas confert, etiam κφ' ὁτικεῖαν ὁρμὴν, id est, *proprio impetu.*

20. Verum enim verò, quia actiones morales secundum circumstantias potiùs, quàm secundum substantiam æstimandæ sunt, actiones mixtæ pro spontaneis potius, quam pro invitis habendæ sunt in Philosophia morali. *lib.* 3. *cap.* 1.

21. Fit autem, ut hujusmodi actiones interdum laudem mereantur; veluti cum quis ἀντὶ μιγάλων καὶ καλῶν, αἰσχρόν τι, ἢ λυπηρὸν ὑπομένει: Id est *magnarum, atq; honestarum rerum causâ, indecorum aliquid ac molestum subit:* interdum vituperium; veluti cum quis ea facit quæ sibi indecora sunt vel maximè, absq; ulla honestæ, aut non magnæ rei quasi mercede. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

22. Interdum quædam necessitas ingruit cui ferendæ impar est humana natura: à qua si quis se impelli patitur ad ea agenda, quæ indecora sunt, modo scelerata non sint, non tam reprehensione, quam veniâ dignus est, & commiseratione. *lib.* 3. *cap. Eth.* 1.

23. Quæ cum scelere, aut improbitate conjuncta sunt, ne extremâ quidem vi, aut necessitate coactis facienda sunt: quin moriendum potius est, quam tale quid in se admittendum, quod cum virtute, aut officio viri boni pugnet. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1.

24. Actiones invitæ moraliter indiffe-

rentes ſunt, hoc eſt, nec bonæ, nec malæ. Omnis enim actionum bonitas ac malitia moralis ab animo æſtimanda eſt, non ab opere, aut eventu. Ex quo ſequitur, non invitas actiones, ſed ſpontaneas ad Philoſophiam moralem pertinere.

CAP. VI.

De ſpontanearum actionum principiis.

ACtiones ſpontaneæ (πράξεις *Ariſtoteles* appellat) ſunt actiones imperatæ, hoc eſt, actiones ejuſmodi, quæ ab aliis actionibus, quas Philoſophi elicitas appellant, ut a cauſis ſuis, ac principiis proficiſcuntur.

2. Actiones elicitæ, è quibus actiones ſpontaneæ proficiſcuntur, partim pertinent ad eam animæ partem, quæ per ſe ratione prædita eſt, partim ad eam quæ, cùm ſuâ naturâ rationis expers eſt, μετέχει μέντοι πως λόγου. Id eſt, *aliquo tamen modo rationis particeps ſit*. Atque hæ ſunt πάθη, id eſt, *affectus*, de quibus cap. ſequenti.

3. Actiones elicitæ, quæ ad rationalem animæ partem ſpectant, vel ſunt intellectûs vel voluntatis. Actiones voluntatis ſequuntur judicium intellectûs practici: nihil enim voluntas appetere, aut averſari poteſt, quod intellectus non indicavit, imò non judicavit

appeten-

appetendum, aut averſandum eſſe: & quicquid intellectus judicat appetendum, aut averſandum eſſe, id enim voluntas appetit aut averſatur. Voluntas enim eſt potentia cæca: ideoq; movetur quocunq; ab intellectûs practici judicio ducitur.

4. Cum autem voluntas moveatur ab objecto, prout ab intellectu apprehēditur; eiq; ut bonum aut ut malū proponitur; ſequitur voluntatem non appetere malū ſub ratione mali, nec averſari bonum ſub ratione boni. Bonum enim cum naturâ voluntatis congruit, malum pugnat. Et cùm intellectus in boni & mali diſcrerione errare poſſit, ſequitur voluntatem interdum appetere quod revera bonum eſt; interdum, quod revera non eſt, ſed apparet eſſe bonum: & interdum averſari, quod revera malum eſt; interdum quod malum eſſe videtur. *l. 3. Eth. c. 4.*

5. Actio voluntatis vel eſt βούλησις, vel προαίρεσις; illa finis, hæc mediorum eſt. *lib. 3. Eth. cap. 2.*

6. Cum autem nihil melius ſit fine, imò nihil melius poſſit voluntati proponi, quam id quod ſub ratione finis proponitur; ſequitur voluntatem in finem ferri, non quidem ἀκρίτως, ἀλλ' ἀπροβουλεύτως, id eſt, *non ſine pravio judicio, ſed ſine pravia deliberatione: lib. 3. Eth. cap. 3.*

7. Judicium intellectus practici vel ab-

ſolutum eſt, vel comparatum; illud conſiderat res in ſe, atque in naturâ ſuâ, & decernit quid bonum ſit, aut malum; hoc res cum aliis rebus ac circumſtantiis comparat, & decernit quid melius ſit ac deterius.

8. Abſolutum judicium intellectus ſequitur velleitas, comparatum volitio. Sic enim Scholaſtici βούλησιν barbare quidem, ſed tamen appoſite diſtinguunt. Velleitas eſt actio, qua voluntas fertur in finem ſine propoſito conſequendi; quomodo appetere ſolemus ea, quæ aut fieri aut ſaltem per nos fieri non poſſunt. *lib.* 3. *Eth. cap.* 2. aliáque, quæ voluntas in ſe quidem ut bona probat, non affectat tamen, quia cum majori malo, aut majoris boni diſpendio videntur eſſe conjuncta. Volitio eſt actio, quâ voluntas fertur in finem cum propoſitio conſequendi. Diſcrimen harum actionum his formulis exprimitur; *vellem*, *volo*; quarum illa velleitatis, hæc volitionis eſt.

9. Cum intellectus practicus aliquid judicat abſolute bonum eſſe, quod cum aliis collatum judicat eſſe malum; aut cum aliquid judicat abſolute malum eſſe, quod judicat eſſe bonum cum aliis collatum; voluntas etiam velleitate quâdã appetit, volitione averſatur, & averſatur velleitate, quod appetit volitione: quod videre eſt non ſolum in incontinente, aliiſque quibus contingit illud

Medea

Medeæ, *Video meliora proboque, deteriora sequor*, sed etiam in omnibus, quorum animus ab objectis disparibus distrahitur: in qua distractione voluntas, quod appetit ut bonum, meliori rei postponit; aut quod odit & aversatur ut malum, deteriori rei præfert.

10. Itaque quemadmodum judicium comparatum practici intellectus, perfectius est judicio absoluto, & ejus velut quædam correctio; ita volitio perfectior est velleitate. Etenim velleitas est actio suspensa, interdum etiam inhibita à judicio comparato, & volitione in aliud objectum tendente. Volitio contra soluta est, plena, atque imperio similis.

11. Ex quo sequitur προαίρεσιν, aliasque actiones, quæ circa media sunt occupatæ, non ex velleitate, sed ex volitione proficisci.

12. Προαίρεσις vix potest satis significanter Latinâ voce explicari. Interpretes eam variè vertunt *electionem, delectum, institutum, propositum, judicium, destinationem*: ex quibus omnibus vox *consilium* optimè videtur vim illius exprimere.

13. Cum προαιρέσει conjuncta est actio intellectûs, media προαιρετὰ non solum cognoscentis, & voluntati proponentis, ne feratur in incognitum; sed ea etiam inter se comparantis, & alia præ aliis eligentis: quod

vel ex ipso nomine apparet. Quid enim aliud est προαιρετὸν, quam τὸ πρὸ ἑτέρων αἱρετόν: hoc est, *id quod præ alio eligitur?* Atqui eligi præ alio nihil potest ἄνευ λόγου καὶ διανοίας, i.e., *sine ratiocinatione. l. 3. Eth. c. 3.*

14 Hæc διάνοια sive ratiocinatio circa media, vocatur βούλευσις *consultatio*: ea autem definiri potest, hoc modo: Consultatio est inquisitio & collatio mediorum inter se, ut ex cæteris commodiora eligantur, & ad finem decernantur.

15. Finitam consultationem sequitur προαίρεσις: quæ ex *Aristot.* definiri potest ὄρεξις βουλευτικὴ τῶν ἐφ' ἡμῖν, id est, *earum rerum, quæ in nostra potestate sunt, appetitio, ex antecedente consultatione proficiscens. lib. 3 Eth. cap 2. l. 1. Mag. Mor. cap. 18.*

16. Quamvis idem sit consultationis & προαιρέσεως objectum, nempe media quæ à nostra & nostrorum potestate sunt: (de fine enim, de rebus æternis, ac necessariis, de fortuitis, aliisq; quæ non sunt in nostra potestate nemo consultat, aut consilium capit, nisi sit fatuus, *l. 3. Eth. c. 3*) aliter tamen media sunt consultationis, aliter προαιρέσεως objectum. Nam ἀφωρισμένον ἤδη τὸ προαιρετὸν, καὶ ὃν τῆς βουλῆς προκεκριμένον. Id est *objectum προαιρέσεως definitum jam est, & in consultatione prælatum lib. 3. Eth. c. 3.*

17. Hic ergo est ordo actionum τῶν κατὰ λόγον

λόγον, id est, *earum, quæ à ratione sunt.* Intellectus primum proponit finem, eundem voluntas appetit & intendit, deinde cogitat intellectus de mediis, & cum plura sese offerunt, instituta comparatione, commodiora cæteris proponit, & voluntati proponit: ea voluntas cum amplexa est, corporis membra commovet, ad consequendũ finem propositum. In hujusmodi membrorũ commotione consistunt πράξεις, sive actiones morales.

18. Actiones elicitæ, quas diximus esse principia actionum spontanearum, sunt ἐφ' ἡμῖν, id est, *in nostra potestate.* Ex quo sequitur, & πράξεις ipsas, & habitum, qui ex iis nascitur, in nostra potestate esse, inque nostro arbitrio positum, ut probi simus æque atque ut improbi. Quorum enim principia in nostra potestate sunt, ea ipsa sunt in nostra potestate: *lib 3 Eth. c. 5.* Actiones elicitas esse principia περὶ πράξεων jam dictum est; & πράξεις esse principia, & causas habituum, virtutésq; & vitia consuetudine parari, demonstrabitur. c. 12.

19. Hanc agendi facultatem *Graci* vocant αὐτεξουσίαν, *Latini* liberum arbitrium. Quid enim aliud est liberum, sive αὐτεξούσιον esse, ac dominum suarum actionum, quam agere, & non agere quicquid, quantum & quando lubet, præeunte consilio?

20. Hominum esse αὐτεξούσιον, ἁπλῶς

necessarium est. Duorum enim alterutrum oportuit, ἢ ἄλογον γίνεσθαι τὸν ἄνθρωπον, ἢ λογικὸν ὄντα αὐτεξούσιον εἶναι. id est, *aut rationis hominem expertem esse, aut si ratione sit praditus liberum habere arbitrium.* Qui enim ratione præditus est, ὃ μόνον καταγνῶναι ὡς ἔχει τὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ βουλεύεσθαι περὶ ὧν πρακτέον, ἵνα τὸ προκείμενον ὃν τῇ βουλῇ ἕληται, καὶ ἑλόμενον πράξῃ, id est, *non solum contemplatur ea quæ sunt, sed etiam deliberat de iis, quæ fieri debent, ut quod in consilio prælatum est cæteris eligat, & agat quod elegit.* *Nemes. de nat hom. cap.* 41. Etenim deliberationes, consilia; addo etiam hortationes, laudes, reprehensiones, leges, præmia, pœnæ, & id genus omnia frustrà sunt, si πράξεις, si virtutes, & vitia, & quicquid ex actionibus nascitur, nõ sit in nostra potestate. *l.* 3 *Et. c.* 8.

21 Potestas nostri arbitrii sese non extendit ad actionum eventus, sed ad actiones tantum, & ad ea quæ ex actionibus necessariò sequuntur. Nam hoc quidem in nostrâ potestate est, ut bonæ famæ, valetudini, divitiis studeamus: ut autem benè audiamus, benè valeamus, ditescamus, non est arbitrii, aut potestatis nostræ. Hæc enim pendent ab externis causis, quæ non sunt in nostra potestate *Nemes. cit. loc.*

22. Objici solet adversus liberum arbitrium, actiones uniuscujusque & studia esse tali,

talia, qualis est vitæ finis; bona, si bonus; mala, si malus. Finem non eligi, sed appeti ἀπροβουλεύτως καὶ ἀπροαιρέτως, id est, *sine prævia de liberatione ac consilio*; ac proinde non posse non appeti, quod finis rationem habere videtur. Non esse in nostra potestate, ut quod nobis proponitur, finis rationem habere aut non habere videatur, cum non simus κύριοι τῆς φαντασίας, Id est, *cum non sit in nostra potestate, qua specie nobis offeratur.* Verum hæc nullius momenti sunt. Nam ποιοί τινες ἐσμεν, τὸ τέλος τοιοῦτον τιθέμεθα: id est, *prout affecti sumus, finem proponimus.* Quocirca cum unusquisque sibi sit causa τῆς ἕξεως, à qua scilicet error circa finem proficiscitur, καὶ τῆς φαντασίας πῶς ἔχει αὐτῷ, hoc est, *in causa erit, cur sibi illud potiùs quam aliud finis ratione habere videatur. l. Eth. c. 6.*

23. Solet etiam objici, improbos, hoc est, eos qui longiori consuetudine habitum peccandi sibi pepererunt non posse aliter, quam male agere. Consuetudo enim est veluti altera natura, quam frangas citius, quam corrigas, ut ait *Quintilianus*, ubi in pravum induruit. Quales autem sunt habitus, tales actiones inde prodire necesse est. Ut ergo non est in potestate improborũ, ut improbi non sint, aut ut esse desinant, si fortè vellent; ita etiam non videtur in eorum potestate esse, ut aliter agant, quam malè; quo videtur

ctfici, ut improbi in peccando non sint αὐτεξούσιοι. Verum & hæc objectio frivola est; nam id omne in nostra potestate est; cujus principia in nostra potestate sunt, ut ante dictum est; principia habituum sunt actiones qualescunq;, & habitus vicissim sunt principia actionum sibi similium, boni bonarum, mali malarum, ut ostenderur cap. 12. Quocirca, qui sua sponte ea agit, quibus improbus evasit, sponte sua profecto improbus est, & sua sponte peccat, etsi non possit non peccare; præsertim cum ignorare non potuerit, ἐν τῷ ὑπερχεῖν γὰρ ἐν ἕκασται, τὰς ἕξεις γίνεσθαι id est *ex actionibus, quæ in singularibus versantur, habitus nasci. lib. 3. Eth. c. 6.*

24. Quomodo liberum arbitrium consistat cum divinâ providentiâ, semper visum fuit explicatu difficillimum, Stoici, ut providentiam assererent, omnia fato subjecerunt, & ab ineluctabili causarum serie pendere contenderunt Peripatetici, ut liberum arbitrium tuerentur, singulares actiones, & quicquid in nostra potestate positum est, divinæ providentiæ subesse negaverunt. Christiani providentiam cum libero arbitrio sociant, humanásq; actiones, tam singulas quàm universas, decreto, scientiæ, & gubernationi divinæ subjiciunt; & in iis tamen liberum arbitrium recte collocant. Deus enim, ut est sapientissimus, secundas causas gubernat, singulas

singulas secundum naturæ suæ modum, necessarias, ut necessario; liberas, ut liberè, operentur, & quicquid ex actionibus sequi debet, liberè producant.

CAP. VII.

De *Affectibus in genere.*

§. 1. SIc de principiis spontanearum actionum, quæ spectant ad rationalem animæ partem; sequuntur ea, quæ pertinent ad partem animæ ratione destitutam, nempe πάθη, sive affectus: qui etiam inter causas & principia nostrarum actionum censendi sunt. Horum naturam vel imprimis debet Ethica interpretari. In iis enim edomandis & dirigendis præcipuè versatur, sicuti medicina in curandis morbis. Affectus enim morbi atq; ægritudines animi sunt, si rationis fræno non coërceantur.

2. Commodùm autem auspicabimur affectuũ doctrinam à definitione, deinde singulas definitionis partes seorsim excutiemus, & probabimus, ficubi Philosophi inter se non consentiunt. Definiri potest affectus hoc modo: Affectus est motio appetitus sensitivi, cum non naturali mutatione corporis, ab objecto bono, vel malo, à phantasia proposito, & æstimato, ad illud consequendum, hoc vitandum.

3. In

3. In hac definitione genus est motio. Affectus enim non sunt naturales animæ facultates; non habitus consuetudine parati; sed naturalis facultatis functiones, ac motiones, ex quibus habitus morales, virtutes scilicet, ac vitia, nascuntur. *Aristoteles* autem non solum δυνάμεις, ἕξεις, καὶ πάθη, sic discernit passim, ut confundi non possint. *lib. 2. Eth. cap. 5. lib. 1. Mag. Mor. c. 7. & lib. 2. End. c. 2.* sed etiam affectus appellat μεταβολὰς, *l. 2. Rhet. c. 1. & ἐνεργείας, l. 3. de Anima c. 7.*

4. Differentia generi in definitione addita, complectitur subjectum, objectum, & finem. Subjectum, seu sedes affectuum est *facultas appetens*. Cum enim ad quemlibet affectum res distinctæ motiones concurrant; (nam & facultas cognoscens, intellectus scilicet, aut sensus movetur ab objecto; & facultas appetens à judicio facultatis cognoscentis; & cor, reliquumq; corpus non naturali mutatione afficitur ab appetitu, spiritibus & sanguine, nunc ad extremas corporis partes sese effundentibus, nunc ad exteriora recurrentibus, in secunda motione affectus propriè & formaliter, ut loquuntur, consistunt: prima motio est affectuum fons, & origo: tertia, effectum quoddam ac σύμπτωμα consequens.

5. Errant igitur Stoici, qui affectus pravas opiniones esse & judicia, ac proinde ad cognoscentem, non ad appetentem facultatem pertinere

pertinere volunt: quemadmodum ex *Cicerone* colligitur, qui affectus omnes ex Stoicorum opinione definit *opiniones*; ægritudinem, opinionem mali præsentis; metum, mali impendentis; lætitiam, boni præsentis; libidinem, boni venturi *lib.* 4. *Tusc.* Quanquam, si Stoici affectus opiniones appellant ac judicia, quia ex prævia opinione ac judicio facultatis cognoscentis oriuntur, ut quidam eorum sententiam interpretantur, rectè sentiunt hâc in parte de affectibus, sed impropriè loquuntur. Quanquam & ipse *Aristoteles* sic loquitur *lib.* 4. *Eth. cap.* 6. cum metum definit προσδοκίαν κακοῦ, id est, *expectationem mali.* Metus enim non est ipsa expectatio mali, sed est affectus, qui oritur ex mali expectatione.

6. Quicquid sit de sententia Stoicorum, quòd affectus sint motiones appetitus, sic potest demonstrari: In appetitu est ὄρεξις ἢ φυγὴ, id est, *persecutio & fuga*, quod est, κατάφασις ἢ ἀπόφασις, id est, *affirmatio & negatio*, in facultate cognoscente *lib.* 6. *Eth. cap.* 2. Atqui affectus non consistunt in affirmatione aut negatione, sed in persecutione aut fugâ: tendunt enim in objectum sub ratione boni aut mali, non sub ratione veri aut falsi. Deinde facultas cognoscens in cerebro residet, appetitus in corde: quocirca cum cor potiùs afficiatur quàm cerebrum, si

affectus

affectus vehementiùs concitantur; sequitur in appetente potiùs quàm in cognoscente facultate affectus ponendos esse.

7. Motiones appetitûs sunt ex earum genere, quas Philosophi immanentes vocant, quæ in ea facultate recipiuntur ut in subjecto, à qua manant, ut à causa efficiente. Ex quo sequitur, affectus non esse meras passiones, sed ex passionibus, & actionibus simul mistos. Passiones enim sunt non solum quatenus appetitus movetur ab objecto cognito, sed etiam quatenus idem appetitus suum ipsius actum in se recipit, (quod pati Philosophi appellant) totumque corpus spirituum adminiculo, non naturali mutatione afficitur: quatenus autem appetitus ab objecto cognito excitatus, affectus in seipso ciet, ac producit, eatenus affectus actiones dicendi sunt. Hæc enim productio quædam actio est haud dubiè. Veruntamen quia passiones in affectibus manifestiores sunt, quàm actiones; solent affectus πάθη, hoc est, passiones potiùs appellari quàm actiones. Quanquam non est eadem omnium affectuũ ratio. Nam qui rationem vel antevertunt vel evertunt, præcipuo quodam jure passiones appellari merentur; ab iis enim ducitur, & rapitur quodammodo noster animus. Qui rationem sequuntur, eiq; se ducendos permittunt, magis videntur ad actionum naturam accedere.

8. Appe-

8. Appetitus hominis dividitur in λογικὸν & ἀλόγιστον. *lib.* 1. *Rhet. c.* 10. id est, *in rationalem, & rationis expertem:* quorum ille residet ἐν τῷ λογικῷ, hic ἐν τῷ ἀλόγῳ. *lib.* 3 *de anima c.* 9. Ille voluntas, hic appetitus absolutè nuncupatur. *lib* 3. *de Anim. c.* 10. vel etiam appetitus sensitivus; quia ut voluntas rationem, ita hic sensum sequitur. In utro duorum effectus collocandi sint, non difficile est explicare. De sententiâ *Aristotelis* non potest esse dubium. Is enim & locis citatis, & multis aliis, appetitum ἄλογον distribuit in ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν. *lib.* 2. *Top. cap.* 7. & *lib.* 4. *Top. cap.* 5. & ad has duas classes omnes omnino affectus reducit, ut sequenti cap. patebit.

9. Hæc sententia optimâ ratione nititur. Omnes enim animi affectus conjuncti sunt cum corpore. Ἅμα γὰρ τούτοις πάσχει τι τὸ σῶμα. Id est, *semper enim cum his corpus aliquid patitur. lib.* 1. *de Anim. c.* 1. Ipsa nempe experientia docet, quoties animus affectu turbatus est, spiritus variè agitari, moveri sanguinem, concuti cor, ac sæpe totum corpus. At voluntas immaterialis est & inorganica. Itaq; motâ voluntate corpus non necessario movetur, nisi cum ea simul moveatur appetitus sensitivus. Non potest ergo voluntas esse sedes affectuum propriè dictorum.

10. Quod

10. Quod homo pluribus affectibus obnoxius est, quam bruta, non inde est, quod in homine sint affectus duplicis generis; alii in voluntate, alii in appetitu sensitivo: Sed quod alii à solo sensus judicio, alii à ratione mediante sensu, excitentur. Concipit enim ratio multas voluptates, & dolores, ad quos appetendos aut aversandos sensitivum appetitum ministerio phantasiæ excitat. Hujusmodi affectus homini peculiares sunt; reliqui, qui à solo sensu oriuntur, eadem etiam in bruta, ut §. 14. & sequent. plenius ostendemus.

11. Non est tamen diffitendum, quin in voluntate sit aliquid affectibus ἀνάλογον. Nam sicuti appetitus sensitivus movetur à judicio sensus, ita etiam movetur voluntas à judicio rationis. Hujusmodi motiones, si quis velit affectus nominare, non erit multum repugnandum: modo caveatur, ne motiones appetitus sensitivi, & voluntatis confundantur.

12. Appetitus omnis ex se cœcus est: ideóque nihil persequitur ut bonum, nihil fugit ut malum, si facultate cognoscente non excitetur, ac dirigatur. Non sufficit autem ad concitandos affectus, ut objectum appetitui à cognoscente facultate proponatur, & indicetur; sed requiritur præterea, ut illud censeatur, & judicetur, sitne bonum, an malum

malum: non quidem absolutè, & in se, sed comparatè, ac nobis. Quemadmodum enim, si quis res horribiles, puta leones videat depictos, aut etiam res jucundas, non commovetur tamen, ita etiam animus non afficitur solâ objecti boni aut mali perceptione, sed tum demum si judicium, atque æstimatio accedat. *lib.*3. *de Anim. cap.* 3.

13. Judicium hoc atque æstimatio, à qua affectus proximè excitantur, est actio sensus interni; quem alii phantasiam, alii æstimativam, aut cogitativam vocant. Objecta æstimanda proponuntur phantasiæ vel ab externis sensibus vel etiam ab intellectu. Multi enim affectus sunt in homine, qui ab ejusmodi objectis excitantur, quæ non incurrunt in sensus externos, ut cupiditas honoris, zelotypia, & id genus alii.

14. Cum objecta æstimantur à phantasia vel concurrit ad illam æstimationem ratio, vel non concurrit; concurrit ratio non solum ad æstimandas eas res, quæ non incurrunt in sensus externos, sed etiam ad multas alias quæ ab externis sensibus apprehenduntur, & phantasiæ offeruntur.

15. In hoc concursu, vel consentit ratio cũ phantasia, vel ab ea dissentit. Si ratio cum phantasia consentit, animus sine ullâ hæsitatione amplectitur objectum bonum aut repudiat malũ, firmiterq; in *proposito* perfistit.

Si

Si ratio & phantasia dissentiunt, oritur in incertitudo animi & fluctuatio quædam, q non prius componitur, quam vel ratio affectum phantasiæ judicio excitatum superavit, vel se ab affectu occœcatam judic phantasiæ subjecit.

16. Itaque cum *Aristoteles lib. 1. Rhet. c.* affectus esse dicit, per quos homines immu tati διαφέρουσι τὰς κρίσεις, id est, *non eode modo de iisdem rebus judicant*, id non pote de omnibus affectibus intelligi, sed de tantum, quæ concitantur ab ejusmodi rebu de quibus aliter sensus judicare solet. Hujusmodi enim affectus revera sunt in anim quod color in oculo. Itaque sicuti ictericis omnia videntur esse flava, quia oculus flav colore suffusus est: ita omnia bona videntur iis, qui animum habent affectu concitatum, quæ isti affectui consentanea sunt; eur mala, quæ eidem sunt dissentanea Cum ratio non concurrit ad æstimationem objectorum, oriuntur inde affectus ἄλογοι, quales sunt in pueris & brutis (nam & his affectus tribuendi sunt, quicquid contra contendant Stoici) quales etiam sunt affectus, qu rationis judicium antevertunt.

17. Affectus sese exerunt in infantibus, & consuetudine invalescunt, ante rationis usum. Atque hæc causa est, cur homines, si sibi permittantur, potius κατὰ πάθος, quàm

κ᾽ λόγον vitam instituant. Non tamen hinc efficitur, ut affectus in nostrâ non sint potestate. Magna quidem vis est affectuum, sed tanta tamen non est, ut actiones nostras efficiant invitas. Qui enim invita fit ea actio, quæ cum voluptate conjuncta est? Atqui voluptatem adfert quicquid geritur ex cupiditate. *l.* 3. *Eth. c.* 1. vel etiam ex ira. *lib.* 2. *Rhet. c.* 2. Deinde, quæ cupiditate aut ira adducti facimus, non minus vitare possumus, quàm quæ peccamus κ᾽ λογισμὸν, cum τὰ ἄλογα πάθη non sint minus ἀνθρωπινά. id est, *in hominis potestate*, quam ipsi λογισμός. *lib.* 2. *Eth. cap.* 2.

18. Quod attinet ad affectus illos, qui rationem antevertunt, actionesque, quæ ex iis fluunt; etsi minus sint spontaneæ, quam cæteræ: hactenus tamen in nostra potestate sunt, ut peccati rationem habeant, si sint contra rectæ rationis dictamen. Nam id saltem est in nostra potestate, ita comparatum habere animum à consuetudine, ut à nullo objecto moveri possit ad aliquid agendum, nisi consulta prius ratione.

19. Affectus ergo non pendent à corporis temperamento, ut videtur *Galenus* credidisse. Non enim est in nostra potestate, quod in solidum pendet à corporis temperamento. Deinde quam multi fuerunt non mali temperamenti, pessimis affectibus obnoxii

noxii quam multi temperamenti pravitatem sic correxerunt bonâ consuetudine, ut non fuerint, nisi bonis ac moderatis ductí affectibus? Deniq; si temperamentum foret causa nostrorum affectuum non foret locus virtutibus, aut vitiis: rectèq; vivendi præcepta non à philosophis, sed à medicis petenda forent. Interim fatendum est, alios ad hos, alios ad illos affectus à natura procliviores esse; quæ proclivitas haud dubie temperamento adscribenda est; ita tamen, ut curâ atque institutione facilè possit immutari.

20. Objectum affectuum est bonum & malum in genere. Nam cum affectus non à sensu solum, sed etiam a ratione oriantur, (ut supra §. 13. & sequentib. dictum est) non solum bonum jucundum, & malum triste; sed etiam bonum honestum & utile, & malum turpe, ac damnosum, affectus concitare possunt in homine jam rationis compote. Affectus puerorum, & brutorum; ut & illi qui rationem antevertunt, versantur solum circa bonum jucundum, & malum triste.

21. Finis affectuum proximus est consequi bonum, & vitare malum propositum: remotus, salus & incolumitas animalis; quæ duabus rebus conservatur, boni necessarii consecutione, & mali propulsatione.

22. Ex quo sequitur affectus non esse toto genere malos, (ut Stoici videntur existimasse)

istima- ed tantum quoad excessum, & de-
fectu- -m quî malum sit quod à naturali
facultat proficiscitur? quodq; tendit in bo-
num, atq; in ipsam adeò salutē animalis? Aut
natura frustra homini concessit appetitum
sensitivū, vel etiam perperam; aut motiones
appetitus sensitivi, id est, affectus, non sunt
omninò in malis numerandi. Præterea po-
tentius haud dubiè ferimur in optatos fines
affectuum beneficio, consequimur eos per-
fectius, & fruimur jucundius, si affectibus
non abutamur quidem, sed utamur, ut famu-
lis rectæ rationis. Denique amor & odium
ita per universam vitam, omnesque nostras
actiones diffusa sunt, ut sine his vita nostra ne
vitalis quidem sit, nedum ut felix esse possit.

23. Hæc rectè Peripatetici. Cum Stoici universum genus affectuum damnant, verbis longius, quàm opinione, & sententiâ à Peripateticis recedunt. In quolibet enim affectu duo distinguunt; φαντασίαν, quâ mens hominis primâ statim specie rei objectæ movetur, & vi quâdam pellitur; & συγκατάθεσιν, quâ eadem mens cognitam phantasiam assensione suâ approbat, ἢ ἐπιδοξάζει. Illam aiunt involuntariam, ideóque neque bonam, neque malam esse, & in sapientem etiam cadere; hanc dicunt esse voluntariam, malam, & non nisi in stulto reperiri. *A. Gell. lib. 19. cap. 1.* Præterea distinguunt

Stoici

Stoici inter πάθος & εὐπάθειαν. Πάθος Cicero *perturbationem* interpretatur; εὐπάθειαν, *constantiam*. Πάθος ex Stoicorum sententiâ est aversa à rectâ ratione, & vehemens contra naturam animi cõmotio; εὐπάθεια, commotio animi placida, constans, & secundum rationem. Perturbationum faciunt quatuor partes, duas ex opinatis bonis, libidinem & lætitiam; & totidem ex opinatis malis ortas, metum & ægritudinem. Hisce quatuor perturbationibus, tres opponunt species constantiarum; libidini, voluntatem, lætitiæ, gaudium: metui, cautionem: ægritudini nullam affectionem laudabilem opponunt: nolunt enim sapientis animũ præsentis mali opinione affici. *Cicer. l. 4. Tusc. quæst.*

24. Non damnant ergo Stoici totos affectus, sed in iis solas συγκαταθέσεις. atque has non omnes, sed eas solum, quæ rectæ rationi adversantur, in quo reipsâ non diffident à Peripateticis. Videtur ergo omne discrimen in eo positũ, quòd Stoici sapientem ob præsens malum nullo modo moveri velint. Peripatetici concedunt moderatè moveri posse. Qua in re Stoicorum opinio, non modo regulis Christianæ religionis, sed ipsi adeò humanitati adversa est. Pleraq; officia è vitæ societate sublata sint, si hæc Stoicorum indolentia vitam semel occupaverit. Sed parum metuendum videtur ne hâc in parte nimiũ

simus

simus Stoici, siquidem hanc opinionem ipsa praxis satis refellit. Quotus enim quisque fuit ex eorum numero, quos Stoici sapientes fuisse confitentur, qui ita ad omne malum obdurueri, ut non leviſſimè fuerit commotus? De subitis illis animi motibus, quomodo sint aut non sint in nostra potestate sententiam nostram diximus. §. 18.

De Affectibus in specie.

§. 1. ACtum est de affectibus in genere, sequitur singulorum affectuum in specie consideratio, quatenus ea conducit ad virtutum moralium naturam, & munus facilius & accuratius intelligendum.

2. *Aristoteles* revocat omnes affectus ad duo genera: alios enim ponit ὀν τῷ ἐπιθυμητικῷ. i. e. *in appetitu concupiscente*; alios ὀν τῷ θυμικῷ i. e. *in appetitu irascente:* illi ἐπιθυμία hi θυμὸς generali quâdam appellatione nuncupantur; quasi *cupiditatem sive concupiscentiam, & animositatem aut animi vigorem dicas. l. 2. de Anim. c. 3. & l. 3. c. 9. l. 1. Rhet. c. 10. l. 2. Prior cap. ult.* Interdum tamen ἐπιθυμία, & θυμὸς adhibentur ad significandos duos affectus particulares, à cæteris omnibus affectibus, ad duo illa capita pertinentibus distinctos, desiderium scilicet & iram propriè dictam. *l. 2. Eth. c. 5. l. 1. de An. c. 1. §. 12. & 14.*

3. Quid

3. Quid inter hæc duo genera affectuum discriminis intercedat, *Aristoteles*, quod sciã, nusquam diserte tradit. *Piccolhomineus* statuit affectus facultatis concupiscentis versari circa ea, quæ ad sensus, & ad corpus pertinent, & gustum tactumve voluptate quãdam, aut dolore afficiunt: tum etiam circa instrumenta, quibus illa comparantur, veluti circa divitias: affectus appetitus irascentis, circa ea quæ ad animum magis spectant; qualis sunt honor, gloria, victoria, beneficia, injuria, & id genus alia. *Grad.* 1. *c.* 10.

4. Sed hæc sententia non est ut defendi possit. Nam appetitus concupiscens & irascens, non sunt facultates reipsã, sed solã ratione differentes. Una enim eademque facultas est, quæ ἐπιθυμία & θυμὸς nuncupatur, idemque est utriusque objectum, sed aliter atq; aliter consideratum. Deinde illa boni & mali ad corpus & animum pertinentis distinctio, locum non habet in brutis animantibus; in quibus tamen affectus θυμικὸς æquè ac ἐπιθυμητικὸς reperiri certum est.

5. *Thomas* hæc duo genera affectuum sic distinguit, ut statuat affectus ἐπιθυμητικὸς versari circa bonum vel malum simpliciter & absolute spectatum; τὸ θυμικὸς, circa bonum vel malum arduum; hoc est, circa bonum obtentu, & malũ vitatu difficile. *part.* 1. 2. *quæst.* 23. *art.* 1. Quæ sententia aperta est, & ad

ad singulorum affectuum naturam investigandam satis accommodata.

6. Jam vero quot sint species affectuum, & quæ species singulis generibus tribuendæ sunt, non est ita facile declaratu. *Aristoteles* quidem varios affectus enumerat ut videre est. *l. 2. Eth. c. 5. & l. 2. Rhet.* sed certum numerum nusquam designat, nec species enumeratas ad sua genera reducit, nedum ut justi numeri, quod requiri videtur, adferat probationem. Nos igitur *Thomæ* sententiam proponemus, & si quid in illa desiderari videatur, id deinde adjiciamus.

7. *Thomas* undecim omnino species affectuum enumerat: In appetitu concupiscente ponit amorem, odium, desiderium, fugam, sive aversationem, lætitiam, & tristitiam: in appetitu irascente spem, desperationem, audaciam sive confidentiam, metum, & iram. *Ib. art.* 4.

8. Hunc undenarium affectuum numerum hoc modo colligit. Appetitum ait, vel circa bonum versari, vel circa malum: eumque à bono trahi, à malo pelli. In hac tractatione tria distinctè considerari posse: primò inclinationem ad objectum consequendum, aut vitandum: secundo, motum ipsum, qui inclinationem sequitur: tertio, quietem in objecto jam præsenti. Amorem esse, cum appetitus inclinatur ad consequendum

bonum; cum ad bonum movetur, desiderium cum illud consequitur, in eoq; quiescit, gaudium. Contra odium gigni, cum animus inclinatur ad objectum malum vitandum, cum à malo repellitur, fugam; cum in malum incidit in eoque detinetur, tristitiam. Ideoque amorem & odium esse in animo nostro, quod gravitas & levitas in elementis: desiderium & fugam, quod ascensus & descensus: gaudium, quod quies naturalis; tristitiam, quod quies violenta. *Ibid.*

9. In appetitu irascente non esse affectum qui inclinet animum ad objectum expetendum aut aversandum: non etiam affectum quietis in objecto præsenti. Inclinationem enim præcurrere, & præsupponi in appetente concupiscente: & quietem, quæ motum appetitus irascentis sequitur, ad concupiscentiam pertinere. Appetitum enim irascentē non cōmoveri, nisi quoties difficultas quædā, id est impedimentum concupiscenti appetitui obijcitur: idque vel ab objecto bono, vel malo fieri: objectum bonum debere futurum esse. bonum enim præsens, quando præsens est, non habere difficultatem, sive impedimentum. Bonum futurum, si existimetur acquiri posse spem concitare, sin minus, desperationem. Objectum malum vel futurum esse, atq; imminere; vel adesse. Malum imminens, si existideretur ut superabile, audaciam gignere

ut insuperabile, metum. Si malum confideretur ut præsens, iram parere *Ibid.*

10. Hæc *Thomæ* de numero affectuum sententia, ejusque probatio, ingeniosa quidem est, sed non satis accurata. Nam primo amorem & odium non rectè dicit esse in animo nostro, quod gravitas & levitas est in elementis. Nam gravitas & levitas non sunt motus elementorum, sed principium à quo motus est sive inclinatio ad motum. At omnes affectus motiones sunt, ut dictum est §. 3. cap. præced. ac proinde amor quoque & odium debent esse motiones, non inclinatio ad motum, ut *Thomas* videtur voluisse. Hac quoque de causa non potest lætitia comparari cum naturali quiete elementorum, nec tristitia cum quiete contra naturam; quia quies cum affectus natura pugnat; est enim motui contraria. Deinde amor & odium non videntur esse species affectuum à desiderio & fugâ distinctæ, sed potiùs desiderio & fugæ subordinatæ, sicuti misericordia, invidia, & multi alii affectus, subordinantur tristitiæ. Quare, si amor & odium enumerentur ut species proximæ affectus ἐπιθυμητικῦ, causa non est, cur misericordia, invidia, & multi alii, de quibus postea, non debuerint ut proximæ species recenseri.

11. Mihi præ cæteris placet sententia *Stoicorum*, qui quatuor tantum affectus statuunt,

sive genera affectuum. Objectum enim appetitus, à quo affectus concitari solet, vel ut bonum considerari potest, vel ut malum: atque utrumque vel ut futurum sive absens, vel ut præsens. Circa bonum absens versatur desiderium; circa præsens, lætitia; circa malum absens; sive imminens, fuga; circa præsens, tristitia.

12. Hi quatuor affectus pertinent ad appetitum concupiscentem; suntque omnium affectuum simplicissimi, primi, & communissimi, ad eosque reliqui omnes revocari possunt, tanquam quædam subordinatæ species. Nascitur autem hæc specierum varietas vel ex objectis simplicium affectuum multiplici consideratione variatis; ut, χάρις, id est, *gratia*, κακοθυμία, id est, *malignitas*, amor, odium, ἐπιχαιρεκακία, misericordia, nemesis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia aliæque multæ species affectuum ἐπιθυμητικῶν: vel ex difficultate atque impedimentis ad objectum appetitûs concupiscentis absolutè simpliciterque spectatum, accedentibus; ut affectus θυμικοὶ, spes scilicet, desperatio, audacia, metus, & ira.

13. Desiderium (ut singulorum affectuum descriptionem adferam) est affectus, quo expetimus bonum, quod nobis deest: Fuga, quo nolumus atque aversamur malum quod nobis imminet. Lætitia est affectus, quo concitatur

citatur animus à bono præsenti: tristitia, quo movetur animus à malo præsenti.

14. Ad desiderium revocatur gratia, & amor; ad fugam, malevolentia, aut malignitas & odium. Χάρις δὲ κατ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται χάριν ἔχειν ὑπουργοῦν δεομένῳ, μὴ αὐτί τινος, μηδ' ἵν' αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλὰ ἵν' ἐκείνῳ τι. Id est, *Gratia est, per quam, qui habet, dicitur gratificari indigenti, non ut aliquid pro ea sibi reddatur, aut utilitas ex eo obveniat, sed solum, ut illi, cui gratificari vult, aliquid boni contingat. lib. 2. Rhet. cap. 7.* Brevius sic; Gratia est desiderium alteri benefaciendi, non sui commodi causâ, sed tantum, ut alteri benefaciat. Malignitas, contra est desiderium male faciendi ei, qui nihil mali intulit.

15. Φιλεῖν *Aristoteli* est, τὸ βούλεσθαί τινι ἃ οἴεται ἀγαθὰ ἐκείνου ἕνεκα, ἀλλὰ μὴ αὑτοῦ, καὶ τὸ κατὰ δύναμιν περὶ ταῦτα εἶναι τούτων. Id est, *Amare est velle alicui, qua putat bona, idq; illius, non sui ipsius causâ, & paratum esse ad ea pro viribus efficienda. l. 2. Rhet. c. 4.* Amor ergo est affectus quo alicui optamus quæ bona putamus, eaque pro viribus efficere studemus, non nostri, sed illius causâ, quem diligimus. Odium amori contrarium est, ideoq; definiri potest affectus, quo alicui optamus, quæ mala putamus, eaque pro viribus efficere studemus. Atq; hæc quidem propria quædã & stricta amoris & odii acceptio est, quâ

perſonæ ſolummodo dicuntur amari, & odio haberi. Alias hæc vocabula ſumuntur: & amor quidem pro deſiderio fruendi eo, quod nobis videtur eſſe bonum: odium pro affectu quo abhorremus à fruitione ejus, quod videtur nobis eſſe malum.

16. Ad lætitiam pertinet ἐπιχαιρεκακία: ad triſtitiam miſericordia, nemeſis, invidia, zelus, zelotypia, pudor, pœnitentia, ἐπιχαιρεκακία eſt lætitia quam quis percipit ex alienis malis. Ἔλεός ἐστι λύπη τις ἐπὶ τῷ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ καὶ λυπηρῷ τῷ ἀναξίῳ τυγχάνειν, ὃ καὶ αὐτὸς προσδοκήσειε παθεῖν, ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τότε, ὅταν πλησίον φαίνηται. Id eſt, *Miſericordia eſt triſtitia* five dolor *quidam conceptus ob malum quod videtur perniciem aut moleſtiam allaturum ei qui iſto malo indignus eſt: & quod ipſe putet ſe pati poſſe, aut ſuorum quempiam, ac inprimis cum malum videtur imminere, l. 2. Rhet. c. 8.* Brevius, Ἔλεός ἐστι λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι. *Diog. Laert. in Zenone.* Quod *Cicero* ſic expreſſit: Miſericordia eſt ægritudo ex miſeria alterius injuria laborantis. *lib. 4. Tuſc. quæſt.*

17. Νέμεσίς ἐστι λύπη ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις εὐπραγίαις. Id eſt, *Indignatio eſt dolor ob alterius felicitatem qui ea ind gnus eſt. lib. 2. Rhet. c. 9.* Φθόνος ἐστὶ λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένῃ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἐπὶ τοὺς ὁμοίους,

ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ διὰ ἐκείνους, Id est, *Invidia est dolor quidam ob prosperitatem, quæ apparet in iis bonis quæ dicta sunt, ergà similes, non ut aliquid boni accedat invidenti, sed propter illos quibus invidetur. lib. 2. Rhet. c. 10.* Vel, ut *Cicero*, Invidentia est ægritudo susceptæ propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. *l. 4. Tusc. qu.*

18. Ζῆλός ὅτι λύπη τις ἐπὶ φαινομένῃ παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων, καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν, οὐκ ἐπὶ τοῦ ὁμοίους τῇ φύσει, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐκεῖνος, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐκεῖ καὶ αὐτῷ ἐστιν. Id est, *Æmulatio est dolor quidam ob bona honorata, quæ alius habere videtur, quæq; ipse etiam adipisci potest, existens inter eos qui sunt naturâ similes, non quod alius illa habeat, sed quod ipse non habeat. lib. 2. Rhet. cap. 2.* Ζηλοτυπία λύπη τίς ἐστιν ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ἃ καὶ αὐτὸς ἔχειν. Id est, *Zelotypia est dolor quidam ex eo susceptus, quod alteri quoque fit, quod ipse habet. Diog. Laert. in Zen.*

19. Αἰσχύνη λύπη τίς ἐστι καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν τοῦ κακῶν, ἢ παρόντων, ἢ γεγονότων, ἢ μελλόντων. Id est, *pudor sive verecundia est dolor quidam & animi perturbatio, qua fit ob mala vel præsentia, vel præterita, vel futura, quæ infamiam adferre videntur. lib. 2. Rhet. cap. 6.* Pœnitentia est dolor ob admissa peccata. Atq; hi sunt affectus ἀνθυμητικοί.

20. Inter affectus θυμικὰς primum locum obtinet ſpes, quæ nihil aliud eſſe videtur, quàm deſiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri poſſe, conjunctum eſt cum lætitia. Deſperatio ſpei contraria, eſt deſiderium boni difficilis, quod, quia videtur obtineri non poſſe, conjunctum eſt cum triſtitia.

21. Audacia eſt deſiderium aggrediendi mali difficilis, conjunctum cum certa opinione ſalutis. Φόβος ὄζι λύπη τις ἢ ταραχὴ ἀπὸ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ, ἢ ὀδυρτικὴ ἢ λυπηρόν. Id eſt, *Metus eſt dolor quidam aut perturbatio ex opinione impendentis mali, quod vel perniciem vel moleſtiam adferre poſſit. lib. 2. Rhet. cap. 5.* Brevius, Metus eſt fuga mali, quod videtur eſſe intollerabile.

22. Ὀργή ἔστιν ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης, διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς αὐτὸν ἢ εἰς αὐτῶν τινα, μὴ προσηκόντως. Id eſt, *Ira eſt conjuncta cum dolore cupiditas ſperata ultionis, propter apparentem contemptum, quo quis ſe, aut quenquam ſuorum, contra oportuit, affectum eſſe exiſtimat. lib. 2. Rhet. c. 2.* Stoicis ira eſt ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι ἢ προσηκόντως. *Diog. Laert. in Zenon.* Quod *Cicero* ſic expreſſit: *Ira eſt libido puniendi ejus qui videatur læſiſſe injuriâ. lib. 4. Tuſ. quæſt.*

23. In hiſce affectibus duplex contra-

rietas

rietas ſpectanda eſt, altera in objectis, altera in terminis. Ratione objectorum contraria ſunt in appetitu concupiſcente, deſiderium & fuga, lætitia & triſtitia, gratia & malignitas, amor & odium; in appetitu iraſcente, ſpes & metus, audacia & deſperatio. Ratione terminorum opponuntur ſpes & deſperatio, metus & audacia. Quod enim in ſpe eſt terminus, ad quem animus ſperando movetur, id eſt terminus à quo animus in deſperatione repellitur; ſimili modo de audacia & metu judicandum eſt. Hanc poſteriorem oppoſitionem, appetitus concupiſcens non admittit: quia bonum quatenus bonum eſt, non poteſt eſſe terminus à quo, nec malum qua malum terminus ad quem in appetitione: h. e. animus non poteſt repudiare bonum, qua bonum, ſive ab eo repelli; nec appetere malũ qua malum, ſive ab illo trahi. Non poteſt ergo appetitus concupiſcens, qui circa bonum & malum abſolute verſatur, accedere ad idem, & recedere ab eodem objecto. Bonum autem arduum poteſt eſſe terminus ad quem, quatenus eſt bonum; & terminus à quo quatenus eſt arduum, & inſuperabile. Similiter & malum arduum poteſt eſſe terminus à quo, quà malum; & terminus ad quem, quatenus arduum quidem eſt, ſed tamen ſuperabile. Poteſt ergo appetitus iraſcens, qui verſatur circa bonum aut malum

arduum, accedere ad idem & recedere ab eodem objecto. *Thom. cit. loco, art.* 2.

24. Iræ, quæ versatur circa malum præsens nihil contrarium est; neque ratione objecti (quia bonum præsens, quod malo præsenti contrarium est, non habet difficultatem) neque ratione accessûs, & recessûs. Nam præsenti malo vel succumbit, & hoc pertinet ad tristitiam; vel resistit, atque hoc iræ proprium est. *Ibid. art.* 3. *Aristoteles* iræ opponit πραΰνσιν, eamq; definit κατάστασιν καὶ ἡσύχασιν τῆς ὀργῆς. Id est, *remissionem & sedationem iræ. lib.* 2. *Rhet. cap* 3. Sed non videtur iræ remissio ab ira discrepare specie, nedum ut illi contraria sit.

CAP. IX.

De Voluptate & Dolore.

§ 1.

PHilosophia moralis non solum circa actiones humanas & affectus, sed etiam circa voluptatem, & dolorem occupata est. Etenim in voluptate & dolore, non solum mediocritas servanda est, sicut in actionibus, & affectibus: verum & danda est opera, ut iis rebus gaudeamus, & doleamus, & eo modo, quibus & quomodo gaudendum & dolendum est. Tum cavendum est, ne voluptatis

tis illecebris ad turpes, atque improbas actiones illiciamur, & doloris aculeis ab honestis actionibus deterreamur. *lib.* 2. *Eth. c.* 3. *lib.* 2. *Eud. cap.* 4.

2. Ut autem naturam τῆ ἡδονῆς καὶ λύπης, id est, *voluptatis & doloris*, accurate tradamus, observandum est, hæc vocabula trifariam accipi: ac primò pro eo, quod voluptatem & dolorem adfert. Hoc sensu dicitur *lib.* 3. *Eth. cap.* 11. temperantia, & fortitudo peculiari jure περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας versari, id est, περὶ τὰ ἡδέα καὶ λυπηρὰ ut ipse sese Philosophus interpretatur. Alias omni virtuti morali tribuitur, versari περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας. *lib.* 2. *Eth. cap.* 3. Secundo sumuntur pro affectibus quibus animus movetur. Hoc sensu accipitur ἡδονὴ. *lib.* 6. *Top. cap.* 6. quo loco dicuntur χαρὰ, τέρψις, εὐφροσύνη esse nomina τῆς ἡδονῆς, idemq; prorsus significare; cum tamen χαρὰ inter affectus recenseatur. *l.* 2. *Eth. c.* 5. & *l.* 1 *de Anim. c.* 1. Tertio usurpantur pro affectione animi, quæ motum sequitur; quæ quidem ipsa affectus non est, sed comes est affectuum: ut *l.* 1. *Rhet. c.* 2. *l.* 2. *Eud c.* 2. & *l.* 2. *Eth. c.* 5. Quibus locis affectus hâc notâ describuntur, οἷς ἕπεται ἡδονὴ καὶ λύπη. Id est, *quæ comitatur voluptas & dolor.*

3. Voluptas hâc tertia acceptione definitur τελείας ὁπαρχούσης ἐπιγιγνόμενον τέλος. Id

Id est, *perfecta operationis finis aut perfectio extrinsecus accedens. lib.* 10. *Eth. cap.* 4.

4. Ex qua definitione colligitur, voluptatem proximè non proficisci a facultate naturali, non etiam ab habitu, sed à facultatis naturalis aut habitus operatione. Ideòque voluptatem non esse ipsam operationem facultatis naturalis, aut habitus, sed perfectionem quæ cum operatione conjuncta est, eamque perficit; non quidem ut causa efficiens, quomodo objectum sensus dicitur sensum perficere, cum eum ad sentiendum impellit; non etiam ut habitus, id est, ut causa formalis & interna, quomodo dicitur sanitas efficere, ut quis sit sanus; sed ut finis quidam, qui quidem per se non intenditur, sed tamen qui actionem perfectam, quæ ab agente intenditur, perpetuo comitatur, sicut pulchritudo florentem ætatem. *lib.* 10. *Eth c.* 4. Nemo enim bene operatur ut voluptatem percipiat; sed voluptatem percipit, quia bene operatur.

5. Quemadmodum voluptas actionem perficit, ὡς τέλος ἐπιγιγνόμενον, ita actionis internam perfectionem præsupponit, eamque sequitur: sicut dolor comitatur actionem imperfectam. Est autem actio perfecta ἡ τῇ δοκούσῃ διακειμένῃ πρὸς τὸ κράτιστον ὑπ' αὐτοῦ. Id est, *quæ editur à facultate optime disposita minimeque impedita, & tendit*

dit in objectum in ſuo genere præſtantiſſimum, lib. 10. Ethic. cap. 4. Sic ex viſione voluptatem percipimus, cum & illæſa, ac non impedita vivendi facultas; & res pulchra eſt quam intuemur.

6. Imperfecta actio, ex qua dolorem naſci diximus ea eſt, quæ vel à læſa aut impedita facultate proficiſcitur, aut quæ verſatur circa objectum, quod facultati non reſpondet. Sic ex viſione dolorem capimus, cum vel ex oculis laboramus, vel cum rem horridam & obſcœnam intuemur.

7. Menſura voluptatis & doloris, eſt ſenſus aut intellectus, quatenus appetitui præeſt. Quamdiu ergo τὸ αἰσθητὸν, καὶ τὸ νοητὸν τοιοῦτον δεῖ, καὶ τὸ κεῖνον, ἢ διωρᾶν, ἕως ἂν τὸ ἐνεργείᾳ ᾖ ἡδονή. Id eſt, *quamdiu objectum ſenſus, aut intellectus talia ſunt, qualia debent eſſe, atque ipſe etiam ſenſus atque ratio, voluptas erit cum actione conjuncta. lib. 3. Eth. cap. 4.*

8. Voluptas, ut ex dictis colligitur, requirit proportionem objecti, & facultatis cognoſcentis: eâ ſublatâ, voluptas tollitur, eique dolor ſuccedit. Hinc petenda eſt ratio cur voluptas non poſſit eſſe perpetua, ſed quæ prius voluptatem adferunt, poſtea faſtidium pariant & dolorem; nimirum, quia homines ἀδυνατοῦσι συνεχῶς ἐνεργεῖν, id eſt, *nequeunt aſſiduam operationem perferre.* Delaſſantur

laſſantur enim, exhauſtis & conſumptis ſpiritibus; quorum adminiculo ſuis operationibus incumbunt. Hinc fit, ut cogitatio, & animi attentio remittatur, & voluptas langueſcat primum, obrepente ſatietate, deinde planè ceſſet, & in faſtidium ac dolorem deſinat. *lib.* 10. *Eth cap.* 4.

9. Hinc etiam intelligitur cur trahat ſua quemque voluptas; & quæ his voluptatem, aliis adferant dolorem: nimirum, quia non omnes eodem modo affecti diſpoſitique, non eadem poſſunt omnibus eſſe convenientia *lib.* 10. *Eth. cap.* 5.

10. Voluptates inter ſeſe ſpecie diſtinguuntur, ſicut functiones, cum quibus ſunt conjunctæ. Unicuique enim actioni quædam voluptas *συγγενὴς*, id eſt, *propria ac familiaris eſt*, à qua augetur & promovetur. *μᾶλλον γὰρ ἕκαστα κρίνουσι, καὶ ἐξακριβοῦσι οἱ μετ' ἡδονῆς ἐνεργοῦντες.* Id eſt, *melius judicant & accuratius tractant ſingula, qui cum voluptate agunt.* Sic Geometræ evadunt excellentes qui ſtudiis Geometricis delectantur; & in Muſicis, aliiſq; diſciplinis, eodem modo ſe res habet, *l.* 10. *Eth. c.* 5. Atqui quæ propria ſunt rebus ſpecie differentibus, ea ſpecie quoque diſcrepare neceſſe eſt. Quemadmodum ergo ſenſio ſpecie differt a cogitatione: ita etiam ſpecie differt voluptas quæ ex ſenſione ab ea quæ ex cogitatione percipitur.

11. Spe-

11. Specifica voluptatum differentia vel imprimis liquet, ὅτι τῷ τὰς ἀφ' ἑτέρων ἡδονὰς ἐμποδίους εἶναι ταῖς ἐνεργείαις. Id est, *ex eo, quod voluptates ortæ ex aliis actionibus, aliàs quaslibet actiones impediant.* Ex. gr. si quis sit, qui tibiâ canente delectetur, eum difficile erit orationi, quæ tum fortè habetur, tibiâ canente attendere. Idemque contingit, cum quis duabus simul rebus vacat. Ea enim actio quæ jucundior est, alteram elidit; idque tanto magis, quanto illius voluptas major fuerit quàm alterius. Διὸ χαίροντες ὅταν σφόδρα, ἢ πάνυ ῥᾳδίως ἕτερον, ἢ ἄλλα ποιοῦμεν, ἄλλοις ἡδέως ἀφεκόμενοι. Id est, *Propterea, cum re quapiã vehementer capimur, nihil ferè aliquid agere possumus: at cum ea parum delectamur, alia ferè agere solemus.* Nam planè, ficuti proprius dolor, ita peregrina voluptas animum impedit, quo minus attente aliis quibuslibet actionibus vacet, & ex iis voluptatem capiat, sed dispari tamen modo: nam proprius dolor animum violenter abstrahit, peregrina voluptas blande avocat ab aliis functionibus, & retrahit ad suas. Quoniam igitur, ἡ μὲν οἰκεία ἡδονὴ ἐξακριβοῖ τὰς ἐνεργείας, καὶ χρονιωτέρας, καὶ βελτίους ποιεῖ, αἱ δ' ἀλλότριαι λυμαίνονται, δῆλον ὡς πολὺ διαφέρει Id est, *Quoniam propria voluptas actiones accuratiores, stabiliores, & meliores efficit, & alienæ voluptates actiones impe-*

impediunt, sequitur voluptates plurimum differre. lib. 10. *Eth. cap.* 5.

12. Voluptas variè dividitur: Ac primo in voluptatem animi, & voluptatem corporis.

13. Voluptas animi, animo propria est; & mente fiè percipitur, ut ad corpus nullo modo pertineat; voluptas corporis sensu percipitur; ideoque ad animum ita spectat ut corpus etiam afficiat: sensus enim corporei sunt. Contingit interdum (inquit *Zenophon*) δι' αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἡδεῖς ἢ λυπηρὰς. id est, *ipso animo voluptatem percipere, aut dolorem,* interdum κοινῇ καὶ διὰ τοῦ σώματος, id est, *pariter animo & corpore.* Illa animi; hæc sensus voluptas est.

14. Voluptas corporis totuplex est, quot sunt sensus. Alia enim visu, alia auditu, alia aliis sensibus percipiuntur. Ex his voluptates ex gustu & tactu brutis etiam conveniunt, cæteræ sensuum voluptates in bruta non cadunt, πλὴν κατὰ συμβεβηκός, id est, *nisi per accidens* quatenus scilicet horum sensuum voluptates memoriam refricant, aut imaginationem concitant voluptatum ad gustum & tactum pertinentium. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10,

15. Secundo dividitur voluptas in communem ac naturalem, & propriam atque adventitiā *l.* 3. *Eth. c.* 1. Voluptas communis dicitur quā omnia animantia naturaliter, ac sine delectu expetunt, ac percipiunt ex usu nutri-

menti

menti ac Veneris cujuſliber, ad conſervationē ſui, tum in individuo, tum in ſpecie. Voluptas propria eſt, quam quodq; animal ſuo judicio ſibi deligit, ex hoc aut illo nutrimēto aut venere, de qua dicitur, *trahit ſua quēq; voluptas.*

16. Quot modis unum oppoſitorum dicitur, tot modis dicitur & alterum: quocirca eodem modo dolor dividi poteſt; primo in dolorem animi & corporis; ſecundo in dolorem communem & proprium.

17. Voluptas eodem modo æſtimanda eſt, atque operationes, ex quibus oritur. Quocirca cum actiones aliæ bonæ ſint, atque eligendæ, aliæ malæ, ac fugiendæ, aliæ μέσαι; etiam voluptatem aliæ bonæ atque honeſtæ, aliæ malæ atque inhoneſtæ, aliæ deniq; mediæ ejuſdem conditionis cenſendæ ſunt. *lib. 2. Eth. cap. 13. & l. 10. c. 5.*

18. Quod quædam voluptates inhoneſtæ ſint, quædam mediæ conditionis, hoc eſt, neque honeſtæ neque turpes, per ſe ſatis notum: quod quædam honeſtæ ſint ac bonæ, & à viro bono eligendæ, ſequentibus argumentis contra *Platonicos* oſtenditur. Primo, quia dolor voluptati contrarius eſt: at dolor malus eſt vel ἁπλῶς, vel quatenus impedit honeſtas actiones. Ergo voluptas bona eſt, aut ſimpliciter aut ex parte. Secundò, quia beata vita cum voluptate conjuncta eſt: at ſi omnis voluptas mala eſt, beatum non

tantum

tantum non ἡδέως, ἀλλὰ καὶ λυπηρῶς vivere necesse esset. *lib.* 7 *Eth. cap.* 13. Tertio, quia omnes, non bestiæ solum, sed homines etiam, voluptatem expetunt. Quarto, quia voluptas alia bona auget, majus enim bonum virtus est cum voluptate, quam si sola sit, & voluptate destituta; *lib.* 10. *Ethic. cap.* 2.

19. Voluptates animi non solum sunt præstantiores, quam voluptates corporis; sed etiam ἁπλῶς bonæ sunt, cum voluptates corporis tantum sint bonæ secundum quid, atque ex parte. Etenim voluptates corporis mediocritate probantur; excessu vitiosæ sunt: at voluptates animi modum non habent; sed quo majores eo præstantiores sunt. Deinde voluptates corporis alicui defectui corporis medentur; ideóque cum dolore conjunctæ sunt: at voluptates animi incorporeæ sunt, ac sinceræ, & ab omni dolore immunes. Atque hâc de causâ stabiliores sunt, & minus satietati ac fastidio obnoxiæ. *lib.* 7. *Ethic cap.* 14.

20. Causæ cur à vulgo corporis voluptates præferantur voluptatibus animi, ex multis hæ sunt. Primò, quia putantur corporis doloribus mederi, eosque quantumvis magnos expellere. Secundo, quia vulgus, quod sensu magis viget, quam mente, nullas alias voluptates percipere potest, præter voluptates

luptates corporis, quæ ſenſus feriunt. *lib.* 7. *Eth. cap.* 14.

21. Hæc ferè ſunt quæ *Ariſtoteles* de voluptate & dolore diſputat, *Platonici* paulò aliter de voluptate philoſophantur. Etenim *Plato* de voluptate diſſerit in *Philebo*. Ex quo dialogo talem definitionē collegit *Ariſtoteles*. Voluptas eſt γένεσις εἰς τὴν φύσιν αἰσθητὴ, id eſt, *ortus in naturam, qui fit cum ſenſu, lib.* 7. *Eth. cap.* 11. Similiter cum *lib.* 1. *Rhet. cap.* 11. voluptatem definit, κίνησίν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἁθρόαν καὶ αἰσθητὴν ὑπάρχουσαν φύσιν, id eſt, *motionem animæ & reſtitutionem ſubitam ac ſenſibilem in ſtatum naturæ convenientem*, non ex ſua, ſed ex *Platonis* ſententia loqui cenſendus eſt. Cæterum *Plato* per γένεσιν, κίνησιν, & κατάστασιν εἰς τὴν φύσιν, intelligebat ἀναπλήρωσιν τῆς ἐνδείας τῆς φύσεως, id eſt, *repletionem deficientis naturæ.* Adjecit autem vocem *cum ſenſu*, quia multæ motiones ſunt quibus naturæ defectus atque indigentia reſtauratur, quæ tamen non ſunt conjunctæ cum ſenſu, ut concoctio, accretio, &c. *Aſpaſius in cap.* 3. *lib.* 7. *Eth.*

22. Ex hiſce colligebant *Platonici*, voluptatem eſſe imperfectam, quia omnis motus imperfectus eſt, & actus entis in potentia *lib.* 7. *Eth. cap.* 11. *& lib.* 10. *cap.* 3.

23. Hæc *Ariſtoteles* rejicit atque refellit

lit. Ac primò docet, voluptatem non esse *motum*: quia motui competit celeritas & tarditas, voluptati non competit. Ἡδονῆς μὲν γὰρ ὅτι ταχέως, καὶ βεβαίως, οὐκ ἔστι, μεταβάλλειν εἰς τὴν ἡδονὴν ἐνεργοῦντ᾽ ἢ καθ᾽ αὑτὴν, λέγω δ᾽ ἡδονὰς, ταχέως οὐκ ἔστι. Id est, *fieri potest, ut quis celeriter aut tardè voluptate perfundatur, id est, ad voluptatem traducatur: at voluptate frui celeriter non contingit, lib.* 10. *Eth. cap.* 3. Deinde docet voluptatem non esse *ortum aut expletionem naturæ deficientis.* Expletio enim corporis affectio est, molestia illa quidem, & cum dolore conjuncta: non est ergo voluptas ipsa expletio; verum cum fit expletio, fieri potest ut aliquis voluptate afficiatur: sicut afficitur dolore cum exinanitur, *lib.* 10 *Eth. cap.* 3. Præterea non omnes voluptates cum expletione conjunctæ sunt, sed eæ tantum, quæ ex alimentis percipiuntur: voluptates animi, & non nullæ earum, quæ ad corpus pertinent, etiam tum percipiuntur, cum natura nihil desiderat; idque sine ullo dolore, aut cupiditate prævia. *lib.* 7. *Eth. c.* 11. *& lib.* 10. *c.* 3.

24. Præterea falsum est, voluptatem imperfectam esse ac per partes, ut motus, acquiri. Quin est ὅλον τι, καὶ ἀμέριστον, Id est, *totum quid atque impartibile*; ideoque ἀθρόως, id est, *momento temporis* percipitur. Etenim κατὰ δέ τινα χρόνον λάβοι τις ἂν ἡδονὴν, ὡς ἐπὶ πλεῖ-

πλοίω χρόνον γιγνομένης τελειωθήσεται τὸ εἶδος. Id est, *Nullo tempore fieri potest, ut quis voluptatem percipiat, cujus forma cum productione temporis perficitur.* Nimirum, ὅτι τῆς ἡδονῆς ὁν ὁτῳοῦν χρόνῳ τέλειον τὸ εἶδος. Id est, *quia voluptatis forma in quolibet tempore perfecta est. l.* 10. *c.* 4. Est quidem alia voluptas aliâ diuturnior aut major: totâ tamen voluptate semper fruitur, quisquis fruitur.

CAP. X.

De virtutibus intellectualibus, præcipuè de Prudentia.

§. 1.

ACTUM est de fine & objecto moralis Philosophiæ, supersunt media, quibus propositus finis acquiri debet, Virtus scilicet, & Amicitia, de quibus deinceps agendum est.

Virtus, & ἀρετὴ, unde dicta sint, dictum est *c.* 2. *parag.* 2. Virtus hoc loco non sumitur pro qualibet rei qualitate, aut efficacia, sed pro habitu, qui subjectum in quo est (animum scilicet hominis) εὖ ἔχον ποιεῖ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν. Id est, *bene affectum reddit, & opus ejus rectum, ac perfectum dat, lib.* 2. *Eth. cap.* 6.

3. Virtu-

3. Virtutes dividuntur in διανοητικὰς, ἠθικὰς, id est, *intellectuales & morales. Eth.* 1. *& lib.* 6. *cap.* 1. Quarum illæ, mentem; hæ, appetitum regunt, ac perficiunt *lib.* 1. *Eth. cap.* 13. Per mentem autem intelligo partem illam animæ, quæ immortalis est. Errat enim *Picolhomineus*, quum virtutes dianoeticas in phantasia recipi, & in memoria servari docet. *grad.* 5. *cap.* 6.

4. Operationes mentis duæ sunt, quæ virtute diriguntur, κατάφασις καὶ ἀπόφασις, id est, *affirmatio & negatio*: quibus totidem operationes appetitus respondent, ὄρεξις καὶ φυγὴ, id est, *appetitio & fuga.* Quemadmodum autem virtus intellectualis mentem disponit: ut nihil affirmet, nisi verum, nihil neget, nisi falsum: ita disponit virtus moralis appetitum, ut nihil prosequatur nisi bonum, nihil aversetur nisi malum. *lib.* 6. *Eth. cap* 6.

5. Virtus moralis non potest exerceri sine virtute dianoëticâ. Appetitus enim noster ex se cœcus est: quare indiget ductu rationis, quæ objecta censeat, & bonum eligi dictet quod bonum est, & malum quod malum est: quæque mediocritatem, in qua moralis virtus posita est, in qualibet actione definiat, & ad varias circumstantias accommodet.

6. Virtutes dianoëticæ sunt quinque,

τῆς, ἐπιστήμη, σοφία, τέχνη, καὶ φρόνησις, Id est, *intelligentia, scientia, sapientia, ars, & prudentia. lib. 6. Eth cap. 3.*

7. Mentis partes duæ sunt, τὸ ἐπιστημονικὸν, καὶ τὸ λογιστικόν. *lib. 6. Eth. cap. 1.* Sive quod eodem redit; τὸ διανοητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν. Mens enim theoretica, ad sciendum; practica, ad ratiocinandum, ac deliberandum valet. Ad partem theoreticam pertinent intelligentia, scientia: ad practicam ars & prudentia. Mens theoretica versatur circa ea, quorum principia aliter se habere nequeunt; practica, circa illa quæ hoc vel illo modo possunt evenire. *lib. 6. Eth. c 3.* Illius finis, & perfectio, est sola veritas; hujus veritas ὁμολόγως ἔχουσα τῇ ὀρέξει τῇ ὀρθῇ, id est, *quæ congruit cum appetitu recto*; quæque ad actionem refertur *lib. 6. Eth. cap. 2.*

8. Intelligentia est habitus assentiendi principiis sine demonstratione, *lib. 6. Eth. cap. 6.* Scientia est habitus demonstrativus: *Ibid. c. 3.* hoc est, cognitio rerum necessariarum per causas, ac principia *lib. 3. post cap. 2.* Sapientia est rerum præstantissimarum scientia, cum intelligentia conjuncta. *lib. 6. Eth. c 7.* Ars est habitus μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικὸς id est, *cum recta ratione effectivus.* Ἔστι γὰρ πᾶσα τέχνη περὶ γένεσιν, καὶ τὸ τεχνάζειν, καὶ θεωρεῖν, ὅπως ἂν γένηταί τι τῶν ἐνδεχομένων καὶ εἶναι, καὶ μὴ εἶναι. Id est, *Omnis enim*

enim ars in rei productione occupata est; idq; molitur & spectat, ut aliquid fiat eorum quæ esse possunt, & non esse. lib. 6. Eth. cap 4.

9. Sed de his satis; de prudentia accuratius agendum est; Ea enim sola ad moralem spectat Philosophiam. Intelligentia, scientia, & sapientia Philosophiam theoreticam constituunt, & media sunt ad felicitatem theoreticam; ars omninò ad Philosophiam non pertinet, quia hominis animum nulla felicitatis parte imbuit, quod tamen Philosophiæ munus est) sed tantum circa instrumenta vitæ occupata est.

10. Prudentia, dicta quasi providentia, *Ciceroni* est rerum expetendarum fugiendarumq; scientia. *Aristoteli* est ἕξις ἀληθὴς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἀγαθὰ καὶ κακά. Id est, *habitus cum ratione vera conjunctus, ad agendum idoneus, in iis occupatus, quæ homini bona, vel mala sunt. l. 6. Eth. c. 5.*

11. In hac definitione genus est, *habitus cum ratione verâ*: quod nihil aliud est, quam *virtus intellectualis*. Nam ratio ad intellectum, sive mentem pertinet, & veritas mentis perfectio est, quæ virtutem facit.

12. Differentia petita est à fine, & objecto. Finis prudentiæ indicatur, cum dicitur habitus practicus; idq; non quia in praxi consistit, ut justitia, temperantia, & cæteræ virtutes morales; sed quia ad praxin ordinatur

virtutes morales; sed quia ad praxin ordinatur, eamque dirigit. Spectat enim veritatem cum recto appetitu, & actione conjunctam. Hâc parte distinguitur prudentia ab intelligentiâ, scientiâ, & sapientiâ: quarum perfectio veritas est, & finis θεωρία.

13. Objectum prudentiæ sunt ea omnia, quæ *homini bona vel mala* sunt, hoc est, quorum rectâ, vel pravâ electione, aut fugâ, homo probus, vel improbus constituitur: uno verbo τὰ πρακτά. Hâc parte discernitur prudentia ab arte, quæ versatur circa τὰ ποιητά. Quid inter πρᾶξιν, & ποίησιν discriminis sit, dictum est, *cap.* 1. §. 7. Sunt & alia inter prudentiam & artem discrimina; ac primò quòd artis sit aliqua virtus, prudentiæ non sit: hoc est, quod artifex possit esse bonus, & malus; prudens, non nisi bonus. Secundo, quod in arte excusatius sit (verba sunt *Senecæ, Epist.* 95.) voluntate peccare, quàm casu; in prudentia, maxima culpa sit sponte delinquere, *lib.* 6. *Eth. c.* 5.

14. Officium prudentiæ est καλῶς βουλεύεσθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, τὰ καθ' μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν ἢ ἰσχύν, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλον. Id est, *benè consulere in iis, quæ sibi bona & utilia sunt, non singulatim, quanam, verbi gratiâ ad bonam valetudinem, aut robur; sed universè, qua ad benè beateq; vivendum conducant, l.* 6. *Eth. c.* 5.

15. Consilium vir prudens init, non tam de universis, quàm de singulis. Universalia enim vivendi præcepta, & leges, magis certæ sunt, ac definitæ, quàm ut consultationem requirant. Quomodo autem singulæ actiones ad normam virtutis componendæ sunt, longè obscurissimum est propter maximam circumstantiarum varietatem, à quibus actionis rectitudo, aut pravitas dependet. Hic igitur consilio opus est.

16. Capto consilio, decernit prudentia, vel bonum præ malo, vel majus bonum præ minore, vel minus malum præ majore eligendum. Minus enim malum habet rationem boni. Hæc electio solùm habet locum in malo tristi: malum turpe nunquam prudens eligit, ne quidem si minus sit: quia suæ potestatis est utrumque malum evitare, nullámque turpitudinem, ne minimam quidem admittere.

17. Prudentia dividi potest, in Ethicam (*Aristoteles* eam vocat τὴν περὶ αὑτὸν ἕξιν, id est, *quæ versatur circa se solum.*) Oeconomicam & Politicam. Ethica prudentia dicitur, quâ quisq; sibi privatim benè consulit; Oeconomica, quâ bene consulit familiæ; Politica, quâ benè consulit universæ civitati, τὴν πρὸς τὸ κατὰ τὴν πολιτικὴν συγκείμενον, id est, *collimat ad id quod talis optimum est. lib. 6. Eth. c. 8.* Tres hæ prudentiæ species, non sub-

jecto

jecto five re, sed τῷ εἶναι, id est, *essentiâ* ac *ratione* Discernuntur. *Ib.* Unus enim habitus est, quo singulis & familiæ, & civitati consulitur; quia idem bonum est ἑνὶ καὶ πόλει, id est, *uni & urbi. lib.* 1. *Eth. c.* 1.

18. Prudentia politica dividitur in architectonicam, & practicam: illa generales leges condit, ac canones, quibus civitas regenda est; unde & νομοθετικὴ, id est, *legislatoria* dicitur: hæc civitatem regit secundum conditas leges, & ψηφίσματα, id est, *decreta* facit ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, id est, *de singulis factis*. Unde & politica κατ' ἐξοχὴν dicitur, servato nomine communis generis *l.* 6. *Eth. c.* 8. Politica subdividitur in δικαστικὴν & βουλευτικὴν quarum hæc in rebus gerendis; illa in præmiis, ac pœnis decernendis, & litibus dijudicandis, occupata est. *lib.* 6. *Eth. c.* 8.

19. Prudentia cum virtute morali necessario conjuncta est. Hinc duo sequuntur. Primo, Neminem posse esse virum bonum ac vere probum, sine prudentia. Οὐ γὰρ μόνον ἡ μὴ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἡ μὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις, ἀρετή ἐστι. i. e. *Virtus enim non solùm rectæ rationi consentaneus, sed etiam cum rectâ ratione conjunctus habitus est. l.* 4. *Eth. c.* 3. Quinimo prudentia est veluti ἀρχιτεκτὼν cæterarum virtutum; ὡς γὰρ αὐτὴ προστάξει, οὕτως αἱ ἀρεταὶ καὶ οἱ κατ' αὐτὰς πράξουσι. Id est, *ut enim ipsa præscripserit, ita virtutes, &*

qui iis præditi sunt, agunt. lib. 1. *Mag. Moral. cap.* 35. Etenim vis virtutis consistit in rectâ προαιρέσει. Atqui προαιρέσεις non potest esse recta sine prudentia. *lib.* 6. *Eth. cap.* 13. Est enim ὄρεξις βουλευτική, Id est, *appetitio cum deliberatione. lib.* 6. *Eth. cap.* 2. Et καλῶς βουλεύεσθαι, id est, *rectè deliberare*, est munus prudentiæ. *lib.* 6. *Eth. cap.* 5. Secundò sequitur, neminem posse esse prudentem sine virtute morali. Prudens enim debet ad optimum finem vitam suam, omnesq; actiones dirigere. At unusquisque finem sibi proponit studiis suis ac moribus consentaneum; bonus, bonum: malus, malum. *lib.* 3. *Eth. cap.* 5. Vitiositas enim pervertit judicium rationis περὶ διαψεύδεσθαι ποιεῖ περὶ τὰς πρακτικὰς ἀρχάς. Id est, *efficit ut de principiis actionum* (hoc est de fine) *falsum judicet*, *lib.* 6. *Eth. c.* 12. Ex quibus liquet, καθ' ὅτι τὴν φρόνησιν, καὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν ἀποτελεῖσθαι τὸ ἔργον: id est, *prudentia & morali virtute opus virtutis absolvi.* Virtus enim τὸν σκοπὸν ποιεῖ ὀρθὸν, id est, *scopum* (agenti propositum) *rectum facit*; prudentia, τὰ πρὸς τοῦτον, id est, *media ad hunc ducentia. lib.* 6. *Eth. cap.* 12.

20. Vulgò quatuor recensentur comites prudentiæ, σύνεσις, δεινότης εὐβουλία, & γνώμη, id est, *perspicacitas, solertia, rectitudo consilii, & sententia*: sed videntur σύνεσις

& δεινότης inter cauſas potius prudentiæ, εὐβουλία & γνώμη inter effecta numerandæ.

21. Perſpicacitas eſt naturalis facultas judicandi de mediis. Differt ergo à prudentia non hoc ſolum nomine, quod a natura ſit, prudentia uſu acquiſita: ſed etiam, quod judicet tantum de iis, eaque approbet, quæ prudentia excogitavit, ac præcepit agenda aut omittenda, *lib. 6. Eth. cap.* 10. Perſpicacitati opponitur ἀσυνεσία, id eſt, *ſtoliditas*, quæ & ipſa à natura eſt. Solertia eſt facultas naturalis, media celeriter conſequendi, & ad ſcopum applicandi. *lib. 6. Eth. cap.* 13.

22. Hæ duæ cauſæ remotæ ſunt; cauſa proxima prudentiæ ſunt præcepta, & experientia. Præcepta ſuppeditant cognitionem univerſalium; experientia, ſingularium. *l. 6. Eth. cap.* 8. Utraque in prudente requiruntur, ſed experientia præcipuè. *lib. 6. Eth. cap. 7. & lib.* 1. *Met. cap.* 1. Hæc cauſa eſt cur juvenes fieri nequeant, aut difficulter fiant prudentes. *lib.* 1. *Eth. c.* 3. *& lib. 6. c.* 8. Experientia ex memoria gignitur: multæ enim ejuſdem rei memoriæ, unius experientiæ vim efficiunt. *lib.* 1. *Met. cap.* 1. Sub experientia comprehenduntur exempla, quorum obſervatio vel imprimis facit ad prudentiam.

23. Ut conſilium rectum ſit, (hoc enim ſonat εὐβουλία) requiritur, ut & finis bonus ſit, & media legitima: tum etiam ut nec pre-

ceps sit, nec nimis lentum, *lib. 6. Eth. cap. 9.* Γνώμη definitur τῆ ἐπανορθωτικῆ κρίσις ὀρθή, id est, *rectum aqui & boni viri* (de aliorum dictis aut factis) *judicium.* Vir bonus est æquus hic dicitur, qui συγγνωμονικὸς est, hoc est, *facilis ad ignoscendum*, quod per ignorantiam & infirmitatem commissum est. *lib. 6, Eth. cap. 11.*

24. Cum prudentia pugnat, I. imprudentia; II. τὸ μὴ τέχνην φρονεῖν. III. πανουργία. Imprudens vocatur, qui, vel occasiones rerum gerendarum negligit, vel nimiâ affectuum vehementiâ, ac festinatione arripit, sine debita deliberatione; μετὰ μὴ τέχνην φρονεῖν dicitur, qui sollicitam, & anxiam deliberationem instituit de rebus nihili; πανοῦργος sive versutus appellatur, qui pravum finem sibi propositum habet, vel pravis mediis aspirat etiam ad finem bonum.

CAP. XI.

De natura moralis virtutis in genere.

§. 1. Explicata virtute intellectus, quantum quidem instituto nostro sufficit, de virtute morali porrò agendum est; idq; vel secundùm essentiam absolutam, vel secundùm gradus perfectionis, aut imperfectionis. De virtute absolutè agendum est priùs in gene-

nere; deinde de singulis virtutibus in specie.

2, Virtus moralis definitur ἕξις προαιρετικὴ ὂν μεσότητι τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὡρισμένῃ λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὁρίσειε, Id est, *habitus cum consilio conjunctus, inq; mediocritate consistens, quæ penes nos, ac judicio viri prudentis definita est: lib. 2. Eth. c. 6.* vel plenius hoc modo; Virtus moralis est habitus appetitus sensitivi cum consilio conjunctus, inq; eâ mediocritate affectuum, & actionum, nec non voluptatis atq; doloris consistens, quæ ad nos relata, & viri prudentis judicio definita est.

3. Genus virtutis est *habitus* προαιρετικός. Τέτα ταῦτα ἐστὶ πως ὑπάρχοντα δύναμις, πάθος καὶ ἕξις. Ἡ μὲν δύναμις, ἀρχὴ καὶ ὕλη τῷ πάθους, τὸ δὲ πάθος, κίνησις τις ἡ δυνάμεως, ἡ δὲ ἕξις ἰσχυς καὶ κατασκευὴ ἡ δυνάμεως ἐξ ἔθους ἐγγινομένη. Id est, *Tria sunt in animo, facultas, affectus, & habitus. Facultas est principium & materia affectus, motio quadam facultatis; habitus robur & conformitas facultatis consuetudine parta. Plut. de virt. Mor.* Ad horum unum virtutes & vitia referenda sunt. Non referuntur autem ad affectus, aut facultates. Nam à virtutibus boni denominantur, qui iis præditi sunt, à vitiis mali; ob illas laudantur, ob hæc vituperantur: at à facultatibus, aut affectibus, nec bonus quispiam, nec malus no-

minatur. Facultates enim à natura ſunt, & indifferenti modo ſe habent ad probitatem & improbitatem. Et affectibus commovemur, non ſumus, neque dicimur tales. Relinquitur ergo, virtutem, eſſe habitum. *lib.* 2. *Eth. cap.* 5. *l.* 1. *Mag. Mor. c.* 7. *l.* 2. *End. c.* 2.

4. Additur προαιρετικὸς, non quia virtus ejuſve propria functio in nudâ προαιρέσει conſiſtit; ſed quia non poteſt exerceri ſine prævià προαιρέσει.

5. Differentia virtutis moralis petita eſt à materia & forma. Materiæ nomine intelligitur ſubjectum & objectum. Nulla enim alia materia tribui poteſt accidentibus.

6. Subjectum virtutis haud dubiè eſt appetitus: verum cum appetitus ſit geminus, alter rationalis, alter ἄλογος, (ille voluntas, hic appetitus ſenſitivus dicitur) in utro duorum virtus moralis ſita ſit, ſatis ancipiti controverſiâ diſputatur. Rationes enim pro utraque parte adferri poſſunt admodum ſpecioſæ. Urgentiores tamen eæ videntur eſſe, quibus appetitui ſenſitivo virtutes morales aſſeruntur: quarum hæ ſunt præcipuæ.

7. Primò, virtus verſatur in edomandis affectibus, ut poſtea videbimus. Eſt enim habitus quo πρὸς τὰ πάθη εὖ ἔχομεν, id eſt, *benè ſumus, in perturbationibus affecti. l.* 2. *Eth. cap.* 5. ſive, quod eodem reddit, quo affectus noſtri rationi obediunt, *lib.* 2. *Eu. cap.* 1. At affectus

affectus in appetitu sensitivo sunt, non in voluntate; ut docuimus *cap. 7. parag. 9.* Ergo & virtutes morales. Hoc argumento demonstrat *Aristoteles* contra *Platonem*, virtutes non esse scientias: si enim virtutes essent scientiæ, inquit, essent ὁν τῷ διανοητικῷ τῆς ψυχῆς μορίῳ, id est, *in rationali animæ parte*: atque ita tolleretur, καὶ τὸ ἄλογον ψυχῆς μέρος, καὶ πάθος, καὶ ἦθος. Id est, *pars animæ ratione carens, & affectus & mores. 1. Mag. Moral. cap. 1.* Secundo, virtus debet in eâ animi parte collocari, quæ potest à ratione dissidere: at voluntas semper sequitur rationem: unde appetitus rationalis appellatur; nec ab ea unquam dissidet, nisi cum ratio dissidet à seipsa, ut ostendimus, *cap. 6. §. 10.* Tertio, igniculi & semina virtutum sunt in appetitu sensitivo. Nam etiam in pueris sese exercent ante usum rationis. At virtutes, & eorum rudimenta, in diversis subjectis collocare, absonum planè atque absurdum est.

8. Quod autem *Scotus lib 3. sent. dist. 33. quæst. 1.* colligat virtutem non esse in appetitu sensitivo, quia est habitus προαιρετικὸς, qui versatur circa bonum honestum, cujus actus sit laudabilis, & homini peculiaris; non satis solidum est. Nam appetitus sensitivus, dupliciter considerari debet; nempe, vel quatenus à ratione separatus est; ut sit in brutis: vel quatenus cum ratione conjunctus est,

ab eâq; regi potest; ut fit in homine. Si priori modo consideretur, fatendum est, ei neque προαίρεσιν, neq; honestatem, neq; laudem convenire, neq; ejus actum homini proprium ac peculiarem esse. At si consideretur idem, quatenus ratione dirigitur, jam & προαίρεσις illi convenit & honestas, ejusq; actio laudabilis, & homini ita propria ac peculiaris esse potest, ut in bruta non cadat. Quoties enim appetitus sensitivus rationis consilio patet, causa non est, cur illius actio minùs dicatur προαιρετικὴ, quàm actio ipsius voluntatis. Imò actio appetitus sensitivi ab actione voluntatis non discrepat, cum appetitus sensitivus sequitur consilium rationis.

9. *Thomas* à communi virtutum conditione excipit justitiam, eámq; tribuit voluntati: sed repugnante ratione. Etenim justitia nihil aliud est, quàm universa virtus moralis, licèt τὸ εἶδος non sit idem. Nam absolutè considerata, virtus dicitur; in ordine ad alium, justitia *l.* 5. *Eth. c.* 1. Hæc distinctio in ratione, potius quàm in re consistit. Quare fieri non potest, ut cùm in appetitu sensitivo sint cæteræ virtutes, justitia ponatur in voluntate. *Aristoteles* tantum duo genera virtutum facit, intellectuales & morales; illas ponit ὃν τῷ λογιστικῷ, has ὃν τῷ ἀλόγῳ *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 1. & 5. *lib.* 2. *End. cap.* 1. Tertiam sedem non agnoscit. Aut ergò justitia sita erit

rit ἐν τῷ ἀλόγῳ, aut erit inter virtutes intellectuales numeranda. Falsum, autem est, quod à *Thoma* adfertur, bonum alienum excedere proportionem appetitus sensitivi; ac proinde justitiam, quæ versatur circa bonum alienum, ad voluntatem, non ad appetitum sensitivum pertinere. Nam certè, si spectetur appetitus sensitivus, quatenus in homine rationis imperio subjectus est, ac sedes cæterarum virtutum constituitur, vel ab ipso *Thoma*, non minus ad alienum bonum à ratione, quâ ducitur, excitari, atque impelli potest, quam ad proprium. Quod autem definitionem justitiæ ad suæ sententiæ stabilimentum adducit, non admodum firmum est. Nam cum à I. Cis justitia definitur, constans & perpetua *voluntas* suum cuique tribuendi, *ff. de instit & 1. lib.* aut ab *Aristotele* habitus quo homines propensi sunt ad res justas gerendas, quoque res justas gerunt, & gerere volunt. *l. 5. Eth. cap. 1.* voluntas non opponitur appetitui sensitivo, sed designat solummodò, justitiam non posse sine voluntate, aut renitente voluntate exerceri. Atque hoc non est justitiæ peculiare, sed omnibus virtutibus moralibus commune.

10. Quum in appetitu sensitivo virtutes morales ponimus, civiles atque Ethicas, non Theologicas virtutes intelligimus. Aliam enim harum rationem esse, facilè agnoscimus.

Charitas

Charitas enim manet in altera vita, 1 *Cor. cap.* 13. in qua non erit locus appetitui sensitivo, saltem non ante resurrectionem.

11. Præterea concedimus, in voluntate esse quosdam habitus virtutibus moralibus analogos, qui ex prudentia, ut effecta ex suis causis, immediatè profluunt; quique sic se habent ad prudentiam, sicut actiones voluntatis se habent ad actiones intellectûs practici. Hi habitus voluntatem quidem perficiunt ut subjectum, non dirigunt aut determinant ut objectum, Voluntatem enim ab intellectu practico determinari, alibi dictum est. At virtutes morales non solum appetitum sensitivum perficiunt ut subjectum, sed dirigunt etiam ac determinant ut objectum; eumque rationi subjiciunt, ac reddunt morigerum, tametsi naturâ suâ sequatur dictamen phantasiæ. Morales ergo virtutes insunt appetitui sensitivo ut sequatur rationem: at habitus illi virtutibus ἀνάλογοι, insunt voluntati, quia sequitur rationem.

12. Sic de subjecto: Objectum virtutis sunt affectus, quos in appetitu sensitivo residere demonstravimus *cap.* 7. *par.* 10. & πάθος, quæ ex affectibus oriuntur, *l.* 1. *Eth. c.* 6. Item voluptas, & dolor, quæ πᾶν τὸ πάθος, καὶ πᾶσα πράξις καὶ πᾶσι τοῖς ἀπὸ τὴν αἴσθησιν παρακολουθεῖ, id est, *omnem affectum, omnem actionem,*

actionem, imo omnia, quæ sub electionem veniunt, comitatur, lib. 2. Eth. cap. 3.

13. Hæc est materia virtutis moralis, jam de forma dicendum est. Forma virtutis est mediocritas, hoc est, medium inter nimium & parum, sive inter excessum & defectum. Nam si artes inter nimium & parum, medium servant; si opera quæ scitè affabreq; facta sunt, hoc nomine commendantur, ὅτι ὔτε ἀφελεῖν ὄξιν, ὔτι προσθεῖναι, ὡς τῆς μὴ ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως διαιρούσης τὸ εὖ, τὸ δὲ μεσότητος σωζούσης. Id est, *quod nihil illis detrahi aut addi possit, excessu & defectu operis perfectionem corrumpente, idemque mediocritate conservante*: quidni virtus moralis, quæ omni arte ἀκριβεστέρα καὶ ἀμείνων ὄξι, τῷ μέσου ἂν εἶν στοχαστική. Id est, *quæ omni arte limatior & melior est, sagittarii more medium seu scopum petat ac feriat. lib. 2. Eth. cap. 6.*

14. Mediocritas hæc præcipuè servanda est in affectibus, & actionibus. *lib. 2. Eth. cap. 6.* Si enim in his nihil fuerit peccatum, non peccabitur in voluptate aut dolore. Qui enim appetit & aversatur; agit, & omittit quod debet, & quomodo debet, is voluptatem aut dolorem non percipit, nisi ex quibus rebus, & quomodo percipere debet.

15. Primum ergò servanda est mediocritas in affectibus. Etenim ὁ πωτὶ συνεχῶ

ὃ

ἡ διαιρετὸν ἐστι λαβεῖν, τὸ μὲν πλεῖον τὸ δ' ἔλαττον τὸ δ' ἴσον. Id est, *in omni re continuâ ac divisibili, & plus, & minus, & æquale sumere possumus.* Atqui affectuum divisibilis quædam latitudo est. Ergò in affectibus excessus locum habet, defectus, & mediocritas, *lib. 2. Eth. cap. 6.* Affectus non esse toto genere malos, *cap. 7. §. 22.* contra Stoicos probavimus. Quare non debet virtus affectus abolere, sed moderari & regere, ut inter excessum & defectum consistant. Non est ergo virtus ἀπάθεια ἢ ἠρεμία, id est, *vacuitas à perturbatione, aut animi quies,* ut Stoici voluerunt, sed συμμετρία potius affectuum, ac mediocritas. *lib. 2. Eth. cap. 3.*

16. In actionibus etiam latitudo quædam est, atque extensio, aut potius in rebus circa quas actiones humanæ sunt occupatæ, veluti in pecunia, honore, periculis, nutrimento, &c. In his ergò excessus etiam est, defectus, & mediocritas, quorum illum, & istum virtus fugere debet, hanc servare. Hæc igitur est mediocritas, servare modum, tum affectu in animo, tum eventu & actionibus in rebus externis. Verbi gratiâ, modestia ita regit animum, ut nec immoderatos honores affectet, nec admittat.

17. Omne medium est inter duo extrema. Ergo & virtus erit inter duo extrema vitia, quorum utrumq; quidem virtuti contrarium est,

est, alterum in excessu, alterum in defectu. *l.2.Eth.c.6.* Sed tamen πλείων ἐναντιότης ἐστὶ πρὸς ἄλληλα, ἢ πρὸς τὸ μέσον, id est, *major extremorum inter se pugna est, quam cum medio. lib.2. Eth.c.8.* Pugna autem extremorum cum medio inæqualis est: Interdum enim excessus, interdum defectus magis cum medio pugnat. *lib.2. Eth. c. 8.*

18. Verum enim verò non omnis affectus aut actio medium admittit. Quædam enim εὐθὺς ὀνόμασιν συνειλημμένα μετὰ φαυλότητος, id est, *quorum nominibus statim vitium est implicatum*, ut invidia, impudentia, adulterium, furtum, &c. Alia ipsâ statim appellatione bona sunt, ut nemesis, pudor, zelus, jejunium, eleëmosyna. Atque hujus quidem rei hæc est ratio, quod hæc vocabula non nudos affectus, aut nudas actiones significent: sed affectus & actiones cum circumstantiis conjunctas, in quibus bonitas aut malitia moralis posita est. Itaque sicut in extremis non est medium, & in medio non est extremum; ita etiam in illis quæ per se mala sunt, non potest servari modus, neque in aliis, quæ per se bona sunt, modus transiri. *l.2. Eth.c.6.*

19. Virtus bifariam spectari potest, nempe vel κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τί ἦν εἶναι λέγοντα, id est, *secundum essentiam ac definitionem*, vel κατὰ τὸ εὖ καὶ τὸ ἄριστον, id est, *secundum præstantiam ac perfectionem.* Si virtus spectetur

ſpectetur ſecundum eſſentiam, medium eſt inter extrema vitia: quæ ſibi invicem opponuntur, ut extremũ extremo; virtuti, ut extrema medio: ſi vero ſpectetur ſecundum perfectionem, extremũ eſt, & duo vitia alterius extremi rationem habent. *l.* 2. *Eth. c.* 6.

20. Præterea, virtus conſiderari poteſt, vel κατὰ τὸ ποῖον vel κατὰ τὸ πόσον. i. e. *vel ratione qualitatis, vel ratione quantitatis.* Ratione qualitatis diviſibilis eſt, & ſenſim crescit, prout altius in animo hominis defigitur eumq; magis firmat in propoſito benè agendi. Quare non ſunt audiendi Stoici, quibus μήτε ἀρετῆς ἀρετὴ ὑπερέχει, μήτε κατόρθωσις κατορθώσεως. i. e. *nec virtus virtute major eſt, neq; rectè factum rectè facto. Plut. de Stoic. cont.* Ratione quantitatis conſiſtit in indiviſibili medio, à quo quicquid recedit, peccatum eſt. Τὸ μὲν γὰρ κατορθοῦν, μοναχῶς ἔχει, τὸ δ' ἁμαρτάνειν πολλαχῶς. i. e. *rectè facere uno tantum modo contingit; peccare, multis modis. l.* 2 Et. *c.* 6. Nam τὸ μὲν ἀγαθὸν μονοειδὲς τὸ δὲ κακὸν πολυειδές. Id eſt, *bonum uniforme, malum multiforme. 1. Mag Mo. c.* 25. Hæc tamen indiviſibilitas, non Mathematicè, ſed Ethicè conſiderari debet, hoc eſt, cum aliqua qualicunque latitudine. Nam ὁ μικρὸν τῆς ὀρθῆς παρεκβαίνων οὐ ψέγεται, ἀλλ' ὁ πλέον, id eſt, *non reprehenditur qui paululum deflexit à perfectione, ſed qui longè, lib.* 2. *Eth. cap.* 9.

21. Ab

21. Ab indivisibili virtutis medio interdum longius receditur, interdum minus longè. Quare iterum errare Stoicos necesse est cum peccata volunt esse paria. Peccatorum inæqualitas pendet à diversitate circumstantiarum; ab his enim actionum qualitatem ac discrimen morale pendere, dictum est. *cap.* 5. §. 11. Nam gravius haud dubiè peccatum est, patrem de liberato consilio, & studio nocendi, quàm justo dolore stimulatum, peregrinum interficere.

22. Medium virtutis ἢ καθ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἢ πρὸς ἡμᾶς, i.e. *vel ex ipsa re, vel ex relatione ad nos* dijudicandū est. Illud vocatur medium rei, hoc, mediū personæ, sive medium rationis. Medium rei est, quod æqualiter distat ab extremis: sic sex dicimus esse mediū inter duo, & decem. Mediū rationis, est, quod unicuique convenit; quodq; neque nimium, neque parum est. Mediū rei unum est, & omnibus idem; medium rationis varium & mutabile. Utrùmq; medium pendet à proportione, mediū rei pendet à proportione Arithmeticâ; medium rationis à proportione Geometricâ. In proportione Arithmetica servatur æqualitas excessus; ut inter 2. 4. 6. In proportione Geōetrica servatur similitudo rationū; ut inter 2. 4 6. Illic e. *quaternarius* nūerus tot unitatibus superat binariū, quot à senario superat. hic, *quaternarius* toties cōtinet binariū

quoties

quoties ab octonario continetur.

23. Virtutes morales positæ sunt in medio rationis, non in medio rei: idq; propter duas causas. Prima est, quia virtus inæquali intervallo distat ab extremis, ita ut cum altero majorem cum altero minorem affinitatem habeat. Verbi gratiâ, liberalitas propius accedit ad prodigalitatem quàm ad avaritiam; & sic de cæteris. Secunda causa est, quia virtus se debet ad varias circumstantias accommodare, & nunc ad unum, nunc ad alterum extremum propius accedere. Ab hâc communi lege excipienda est justitia: ea enim non in simplici, sed in analogico sive proportionali medio consistit. Medium enim justitiæ non pendet à proportione, sed ipsum est proportio quædam, ut suo loco dicemus.

24. Medium virtutis in quâlibet actione, viri prudentis consilio definiendum est. Quod sic non est intelligendum, ac si in quâlibet actione viri prudentis consilium foret expectandum: sed hoc eo spectat, ut indicetur, modum cujuslibet actionis, rectæ rationis dictamine, quam prudentes semper sequuntur, definiendum esse.

CAP.

CAP. XII.

De causa efficiente virtutis moralis.

§. 1.

EXplicata est definitio virtutis moralis: agendum est porrò de causa efficiente; idque eo magis, quia de eâ non uno modo sentiunt Philosophi. Tum etiam utilis est hæc doctrina ad naturam, & vim virtutis accuratè, ut debet fieri, intelligendam. Quare expensis primum dissentientium Philosophorum sententiis, quid de ortu ac causa virtutis sentiendum sit, ex *Aristotele* docebimus.

2. *Galenus* virtutum & vitiorum causam videtur constituere corporis temperamentum; quia nimirum, animi mores temperamentum corporis sequuntur. Stoici videntur existimâsse, virtutes esse à natura, easq; hominum animis innasci; vitia esse contra naturam, eaque parari pravâ consuetudine, ad quam alii aliorum exemplo seducuntur. *Socrates* volebat virtutes ἐπιστήμας esse *lib.* 1. *Mag. Moral. cap.* 1. aut φρονήσεις. *lib.* 6. *Eth. cap.* 13. aut etiam λόγους. *lib.* 1. *Mag. Mor. cap.* 35. Quibus loquendi modis significare voluit, virtutes ad mentem pertinere, ac proinde

inde doctrinâ & institutione parari.

3. Hæ sententiæ habent quidem aliquid veri, ut postea videbimus, sed nulla earum τὴν κυρίαν αἰτίαν, id est, *proximam ac præcipuam causam*, quæ hîc quæritur, assignat.

4. Temperamentum proxima virtutis & vitiorum causa esse non potest. Nam etsi vitiosum & morbidum temperamentum hominum mores secum ferè trahat, (copiosa enim & accensabilis, furorem; & nimia pituita fatuitatem adfert:) temperamentum tamen sanum, homines ad hos aut illos animi motus ac mores disponit tantùm ac inclinat, non trahit necessario. Sæpè enim consuetudine mutantur mores, non mutato temperamento & sæpè mutatur temperamentum, non mutatis moribus. Tum temperamentū in nostra non est potestate; at mores in nostro sunt positi arbitrio, ut docuimus, *cap.* 6.

5. Sed neque à natura virtus est. Nam primo, quicquid à natura est, immutabile est: at mores assuefactione mutantur. Nam qui bonus erat & probus, improbus sæpè fit consuetudine vivendi, & contra. Secundo, quæcunq; à natura nobis obveniunt, τὰς δυνάμεις τὰς τούτων πρότερον λαμβάνομεν, ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν. i. e. *horum prius facultates accipimus, deinde functiones edimus.* Neque enim ex iteratâ sæpè sensione sensum accipimus, ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησά-

ἐχρησάμεθα, ἃ χρησάμενοι ἔχομεν. Id est, *sed contra, cum sensum haberemus, eo usi sumus; non adepti sumus eum, quia usi sumus.* At virtutes consequimur, ὀρεγόμενοι πρότερον, id est, *postquam exercuimus prius, qua virtutis sunt.* Tertiò, legislatores solent homines præmiis ad virtutes incitare, pœnis à vitiis deterrere; frustra, si virtutes & vitia à natura proficiscuntur, non ab arbitrio nostro. *lib. 2. Eth. cap. 1.*

6. Sed nec institutioni aut doctrinæ virtutes in solidum tribuendæ sunt. Etenim πρὸς ἀρετὰς τὸ εἰδέναι μικρὸν, ἢ οὐδὲν ἰσχύει i. e. *ad virtutes comparandas scientia sive doctrina parum aut nihil valet. l. 2. Et. c. 4.* Non flectit enim voluntatem, nec subigit affectus. Etsi enim intellectus de rebus appetendis & fugiendis edoctus, verè quidem judicet cum eas absolutè consideret, hallucinatur tamen sæpè cum easdem cum omnibus circumstantiis confert, & ad actionem destinat. Atque hic error ab affectu est. Nam qui affectibus ducitur, non audit dehortantes à vitiis, nec rationes, aut præceptorum momenta intelligit. Non prius ergo prodest doctrina, quàm animus auditoris ita excultus est moribus, ut possit rectè gaudere, & dolere. *l. 10. Et. c. 9.*

7. Hic affectus non nisi consuetudine subigitur: ex quo sequitur, consuetudinem κυριωτάτην εἶναι τῆς πρὸς ἀρετὴν ἕξεως.

Id

id est, *præcipuam ac proximam causam esse morum* sicut *Aristoteles* docet, *lib. 2. Ethic. cap. 1. & 2.*

8. Consuetudo, quam *Graci* ἔθος vocant, nihil aliud est, quàm crebra moralium actionum repetitio. Actionibus virtutes efficit, vel ipsa docet experientia. Ut enim fabricando, fabri; ita τὰ δίκαια καὶ σώφρονα πράττοντες, id est, *justas ac temperatas actiones exercendo* justi ac temperantes fiunt. *l. 2. Eth. c. 1.* Idem evincit vocis etymon. virtus enim ἠθικὴ dicta est ἀπὸ τοῦ ἔθους, à consuetudine, voce in uno tantum elemento mutatâ. *lib. 2. Eth. cap. 1.*

9. Numerus actionum, quibus virtus generatur, non potest definiri. Plures enim vel pauciores requiruntur, prout animus ad virtutem magis est aut minus dispositus; prout etiam actiones validiores sunt aut minus validæ: Actionum enim paucitatem, valor & attentio facilè compensat.

10. Actiones quibus virtus comparatur, debent constare certâ quâdam mediocritate inter excessum & defectum: quæ à mediocritate recedunt, virtutem corrumpunt potius, & vitium generant. *l. 2. Eth. c. 2.*

11. Medium in actionibus & affectibus consequi, summæ difficultatis est. Facile irasci, & pecuniam erogare: at difficile est irasci, & pecuniam erogare, cui, quantum,

tum, quando, quamobrem, & quomodo oportet. *lib. 2. Eth. cap. 1.*

12. Quare hæc tria præcepta studiosè servanda sunt. Primò, quandoquidem τῶν ἄκρων, τὸ μὲν ἐστιν ἁμαρτωλότερον, τὸ δ' ἧττον. Id est, *extremorum alterum majus peccatum est, alterum minus:* si quis medium accuratè non possit assequi, τὰ ἐλάχιστα λιπαρεῖν δεῖ κακῶν, id est, *minima malorum eligenda, sunt,* & maximè declinandum ab eo vitio quod virtuti maximè adversatur. *lib. 2. Eth. cap. 9.* sic tamen hæc regula servanda est, ut non accidat illud, *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin.*

13. Secundò, longissimè recedendum est ab eo vitio, ad quod naturâ sumus proclivores, atq; ex quo plus voluptatis percipimus. Πολὺ δὲ ἀπάγοντες τὸ ἁμαρτάνειν, οἷς τὸ μέσον ἥξομεν. Id est, *cum longissimè à peccato recedimus, ad id quod medium est venimus:* eo nempe modo quo ligna distorta flexione recta fiunt. *lib. 2. Eth. cap. 9.*

14. Tertiò, in omni negotio voluptas & quicquid jucundum est, nobis debet esse suspectum. Οὐ δεῖ δὲ διδόναι κείνοις αὐτήν. id est, *in ea judicanda nimium nobis tribuimus. lib. 2. Eth c. 9.* Non est ergò committendum, ut nostras actiones voluptate aut dolore metiamur, & licitum putemus omne id, quod jucundum nobis est; & illicitum, quod injucundum.

15. Acti-

15. Actiones non tantum causæ sunt, sed effecta virtutum. Nam ex τῦ ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, γινόμεθα σώφρονες καὶ γινόμενοι, μάλιστα δυνάμεθα ἀπέχεσθαι αὐτῶν. Id est, *abstinendo a voluptatibus, temperantes efficimur: & temperantes effecti, voluptates maximè possumus aspernari.* Eodem modo se res habet in aliis virtutibus.

16. Inter actiones quæ virtutem efficiunt ac formant, & eas quæ virtutem formatam consequuntur, non exiguum discrimen est. Nam quæ virtutem antecedunt, eventu quidem bonæ sunt, non animo: at quæ virtutem consequuntur, & eventu & animo bonæ sunt. Qui enim virtute præditus est, & sciens agit, & προαιρούμενος, hoc est, *capto consilio*, & voluntate firma, ac constanti: qui virtute nondum est præditus, eadem quidem agit, sed non eodem modo, & animo. *lib. 2. Eth. cap. 4.*

17. Utrum habitum virtutis quis adeptus sit necne, ex voluptate & dolore, quæ nostras actiones sequuntur, judicari potest. Si quis enim ex virtutis actionibus capit voluptatem, certum est, eum hominem virtute præditum esse; at si quis ob honestas actiones contristetur is habitum sibi nondum peperit. *lib. 2. Eth. cap. 3.* Sunt alia multa signa vel crescentis, vel perfectæ virtutis, quæ accuratè recensentur à *Plut. l. de suo in virtute profectu cognoscendo.*

18. Con-

18. Consuetudo, quam præcipuam virtutis causam esse diximus, naturam præsupponit, & doctrinâ atque institutione dirigitur. Tribus ergò rebus boni fiunt. Hæc tria sunt φύσις, ἔθος, καὶ λόγος, id est, *natura, consuetudo, & ratio sive institutio in doctrina*. *lib. 7. Pol. cap.* 13. Natura incipit, doctrina dirigit, consuetudo absolvit.

19. Per *naturam* non tam ipsæ facultates naturales intelligendæ sunt, quam naturæ quædam prærogativa, quam εὐφυΐαν Philosophus, *l.* 3. *Eth. cap.* 5. & virtutem naturalem. *lib.* 6. *Eth. cap.* 13. appellat. Hanc naturæ prærogativam respiciens, docet virtutes μὴ παρὰ φύσιν ἀλλὰ πεφυκόσιν ἡμῖν ἡμᾶς δέχεσθαι αὐτὰς ἐγγίγνεσθαι. Id est, *non præter naturam, sed sic affectis ineſſe, ut ad eas suscipiendas apti simus naturâ. lib.* 2. 1. & τὰ ἤθη, id est, *virtutes morales*, id est, dispositiones quasdam ad virtutem, naturâ nobis ineſſe. *lib.* 6. *Eth. cap.* 13.

20. Εὐφυΐα comprehendit corpus benè temperatum: item sagax ingenium, acre ac solidum judicium, fidelem memoriam, bonam indolem, aliasque dotes naturales, quæ ex bene temperato corpore fere consequuntur, item semina virtutum, hoc est, generalium proportionum ad discrimen honesti atque inhonesti spectantium notiones.

21. Institutio alia est practica, alia, speculativa,

culativa. Institutio practica primò in pueris, deinde in adultis adhibenda est, pueri inde à teneris ad honestatem & virtutem educandi sunt. Bona enim educatio magnum habet ad virtutem generandam momentum: Nam etsi pueri non sint virtutum aut vitiorum capaces, quamdiu pueri sunt: utile tamen est ac necessarium, ut iis rebus assuescant, in quibus virtus consistit. Nam,

Quo semel est imbuta recens servabit odorem
Testa diu.

22. Utile est etiam in pueris excitare laudabiles quosdam affectus, pudorem, zelum, gloriæ cupiditatem, & id genus alios; quibus, seu frænis ac stimulis quibusdam, ad officium faciendum adigantur. Etsi enim virtute præditi, his adminiculis non indigeant, ut qui solo virtutis amore virtuti studeant; in juvenibus tamen, aliisque qui ad virtutem formandi sunt, valde commendantur, *lib.* 4. *Eth. cap.* 9.

23. Adulti præceptis instituendi sunt, & exemplis. Præcepta sunt exemplaria, & normæ formandæ vitæ; exempla non solum sunt normæ vivendi, sed & stimuli, quibus animus impellitur ad studium virtutis, & peccatis deterretur.

24. Institutio speculativa spectat Philosophiam theoreticam; quæ licet toto genere diversa sit à Philosophia practica, utilissima tamen

tamen est ad virtutis studium. Primò, quia de multis agit, quorum cognitio in practica Philosophia est necessaria, ut de fine, de anima, ejusque facultatibus. Secundò, quia judicium format, & magna magni, parva, parvi æstimare facit. Tertiò, quia animum abducit à rebus corporeis. Quartò denique quia multa suppeditat argumenta, quæ nos ad virtutem invitant.

CAP. XIII.

De Pietate.

§. I.

EXplicata est virtus moralis in genere; sequuntur species. Neque enim unica tantum virtus est, ut ex *Stoicis* antiquioribus quidam existimarunt, sed plures eæque specie differentes. Differentia virtutis petenda est ab objecto; objectum vel internum est, vel externum; internum sunt affectus; externum, personæ, erga quas, & res, in quibus virtus exercetur.

2. Ex objecto externo dividitur virtus in pietatem & probitatem: pietas erga Deum est, probitas erga homines. Neque enim hic

pietas pro φιλοσοφίᾳ sumitur, sed pro εὐσεβείᾳ. Atque hoc sensu inter virtutes morales censetur, & ad civilem beatitudinem dirigitur: quia & ipsa in affectu posita est, quæ virtutum est materia, & mirificè conducit ad reliquos affectus moderandos. Probitas iterum in varias species subdividitur, ut *cap. seq. dicemus.*

3. Virtutes dupliciter considerari possunt: nempe, vel quatenus inchoatæ, vel quatenus absolutæ atque perfectæ sunt. Si virtutes inchoatæ sunt atque imperfectæ, unaquæque potest sine aliis consistere: at perfecta virtus in nullo reperiri potest, qui non sit omnium virtutum coronâ stipatus. Adeo necessario virtutes omnes, si perfectæ sint, inter se connexæ sunt. Idque vinculo prudentiæ. Nam neque virtus esse perfecta potest, sine prudentia; neque prudentia sine virtute. Ex quo sequitur, ut ipsæ quoque virtutes, cum perfectæ sunt, necessariò copulatæ sint.

4. Pietas est virtus Deum religiosè ritèque colendi. Quid autem sit Deum rite colere, non ex *Aristotele* qui admodum parce pietatem interpretatus fuit, sed ex *Pythagoricorum, Platonicorum,* aliorumque humanæ sapientiæ consultorum scriptis, qui plura de pietate tradiderunt, delineandum est quantum id illucentè rationis nostræ face, ac naturali lumine fieri potest.

5. Pietas

5. Pietatem, aut saltem religionem qualemcunque ipsa natura hominum animis inserit. Hæc enim communis notio, *Deum esse*, ubivis gentium se exerit, & religionis studium tam vehemens producit, ut homo, quamvis ægerrime se aliis submittit, lapidem potius tolat aut lignum, quam ut prorsus sit sine religione.

6. Pietas, religioque nascitur ex numinis prævia notitia: & prout hæc notitia, vel vera est, vel falsa, ita quoque religio vel pietas est, vel superstitio atque idololatria. Quare cum Apostolus Gentiles reos agit temeratæ pietatis, iisque justam damnationem denunciat, hæc duo conjungit, τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, *quod de Deo cognosci potest*, inter ipsos manifestum est, &, ἐσκοτίσθη, id est, *obtenebratum est* desipiens eorum cor: ut innuat, & Deum non posse rite coli sine vera notitia, & ideò non fuisse rite cultum à gentibus, quia animi pravitas notitiam de Deo corruperat.

7. Tria sunt potissimum in Deo agnoscenda, ex quibus intelligi potest, illi jus competere exigendæ ab hominibus pietatis, & religionis; ὑπεροχὴ, id est, *eminentia*, bonitas, & justitia.

8. Quod Deo pietatem deberi dicimus ob eminentiam, & iis, quæ in natura & ordine mundi, in homine, atque in societate humana

manâ conſpiciuntur, firmo argumento comprobatur. Primum enim videmus in hac viſibili naturâ imperfectiora perfectioribus inſervire; elementa, miſtis corporibus; miſta corpora, plantis; plantas, animantibus; animantia, & cætera omnia, homini. Deinde ἡ μὲν ψυχὴ τῷ σώματι δεσποτικῷ ἄρχει, ὁ δὲ νοῦς τῇ ὀρέξεως πολιτικῷ καὶ βασιλικήν. Id eſt, *Animus in corpus, herile imperium obtinet: mens in appetitum, politicum ac regium.* Præterea mas naturâ ſuâ præſtantior eſt fœminâ: ideoque ille, imperare; hæc, parere debet. Poſtremò, qui cæteris hominibus tantò inferiores atque deteriores ſunt, quanto beſtiæ deteriores ſunt homine, corpus animo, appetitus mente, aut fœmina mare; hi naturâ ſunt eorum ſervi, iiſque melius eſt aliorum imperio ſubeſſe, *lib.* 1. *Polit. cap.* 5. Quæ cum ita ſint, an non homines fateri debent, neceſſe eſſe, ſibique utiliſſimum, ut ſapientiſſimo & optimo Deo ſervient, hoc eſt, eum piè ac religiosè colant? Ipſe Epicurus, qui quamvis docere Deum ὅτι πράγματα ἔχειν, ὅτι παρέχειν, id eſt, *neque ipſum habere negotii quicquam, neque aliis exhibere*, judicavit tamen, ut *Cicero* retulit, *lib.* 1. *de Nat. Deor.* tam eximiam eſſe, ac præſtantem Deorum naturam, ut ea debeat ipſa per ſe ad ſe colendam allicere ſapientem.

9. Bonitas Dei ac beneficientia, quàm multas

multas & urgentes causas suppeditat religionis? Deus nos fecit, nos conservat, nos fovet, ac gubernat; & omnia fecit, conservat, fovet, ac gubernat in nostrum usum. Summa erit ingratitudo, horum beneficiorum magnitudinem non agnoscere.

10. Considerario divinæ justitiæ hoc modo pietatem excitat. Pietas justitia quædam est (*ut ait Cicero l.* 1. *de Nat. Deor.*) adversus Deos: dicamus nos, adversus Deum. Ex quo sequitur, injustum esse eum, ac proinde justas pœnas expectare à justo Deo, qui pietatis debitum, hoc est, religiosum cultum ei non persolvit.

11. Cultus Dei aut internus est, & in animo consistit; aut externus, atque etiam corpore exercetur.

12. Cultus internus constat amore, & timore sive reverentiâ. Amandus est Deus quia ipse optimus est, ipsumque summum bonum, & omnia bona nobis largitur: timendus, quia omnia novit, omnia pervidet, providet, ac regit.

13. Timere ac revereri Deum, nihil est aliud, quàm omni studio cavere, ne peccatis nostris eum offendamus, ejusq; iram in nos provocemus. Pertimescite Deos ô filii (inquit *Cyrus* apud *Zenophontem*, *lib.* 8. *Cyrop.*) ut nihil impii, nihil nefarii comittatis, vel deliberetis.

14. Cultus externus est precatio : de qua *Cicero. lib. 2. de Nat. Deor.* Cultus deorum optimus est, idemque castissimus, & sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper purâ, integrâ, incorruptâ, & mente, & voce veneremur. In quibus verbis, si pro cultu, Dei scripsisset, quid possit Christianus desiderare?

15. Precationis species sunt, petitio, & gratiarum actio. Petendum est à Deo, non solum ut nobis necessaria largiatur, sed etiam ut delinquentibus nobis ignoscat, & mala, quæ ob peccata nobis imminent, avertat. Hæc deprecatio dicitur.

16. Non quælibet à Deo petenda sunt, sed ea, quæ & ἁπλῶς bona sunt, & nequeunt nobis malè cedere. *l.* 5. *Eth. c.* 1. Verum quia ipsi ferè ignoramus, quid nobis utile sit, aut inutile; aut generalis formula instituenda est; qualis est illa veteris poëtæ apud *Platonem Alcib.* 2. Ζεῦ βασιλεῦ τὰ μὲν ἀγαθὰ καὶ ἐυχομένοις καὶ ἀνεύκτοις, Ἄμμι δίδυ τὰ δ' ἐσθλὰ καὶ ἐυχομένοις ἀτάξον. Id est, *Jupiter rex, optima quidem & voventibus & non voventibus nobis tribue, mala etiam à voventibus averte.* Neque aliter Deos precabatur *Socrates*, quam ut bona largirentur; quod illi optimè scirent, cujusmodi res essent bonæ; *Xenoph. lib* 1. Ἀπομν. Aut petendum, ut ea sentiamus, loquamur, & agamus, quæ & ipsi Deo

Deo grata sunt ; nobis, amicis, ac Reip. salutaria, & honorifica. *Xenoph.* ἀπομν.

17. Gratias esse Deo agendas pro acceptis beneficiis & ratio facilè dictat, & Ethnici crediderunt. Si luscinia essem, inquit *Epictetus*, facerem quod luscinia : cum autem homo sim, quid faciam ? laudabo Deum, nec cessabo unquam. *In Rom. Rep.* frequentissimum erat Diis supplicationem decerni quoties res feliciter cessissent, aut urbs esset ab imminente calamitate liberata.

18. In deprecatione ab Ethnicis adhibita fere fuere sacrificia quædam, aut lustrationes, quibus iratum numen censebant placari. Hæc enim opinio omnium hominum animis infixa est, delictis offendi, & irasci numen : ex hac irâ sequi calamitates, tum publicas, tum privatas : Deum victimis placari, & calamitatem averti, si rectè instituantur. Quæ quidem arguunt, rectè illos existimasse, non posse solis precibus, sine ulla satisfactione placari numen : sed veram rationem satis faciendi ; & usum sacrificiorum ignorarunt.

19. Pietas non prima tantum virtutum est, sed & dux cæterarum & fundamentum. Maxima enim illius vis est ad homines in officio continendos : nam qui ratione moveri non possunt, religione tamen movetur. Pietate autem sublatâ, inquit *Cicero*, fides etiã, societas

humani generis, & unà excellentissimâ virtus justitia (imò omnis probitas) tollitur, *lib.* 1. *&c. Nat. Deor.*

20. Pietati in excessu opponitur *δεισιδαιμονία* sive superstitio: in defectu, impietas.

21. Superstitiosi dicuntur, qui nimis anxiâ curâ omnia à nomine, imò omnia pro numine, metuunt, & quidlibet comminiscuntur ad placandum numen, quod semper sibi iratum esse existimant: quare semper Idololatria, & ἐθελοθρησκεια, cum superstitione conjuncta est, *vid. Plut. περὶ δεισιδαιμ.*

22. Impii contra dicuntur, qui nullo pietatis ac religionis sensu tanguntur, quia censent, vel non esse Deum, vel non affici cura rerum humanarum.

23. Hæc ferè ex Philosophis hauriri possunt de pietate præcepta: quæ, quam mutila sint, præ iis quæ in S. Literis de pietate præcipiuntur, cuivis Christianorum facilè est intelligere. Qui enim potuerint illi pietatem rectè docere, quorum alii plures Deos habuerunt, alii unum quidem Deum professi sunt, sed qualis ille sit, non noverunt, ne quidem quantum satis est ad pietatem. Omnes ergò patrias religiones præ cæteris commendantes, à vero modo colendi Deum, quàm longissimè aberrarunt: Quidni? nam animalis

malus homo non capit ea quæ ſunt Spiritûs Dei. 1. *Cor.* 2. 14.

24. Eſt tamen aliquod operæ pretium in Philoſophorum libris annotare, & excerpere, quæ illi de pietate ac religione præciperunt, ut intelligamus, quam longè, imò quam non longè poſſit homo in pietatis ac religionis doctrina progredi, ſine ſupernaturali lumine. Si in maximis illis hominibus ſcintillæ fuerunt, imò umbra tantum pietatis, quid ſtatuendum erit de nobis, quam ipſo Deo doctore opus eſſe, & illius Spiritu, qui nos ducat in omnem veritatem?

CAP. XIV.

De Fortitudine.

§. 1.

FUit pietas; ſequitur probitas, quæ complectitur omnes virtutes, quibus hominis officia, vel erga ſeipſum, vel erga alios homines continentur, atque gubernantur.

2. *Cicero* quatuor facit virtutum familias, Prudentiam, Juſtitiam, Fortitudinem & Temperantiam. Ex harum enim partium aliqua oritur, quicquid inter homines honeſtas

neſtum eſt, *lib.* 1. *off.* Vulgò virtutes hæ vocantur Cardinales. Ex his prudentia apta eſt dirigendæ rationi, verſaturque in veri perſpicientia ſolertiaque. Reliquæ præſunt appetitui. Appetitus, vel circa noſtra verſatur, vel circa aliena. Cum circa noſtra verſatur, dirigitur à Fortitudine vel Temperantia: ab illa, in rebus adverſis, & ingratis; ab hac, in rebus ſecundis & judiciis: cum verſatur circa aliena, dirigitur à Juſtitia.

3. Hæc diviſio non eſt quidem contemnenda; ſed tamen qui non ſatis liquet, quâ ratione reliquæ virtutes ad has familias referri debeant; quia etiam prudentia cum virtutibus moralibus confunditur, tutius erit *Ariſtotelem*, ſequi, qui ſingulas virtutes recenſet, & ſuo ordine explicat.

4 Etſi non magnopere laborandum ſit de ratione ordinis, quem *Ariſtoteles* ſervavit in virtutibus enumerandis, videtur tamen aliqua illius ratio reddi poſſe non incommoda. Virtus enim vel nos dirigit in ordine ad nos ipſos, vel in ordine ad alios, hoc eſt, efficit ut nihil faciamus, quod ſit nobis ipſis inconveniens, vel aliis noxium. Virtus, quæ nos dirigit in ordine ad noſmetipſos vel circa affectus verſatur, vel circa conſervationem. Affectus virtute dirigendi præcipue tres ſunt, metus, cupiditas, & ira. Circa metum verſatur fortitudo, Cupiditas vel in voluptatibus cernitur,

cernitur, vel in divitiis, vel in honore. Circa cupiditatem voluptatum versatur temperantia: circa divitias & sumptus mediocres, liberalitas; circa magnos, magnificentia: circa honores magnos, magnanimitas: mediocres, modestia. Circa iram versatur mansuetudo. In conversatione vel veritas spectatur, vel jucunditas: veritatem spectat veracitas: Jucunditatem, in seriis ac totâ vitâ, comitas; in Jocis, urbanitas. In ordine ad alios nos dirigit justitia: atque ea vel universalis, vel particularis: illa nos dirigit ad bonum publicum totius civitatis; hæc, ad bonum privatum singulorum civium.

5. Fortitudo hoc loco non est virtus corporis, quam robur Latinè nuncupamus, sed animi. Græci ἀνδρεία vocant ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς, id est, *à viro*. Hæc enim virtus viro ferè peculiaris est, & raro cadit in fœminas. Pendet enim à temperamento sicco, & calido, & corde compacto, solido, ac spirituoso, quæ rara sunt in fœminis.

6. Fortitudo est virtus servans mediocritatem in metu & fiducia.

7. Differentiæ specificæ virtutum, ab objecto, ut dictum est, petenda sunt, vel interno, vel externo. In hâc definitione objectum internum expressum est, metus & fiducia. Objectum externum est τὸ φοβερὸν καὶ τὸ

τὸ θαρραλέον, i. e. *quod metum incutere; aut confidentiam adferre solet.* Circa utramq; versatur fortitudo: sed præcipuè circa metum. Metus enim versatur circa mala: fiducia, circa bona. Atqui difficilius est, ideoq; fortitudini magis consentaneũ, τὰ λυπηρὰ ὑπομένειν, ἢ ἡδέων ἀπέχεσθαι. Id est, *res molestas ferre; quam à secundis abstinere. lib. 3. Eth. cap. 9.*

8. Quicquid metum incutit, malum esse debet. Et quamvis omne malum ita comparatum sit, ut metum incutere possit, fortitudo tamen in omni malorum genere non conspicitur. *l 3. Eth cap. 6.*

9. Mala sunt duorum generum: quædam inhonesta, quædam tristia. Mala inhonesta dicuntur peccata, & quæcunque ex peccatis nascuntur, nostrave culpa contrahuntur. Hæc vir bonus haud dubiè metuere debet. Qui enim ea contemnit, tantum abest ut fortis sit, ut improbus potius, atque impudens debeat appellari, *lib. 3. Eth cap. 6.* Hæc causa videtur fuisse quibusdam ex antiquis, ut fortitudinem φόβου ψόγου καὶ λόγου ἀδοξίας definirent; id est, *metum reprehensionis & timorem infamiæ.* Nam qui timidi sunt adversus leges, confidentes sunt adversus hostes: καὶ τὸ παθεῖν ἥκιστα δεδίασιν, οἱ μάλιστα φοβούμενοι τὸ κακῶς ἀκοῦσαι. Id est, *minimè metuunt mala pati, qui maximè metuunt malè audire. Plut. in Agid.*

10. Malos

10. Malorum tristium quædam sunt ὑπὲρ ἄνθρωπον, quædam κατ' ἄνθρωπον. ὑπὲρ ἄνθρωπον dicuntur, quæ humanam conditionē ac vires superant, ut prodigia, terræ motus, inundationes, & id genus alia. Sed neque in his est occupata fortitudo; nam quia neque sibi gloriam pariunt, neque cuiquam utilitatem adferunt, qui horum malorum mole opprimuntur, necesse est ab omnibus ea metui, qui sanæ mentis sunt; & insani, imò etiam athei sunt, qui hisce malis intrepidè se objiciunt. *lib.* 3. *Eth. cap.* 7.

11. Mala tristia κατ' ἄνθρωπον dicuntur, quæ, etsi hominem terrere possunt, humanas tamen vires non superant; atque hæc iterum vel leviora sunt, ut jactura pecuniæ, morbus, exilium; vel graviora, ut pericula, mors. Hæc omnia quidem viro forti intrepide ferenda sunt, si sua sibi culpa non obveniant; qui tamen in levioribus illis ἄφοβον se præstat, si nihil aliud accedat, non fortitudinis, sed aliarum potius virtutum, puta liberalitatis, modestiæ aut mansuetudinis laudem hoc nomine meretur: sicut ex adverso avari, ambitiosi aut iracundi sunt, quia ea supra modum metuunt. Vera enim fortitudo in maximis tantum malis conspicitur. *l.* 4. *Eth. cap.* 7. Non tamen in omnibus, sunt enim quædam, etiam ἐν τοῖς κατ' ἄνθρωπον, quæ sine improbitate, atque impietate non possunt contemni:

ut

ut ignominia, ac contumelia, quæ nobis ac noſtris immerentibus infertur: item calamitas aut excidium patriæ, everſio religionis, & id genus alia.

12. Malorum omnium maximū, ac terribiliſſimum eſt mors; nempe ſi ea in ſe conſideretur; ſi vero conſideretur in ordine ad vitam futuram, cujus reſpectu hæc noſtra vita mera mors eſt, ne in malis quidem numeranda eſt. Mors in ſe terribilis eſt, quia τὸ πέρας eſt, id eſt, *extremum* atque ultima linea rerum ad civilem vitam pertinentiū. Nam τῷ τεθνεῶτι οὐδὲν ἔτι δοκεῖ, ὅτι ἀγαθόν, ὅτι κακὸν εἶναι. id eſt, *mortuo nihil reliquum videtur eſſe* (ex iis ſcilicet quæ civilem felicitatē ſpectant) *neque bonum, neque malum. lib. 3. Eth. c. 6.* Fortitudo igitur præcipuè conſiſtit in mortis periculis adeundis, ac ſuſtinendis.

13. Sed cum mors multis modis obvenire poſſit, ut in bello, ex naufragio, ex morbo, ex ſupplicio, aut alio aliquo modo; fortitudo maximè relucet in periculis ac morte bellicâ: quæ quia pro religionis, pro libertatis, pro patriæ, parentum, ac liberorum deſenſione appetitur, pulcherrima eſt, atque honeſtiſſima, *lib. 3. Eth. cap. 6.* Huc referri debet mors eorum qui injuſtè damnati ob profeſſionem veræ religionis, magno animo mortem ferunt, ut Martyres.

14. In cæteris mortis, ac periculorum gene-

generibus, ut in tempestate, in morbis, vir fortis ἀδεὴς quidem, id est, *sine metu* est etiam tum, cum de salute sua desperatur, veruntamen † δεινὸν τοῖσιν δυσχεραίνει, id est, *aegrè fert talem sibi mortem appetendam esse*, quæ nec aliis utilitatem adfert, nec sibi gloriam. *lib.* 3. *Eth. cap.* 6.

15 Officium viri fortis est, intrepide adire, & constanter sustinere pericula; sed ea solum quæ honesta sunt, hoc est, quæ Reip. vel facto, vel exemplo sunt profutura, & ipsi laudem ac gloriam paritura qui ea adit; idq; prudenter, hoc est, ubi, quando, & quomodo, decet, atq; honestatis tantum causa. *l.* 3. *Et. c.* 7.

16. Ex hoc Theoremate multa consequuntur. Ac primo, non esse fortes, qui sibi ipsi, desperatione quadam ac vitæ tædio violentas manus inferunt. Non enim fortium virorum est, ut ait *Curtius*, odisse vitam, sed contemnere mortem. Quin potius timidi sunt, qui magnitudine mali imminentis deteriti, in voluntaria morte mali quærunt aut remedium aut compendium. Præterea injurii sunt in Remp. quam aliquo membro defraudant, quum se inutili ac non necessariæ morti dedunt. *l.* 3. *Eth. c.* 7. Sed quid si magistratus aliquem damnet ad αὐτοχειρίαν? legi naturæ potius parendum est, quam magistratui id quod naturæ contrarium est, præcipienti.

17. Inter αὐτοφόνους damnandi non videntur

tur nautæ, qui igne in pulverem tormentarium conjecto, se ipsos simul cum hostibus occidunt, si publica autoritate muniti sint, nullaque appareat spes victoriæ, & patriæ, cui militant, bonum potius spectent, quod in ruina hostiũ consistit, quàm malum, quod in hostium potestatem venientibus perferendum foret.

18. Secundò sequitur, non esse fortes qui duello congrediuntur; neque ignavos, qui provocati, duello sese non sistunt; in quo, vincere non est utile Reip. vinci etiam damnosum. In hoc numero non sunt censenda duella, quæ ex publico pacto ad bellorum compendium indicuntur. Non etsi non satis videatur tutum, belli fortunam uni alterive committere; si tamen ita consultum videatur iis, penes quos est summa potestas, non sunt fortitudinis laude fraudandi; qui ejusmodi duella aggrediuntur, & pro viribus sustinent.

19. Tertiò sequitur, non esse verè fortes, sed tantum κατ' ὁμοιότητα, qui nulla habita, aut etiam posthabita ratione honestatis, pericula subeunt, ac sustinent, aut gloriæ studio, probrive, ac pœnæ metu, quæ fortitudo civica dicitur; aut ira, libidine, aliove affectu concitati, quæ fortitudo διὰ θυμὸν aut διὰ πάθος appellatur. Multo minus eos, quos vel rei militaris peritia, vel certa spes victo-

riæ

ria vel ignorantia periculi in aggreſſu facit confidentiores. Hi enim omnes pericula contemnunt, non quia honeſta ſunt, ſed quia exiſtimant, ea ſibi parum aut nihil nocitura. Ideoque ſi fortè intelligunt pericula eſſe opinione ſuâ majora, animum deſpondent, & fugiunt, niſi neceſſitate quâdam adigantur ad pugnandum, aut ſpe deſtituantur ſibi per fugam conſulendi. *lib.* 3. *Eth. cap.* 8.

20. Quartò ſequitur, non eſſe fortes qui ſtipendii præcipuè causâ aut ſpe prædæ militant, causâ belli ſuſque deque habitâ. Etenim cauſa bellum licitum facit, & honeſtum: quare qui lucrum præcipuè ſpectant, iis finis non poteſt eſſe honeſtus, ideóque ne ipſi fortes ſunt. Ejuſmodi tamen milites utiliſſimi in bello ſunt; quia prompti paratiq; ſunt ad pericula ſubeunda, καὶ τὸν βίον παρὰ μικρὰν κέρδη καταλλάττουται. Id eſt, *vitam exiguo quæſtu permutant. lib.* 3. *Eth. cap.* 9.

21. In adeundis ac ſuſtinendis mortis periculis, vir fortis non vacat omni metu, inſtar furioſorum, & mente captorum, qui pericula contemnunt, quia non cognoſcunt: ſed ἀνέκπληκτός ἐστιν ὡς ἄνθρωπος. Id eſt, *imperterritus eſt ut homo l.* 3. *Eth. c.* 7. Pericula enim illi, ἃ μὲν ἄνθρωπος, φοβερὰ, ἃ δ' ἀνδρῶος, οὐ φοβερὰ, ἀλλ' ἤρεμα, ἢ μηδὲ μῶς. Id eſt, *qua homo eſt terribilia ſunt; qua fortis aut parùm terribilia ſunt, aut nullo modo. l.* 3. *Eud. cap.* 1.

cap. 1. Etenim mors & vulnera viro forti per se quidem molesta sunt, invitoque accidunt; imò mors tantò magis invito accidit, quanto melior est, ac beatior, eoque vita dignior: nam *μεγίσων ἀγαθῶν ἀποστερῆται οἴεται.* Id est, *maximis bonis novit se spoliari.* Quia tamen finis fortitudinis ipsa honestate jucundus est, non tantum illa constanter fert, sed etiam lætatur conscientia suorum factorum, & gloriæ factis suis debitæ. *lib.* 3. *Eth. cap.* 9. Et in hoc, elucet excelsus animus, quod cum molestum ducat tot bonis spoliari, non detrectet tamen pericula aut mortem ipsam boni publici causa adire.

22. Pericula vel subita sunt, vel prævisa: utrobique quidem fortitudine est opus: attamen *ἀνδρειότερον δὴ δοκεῖ τὸ ἐν τοῖς ἀφνιδίοις ἄφοβον, καὶ ἀτάραχον εἶναι, ἢ ἐν τοῖς προδήλοις.* Id est, *fortitudinis laudem magis mereri videtur is, qui in repentinis metu vacuum atque imperterritum se præstat, quam qui in prævisis.* Ea enim animi constantia, quæ minus habet præparationis, magis est ab habitu. *lib.* 3. *Eth. cap.* 8.

23. Fortitudini duplex excessus opponitur, & duplex defectus; alter in metu, alter in fiducia. Defectus in metu proprio nomine carer, docendi causa vocari potest *ἀναλγησία.* Id est, *indolentia*; excessus in metu appellatur *δειλία*: eodemq; nomine significa-

tur

tur defectus in fiducia; Latinè *timiditas* dicitur, & *ignavia*, excessus in fiducia vocatur θρασύτης, id est, *audacia. lib. 3. Eth. cap. 7.* Quanquam cum de affectibus agitur, audacia non vitiosum habitum, sed speciem affectûs donotat, ut suo loco diximus.

24. Ignavi ac meticulosi, aut metuunt quæ metuenda non sunt, aut nimis metuunt, quæ metuenda sunt, mediocriter. Ideoque vel detrectant omne periculorum genus; vel si quæ subeunt, non ferunt satis constanter; sed fugiunt, ac deserunt officium. Ἀνάλγητοι plane nihil metuunt, ne illa quidem, quæ metuere, vel non est turpe, vel etiam honestum. Audaces temere sese in pericula conjiciunt, idque ut fortes esse videantur, cum non sint. Quare etiam arrogantes sunt; & quia in omnibus non possunt imitari virum fortem, sæpe incœptum deserunt: unde & θρασύδειλοι vocantur, hoc est, *audaces simul & ignavi. lib. 3. Eth. cap. 7.*

BODLEIANA · BIBLIOTHECA

CAP.

CAP. XV.

De Temperantia.

§. 1.

TEmperantia, *Græcis* σωφροσύνη dicitur quasi σώζουσα τὴν φρόνησιν, Id est, *conservans prudentiam.* Voluptas enim & dolor corrumpunt τὰς περὶ τὸ πρακτὸν ὑπολήψεις, Id est, *opiniones, quæ spectant id, quod sub actionem cadit.* Nam cum animus voluptate, aut dolore correptus est, non cernit finem, cujus gratiâ αἱρετέον καὶ πρακτέον δεῖ ἢ πράττειν. Id est, *omnia eligenda & agenda sunt, lib. 6. Eth. cap. 5.* quod certè insigne argumentum est imprudentiæ. Quare cum temperantia voluptatem, doloremque moderetur, ne possit mentis judicium pervertere, merito *custos prudentiæ* nuncupatur.

2. Temperantia est virtus servans mediocritatem in expetendis, & fruendis iis rebus, quæ gustum tactumve aliquâ voluptate afficiunt.

3. Differentia temperantiæ petita est, partim ab objecto interno, partim ab externo; objectum internum est cupiditas; exter-

externum, voluptas, aut potius ea quæ voluptatem adferunt. Temperantia enim non eo tantum modo, quo reliquæ virtutes, voluptatem ſpectat, nempe quatenus comes eſt affectuum, & operationum noſtrarum; ſed etiam, quatenus animo propoſita, ſui conſequendi, ac fruendi cupiditatem in illo excitat.

4. Temperantia non ſolum circa voluptatem, ſed etiam circa dolorem occupata eſt; hoc eſt, circa ea quæ dolorem adferunt. Nec tamen hâc in parte cum fortitudine convenit. Nam fortitudo verſatur circa dolorem ἐπὶ τῇ προσοίσῃ τῶν λυπηρῶν, *quum ingruunt moleſta*; temperantia, ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἡδέων, id eſt, *quum non obtingunt res jucundæ. lib. 3. Eth. cap. 11.*

5. Temperantia non verſatur circa omnes voluptates promiſcuè: nam περὶ τὰς ἡδονὰς ψυχικὰς, ὅτι σώφρονες ὅτι ἀκόλαστοι λέγονται. id eſt, *qui animi voluptatibus dediti ſunt, neque temperantes, neque intemperantes appellantur. l. 3. Eth. c. 10.* Nimirum, quia hæ voluptates non ſunt exceſſu vitioſæ, ſed quo majores eo meliores, ut 9. cap. dictum eſt. Quod ſi cui interdum noxiæ ſunt (veluti ſiquis præ nimio ardore diſcendi res mathematicas, alia quædam negligat magis neceſſaria) fit id haud dubiè per accidens.

6. Non verſatur etiam temperantia per

ſe

se circa voluptates, quæ ex visu, auditu, atq; odoratu percipiuntur. Nam ne ii quidem, qui hisce dediti sunt per se temperantes dicuntur aut intemperantes. *l.* 3. *Eth c.* 10. Neq; etiam excessus hic cavendus est, quasi per se vitiosus sit, sed hactenus tantum, ne impediat actiones eas, quæ per se bonæ sunt, & sine culpa non possunt omitti.

7. Relinquitur ergo, temperantiam solum versari circa voluptates eas, ὅσαι καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα κοινωνοῦσι, Id est, *quæ nobis cum reliquis animantibus communes sunt.* Nimirum quæ ex gustu, & tactu percipiuntur. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10. Hæ enim, quia serviles sunt, ac belluinæ, ipso excessu per se vitiosæ sunt, ideoque virtute moderandæ.

8. Circa voluptates ex visu, auditu, et tactu, temperantia versatur per accidens, quatenus scilicet memoriam refricant, aut spem faciunt earum voluptatum, quæ ad gustum aut tactum directè spectant. *lib.* 3. *End. c.* 2. Nam etiam belluæ voluptatem ex hisce sensibus hoc modo percipiunt; per se non item. *lib.* 3. *Eth. cap.* 10.

9. Gustus sapores judicat, tactus percipit ac fruitur. Quare videtur temperantia circa tactum magis, quam circa gustum versari. *lib.* 3. *Eth. cap.* 13. Imo videtur τῇ μὲν δόξῃ περὶ ἅπαντα εἶναι τὰ αἰσθητά, περὶ μὲν τὸ γευστὸν, ἢ τὸ ἁπτὸν τῇ δ' ἀληθείᾳ, περὶ τὸ ἁπτόν. Id est, opinione

opinione quidem esse circa obiecta duorum sensuum, gustûs & tactûs, sed revera, circa obiectum tactûs. lib. 2. Eud. c. 2. Intemperantes enim οὐ πάνυ χαίρουσι τῇ κλίσει τῆς χυλῶν, ἢ οὐχ ἁλλὰ τῇ ἀπολαύσει, ἢ γινομένῃ πᾶσι δι' ἁφῆς. Id est, non admodum delectantur saporum judicio, aut planè non: sed fruitione quæ tota in tactu efficitur. Ideoque Philoxenus quidem sibi optabat collum haud minus longum quam collum gruis, ὡς ἡδέως τῇ ἁφῇ, id est, quia delectabatur tactu. l. 3. Eth. c. 10.

10. Sed in voluptatibus ad tactum pertinentibus discrimen constituendum est. Sunt etiam aliæ liberales, aliæ serviles ac belluinæ; liberales sunt, quæ ex frictione, aut calefactione percipiuntur, quæque per totum corpus sparsæ sunt, quæ hinc acceptæ debent intelligi. Quare efficitur proprium temperantiæ obiectum esse voluptates serviles, quæ tactu in determinatis corporis partibus, ex cibo, potu aut venere percipiunt. lib. 3. Eth. cap 10.

11. Officium viri temperantis est, illicitas, & inhonestas voluptates aversari, licitas moderate appetere, ac frui eo, quo oportet, modo; & non immoderatè dolore, si fortè ne licitis quidem voluptatibus frui licet. Licitæ voluptates sunt, quæ conducunt ad sanitatem, ἢ πρὸς εὐεξίαν, i. e. ad bonam corporis habitudinem, quæq; non sunt ὑπὲρ τὸν ὑσίαν,

ἢ παρὰ τὸ καλὸν, id est, *supra modum rei familiaris, aut præter decorum. lib. 3. Eth. cap. 11.* Adeoque quæ neque divina, neque civili lege prohibitæ sunt.

12. Temperantiæ in excessu opponitur ἀκολασία, id est, *intemperantia:* defectus proprio caret nomine, διὰ τὸ μὴ πάνυ γίνεσθαι, id est, *quia pauci reperiuntur qui in defectu peccant.* Si cui enim nihil fuerit jucundum, nihilque differre alterum ab altero videatur, ἀναίσθητος ἂν εἴη, καὶ πόρρω τοῦ ἀνθρώπου. id est, *is profecto stupidus fuerit, & ab humanitate remotissimus. lib. 3. Eth. cap. 11.*

13. Vocabulum ἀκόλαστος à pueris aptissima similitudine translatum est ad intemperantes. Nam quemadmodum puer ὁ μὴ κολαζόμενος, Id est, *qui non castigatur,* cupiditatem potius quam pædagogum sequitur ducem; ita quoq; nisi τὸ ἐπιθυμητικὸν à ratione castigetur ac coerceatur, sensim vires acquirit, & primò contra rationem insurgit, eamque tandem elidit, atque evertit, suoque vivit arbitratu, ut fieri solet in intemperante. *lib. 3. Eth cap. 12.*

14. Intemperans, & in voluptate peccat, & in dolore; ἀναίσθητος, in voluptate tantum. Intemperans enim voluptatibus invitus caret; ἀναίσθητος, suapte sponte. Ideoque intemperans peccat, & quia omnes voluptates promiscue expetit, iisque nimis cupide fruitur

fruitur,& quia nimis dolet, ſi deſideratis voluptatibus non poteſt frui. At ἀναίδητος ſolummodo peccat, quia omnes voluptates aſpernatur. Non poteſt autem peccare in dolore, quem forte capiat ex uſu voluptatis; quia voluptas nemini invito obvenire, ac proinde, neque dolorem adferre poteſt.

15. Voluptas in unoquoque deſiderium ſui, & cupiditatem excitat. Id enim quiſque expetit quod ſibi jucundum eſt. Cupiditates vel naturales ſunt,& toti ſpeciei communes, ut cupiditas cibi, potus & veneris: aliæ adventitiæ & unicuique peculiares, ut cum quis hunc vel illum cibum, potum, aut venerem expetit. Non enim omnes eodem cibo aut potu capiuntur, ſed alius alio. *lib. 3. Eth. cap. 11.* Hinc ſequitur, voluptates, alias communes eſſe, alias proprias ac peculiares, ut *cap. 9.* dictum eſt.

16. In cupiditatibus, ac voluptatibus naturalibus ὀλίγοι ἁμαρτάνουσι, καὶ ἐφ' ἕν, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Id eſt, *pauci peccant, atque id uno modo, nempe in exceſſu.* Non enim peccant, qui cibi & potus tantum ſumunt, quantum ſatis ad ſedandam famem, aut ſitim: at edere aut bibere quæcunque offeruntur, ἕως ἂν ὑπερπλησθῇς, id eſt, *donec plenior ſis, quam naturæ neceſſitas poſtulat*, nihil aliud eſt, *quam* ὑπερβάλλειν τὸ κατὰ φύσιν τῆς πλήθους.

Id eſt, *modum naturæ convenientem copiâ ſuperare. lib.* 3, *Eth. cap.* 11. Hujuſmodi homines appellantur, γαστρίμαργοι, id eſt, *helluones, glutones, comedones, ventres.*

17. In cupiditatibus ac voluptatibus propriis πολλοὶ καὶ πολλαχῶς ἁμαρτάνουσι, Id eſt, *multi peccant & multis modis.* Intemperantes enim ὑπερβάλλουσιν ἢ τῷ χαίρειν οἷς μὴ δεῖ. ἢ τῷ μᾶλλον, ἢ ὡς οἱ πολλοὶ, ἢ μᾶ ὡς δεῖ. ἢ μὴ ὧν δεῖ, id eſt, *modum ſuperant, vel quod iis rebus delectentur quibus non oportet, vel quod nimium delectentur, vel quod ita ut vulgus, vel quod non ita ut oportet, vel quod non quæ parte oportet,* & ſi quæ aliæ circumſtantiæ in fruendis voluptatibus obſervandæ ſunt. *lib.* 3. *Eth. cap.* 11.

18. Intemperans omnia, quæ jucunda ſunt, aut certè quæ jucundiſſima ſunt, ita avidè concupiſcit; itaque à ſuâ cupiditate trahitur, ut illa omnibus rebus habeat potiora. Διὸ καὶ λυπεῖται καὶ ἀπορεῖ τυγχάνων, καὶ ἐπιθυμῶν: μὴ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία. Id eſt, *Ideo dolore angitur, & cum voluptatibus potiri non poteſt: & cum eas concupiſcit: ſemper enim cupiditas cum dolore conjuncta eſt. lib.* 3. *Eth. cap.* 11. Atque hâc etiam in parte modum excedit.

19. Intemperantia deterior eſt ignaviâ, & timiditate. Primò, quia actiones ſingulares, quibus comparatur temperantia, magis

ſunt

sunt voluntariæ, quam quibus comparatur fortitudo: illæ enim circa voluptates versantur, hæ circa dolores: quorum illæ optabiles sunt hæ verò fugiendæ. Deinde, quia facilius est, voluptatibus moderatè experendis & perfruendis, quam periculis intrepidè adeundis, ac sustinendis assuefieri: illud enim crebras habet occasiones, & sine periculo; hoc raras, & cum periculo conjunctas. *lib.* 3. *Eth. cap.* 12.

20. Temperantia dividitur in frugalitatem & castitatem. Frugalitas est temperantia in cibo aut potu; quæ in cibo est, abstinentia quæ in potu sobrietas consuevit. Quanquam hæc vocabula sæpe confunduntur.

21. Frugalitati in excessu opponitur voracitas, & ebrietas; illa in cibo, hæc in potu: in defectu, nimia à cibo, vel potu abstinentia. Voraces, aut ebrii sunt, qui quantitate cibi, aut potus, corpus onerant, & mentem impediunt, majoremque suavitatis, quam sanitatis, aut facultatum suarum rationem habent: abstinentia non est vitiosa, nisi cum est noxia.

22. Castitas est temperantia in venere, & rebus ad venerem spectantibus: ut sunt colloquia, gestus, basia, & id genus alia.

23. Castitas vel in conjugio servanda est, vel extra conjugium, in conjugio modus est adhibendus in venere: extra conjugium omnis venus illicita est.

24. Castitati in excessu opponitur libido, & impudicitia; in defectu, nimia à venere abstinentia. Libido in animo est; impudicitia in verbis, gestibus, & actionibus. Utraq; cum habet, tum inter conjugatos, tum inter cœlibes. Conjuges non solum libidinosi aut impudici sunt, cum violant leges communis tori; sed etiam cum petulanter inter se consuescunt. Abstinentia à venere in conjugatis tantum, non in cœlibe, potest esse vitiosa.

CAP. XVI.

De Liberalitate, & Magnificentia.

LIberalitas à libero dicta (non quia liberis debetur, sed quia à libero animo proficiscitur) definitur virtus servans mediocritatem in appetendis, dandis, & accipiendis pecuniis

2. In hac definitione externum, & internum liberalitatis objectum expressum est. Objectum externum sunt χρήματα. Id est, *pecunia*; χρήματα vocantur ea omnia, ὅσων ἀξία νομίσματι μετρεῖται). Id est, *quorum æstimationem nummus metitur. l.4. Eth. c.1.* Objectum internum est pecuniæ cupiditas.

3. Officium liberalitatis in dando, & in accipiendo positum est; præcipue tamen in dando. Primo, quia liberalitas in usu magis quam

quam in poſſeſſione poſita eſt: arqui dare ad uſum, accipere ad poſſeſſionem ſpectare videtur. Secundo, quia virtutis magis eſt τὸ δι' ποιεῖν, ἢ τὸ δι' πάσχειν, id eſt, *bene de altero mereri quam beneficio affici*; (illud enim honeſtum eſt, hoc utile. *lib.* 8 *Eth. cap.* 13. Et τὰ καλὰ πράττειν, ἢ τὰ αἰσχρὰ μὴ πρᾶττειν id eſt, *agere quod honeſtum eſt, quam non admittere turpitudinem* Arqui dare eſt δι' ποιεῖν accipere δι' πάσχειν: & qui recte dat, honeſte agit; qui accipit, ſibi cavet à turpitudine, dum non accipit, niſi quomodo oportet. Tertio, quia gratia, & laus danti potius, quam accipienti tribuitur. Quarto, quia difficilius eſt ſua dare, quam accipere, imo etiam quam non accipere aliena. Quinto, quia liberalis magis dando, quam accipiendo amorem ſibi conciliat. *lib.* 4. *Eth. cap.* 1. Huſce adde dictum Servatoris noſtri, Beatius eſt dare, quam accipere. *Actor.* 20. 35.

4. Quod etiam in accipiendo ſit poſita liberalitas, hinc colligendum eſt. Primo, quia uſque dare non poteſt, qui nihil unquam recipit. Deinde, quia, qui nihil ab aliis accipere vult, damnare videtur eos, qui accipiunt.

5. In dando ſpectari debent, finis, perſona, quantitas & qualitas beneficiorum, tempus, locus, & animus. Finis liberalitatis idem eſt, qui omnium virtutum, nempe τὸ καλόν. Quare qui beneficia, vel lucri, vel honoris,

vel voluptatis causâ largiuntur, avari, ambitiosi, intemperantes, & quidvis potius sunt quam liberales. Non enim beneficium est, quod in quæstum mittitur. *Sen. lib. 4. de ben. cap. 14.* Nam à beneficio abesse debet negotiatio. *Idem lib. de ben. cap. 12.*

6. In personis consideranda enim dignitas. Nam sicuti beneficia malè locata, ne beneficia quidem sunt; ita beneficium dando accepit (ut ait *Seneca*) qui digno dedit. Quare non sunt quibusvis danda beneficia ὡς ἔχῃ δοῦναι, οἷς δεῖ, id est, *ut suppetat, quod possit dari dignis. lib. 1. Eth. cap. 1.* indigni omnes sunt, quos novimus esse improbos. Inter probos ii digni censeri debent, quorum vel egestas, vel benevolentia, vel merita nobis sunt abundè perspecta. Hâc in parte bifariam peccatur: & cum datur indignis, vel cum non datur dignis, utrumque cavet liberalis quantum potest: ægrius tamen fert, εἰ τι δοὺς μὴ ἀνήλωσεν, ἢ εἰ μὴ δοὺς, id est, *se, cum res postularet, non feciſſe ſumptus, quam feciſſe, cum non postularet. lib. 4 Eth cap. 1.*

7. In quantitate beneficiorum primum habenda est ratio sui ipsius, deinde accipientis. In seipso considerandæ sunt facultates & decorum. Non debet ergò beneficia exhaurire nostras facultates, ut non suppetat, quod deinceps detur. Non debent etiam esse sordida, aut infra dignitatem nostram. In accipi-

accipiente conſideranda ſunt egeſtas, benevolentia, & merita. Egeſtatis & benevolentiæ cauſa dantur beneficia; meritorum cauſa, redduntur. Quæ egenis tribuuntur, ſat magna ſunt, ſi ſatis proſunt: Beneficium eſt, arentibus ſiti, & vix ſpiritum per ſiccas fauces ducentibus monſtrare fontem. *Senicæ libri tertii de ben. cap.* 8. In benevolentia aliorum erga nos illud in officio eſt, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. *Cic. lib.* 1. *Offic.* Si referenda ſunt beneficia bene de nobis meritis, majore menſura reddenda ſunt, ſi angustia non obſtat rei familiaris.

8. In qualitate beneficiorum ſpectanda eſt utilitas, & juſtitia. Ea liberalitate utendum eſt quæ proſit amicis, noceat nemini. *Cicero. lib.* 1. *Offic.* Quæ accipientibus nocitura ſunt, ea vel petentibus negare beneficium eſt. Sic frigida ægris negamus, & lugentibus ac ſibi iratis, ſertum; aut amentibus, quicquid contra ſe uſurus ardor petit. *Sen. lib.* 2. *de ben. c.* 14. Injuſta ſunt beneficia quæ aliis eripiuntur. Non enim minus injuſti ſunt, qui aliis eripiunt, quæ aliis largiantur, quam ſi iſta in rem ſuam converterent. Liberalitas ergò debet de ſuo largiri. *lib.* 3. *Eth. cap.* 1. Nihil enim eſt liberale quod non ſit idem juſtum. *Cicer. lib.* 1. *Off.*

9. In tempore ſpectatur celeritas. Nam

bis dat, qui cito dat. Minuit enim beneficii magnitudinem cunctatio. Nam cum in beneficio jucundissima sit tribuentis voluntas, multum detrahit beneficio, qui nolentem tribuisse se, ipsâ cunctatione testatus est, ac non tam dedisse, quam non retinuisse. *Sen. lib. 2. de ben: cap. 1.* Cito dare, est petitionem indigentis dando antevertere. Nihil enim carius constat, quam quod precibus emitur. Itaque cum molestum sit verbum Rogo, hujus facienda est gratia amico, & cuicumq; quem amicum sis promerendo facturus. *Sen. ibid. cap. 2.* Atque hoc sane in liberalitate est optimum; si tamen alterius indigentia non est per se perspecta, optimo proximum est, plura rogantis verba intercidere, ne rogati videamur. *Senec. Ibid.*

10. De loco sic statuendum; beneficia quæ honoris causâ tribuuntur, vel benevolis, aut bene meritis, aperte & publice tribui possunt; ita tamen ut absit ostentatio. Quæ tribuuntur egestatis sublevandæ causâ, privatim & clam danda sunt; Ea enim vulgare, nihil est aliud, quam accipientis inopiam exprobrare. Interdum etiam vel inscienti atque ignaro beneficium tribuendum est; cum scilicet egestatem ejus sublevare volumus, cui ægrè est aliorum opibus indigere.

11. In animo dantis requiritur ἱλαρότης, id est, *hilaritas*, Qui enim dando contristatur,

tur, pecuniam honestis actionibus anteponit, *lib. 4. Eth. cap. 1.* Hilaritas animi in vultu & verbis apparere debet: ne silentium, aut loquendi tarditas tristitiam imitata, corrumpat beneficia vultu negantium promissa. Quanto melius adjicere bona verba bonis rebus, atq; etiam familiarem querelam; *Iraſcor tibi, quod cum aliquid deſideraſſes, non olim ſcire me voluiſti. Ego vero mihi gratulor, quod experiri animum meum libuit. Poſtea quicquid deſiderabis, tuo jure exiges. Sen. Ibid. cap. 3.*

12. In accipiendo, viro liberali obſervandum est: Primo, ut non sit petax. Rarò enim petendum est beneficium, & non nisi in urgente necessitate; nunquam repetendum, quasi debitum. Æquissima quidem vox est, est & jus gentium præ se ferens, *Redde quod debes*; sed in beneficio turpissima. Quanquam non potest reddi beneficium petenti: Interit enim beneficii natura, si transit in mercedem. Secundo, ut oblata beneficia accipiat quidem sed verecunde, ἐ γὰρ ὅτι τῷ εὖ ποιοῦντι ἐυχαρὴς ἐυεργετεῖσθαι, id est, *non est hominis benefici, prompte beneficium accipere. l. 4. Eth c. 1.* Tertio, non debet accipere ab iis, quibus nollet dedisse: veluti ab improbis, aut tyrannis. Grave enim est debere cui nolis. Quarto, non etiam quidvis accipiendum est, sed id tantum quod rectè datur:

tur: hoc est, quod neque danti neque accipienti ignominiosum est, aut noxium. Imprimis cavenda sunt beneficia viscata.

13. Liberalitati opponuntur ἀσωτία, Id est, *prodigalitas*, & avaritia. Ἄσωτος dicitur, quasi ὁ δι' ἀυτὸν ὑπολλύμενος. Id est, *qui ipse se perdit*. Nam perditio quædam sui ipsius videtur esse ἡ τ ἕξεως φθορά, id est, *facultatum interitus*, præsertim τῆς ζῆν διὰ τούτων ὄντες, Id est, *cum hisce vitam tueamur*, *lib* 4. *Eth. cap.* 1.

14. Prodigalitas & avaritia diversa ratione, & excessus est, & defectus. Prodigalitas est excessus in dando, defectus in accipiendo: contra, avaritia est defectus in dando, & excessus in accipiendo. Quod si prodigi interdum etiam accipiendo peccent in excessu, illud per accidens contingit. Quia enim volunt usque largiri; cum sua prodegerunt, coguntur aliunde rapere, quod aliis largiantur. *lib.* 4. *Ethic. cap.* 1.

15. Avaritiæ tria sunt genera. Primum genus est eorum qui in dando tantum peccant, in accipiendo modum servant; idq; vel διά τινα ἐπιείκειαν καὶ εὐλάβειαν τοῦ αἰσχροῦν, id est, *probitate quadam adducti, aut studio fugiendæ turpitudinis*, vel διὰ φόβον, id est, *præmetu*, ne scilicet si accipiant, cogantur majora reddere. Hujusmodi homines vocantur

tur φιλῶλοι, γλισχροὶ, κίμβικες κυμινοπρίσται. Id est, *præparci, tenaces, sordidi, cumini sectores.* Secundum genus eorum est, qui in accipiendo peccant, ut lenones, perductores, meretrices, fures, fœneratores, atque adeo universum genus αἰσχροκερδῶν. Tertium, genus eorum est, qui & in dando simul & in accipiendo peccant, atq; hi haud dubiè sunt deterrimi. *Ibid.*

16. Avaritia multò deterior est prodigalitate. Primò, quia prodigus ἐυιατός ὅτι καὶ ὑπὸ τ ἡλικίας. καὶ ὑπὸ τ ἀπορίας. Id est, *facile sanari potest, aut ætatis maturitate, aut inopiâ.* Nam cum eadem illi conveniant, quæ liberali, dare scilicet, & non accipere, facilè potest ad medium pervenire, & dare atque accipere ut oportet. At avaritia senio augetur simul & inopiâ. Secundò, quia prodigus dignus multis prodest; at avarus ne sibi quidem ipsi. *lib.* 4. *Eth. cap.* 1.

17. Magnificentia est virtus servans mediocritatem & decorum in magnis sumptibus. Differt enim gradu potius, quam specie à liberalitate. Versatur enim circa actiones pecuniarias, ut liberalitas; non quidem circa omnes promiscuè, sed solum περὶ τὰς δαπανηράς, i.e. *circa sumptuosas*, sive quod eodem redit; occupata est solummodò in faciendis sumptibus. Atq; in his ὑπερέχει τ ἐλευθεριότητος μεγέθει, id est, *liberalitatem superat magni-*

magnitudine. Quod vel ipſum nomen indicat. Nam μεγαλοπρέπεια nihil aliud ſonat, quam ὁν μεγάθει πρέπουσα δαπάνη, id eſt, *in magnitudine decorus ſumptus. lib. 4. Eth. c. 2.* Ex quo ſequitur virum magnificum etiam liberalem eſſe ſed liberalem non eſſe continuo magnificum.

18. Decorum, quod magnificus obſervat, in eo poſitum eſt, ut ſumptus operibus, & opera ſumptibus, & ambo facultatibus reſpondeant. Atque hujuſmodi ſumptus facit non oſtentationis, ſed honeſtatis cauſa, idque, ἡδέως καὶ προμηκῶς, id eſt, *hilariter & prolixè*; magiſque ſpectat πῶς κάλλιστον καὶ πρεπωδέστατον ἢ πόσου, καὶ πῶς ἐλαχίστου. Id eſt, *quomodo opus quam pulcherrimum & quam maximè decorum, quam quanti, & quam minimo efficiatur ſumptu. Ibid.*

19. Opera quæ molitur, vel publica ſunt; ut, templa & quæ ad templa ſpectant, noſocomia, xenodochia, Academiæ, Collegia, & reditus eo pertinentes, curiæ, palatia, fora, porticus, pontes, fontes, & id genus alia: vel privata; ut, ædes, prædia, ſupellex, veſtes, &c. In operibus publicis præcipue quidem magnificentia conſiſtit, ſed & in privatis rebus elucet aliquo modo.

20. In publicis operibus non ſolum ſplendor, ſed etiam utilitas publica ſpectanda eſt,

est, & diuturnitas. Nam facilis est in luxum lapsus, si quis ingentes sumptus & sæpe facit in res momentaneas, ut in ludos, spectacula, & id genus alia. Et, si opus diuturnum quidem sit, sed nullam præbet utilitatem civibus, minimè videtur id tanquam virtutis opus esse commendandum. Quo in genere meritò quis posuerit Regum Ægyptiorum pyramides, non sine profusa opum ostentatione in usum sepulchrorum conditas.

21. Magnificientia non cadit in privatos ac plebeios; sed tantum in magistratus, & viros illustres, ac principes. Plebeiis enim aut opes non suppetunt, ad faciendos sumptus, aut operibus decorum detrahit obscuritas,. In iis tamen, quæ semel invita fiunt, aut rarò, ut in nuptiis, & similibus rebus, privati possunt aliquam qualemcunque magnificentiam exercere.

22. Magnificientiæ *in* excessu opponitur βαναυσία, in est, *luxus*; & ἀπανθρωπία, id est, *imperitia decori*; in defectu μικροπρέπια, id est, *sordes*.

23. Βάναυσοι & ἀπανθρωποι dicuntur qui obscuritatis suæ immemores illustrium virorum mores imitantes, vel facultates suas exhauriunt, vel splendorem quærunt sibi indecorum: veluti si sutor aut sartor sibi principe dignum ædificet palatium, aut curet

curet fieri marmoreum tumulum : tum qui magnos ſumptus faciunt, in opera vel non ſatis ſplendida, vel nullam utilitatem, neque publicè, neque privatim habitura.

24. *Μικροπρεπεῖς* dicuntur, qui nimis anxiè & parcè ſumptus præbentes, operibus detrahunt ſplendorem.

CAP. XVII.

De Magnanimitate & Modeſtia.

MAgnanimitas, (Græcè *μεγαλοψυχία* dicitur) hoc loco non ſignificat fortitudinem, ut ſæpe, ſed virtutem quæ ſervat mediocritatem in cupiditate & ſtudio magnorum bonorum.

2. Objectum magnanimitatis externum, eſt honor; internum, honoris cupiditas. Magnanimitas enim in magnis eſt, ut ipſum nomen indicat. Μεγαλόψυχος enim dicitur *ὁ μεγάλων ἑαυτὸν ἀξιῶν ἄξιος ὤν*. i. e. *qui cum ſit magnus, magna ſe mereri exiſtimat.* At inter bona externa nihil majus eſt honore, ut qui ipſi Deo tribuitur, *καὶ μάλιστα ἀπέδοντο οἱ ὀνείδεσιν, καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς καλλίστοις ἆθλον*, id eſt, *& quem ii, qui in magiſtratu ſunt, maximè expetunt, quodque rerum pulcherrimarum pramium eſt, lib. 4. Ethic. cap. 3.*

3. Officium

3. Officium magnanimi est, magnos honores decenter appetere, oblatos modestè admittere, diligenter tueri ac conservare. Est ergo magnanimus τῷ μὴ μεγίθει, ἄκρος, τῷ δ' δεῖ, μέσος, id est, *magnitudine summus; at quatenus ita ut oportet, honoribus studet, medius. Ibidem.*

4. Fundamentum quo studium magnorum honorum nititur, est ipsa virtus. Magnanimus vir optimus est, haberque in unaquâque virtute magnum aliquid atque excellens, ipsaque magnanimitas κόσμος τίς ὄντι ὄντ' ἀρετῶν. Id est, *virtutum quoddam ornamentum est.* Nam majores eas efficit, atque ampliores. *Ibid.* Quare, cum honores sint præmia, & veluti merces quædam virtutis, justum est, ut virtuti ac meritis eorum, quibus tribuuntur, respondeant, & magnis ac magna virtute præditis, cedant magni; & mediocres iis, in quibus mediocres virtutes sunt.

5. Magnanimus ergo non ambit nisi magnos honores, & à bonis ac claris tantum viris deferri solitos; idque non nimis cupidè aut sollicitè, ne rem novam sibi, ac insolitam, sed ut mercedem virtutis sibi debitam, petere videri possit. Quam etiam ob causam non effusè gaudet, si fortè magnis honoribus à bonis viris afficiatur, sed moderate, ὡς τῶν οἰκείων τυγχάνων ἢ καὶ ἐλαττόνων. i. e *quasi scilicet*

ſcilicet ſua, vel etiam virtute ſua minora con-ſecutus. Interim eos æqui bonique conſulit: quia novit, ſibi nihil poſſe majus honore tribui. Honores, qui ſibi à vulgo, vel ob res parvas, tribuuntur, non aliter negligit, quam ignominiam; exiſtimans, neque illos, neque hanc ad ſe jure pertinere. *Ibid.*

6. Porrò magnanimus non in honore ſolum, ſed etiam in divitiis ac principatu, in omni denique fortunâ moderatum ſeſe præbebit, ᾧ ὅτε εὐτυχῶν πλείονας ἔσται, ὅτι ἀτυχῶν πλείονος i. e. *neque in ſecundis rebus efferetur lætitia neq; in adverſis ſuperabitur mœrore.* Nam cui ne honor quidem magnus eſt, ei principatus aut divitiæ non poterunt eſſe tanti, ut eos immoderatè appetat, aut nimis cupide poſſideat. Novit quidem, τὰ εὐτυχήματα συμβάλλεσθαι πρὸς μεγαλοψυχίαν, id eſt, *res ſecundas ad magnanimitatem conducere*: ſed tum demum, cum bonis viris obtingunt. Eſt quidem ſolus vir bonus τιμητὸς, id eſt, *honore dignus*: ſi cui tamen virtus obtingit cum fortunâ μᾶλλον ἀξίωτος τιμῆς, id eſt, *honore dignior habetur.* Quibus verò ſine virtute talia bona obtingunt, hi non magnanimi, ſed ὑπερόπται καὶ ὑβρισταὶ, *contemptores & contumeliosi* evadunt, quia alios faſtidiosè, & cum injuria deprimunt. Quâ in re etſi ſimiles magnanimo videri poſſint, plurimum tamen ab iis diſtant. Nam cum

cum magnanimus tamen τῶν ἄλλων καταφρονῇ, id est, *alios despicit*, justè illud facit. δοξάζει γὰρ ἀληθῶς. Id est, *rectè enim de unoquoque judicat*, & magnos magni, parvos parvi existimat: & illos sibi pares, hos inferiores se esse judicat. *Ibidem.*

7. Hæc magnanimi in utraque fortunâ moderatio, non est Stoica quædam ἀπάθεια. Nam certe gravioribus casibus afficitur, ut hominem decet, saltem cum fine arbitris est. Et hos tamen ipsos ita ferr, ut nihil faciat præter-dignitatem suam. Imprimis cavet, ne sit ὀλοφυρτικὸς ἢ λιτικὸς, id est, *querulus aut supplex.* Id enim hominis est nimiam curam in res humanas conferentis. *Ibid.*

8. Magnanimus neminem metuit. Hinc fit ut sit φανερόμισος καὶ φανερόφιλος, id est, *ut aperte se vel inimicum, vel amicum profiteatur*; utque veritatem potius curet, quam opinionem, omniaque agat & dicat aperte, nihil dissimuler, nisi fortè apud vulgus. Ex quo sequitur, nihil difficilius magnanimo esse, quam alterius nutu atque arbitratu vivere: est enim hoc servile. *Ibid.*

9. Magnanimo nihil est magnum præ se ac virtute suâ. Quare non est θαυμαστικὸς. Id est, *non facile quippiam admiratur.* Non est etiam μνησίκακος, i. e. *memor injuriarum.* Nullus enim injurias tanti æstimat, ut,

ut non negligendas eas putet, ac pro nihilo ducendas, potius, quam vindicandas. Præterea non est ἀνθρωπολόγος. Neque enim de se, neque de aliis libenter loquitur: nam neq; ut ipse laudetur, magnopere curat, neque ut alii reprehendantur. Quare non est ἐπαινετικός. id est, *laudator* sui scilicet ipsius; οὐδὲ κακολόγος, id est, *neque maledicus*, ne quidem in inimicos. *Ibid.* Quod additur, οὐ μὴ δ' ὕβριν, id est, *nisi illatâ contumeliâ provocatus*, directè pugnat cum Servatoris nostri præcepto, *Mat. cap.* 5. *vers.* 44.

10. Magnanimus omnia metitur virtutis ac dignitatis suæ splendore, nihil enim judicat virtute aut honore majus. Quare non patitur voluptate, aut dolore, aut quæstu, aut damno, aut injuriis, aut ullâ aliâ re virtutis suæ cursum interrumpi: quin ipsam vitam virtuti & honori postponit. Non est quidem φιλοκίνδυνος, aut μικροκίνδυνος, sed μεγαλοκίνδυνος, h. e. *non temere se, aut parvis periculis objicit, sed magnis* & magna necessitate urgente: atq; in iis ἀφειδής ἐστι τῆ ζωῆ. id est, *non parcit vitæ suæ*; itaque gloriosè potius moriendum, quam vivendum periculis turpiter declinaris. Si tamen interdum fugiendum est, existimat non esse fugiendum sibi παρασείοντι, id est, *moribus demissis*, aut manuum demissarum jactatione, ceu remigio quodam, cursum acceleranti. *Ibid.*

11. Mag-

11. Magnanimus paucas res aggreditur, ſed magnas & celebres: atque in his ipſis cunctator eſt, niſi ubi magnus honor proponitur. *Ibid.*

12. Beneficia libenter dat; non accipit (nedum ut petat) niſi cum verecundia, illud enim præſtantioris, hoc inferioris hominis eſt. Si quæ tamen accipit, ea ſtatim majore menſurâ compenſat; & benè de ſe meritum novo beneficio divincit. Hinc fit, ut datorum citius, quam acceptorum beneficiorum, memoriam deponat: libentiuſque audiat commemorari quos ipſe beneficiis affecit, quam à quibus beneficiis affectus eſt. Præterea ita comparatus eſt, ut res pulchras ac ſplendidas, eaſque ſteriles malit poſſidere, quam fructuoſas, & utiles. *Ibid.*

13. Magnanimus alii ſe prudenter accommodat: inter magnos ac graves, magnum ſe ac gravem præbet; inter mediocres & humiles, gravitatem comitate temperat. Generoſum enim eſt, inter magnos σεμνύνεσθαι, id eſt, *gravitatem præ ſe ferre*: in humiles, ridiculum eſt. Utrumque enim magni animi eſt, & locum inter æquales tueri, & inferiores non contemnere. *Ibid.*

14. Loca honorata rarò frequentat, ne aut petere honorem videatur, aut cogatur aliis ſeſe ſubmittere. Inceſſu utitur tardo, voce gravi, & oratione ſedatâ: neq; enim feſtinare ſolet

ſoler, quia multis negotiis ſe non implicat, οὐδὲ σύντονος, i. e. *neque vehementer contendit*, quia nihil ei videtur eſſe magnum. *Ibid.*

Magnanimitati in exceſſu opponitur χαυνότης, id eſt, *faſtus*; in defectu μικροψυχία, id eſt, *puſillanimitas*.

16. Χαῦνοι propriè dicuntur fungoſi; & quia, quæ fungoſa ſunt, vento repleri ſolent, factum eſt, ut χαῦνοι dicantur hoc loco, qui virtute vacui, ſola virtutis opinione tumeant, virtutemque ſibi ineſſe exiſtimant, aut quæ non inſunt, aut majores quam inſunt, honoreſque ſibi arrogent indebitos, & muneri quibus gerendis omninò ſunt inepti. Præterea ἐσθῆτι κοσμοῦνται καὶ σχήματι, id eſt, *ornatum ſibi quærunt ex veſtitu atq; habitu corporis*, & ſimilibus aliis: divitias jactant, quaſi ex his honorem conſecuturi: & quod caput rei eſt, alios præ ſe contemnunt. *Ibid.*

17. Puſillanimes ſunt animo adeò dejecto, ut omnes honores promiſcuè negligant, etiam eos qui ſibi jure merito debentur.

18. Neutri duorum videntur eſſe κακοί, i. e. *mali*. οὐ γὰρ κακοποιοί εἰσι, i. e. *aliis enim non ſunt autores* mali; Utriq; tamen peccant: nam faſtuoſi, ſunt ἠλίθιοι, i. e. *ſtulti*; puſillanimes, ὀκνηροὶ, id eſt, *tardi, ſegnes*. Quare utriq; reprehendendi, illi, quia ſe iis honoribus, ac muneribus ingerentes, quibus gerendis

dis sunt impares, Reip. non parum nocent: hi, tum quia suis se bonis spoliant, quibus digni sunt, malamque de se opinionem apud alios concitant; tum quia Reip. sese subducunt, cui poterant utilem operam navare, tum denique hâc ipsâ de sese opinione deteriores evadunt. *Ibid.*

19. Modestia hoc loco non sumitur pro *continentia aut moderatione cupiditatum*, ut sumitur à *Cicerone lib.* 3. *ad Heren.* non pro ἐυτξία ut *lib.* 1. *Off.* non etiam pro temperantia, ut *lib.* 3. *Tusc.* Sed pro ea virtute, quæ servat mediocritatem in cupiditate, & studio mediocrium, & parvorum honorum. Modestia enim ita se habet ad magnanimitatem, ut liberalitas se habet ad magnificentiam. Utrobique non objectorum diversitas, sed ejusdem objecti diversa quantitas duas virtutes facit, gradu potius, quam specie differentes. Quare ut in magnis honoribus magnanimus, ita in parvis, & mediocribus se debet gerere modestus.

20. Modestus eos solum honores ambit, qui suæ virtuti ac meritis debentur, quousque præsentis status Reip. & occasio temporum sine difficultate indulget.

21. Cum modestia conjuncta est animi æquabilitas & humilitas: neque enim effusè gaudet vir modestus ob honores concessos, nec immodicè dolet ob negatos aut ereptos, neque

neq; se supra alios, æque aut etiam aliquanto minus honoratos, insolenter ac cum contemptu effert; sed tantum locum suum sic tuetur, ut nihil aliis detrahat.

22. Modestiæ in excessu opponitur φιλοτιμία, id est, *ambitio:* in defectu ἀφιλοτιμία, id est, *nimia animi demissio:* nisi quod sæpe fiat, ut virtus ipsa his nominibus significetur, quia nullum illi proprium nomen à *Græcis* tributum est, *lib.4. Eth. cap.4.*

23. Ambitiosus majores honores ambit, quam vel sua virtus exigit, vel æquitas ac præsens temporum conditio permittit; vel æquales ac meritis suis convenientes ambit nimis cupidè. Cum ambitione ferè conjuncta est præsumptio, & superbia. Ambitiosus enim, & ea sibi arrogat quæ non habet, aut saltem majora quam habet; & alios superciliosè præ se contemnit.

24. Ἀφιλότιμος dicitur, qui nulla honorum cupiditate ducitur: adeò ut ne debitos quidem sibi honores ambiat, ultrò delatos vel repudiet, vel ægre admittat, indiligenter gerat, ac nullâ plane curâ custodiat.

CAP.

CAP. XVIII.

De Manſuetudine.

§. MAnſuetudo primitus videtur beſtiis tributa, quæ eſſent cicuratæ, & manibus tractari aſſuetæ; poſtea verò adhibita ad ſignificandum animum tractabilem, & iræ ſuæ moderantem. *Græcè* dicitur πραότης, quanquam non ſatis propriè: nam qui propriè vocatur πρᾶος nonnihil declinat à medio ad defectum, eo quod non πωρητικὸς, ſed tantum συγγνωμικὸς eſſe videatur, id eſt, non *ad ulciſcendum* ſed tantum *ad ignoſcendum pronus*; cum tamen mediocritati utrumque adeſſe oporteat *l. 4. Eth. cap. 5.* Nam non minus iraſcendum eſt & ulciſcendum, quando oportet, quam non iraſcendum & ignoſcendum, cum non oportet.

2. Manſuetudo eſt virtus ſervans mediocritatem in iraſcendo & vindicando. In principe, aut Magiſtratu dicitur clementia.

3. Objectum manſuetudinis internum eſt ira: objectum externum ſunt ea omnia quæ iram provocare ſolent, ut offenſio, damnum, injuria, ignominia, ὀλιγωρία, id eſt, *contemptus* & ſuorum, & id genus alia.

4. Quid ira sit, cap. octavo dictum est. Hoc loco solum observandum est. Iram esse omnium affectuum vehementissimum, turpissimum, pariter ac perniciosissimum. Etenim rationem violentissimo quodam impulsu sede suâ deturbat, & vultum, totumque corpus turpissimo habitu sic deformat, ut iratus à furente solo tempore differre videri possit, nisi quod ille sit ingeniosior nocendi. Præterea, cum animus flagrare cœpit dirâ illâ cupiditate vindictæ, fit impotens sui & non decoris tantum, sed etiam arctissimarum sæpe necessitudinum oblivisci tur, ac ruit in omne genus funestissimorum flagitiorum, hoc unum ingeniosus, ut illis noceat, à quibus se offensum esse existimat: cæterorum rationis omnis & consilii expers.

5. Quare si alibi, hic certe omni studio curaque enitendum est, ut animus statim cicuretur, & ratione se tractari ac duci permittat. Ubi enim mens iræ servit, ibi nihil recte, nihil considerate fieri potest.

6. Ad quam rem non id videtur esse necessarium, ut omnis planè vitetur ira, sed ut modus in irâ, atque vindictâ, & mediocritas servetur. Non enim omnis ira vitiosa est, sed ea tantum, quæ cum rectæ rationis judicio pugnat. Nam ut ira immoderata, atque intempestiva, & ipsa mala est, & multorum, & maximorum malorum causa; in moderata

moderata & opportuna ira laudabilis censeri debet, & utilis ad alias virtutes, fortitudinem imprimis, & illam Justitiæ partem quæ delinquentibus pœnas irrogat, melius exercendam. Apostolus certe iram non damnat, sed iræ vehementiam, & diuturnitatem: mediocrem iram aut imperat, aut permittit, cum inquit. Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν: id est, *Irascimini, & nolite peccare: ne occidat sol super iram vestram. Eph.* 4. *ver.* 26.

7. Quod *Seneca* profert adversus *Aristotelem*, prorsus falsum est. Si ira, inquit rationem exaudit, & sequitur qua ducitur, jam non est ira, cujus proprium est contumacia, sed alio nomine appellanda est. *lib.* 1. *de ira.* Nam & irati quidam constant sibi, seseque continent, cum incolumes intactosq; dimittunt, quibus irascuntur, & à nocendo abstinent, etiam tum, cum ira nondum decessit. Notum enim est illud *Platonis*; vapulares, si iratus non essem. Deinde, quoties ratio justam & necessariam vindictam decrevit delinquenti irrogandam, ira decretum illud firmat, atque efficit, ne ab injusta misericordia subvertatur.

8. Mediocritas in irascendo servabitur, si irascimur ἐφ' οἷς δεῖ, καὶ οἷς δεῖ καὶ ὅτι δεῖ καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅτι, καὶ ὅσον χρόνον δεῖ: id est, *quæ ob res, & quibus oportet, præterea quemadmodum*

quando, & quandiu oportet. lib. 4. Eth. cap. 5.

9. Primum ergo considerandæ sunt causæ, & irritamenta iræ. Nam non levi de causa iracundum est; sed tum demũ, cum aut gloria Dei violatur, aut tranquilitas Reipub. turbatur, aut nostra vel nostrorum salus periclitatur, aut existimatio læditur, aut injuria nobis ac nostris petulanter infertur.

10. Secundo habenda est ratio personarum. Neque enim omnibus, à quibus causa iræ nobis præberi judicamus, promiscue iracundum est, aut sine discrimine. Sunt enim qui sua sponte, vel etiam per ludibrium causas iræ objiciunt; in hos justa potest esse ira, atque indignatio nostra. Sunt etiam qui per imprudentiam offendunt: his, si cum pœnitentia delicti veniam petunt, irasci inhumanum est; modo imprudentia affectata non sit, & dolo careat. Præterea non eodem modo, neque æque facilè irasci debemus magistratui & subditis, parentibus & liberis. Nam quibus major debetur reverentia, in eos non tam facilis debet esse iræ locus.

11. Tertio, modus iræ faciendus est. Turpissimum enim est, & bellua magis, quam homine dignum, sic ira commoveri, ut furore potius, quam consilio, aut ratione egisse videaris, ad quod te ira impellit. Et cum primi iræ motus vehementissimi sint, iis statim ratio se debet opponere: aut si

quando

quando rationem minus attentam ira oppressit, proximum est illud Poetæ.

—Ne frena animo permitte calenti.
Da spatium tenuemque moram:

Aut consilium Athenodori Philosophi, quod Augusto dabat, ne scilicet iratus, aut diceret, aut faceret quicquam, priusquam omnes literas Alphabeti ordine recensuisset.

12. Quarto, tempus considerandum est, & cum eo locus. Atque hic observandum est, ne in gravioribus & apertis delictis nimis tarde, aut in levioribus, & non satis liquidis, nimis cito irascamur. Imprimis ira abstinendum est in seriis consultationibus, aut in conviviis, aliisque locis gaudio destinatis. Quod si forte aliquid irâ dignum hic objicitur de ea re alio loco ac tempore agendum, idque adhibitis arbitris, ut res componatur potius, quam in illicitam vindictam erumpat.

13 Quinto observandum est, ut ira non sit diuturna. Quæ enim diu fovetur, tandem in odium degenerat. Quia autem iræ causa offensa est, ea vel gratis delinquenti condonanda est, vel qualicunque satisfactione præeunte remittenda, atque ipsa adeo memoria, si fieri potest, deponenda, ne postea ira recrudescat.

14 Ex ira vindicta proficiscitur, eaque vel defensiva vel offensiva: vindictam defen-

defensivam docendi causâ vocamus, quâ malum impulsamus; offensivam quâ malum irrogamus, aut delinquenti inferimus. Defensivam vindictam omnibus modis esse licitam, omnes homines facile confitebuntur. Nihil enim naturæ, nihil rationi magis consentaneum, quam malum amoliri.

15. Vindicta offensiva vel publica est, vel privata: quarum illa à magistratu, quâ magistratus est; hæc à privatis, aut à magistratu ex privata causa aut effecto exercetur. Vindicta publica vel in hostes exercetur, vel in subditos: illa bellum, hæc pœna nominatur.

16. Bella incertum semper eventum habent, & maximis calamitatibus referta sunt; quare temere non sunt suscipienda. Quoties tamen in pace non licet sine injuria vivere: quoties de religione agitur, de libertate, de patriæ, parentum, ac liberorum defensione, tam justum quam necessarium est, bello se finesque suos tueri; & hostium etiam fines invadere, si priores lacessiverunt. Sed cum duo sint genera decertandi (ut inquit *Cicero*) quibus homines jus suum solent inter se tueri, unum per disceptationem, alterum per vim; tum demum ad posterius confugiendum est, sicuti non licet superiore. *lib. 1. de Offic.*

17. Pœna, quæ à magistratu delinquentibus

tibus infligitur, non ſolum licita eſt, ſed etiam neceſſaria. Nimia enim licentia (ut inquit *Seneca*) adverſus malos, crudelitas eſt adverſus bonos. Nam cum mali ſolâ pœnæ formidine à peccatis deterreantur, pœnâ ſublatâ, quicquid libet, ſibi licere exiſtimabunt, omniaque jura ſocietatis evertent, & qui potentiores ſunt, cæteros habebunt arbitrio ſuo obnoxios. Quare ita probanda eſt manſuetudo (verba ſunt *Ciceronis*) ut adhibeatur Reip. cauſa ſeveritas, ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt. Interim autem omnis animadverſio contumeliâ vacare debet, & non ad ejus qui punit, ſed ad Reip. utilitatem referri. Cavendum etiam, ne major pœna quam culpa ſit; & ne iiſdem de cauſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem, *l. 1 Off.* Imò legum præſidem, civitatiſq; rectorem decet, ut recte præcipit *Seneca*, quamdiu poteſt, verbis, & his molliboribus, curare ingenia, ut facienda ſuadeat, cupiditatemque honeſti & æqui concilier animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: tranſeat deinde ad triſtiorem orationem, qua moneat, adhuc & exprobret noviſſimè ad pœnas, & has adhuc leves & revocabiles: ultima ſupplicia ſceleribus ultimis ponat, & nemo pereat, niſi quem perire etiam pereuntis interſit. *lib. 2. de Ira. cap. 5.*

18. Tria ſunt pœnarum genera, (ut

recte *Gellius*) causis suis ac finibus distincta. Unum est, quod κόλασις vel νουθεσία, vel παιδίνεσις vocatur, quum pœna adhibetur emendandi gratiâ. Alterum, vocatur τιμωρία, quæ tum adhibetur, cum dignitas, auctoritasque ejus, in quem est peccatum, tuenda est, ne prætermissa animadversio, contemptum ejus pariat, & honorem levet. Tertium genus παράδειγμα à *Græcis* nominatur, cum punitio propter exemplum est necessaria, ut cæteri à similibus peccatis, quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ prohibeantur. *lib.* 4. *Eth cap.* 14.

19. Vindicta privata nemini licita est, nisi cui necessaria est. Nam cum Magistratus sit minister Dei; ἐγὼ ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι, id est, *& ultor ad iram, sive pœnam facienti quod malum est. Roman. cap.* 13. *ver.* 3. in Magistratus munus injusse involat, qui privatam vindictam aggreditur. His adde, quod vindicta privata illos, in quos exercetur, deteriores efficiat, eosque vel ignavos reddat, vel ad iram denuo, atque odium concitet. Vindictam necessariam appello, cum malum non potest nisi malo propulsari, veluti cum quis alteri noxam infert, ut vitam suam inculpata tutela defendat, omnibus aliis evadendi modis ademptis. In hoc certè casu valet illa naturæ lex; Vim vi repellere licet.

20. Manu-

20. Manſuetudini in exceſſu opponitur ὀργιλότης, id eſt, *iracundia*, item crudelitas; in defectu ἀοργησία, id eſt, *iræ vacuitas quædam, atque lenitudo*. Iracundia modum excedit in ira; crudelitas in exigenda pœna aut vindicta. Nam qui ignotos homines & obvios non in compendium, ſed occidendi cauſa occidunt, non tam crudeles, quam feri nominandi ſunt. Crudeles enim proprie dici videntur, qui puniendi cauſam habent, modum non habent; Sicuti Phalaris, quem, aiunt, non quidem in homines innocentes, ſed ſupra humanum ac probabilem modum ſæviſſe. *Sen. de Clem. lib. 2. cap. 4.*

21. Iracundi dicuntur, qui quâlibet ex cauſa, & quibuſlibet, & ubivis & quovis tempore irascuntur, idque & citius, & vehementius, & diutius; quam oportet. Quanquam hæc omnia non reperiuntur in eodem, ſed in aliis alia. Si quis enim his omnibus eſſet obnoxius, neque ſecum ipſe, neq; cum aliis vivere poſſet. Nam τὸ κακὸν καθ' αὑτὸ ἀπόλλυσι κἂν ὁλόκληρον ᾖ· ἀφόρητον γίνεται id eſt, *cum per ſe malum perdat, tum ſi integrum ſit, intollerabile efficitur. lib. 4. cap. 5.*

22. Iracundiæ tres ſunt ſpecies, ἀκρόχολία quæ etiam ὀργιλότης, generis nomine vocatur, πικρότης, & χαλεπότης, quæ & βαρυθυμία dicitur: Latine, *excandeſcentia, amaritudo & ſævitia* dici poterint. Excandeſcentes,

aut ut *Seneca* eos vocat, ſtomachoſi dicuntur, qui facilè, & citò, & vehementer iraſcuntur. Sed quia φαυλοί εἰσι διὰ τὴν ὀξύτητα, id eſt, *ob animi concitati celeritatem aperti ſunt*, iram citò deponunt. Amari ſive amarulenti vocantur, qui diu iraſcuntur, iram enim premunt, ut nullius ſuaſione poſſit mitigari: παῦλα δ' γίνεται ὅταν ἀντιτιθῶσι, id eſt, *tum demum quieſcit, cum injuriam eſt ulta*. Quod ſi hoc non contingit, iram in ſeipſis decoquunt: ad quam rem tempore opus eſt. Sævi, aut ad verbum, difficiles, appellantur, qui omnibus modis modum excedunt, & non patiuntur ſe placari ſine vindictâ, aut caſtigatione. *lib.* 4. *cap.* 5.

23. Lenti nuncupantur, qui ne ob juſtas quidem cauſas iraſcuntur, quibus, quantum, ubi & quando oportet. Hoc vitium omnibus quidem cavendum eſt (nam ignavi & ſervilis ingenii eſt, nullâ prorſus re ad iram concitari) ſed iis præſertim, qui aliis præſunt. Nam omnem diſciplinam labefactat, & latiſſimam ſceleribus feneſtram aperit, impunitas peccandi.

24 Ex duobus tamen vitiis iracundia lenitudine deterior eſt, magiſque manſuetudini adverſa. Nam & frequentior eſt, & ad victum viræque ſocietatem minus accommodata, *lib.* 4. *Eth. cap* 5.

CAP.

CAP. XIX.

De Veracitate.

§. TRes virtutes, quæ reſtant, verſantur περὶ τὸν λόγυς, καὶ πράξεις, τὰς ἐν ταῖς ὁμιλίαις, καὶ ἐν τῷ συζῆν, id eſt, *circa ſermones & actiones, quæ in hominum congreſſu, & vitæ quotidianæ conſuetudine ſolent adhiberi.* In his enim vel veritas ſpectatur, ac falſitas; vel jucunditas, & moleſtia; atque hæc vel ἐν ταῖς ὁμιλίαις, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον, id eſt, *in converſatione, atque adeo in omnibus, quæ in vita quotidiano ſolent uſu venire*; vel ἐν ταῖς παιδιαῖς, id eſt, *in jocis. lib. 2. Eth. cap. 7. & 4. Eth. cap. 8.*

2. Hinc naſcuntur tres virtutes ὁμιλητικαὶ, quarum una, quæ in converſatione ſpectat veritatem & falſitatem, ἀλήθεια, id eſt, *veritas*, aut potius *veracitas*, ab *Ariſtotele* vocatur; Latine, *candor, integritas, ſinceritas:* altera, quæ jucunditatem & moleſtiam ſpectat in univerſa converſatione, φιλία nominatur, non quod ſit idem quod amicitia, ſed quod illi ſit admodum affinis. Latinè, *comitas & affabilitas:* tertia, quæ ſpectat jucunditatem in jocis, εὐτραπελία dicitur, Latine *urbanitas. lib. 2. Eth. cap. 7.*

3. Vera-

3. Veracitas est virtus, sermone, gestu, vestitu, atque adeo tota vita, veritatem profitendi.

4 Objectum veracitatis non solum sermo est, sed etiam gestus, vestitus, atque adeo quicquid in vita quotidiana solet esse signum quo mentis nostræ sententiam, affectus, & quicquid in animo est, aliis prodimus In his enim omnibus excessus & defectus, ac proinde mediocritas, habere locum possunt. Possumus enim aliis vel hoc ipsum dicere, quod res est, vel etiam plus, aut minus.

5. Officium veracis est ἀληθεύειν, id est, *veritatem profiteri*, non quidem ἐν ταῖς ὁμολογίαις, id est, *in pactis conventis* (id enim ad justitiam spectat) sed ἐν οἷς μὴ διαφέρει, id est, *in iis rebus, in quibus nihil refert*, sive, quæ citra injustitiam hoc vel illo modo fieri possunt *lib.*4 *Eth cap.*7.

6 Jam vero veritas omnis in æqualitate, & convenientia consistit. Veritas alia Logica est, alia Ethica: illa est orationis, aut si qua alia re conceptus nostros aliis prodimus, convenientia cum objecto, sive cum re significata, hæc est convenientia cum mente, & animi sententia. Quare cum mens nostra sæpe hallucinetur, & de propositis rebus perperam judicet, fieri potest, ut quod Logice falsum est, sit tamen Ethice verum, & vice versa, Qua de re vide §. 14.

7. Hoc

7. Hoc loco non Logica, ſed Ethica veritas conſideranda eſt; atque ea non in verbis tantum, ſed in tota vita. Vir enim candidus omnia agit ſine fictione, nihil diſſimulat, neque verbis neque vita, niſi ob juſtas cauſas: atque id tamen ipſum ſine dolo, atq; mendacio.

8. Cauſa tam candidæ ſinceritatis, hæc eſt, quod verax omnis ſit ἀληθέμυθος καὶ φιλαλήθης, id eſt, *ita veritatem amet*, ut nullius gratiâ à veritate recedat. Quid enim is ſimulare, aut diſſimulare poſſit, ᾧ τὸ μὲν ψεῦδος καθ' ἑαυτὸ φαῦλον καὶ ψεκτὸν, τὸ δ' ἀληθὲς καλὸν καὶ ἐπαινητὸν, id eſt, *cui mendacium per ſe ac ſuâ naturâ malum atque vituperandum, verum honeſtum eſt, & laudabile. lib. 4. Ethic. cap. 7.*

9. Hinc ſequitur, veracem etiam ἐπιεικῆ, id eſt, *æquum & juſtum eſſe*, & fidem in promiſſis & pactis conſtanter ſervare, neminemque ulla re mentiendo intervertere. Etenim ὁ μὲν οἷς μὴ διαφέρει ἀληθεύων, ἵνα μᾶλλον ἀληθεύσῃ ἐν οἷς διαφέρει ὡς γὰρ αἰσχρὸν τὸ ψεῦδος καὶ ἐυλαβήσεται, ὅγε καθ' ἑαυτὸ ἐυλαβεῖτο. Id eſt, *qui veritatem profitetur in quibus id nihil refert, is multo magis profitebitur veritatem, in quibus id magnopere refert. Mendacium enim & rem turpem vitabit, quod jam etiam per ſe, ſuaque natura vitabat. lib. 4. Eth. cap. 7.*

10. Vir

10. Vir candidus utitur prudentiâ in veritatis professione Neque enim semper & ubique prodit id quod verum est, neque apud quosvis. Magna enim in veritate varietas est, & multi in eâ gradus necessitatis. Est enim veritas quædam, quam per conscientiam, & leges taciturnitatis non licet propalare; quædam, quam quidem propalare licet, sed tum demum, cum magistratus, aut is qui nobis præest id exigit: quædam etiam, quæ propalari quidem potest, sed apud eos solum quorum interest eam cognoscere: quædam denique, quæ promiscue, & sine cautione proferri potest. Hæc omnia vir candidus, & verax pro sua prudentia debet discernere: atq; hoc est, serpentem ex præscripto Christi miscere cum columba. *Mat. cap. 16. ver. 16.*

11. Hæc prudentiæ cautela in candore eoque sese extendit, ut liceat subinde, vel indirecta responsione, vel ambiguis quidem, sed tamen significantibus, & usitatis loquendi formulis interrogationes eludere: vel partem veritatis indicatâ, reliquum reticere, ad declinandum necessitatem indicandi eam veritatem, quæ & sibi aliisve nocitura, & nulli sit profutura. Ambiguitates illæ, quæ una tantum parte usitatæ significationis sunt, altera plane inusitatæ, (quales apud Anabaptistas, & Jesuitas in usu sunt) nullo colore defendi possunt. Quo in genere peccabat ille, qui

qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. *Cic. lib.* 1. *Off.*

12. Veritati in genere opponitur mendaciū, ut ita dicam, hoc est, studium mentiendi.

13. Mendacium est fallax significatio. Vel plenius, Mendacium est, cum quis fallendi animo sciens volensque verbis aut vita profitetur, quod aliter se habere existimat. Duo enim ad mendacium necessaria sunt, voluntas dicendi falsum, & animus fallendi: ut autem falsum sit quod dicitur, non est necessarium. Potest enim quis mentiri, qui dicit, quod verum est, si putet nempe se falsum dicere. In mendacio enim Ethica, non Logica falsitas requiritur.

14. Porrò aliud est mentiri, aliud mendacium dicere. Qui mentitur (inquit *P. Nigidius* apud *Gellium*) fallit quantum in se est; qui mendacium dicit, ipse fallitur. Vir probus præstare potest ne mentiatur, prudens ne dicat mendacium. *lib.* 11. *cap.* 11.

15. Mendacia sunt duorum generum: vel enim sola libidine mentiendi fiunt, vel intentione alicujus effecti ex mendacio secuturi. Atq; hæc iterum distribuuntur in mendacia perniciosa, jocosa, & officiosa. Mendacium pernicioſum dicitur, quod ad nocendum; joçoſum, quod ad delectandum; officioſum

cioſum, quod ad juvandum vel ſe, vel alios comparatum eſt. *Auguſt. lib. de Mend. cap.* 14.

16. Omne mendacium per ſe ac naturâ ſuâ malum eſt. Primo, quia eſt abuſus vocum, quæ datæ ſunt ad cogitationes noſtras aliis ſignificandas. Secundo, quia auditorem deducit in errorem; error autem mentis malum eſt, ſicut veritas illius ornamentum. Tertio, quia minuit dicentis ἀξιοπιστίαν. Hoc enim lucrifaciunt mendaces (inquiebat *Ariſtoteles*) ut ne tum quidem illis credatur, cum vera dicunt. *Diog. Laer. Ariſt.* Quarto, quia lædit humanam ſocietatem, in qua, fide ſublata, nihil poteſt eſſe firmum.

17. Ex quo certè colligitur mendacia pernicioſa, & illa quæ ſola fiunt mentiendi libidine, viro bono fugienda eſſe, ſive privatus is ſit, ſive in magiſtratu conſtitutus, utpote quæ per ſe mala ſunt, & nihil in ſe boni continent, quo malum illud compenſetur. Quid quod mendacia pernicioſa præter propriam rationem mali, detrimentum alicui adferunt, eoque nomine injuſta ſunt? Itaque hæc haud dubie nono præcepto, aliiſque S. Scripturæ locis prohibentur.

18. Aliorum mendaciorum alia videtur eſſe ratio. Hæc enim aliquid in ſe boni continent, quia alicui proſunt, & nulli nocent: eoq; nomine ad charitatem referenda videri poſſunt

possunt, ac proinde non esse peccata, imprimis mendacia officiosa. Imo videri posset, interdum peccatū esse, non mentiri; veluti cum aliquis se, aut proximum suum mendacio potest à morte liberare, certo periturum si non fuerit mentitus. Hæc speciosa sunt: attamen ab *Augustini* sententia non videtur recedendum, statuentis, omnia mendacia etiam officiosissima, peccata esse, & nono præcepto aliisque S. Scripturæ locis prohiberi. Nam quod per se malum est, non potest ullo effecti ratione fieri bonum. Non enim facienda sunt mala, ut eveniant bona. *Rom* 3 *vers.* 8. Et licet generales sint sententiæ, quibus in sacris literis mendacia prohibentur; nostrum tamen non est, exceptionem sine manifesto Scripturæ loco adhibere. Quare contendimus peccata officiosa esse mendacia, sed peccata tamen quæ levem habent culpam. Quod si officiosa mendacia peccata sint; tanto magis jocosa debent pro peccatis haberi, quanto magis bonum est prodesse, quam delectare. His adde, quod Scriptura condemnat omnem μωρολογίαν, id est, *stultiloquium Eph.* 5. *ver.* 4. imo omne verbum ἀργὸν, id est, *otiosum*, *Matb.* 12. *vers.* 36. Multò magis mendacium jocosum: si nempe eo dicatur animo, ut ei auditor fidem habeat.

19. In mendaciorum censu habendæ non sunt fabulæ, apologi, parabolæ, hyperbolæ, ironiæ,

ironiæ, & si quid præterea est Rhetorici apparatus. In his enim neque voluntas est dicendi falsum, neque animus fallendi. Imò ne falsitas quidem, sed figurata tantum orationis significatio.

20. Veritas ut dictum est, consistit in æqualitate, & convenientia orationis, & vitæ cum mente & animi sententia: falsitas in inæqualitate. Quare sequitur, veritatem esse simplicem, mendacium vero duplex: potest enim vel plus esse in oratione, quam in re est, vel etiam minus. Veracitati ergo duo opponuntur vitia; in excessu, ἀλαζονεία, id est, *arrogantia*; in defectu, εἰρωνεία, id est, *dissimulatio. lib. 2. Eth. cap. 7.*

21. Arrogantes dicuntur, qui simulant sibi, aut ea inesse bona, quæ non insunt, aut maiora, quam insunt. Idem dicuntur adulatores, cum aliis plus tribuunt, quam revera habent. Omnis enim adulator mendax est. Sed de adulatione sequenti cap. Arrogantes sunt duorum generum; quidam se jactant μηδενὸς ἕνεκα. id est, *nullius gratia*; alii, honoris vel lucri gratia. Qui nullius gratia se jactant, vanitate potius peccant, quam malitia, malis tamen similes sunt; aliter enim mendacio non delectarentur. Qui se honoris aut lucri causa jactant, deteriores sunt. Non solum enim mendacio, sed

sed etiam ambitione peccant, aut intemperantia, imò etiam injustitia, iis enim muneribus sese ingerunt, quibus gerendis non sunt pares.

22. Εἴρωνες, id est, *dissimulatores*, dicuntur, qui, quæ in se laudabilia sunt, dissimulant, vel etiam nimium extenuant. Atque hi etiam duorum generum sunt: quidam enim magna dissimulant, & aliis incognita, ne videantur ἀλαζόνες, alii etiam minima quæque & apertissima, ut videantur modesti. Tales homines βαυκαλητῆρες, id est, *veteratores* vocantur. Atque hi superioribus deteriores sunt.

13. Ex quibus hisce vitiis εἰρωνεία multo tolerabilior est, quam arrogantia. Majorem enim habet cum veracitate conventiam, minus noxia est civili societati, & minus incommoda conversationi.

24. Arrogans, ut dictum est, peccat simulando, εἴρων dissimulando; ex quo tamen colligendum non est, omnem simulationem & dissimulationem peccatum esse, sed eam tantum, quæ cum mendacio conjuncta est; veluti si quis dicat se habere quod non habet, aut, non habere quod habet. At si quis dicat, se minus habere quam habet, non peccat, quia minus in majore continetur; peccat tamen, si dicat se illud minus tantum habere, & non etiam aliquid majus; jam enim

nim mentitur. Præterea dissimulare dicitur, non is solum, qui dicit se non habere, quod habet; sed is etiam, qui non dicit se habere, quod habet; ille haud dubie peccat; hic non peccat nisi tum forte; cum veritas non est defugienda.

CAP. XX.

De Comitate & Urbanitate.

§. 1. COmitas *Græcè* dicitur εὐτραπελία & φίλοτραπελία, id est, *affabilitas*. *Aristoteles* nullum ei proprium nomen tribuit. Quoties enim de comitate agit, φιλίαν eam impropriè nominat: ut *lib.* 2. *Eth. cap.* 7. & *lib.* 4. *cap.* 6. & passim alibi. Idque vel quia amicitiæ perquam similis est, vel quia amicitiam facillimè conciliat. Difficile enim dictu est, inquit *Cicero*, quantopere conciliet homines comitas, affabilitasque sermonis, *lib* 2. *Off.* Discrimen quod inter comitatem & amicitiam intercedit, in hisce positum est. Primò, amicitia cum amore coniuncta est, comitas ἀνὰ πάθος ἐστὶ καὶ τῷ χάριν εἶς ὁμιλεῖν. Id est, *caret amoris affectu in eos, quibuscum conversatur.* Secundò, amicitia tantum inter notos contrahitur. comitas ὁμοίως πρὸς ἀγνώστους καὶ γνωρίμους, καὶ συνήθεις καὶ ἀσυνήθεις

ἀσυνήθεις, id est, *aque erga notos atque ignotos, aque etiam erga eos quorum familiaritate utimur, atque erga eos, quorum familiaritate non utimur*, exerceri solet. Tertio, amicitia non distinguit personas, comitas distinguit. Οὐ γὰρ ὁμοίων προσήκει συνήθων καὶ ἀγνώτων φροντίζειν. Id est. *non convenit, eandem habere rationem alienorum, atque eorum qui nobis familiaritate conjuncti sunt, lib. 4. cap. 6.*

2. Comitas est virtus mediocritatem servans in voluptate aliis in civili conversatione exhibenda.

3. Objectum comitatis sunt sermo, gestus, actiones, atque omne illud, quo alios in civili conversatione solemus delectare, vel etiam offendere, aut molestiam creare.

4. Officium comitatis est, in omni hominum congressu σοχάζεσθαι τὸ μὴ λυπεῖν ἢ συνηδύνειν. Id est, *hunc habere sibi propositum scopum, ne quem offendat, aut potius, ut delectet. lib. 4. Eth. cap 6.*

5. Atque hac in re duo viro comi observanda sunt; alterum ut omnia referat πρὸς τὸ καλὸν, καὶ τὸ συμφέρον. Id est, *honestatem & utilitatem*: alterum, unicuique tribuat τὸ πρέπον. id est, *quod decens atque decorum est. lib. 4. Eth. cap 6.*

6. Quare αἱρεῖται μὲν καθ' αὑτὸ τὸ συνηδύνειν, καὶ τὸ λυπεῖν ἐυλαβεῖται τοῖς ἐπιβαίνουσιν,

βαίνουσιν, ἐὰν ἢ μείζω, συνεπόμενος ἡδονὴ ἢ τῷ λέγω ἢ πρὸ συμφέροντι. i.e. delectationem per se sequitur, atq; eligit, offensionẽ cõtra vitæ cæterũ ad ea, quæ sunt eventura, ad honestatem, inquam, & ad utilitatem. si majora sint, accommodat. Etenim ἥδ ἡδονῶν δ' ὅσας αὐτῷ ἔξει μὴ ἡλόν, ἢ βλαβερὰν συνηδύνων, δυσχερανεῖ, ἢ πανυρήσει) λυπῶν, κἂν τὸ ποιοῦν ἢ ἀσχημοσύνη φέρῃ, ἢ ταύτῃ μὴ μικρὰν ἢ βλάβῃ, ἢ ἢ ἐναντίωσις μικεὰν λύπην, οὐ προσίξεται, ἀλλὰ δυσχερανεῖ. Id est, si quando sine turpitudine, aut damno suo alium oblectare non potest, ejusmodi obsecundationem improbabit, multoque malit offendere. Quod si quid erit, quod ei qui faciat, magnum dedecus, aut damnum adferat, & aversatio parum ei molesta futura sit, non probabit illud factum sed moleste ferat, & reprehendet. Qua in re prudentes medicos imitatur. Ut enim illi modicum dolorem ægris valetudinis restituendæ causa infligunt; ita hic ἡδονῆς ἕνεκα ἐπισωθῆς μεγάλης, μικρὰ λυπήσει, id est, magna in posterum voluptatis causâ leviter offendet. lib 4. Eth cap. 6.

7. Ut servet τὸ πρέπον, διαφερόντως ὁμιλῶν, τοῖς μὲν ἀξιώμασι, ἢ τοῖς τυχοῦσι, ἢ μᾶλλον ἢ ἧττον γνωρίμοις, id est, aliter communicat cum iis, qui in aliqua dignitate constituti sunt, aliter cum vulgo, aliter cum notioribus, aliter cum minus notis, lib. 4. Eth c 6.

Cum

Cum superioribus communicat modestè, & reverenter; cum æqualibus, amice, & libere cum inferioribus blande & graviter; ubique vitat levitatem.

8. Comitati in excessu opponitur ἀρέσκεια, id est, *nimium aliis placendi studium*, in defectu, δυσκολία, id est, *morositas*.

9. Ἀρεσκοι dicuntur, qui ut aliis placeant, nec gravitatem suam tuentur, nec curant honestatem, neque decorum; omnia aliorum facta, dictaque probant, aut probare sese simulant, ut sua aliis probare quovis modo nituntur. Horum alii nihil aliud spectant, quam ut aliis grati acceptique sint, alii quæstum etiam atque emolumentum; hi κόλακες dicuntur, *Latinè adulatores*, *lib. 4. Eth. cap. 6.*

10. Morosi dicuntur, qui vel ab hominum conversatione abhorrent, vel si forte cum hominibus congrediuntur, ne in honestis quidem rebus verborum, aut vultus hilaritate aliis placere student; quin contra aliorum facta, dictaque vel improbant, vel etiam reprehendunt; & quod caput rei est, aculeata quadam loquendi libertate, omnibus sese reddunt exosos & infestos.

11. Utrumque hoc vitium magnum est, & malum; alterum, quia noxium, alterum quia molestum est, & parum idoneum ad conversationem civium. Deterior tamen est assen-

tatio

tatio, & tanto magis fugienda, quanto lædit occultius, nocentiusque.

12. Urbanitas, *Græcis* εὐτραπελία, est virtus servans mediocritatem in ludis & jocis.

13. Objectum urbanitatis sunt ludi & joci; officium, modum servare, tum in ludis spectandis atque exercendis, tum in jocis dicendis, atque audiendis. Nam etsi in ludis atque jocis facilis sit in excessum lapsus; potest tamen in defectu quoque peccari, etiam à viro gravi & cordato. Ex quo sequitur, quod virtute opus est, quæ in ludendo & jocando modum præscribat, ne in excessu aut defectu peccetur. Omnis enim nostra vita εἰς ἄνεσιν καὶ σπουδὴν διήνεται, id est, *in remissionem & occupationem divisa est*. Homo enim seriis rebus occupatus sensim fatigatur; quiete reficitur. ἡ γὰρ ἀνάπαυσις, τῶν πόνων ἄρτυμά ἐστι. Id est, *requies enim laboris condimentum est. Plut. lib. de puer. educ.* In quiete solent homines ludis & jocis vacare, quo magis animum reficiant. Ipsa enim cessatio per se non nisi ignavis hominibus grata est: seduli tedium cessationis ludis & jocis diluunt. Neque vero putandum est omnes ludos atque jocos sacris literis proh beri. Quia contra, quia ludorum & jocorum mentionem sæpe faciunt, & ludentium & jocantium exempla commemorant, idque sine ulla reprehensione,

henſione, colligi poſſe videtur, aliquam ludendi & jocandi rationem nobis indulgeri. Videantur loca, *Gen.* 26. 8. *lib.* 1. *Sam.* 18. 6. & *lib* 2. c. 6. *lib.* 1 *Reg.* 18, 27. *l.* 1. § 13 8. *Jerem.* 31. 4. *Zach.* 8. 5. Nec obſtat, quod Apoſtolus εὐτραπελίαν damner, *Eth.* 5. 4. Eo enim loco εὐτραπελίας nomine, non omnis ludorum & jocorum uſus, ſed nimia licentia damnatur, quæ tum temporis inter *Epheſios* vigebat.

14. Ut autem diſtincte hujus virtutis natura intelligatur prius de ludis, deinde de Jocis dicemus. Ludorum tria ſunt genera ſuis finibus diſtincta. Nam cum omnibus ludus ad oblectationem referatur, quidam ſolo aſpectu, aut auditu oblectant, ut ſpectacula & acroamata, quo etiam referri poteſt Muſica. Alii oblectant ſpe victoriæ, aut potius ſpe honoris aut lucri, quæ victor tanquam præmia victoriæ conſequi ſolet. Atque hi rurſus ſunt triplices; alii enim victoriam habent in ſolo caſu poſitam, ut alea: alii in ſola induſtria aut peritia ludendi; ut ludus pilæ, latrunculorum, &c. Alii partim in caſu partim in induſtria, ut luſus chartarum & quem nos *verkeeren* vocamus. Poſtremum genus ludorum eſt, qui ſolo opere, atque exercitio delectant, ita ut in iis nulla victoria conſideretur; ut, ſaltare, currere, &c.

15. Spectacula & acroamata non viden-

tur esse damnanda, si nihil habeant obscœnitatis aut impiæ vahitatis, nihil inhumanæ feritatis, nihil denique aculeatæ libertatis. Quibus cautionibus rejicimus primum omnes actiones scenicas, in quibus multa impia, multa obscœna, pleraque vana, auribus oculisve objiciuntur: Deinde spectacula gladiatorum, in quibus aut homines cum bestiis, aut homines cum hominibus, ad mortem usque pugnare solebant, tantum ad spectatores oblectandos: Postremo morem veteris comœdiæ, in qua Poetæ non improbos tantum, sed optimos non rarò

Multâ cum libertate notabant.

Veluti cum *Aristophanes* in Nubibus acerbissime traducit optimum Philosophorum *Socratem*. Hæc, inquam, omnia damnamus, non quia urbanitati, sed quia pietati, temperantiæ, comitati aliisve virtutibus contraria sunt: sed si ista quæ dixi absint à spectaculis, veluti si quis tragœdiam *Sophoclis* aut *Senecæ*, aut comœdiam *Terentii* aut *Plauti* agat, aut agi spectet, non putem peccaturum.

16. Non damnaverim etiam ludos, quibus corpus animusve exercetur, sive certamina sint, in quibus victoria proponitur, non in casu sed in peritia; sive mera exercitia, modo non sint periculosa, ut hastiludia, torneamenta, &c. Sed quid si in certaminibus ludicris victoriæ præmium spectetur, an tum lu-

non sit illicitus? Si præmium victoriæ sit honor, vel etiam si lucrum ex publico proponatur, non vitiatur ludus: sed tum vitiatur, si in pretium luditur, hoc est, si ipse victus teneatur victori pretium pendere, & quidem tantum, ut magis quisque lucrum spectet, quam vincendi aut ludendi exercitium. Nam quia modus acquirendi per ludum videtur æquitati repugnare, ad avaritiam pertinet, lucri spe ludis indulgere. Si tamen aliquod lucellum victori proponatur, tanquam præmium, idque tam exiguum ut nec victus doleat amissum, nec victor gaudeat acquisitum, non videatur id plane damnandum. Hac enim ratione nihil aliud efficitur, quam ut ludentes attentiores sint, ideoque animus atque corpus melius exerceatur.

17. Ludus aleæ, cæterique ludi, qui in solo casu consistunt, planè sunt improbandi; idque non solum, cum in pretium luditur, quod semper apud cordatos turpe judicatum fuit, & jure civili prohibitum. *ff. & C. de Aleatoribus*; sed etiam cum nullum pretium in lusum deponitur. Alea enim neque ludentes exercet; neque justam habet causam delectationis. Neque enim sensus voluptatem capiunt ex ista actione; neque victoria delectare debet cordatum, quam solus casus dedit.

18. Atque hæc de ludis: jocandi genus

duplex est, alterum illiberale, alterum liberale. Illiberale jocandi genus dicitur, quod vel impium, vel profanum est, vel obscœnũ, vel contumelioſum, vel imperitum. Liberale in quo nihil impietatis aut profanitatis, nihil obscœnitatis, nihil contumeliæ: quodque eruditionem aliquam conjunctam habet, atque elegantiam: ut sunt ἀποφθέγματα, hoc est, *facetè aut acutè dicta*, historiæ jucundæ & id genus alia. Hoc unum jocandi genus adhibendum, prius illud studiosè vitandum.

19. Præterea diligens in ludis atque jocis circumstantiarum, & imprimis loci & temporis habenda est ratio, atque insuper servandum decorum. Est enim φορτικώτατον jocari, atque ludere, cum aut sacra peraguntur, aut luctui indulgetur, aut de rebus gravioribus serio deliberatur, atque ut verbo dicam, cum tempus locusq; seria requirunt. Ut decorum servetur, habenda est ratio personarum. Neque enim quilibet loci atque ludi quoslibet decent: neque apud quoslibet. Alii enim decent senes, alii juvenes; alii privatos, alii magistratum; alii viros, alii mulieres. Præterea, aliter inter familiares jocandum est, aliter inter ignotos; aliter cum æqualibus, aliter cum superioribus & magnatibus. Quæ omnia discrimina prudenter debent discerni.

20. Jan

20. Jam in audiendis etiam jocis discrimen prudenter adhibendum est. Alii enim probandi sunt, alii ferendi, alii denique reprehendendi. Probandi sunt joci liberales, tempestivi, & decori: ferendi, imperiti & inficeti, intempestivi, indecori; item illi, qui aliquid habent mordacitatis; joci impii, profani, obscœni, petulantes, contumelioſi, reprehendendi sunt.

21. Urbanitati in excessu opponitur Βωμολοχία, id est, *scurrilitas*; in defectu, ἀγροικία, id est, *rusticitas*.

22. Scurræ quidem dicuntur omnes, qui in ludis atque jocis non adhibent modum, nullamque rationem habent decori aut circumstantiarum; sed illi præcipue, qui ex quovis illiberali jocandi genere risum captant, nulliſq; parcunt, ne sibi quidem ipsis.

23. Scurrarum duo sunt genera; alii enim nihil aliud spectant, quam ut delectent, & risum moveant, alii hoc vitæ genere sibi victum quærunt. Atque hi parasiti dicuntur, genus hominum supra quam dici potest servile. Horum mores in comœdiis graphice describuntur.

24 Rustici & agreſtes hoc loco dicuntur, homines ab omni ludorum & Jocorum genere alieni, ut qui nec ipsi jocari, neq; aliorum ludos aut jocos perferre possunt.

CAP. XXI.

De Justitia universali, & Jure.

§. 1. ATque hactenus de virtutibus moralibus, quæ nos dirigunt in ordine ad nos ipsos: sequitur justitia, quæ nos dirigit in ordine ad alios. Justitia est ἕξις ἀφ' ἧς πρακτικοὶ τοῦ δικαίου εἰσὶ, καὶ ἀφ' ἧς δικαιοπραγοῦσι καὶ βούλονται τὰ δίκαια, i. e. *habitus, quo homines propensi sunt ad res justas gerendas, quoque res justas gerunt, & volunt. lib. 5. Eth. cap. 1.* Ab hac definitione non differt illa, quam tradunt I. Cti. *ff. de Just. & jure, l. 10.* Justitia est constans, & perpetua voluntas suum cuique tribuendi. Nam *suum cuique tribuere*, idem est I. Ctis quod est δικαιοπραγεῖν apud *Aristotelem*; & *constans & perpetua voluntas* apud illos est, quod apud hunc *habitus*. Est autem habitus remotum Justitiæ genus: pro quo vellem vocem *virtutis* posuisset, quæ proximum Justitiæ genus denotat.

2. Justitia est cæterarum virtutum usus erga alios. Πολλοὶ γὰρ ἂν μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ ἀρετῇ χρῷντο, ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον ἀδυνατοῖεν. Id est, *plerique enim in suis quidem rebus virtute uti possunt in iis autem, quæ habent cum alio, non possunt.* At qui Justitia

Justitia præditus est, non solum erga scipsum, sed etiam erga alios potest virtutem colere. *lib* 5. *Eth. cap.* 1. Justitia enim foras spectat (ut ait *Cicero*) totamque se ad alienas utilitates porrigit, atque explicat: *lib.* 2. *de leg.* Quâ de causâ videtur esse ἀγαθὸν ἀλλότριον, id est, *bonum alienum*. Cæterarum enim virtutum operationes habent τὸ δι' in solâ ἐυπραξίᾳ affectuum, & circumstantiis ipsi operanti convenientibus, & decoris; operationes justitiæ non in his solum rebus perfectionem suam habent, sed etiam in æqualitate quadam inter damnum & lucrum aliorum. Verbi gratia, si quis τῇ κεφδαίνειν ἕτερα μοιχεύσας ἢ περσλαμβάνοι, id est, *quæstus gratiâ adulterium committat, indeque mercedem ferat*, injustus potius est, quam intemperans: quia illius actionis ἀπραξία est in ordine ad alium; si vero committat adulterium περσιθεὶς, ἢ ζημιώμενος δι' ἐπιθυμίαν, id est, *dans aliquid de suo, jacturamque rei suæ faciens, idque libidine concitatus*, intemperans quidem erit, at non injustus speciali modo, sed tantum modo generali, quatenus scilicet intemperantia sub universali injustitia continetur: idque quia ἀπραξία est in ordine ad ipsum operantem. *lib.* 5. *Eth. cap.* 2.

3. Justitia est virtus pulcherrima, per-

festissima, & optima. Ut enim nequissimus mortalium est ὁ πρὸς αὐτὸν, καὶ πρὸς τοὺς φίλους χρώμενος τῇ μοχθηρίᾳ, id est, qui improbitate adversus seipsum utitur, & adversus amicos: ita optimus est, ὃς οὐ πρὸς αὐτὸν χρώμενος τῇ ἀρετῇ, ἀλλ' ὁ πρὸς ἕτερον, τοῦτο γὰρ ἔργον. Id est, non qui erga se, sed qui erga alios virtutem colit: hoc enim opus, hic labor est. lib. Eth. cap. 1.

4. Justitia est ὅτι τοῦ πολλαχῶς λεγομένου. Id est, *Ex eorum numero, quæ multis modis dicuntur.* Etsi autem hæc homonymia obscurior sit, propter significationum affinitatem; deprehendi tamen potest ex homonymia injustitiæ. Nam si unum contrariorum est ambiguum, etiam alterum est ambiguum lib. 1. Top. cap. 15. Injustus enim dicitur, καὶ ὁ παράνομος, καὶ ὁ πλεονέκτης, καὶ ἄνισος. Id est, & *is qui legem violat, & qui sibi plus vendicat quam par est, quique inæqualis est.* Quare justus dicetur, καὶ ὁ νόμιμος, καὶ ὁ ἴσος. Id est, *& qui leges servat: & qui æqualis est:* & justitia tum εὐνομία, tum æqualitatem denotabit. lib. 5. Eth. cap. 1.

5. Justitia, quæ denotat εὐνομίαν, vocatur justitia universalis: quæ denotat æqualitatem, vocatur particularis. Hujus divisionis hæc est ratio. Justitia, ut dictum est, ordinat homines ad invicem, & dirigit eorum actiones ad bonum alienum. Quare, cum

cum homo vel cum tota Respub. comparari possit, ut pars cum toto; vel cum quolibet privato, ut pars cum parte; cumque utrobique sint certa quædam officia servanda; omino duæ species Justitiæ statuendæ sunt; quarum una dirigat humanas actiones ad commune bonum & utilitatem Reipub. altera ad bonum & utilitatem singulorum: illa universalis, hæc particularis Justitia vocari solet.

6. Justitia universalis est virtus obedientiam omnibus legibus ad publicæ societatis conservationem præstandi. Hinc colligit *Aristoteles* πάντα τὰ νόμιμα εἴ πως δίκαια, id est, *omnia quæ legibus consentanea sunt, esse aliquo modo justa.* Dicit *aliquo modo*, quia fieri potest, ut lex turpia imperet: subjicit ergo illa demum esse justa, quæ definita sunt ἀπὸ τῆς νομοθετικῆς, quod tantundem ac si diceret, *ab iis, qui legum ferendarum periti sunt, lib. 5. Eth. cap. 1.*

5. Justitia enim universalis nihil aliud est, quam ὅλη ἀρετή, id est, *universa virtus* moralis: quia, quemadmodum in proverbio est:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή ἐστι.

Justitia una alias virtutes continet omnes.

Unus enim idemque habitus est: qui tamen, quia τὸ εἶναι, hoc est, *modus existentiæ* non est idem, ἡ μὲν πρὸς ἕτερον, δικαιοσύνη, ἡ δὲ τοιάδε ἕξις, ἁπλῶς ἀρετή. Id est, *quatenus ad alium refertur, justitia; quatenus talis quidem habitus est, absolute virtus* nuncupari solet. *lib.* 5. *Eth.* c. 1. Etenim lex ἀρετὰς πρὶ ἁπάντων. Id est, *de omnibus rebus loquitur. l.* 5. *Eth. cap.* 1. καὶ κατ' ἐκείνην ἀρετὴν πρὸς ἄλλον ζῆν, καὶ κατ' ἐκείνην μοχθηρίαν κωλύει. Id est, *jubet unicuique virtuti convenienter vivere, vetatq; vivere secundum unumquodq; vitium. l.* 5. *Eth. c.* 2. Quare cū justitia pareat omnibus legibus, necesse est, cæteris virtutibus præditum esse, qui præditus est universali justitia; & vice versa, præditum esse Justitia universali, qui cæteris virtutibus præditus est, si eas referat ad communem utilitatem Reip.

8. Causa universalis Justitiæ sunt τῶν νομίμων ὅσα νενομοθέτηται πρὶ παιδείας, τῆς πρὸς τὸ κοινόν. Id est, *ea omnia legum præcepta, quibus disciplina civium continetur, qua Rempublicam spectat, & ad communem utilitatem dirigitur. lib.* 5. *Eth. c.* 2. Duplex enim est civiū institutio, altera publica, altera privata. Institutio publica est, qua cives inde à pueris assuefiunt formæ & legibus Reip. in qua nati sunt, aut in qua degunt: privata, qua cives imbuuntur bonis moribus, qui in omni Rep. debent obtinere. Et sicuti institutio

privati

privata facit bonos viros; ita publica facit bonos cives. eaque causa est universalis justitiæ & fundamentum civitatis. Nam in animis civium generat talem ac tantum amorem patriarum legum, ut suas quisque optimas esse putet, neque eas ullo modo mutare velit.

9. Justitia universalis in omnibus quidem hominibus est necessaria; sed imprimis requiritur in Principe, aut in supremo Magistratu: idque non solum, quia illius curæ Resp. peculiari quadam ratione commissa est: sed etiam, quia, qui in magistratu constituti sunt, & legibus soluti, saltem eatenus, ut pœna coerceri non possint, majorem habent opportunitatem; & licentiam peccandi. Multos enim videas, quos judices, quamdiu privati sunt, esse quantivis pretii: qui, ubi ad principatum, aut supremum Magistratum evecti sunt, omne genus nequitiæ aperte profitenrur: ut verissimum sit illud, sive *Biantis*, sive *Solonis*, ἀρχὴ δ' ἀνδρα δείξει. Id est, *Magistratus virum demonstrabit. lib. 5. Eth. cap. 1.*

10. Ut hæc Magistratus licentia coerceatur, non est imperium homini, sed rationi permittendum. *lib 5. Eth. cap. 6.* Magistratusque debet non secundum voluntatem suam, sed secundum legem imperare. Magistratus enim qualiscunq; tandem sit, affectibus

bus obnoxius est, quia homo est: ideoq; corruptibilis ob intuitum personarum. At lex semper sibi similis est, & ad omnia immobilis, quibus homines solent moveri ad προσωπολημψίαν, id est, *acceptionem personarum*: Itaq; videtur Deum Reipub. præficere velle, qui jubet imperare legi; qui vero hominem præesse jubet, πρόσθησι τὸ θηρίον, id est, *feram adjungit*. Nam cupiditas revera fera est, & iracundia magistratus, & optimum quemque depravat. *l.* 3. *Pol. cap.* 16. Ex quo sequitur interitum paratum esse illi civitati, ἐν ᾗ ἀρχόμενος ἂν ᾖ καὶ ἄκυρος ὁ νόμος, id est, *in qua lex autoritate suâ destituta subest imperio Magistratus*: contra incolumen servari eam, omnibusq; bonis abundare quæ Deus civitatibus largiri solet, in qua Magistratus legibus subjicitur. *Plato lib.* 4. *de leg.* Legitimus ergo Magistratus est φύλαξ τοῦ δικαίου, id est, *custos juris*, ὃ γὰρ νόμου πλέον τοῦ ἁπλῶς ἀγαθοῦ ἔντιμόν, οἱ μὴ πρὸς ἄντον ἀναλογόν ἐστι. Id est, *non plus sibi tribuit eorum, quæ absolute bona sunt, quam aliis, nisi illud ei ex proportione debeatur. lib.* 5. *Eth. cap.* 6. Adeo neque minus mali. Et ob hanc rem debetur illi τιμὴ καὶ γέρας, id est, *honor et decus*. Ὅσοις δὲ μὴ ἐναντία ταῦτα ἕτοιμα γίνεται πράττειν, id est, *qui hisce rebus non sunt contenti, ii fiunt tyranni, l.* 5. *Eth. cap.* 1.

§ 11. Objectum

11. Objectum universalis justitiæ, aut potius effectum, est τὸ δίκαιον, id est, *jus*, sive id quod justum est. Jus (non à Justitia, sed à jubendo dictum) propriæ dicitur naturæ populi: ejusve qui vicem gerit populi, jussum. Improprie sumitur, primo per metonymiam subjecti pro eo, quod Juri proprie dicto, sive legibus conveniens atq; consentaneum est: Secundo, per metonymiam adjuncti, vel pro juris scientia; veluti, cum jus à *Celso* definitur, ars boni & æqui; vel pro loco, in quo jus dicitur; veluti cum dicimus, aliquem in jus vocare: tertio per metonymiam causæ pro potestate jure concessâ; ut in definitione itineris, actus, viæ, aquæ-ductus, ubi dicitur, iter est actus eundi, ambulandi homini; actus est jus agendi vel jumentum vel vehiculum, &c. *ff. de serv. præd. rust. leg.* 1. Hoc loco jus sumitur pro eo quod juri proprie dicto consentaneum est, quod si spectetur ut præstandū, est objectū; si ut præstitū, est effectum Justitiæ.

12. Jus dividitur in politicum & œconomicum: quorum illud simpliciter; hoc, secundum quandam similitudinem, Jus appellant. Jus politicum dicitur, quod obtinet ἐπὶ ἐλευθέρων βίᾳ πρὸς τὸ τὴν ἀντέχειαν, ἐλαθερίων καὶ ἴσων, ἢ κατὰ ἀναλογίαν, ἢ κατ' ἀριθμόν. i. e. *inter homines liberos, numero, aut proportione æquales, vitaque communione junctos*

junctos, aut iis omnia ſuppetant, quæ ad vitam ſunt neceſſaria. lib. 5. Eth. cap. 6. Hoc eſt, ut verbo dicam, inter cives atque membra ejuſdem civitatis.

13. Jus politicum dividitur in Jus naturale & legitimum. Jus naturale dicitur, quod ubique & ſemper eandem vim obtinet, idque naturâ ſuâ, οὐ μὴ τῷ δοκεῖν ἢ μή. id eſt, *non quia ita decretum vel non decretum eſt.* Jus legitimum vocatur ὃ ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐδὲν διαφέρει, ὅτως ἢ ἄλλως, ὅταν δ' ὥσται, διαφέρει. Id eſt, *quod ab initio, hoc an illo modo fiat, nihil refert; cum vero conſtitutum eſt, tum refert.* Jam vero jus naturale apud omnes idem atque immutabile dicitur, non quia ab omnibus & ſemper præſtari ſolet, ſed quia omnes homines ſemper & ubique obligat ad aliud præſtandum. Hujus rei cauſa eſt quod recta ratio, quæ norma naturalis Juris eſt, una ſit ubique, & ſemper eadem, ſicuti ubique una & ſemper eadem eſt humana natura. At Jus legitimum nec idem eſt apud omnes, & ſæpe, vel tacito populi conſenſu, vel lata contraria lege mutatur. Ejus enim norma eſt ſalus Reip. & publica utilitas civium: quæ non ſemper & ubique una eademque reperitur, quia non eſt una ſemper & ubique eadem forma Reip.

14. Juriſconſulti dividunt jus in commune & proprium. Jus proprium appellant

jus

jus civile. Jus commune rursus subdividunt in jus naturale, & jus gentium. Ita ut jus omnino tripartitum illis sit. Collectum enim est vel ex præceptis naturalibus, vel ex præceptis gentium, vel ex præceptis civilibus. Jus naturale est, inquiunt, quod natura omnia animantia docuit. Hinc descendit maris atq; fœminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, eorundemque educatio. Jus gentium esse dicunt, quod naturalis ratio inter omnes homines constituit; sive quo omnes gentes communiter utantur. Ideoque à naturali jure recedit, quia illud omnibus animalibus; hoc solis hominibus inter se commune est. Ex hoc jure, introducta sunt bella, discretæ gentes, regna condita, dominia distincta, commercia, &c. Jus civile sive proprium, quod quisque populus sibi constituit. Et quanquam unaquæque Resp. habeat jus suum, quia tamen jus *Romanum* multis in locis & Rebuspub. *Europæ* receptum est, factum est, ut jus *Romanum κατ' ἐξοχὴν* jus civile nuncupetur. Atq; hoc rursus vel scriptum est, ut lex, plebiscitum, Senatusconsultum, placita principum, edicta prætorum, responsa prudentum: vel non scriptum sed usu, & consensu utentium, comprobatum. *ff. de Just. & Jure.* Hæc I Cti, sed non videntur satis accurate jus naturale defi-

definiviſſe. Nam Jus naturale nullo modo competit brutis animantibus. Jus enim & injuria non habent locum, ubi locum non habet lex. Leges poni nequeunt brutis animantibus. Itaque ſtatuendum eſt, tam jus naturale, quam gentium ſolis hominibus convenire, ſed hoc intereſſe, quod jus gentium in iis rebus ſit poſitum, quæ ad ſolos homines ſpectant; jus naturale in iis, quæ etiam in bruta cadunt, tametſi in brutis non habeant rationem juris. Itaque jus naturale & jus gentium idem ſunt ratione formæ (eandem enim habent normam, nempe naturalem rationem, quæ in omnibus hominibus eſt eadem ut ante dixi) ſed differunt materiâ. Nam Jus naturale poſitum eſt in iis rebus, quæ homini communes ſunt cum beſtiis, (quas tamen homines faciunt vi rationis naturalis, quam diximus eſſe formam Juris; beſtiæ, cœco quodam inſtinctu, & à Juris naturâ alieno,) jus gentium in rebus homini propriis. Jus civile, materia convenit cum Jure gentium (utrumque enim verſatur circa res homini proprias) ſed, ab eo formâ differt. Nam forma Juris gentium eſt convenientia cum ratione naturali; forma Juris civilis, convenientia cum ratione civili, quæ eſt ipſa ſalus Reip. A jure naturali Jus civile & materiâ differt & formâ.

15. Juris legitimi adjunctum eſt ἐπιείκεια,

id

id est. *æquitas*. Æquitas est ἐπανόρθωμα νόμου ᾗ ἀλλείπει διὰ τὸ καθόλου: i.e. *correctio legis, quâ aliquid ei deest, propterea quia generaliter loquitur*. *l.* 5. *Etb. c.*10. Jure enim constituuntur in iis, quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, non quæ ὀλίγα accedunt; neq; in iis quæ forte uno aliquo casu accidere possunt. *ff. de leg. l.*3. Itaque lex corrigi dicitur, primo, cum quis universalem sententiã ad casus non expressos secundum rationẽ utilitatis & finem legislatoris accommodat. Nam etsi non possint omnes articuli sigillatim legibus comprehendi; attamen, cum in aliqua causa sententia earum manifesta est, bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel Jurisdictione supplendi. *ff. de leg.* 12. *&* 13. Secundo dicitur lex emendari, cum quis eam benigne interpretatur, ejusq; mentem potius, quam verba respiciat. Nam scire leges non est earũ verba, sed vim ac potestatem tenere. Itaque sicuti contra legem, qui facit, quod lex prohibet, ita in fraudem legis facit, qui salvis legis verbis, sententiam ejus circumvenit. *ff. de leg. l.* 17. *&* 29. Itaq; finis legis respiciendus est, atq; id, ὃ κἂν ὁ νομοθέτης ἔτυχε ἂν, εἰπεῖν, ἐκεῖ παρὼν καὶ μὴ ἔφη, ἐνομοθέτησεν ἄν. i.e. *quod etiã legislator, si illic adesset, eloqueretur, et si scivisset, lege cavisset*. Nec tamen ob hunc defectum culpandus est legislator. Τὸ γὰρ ἀμάρτημα οὐκ

ὂν τῷ νόμῳ ἢ ὂν τῷ νομοθέτῃ, ἀλλ' ὂν τῇ φύσει τῆς πράγματος ὄζιν. εὐθὺς γὰρ ἐν τῇ πραχτῶν ὕλη τοιαύτη ἐςίν. Id est, *Nam culpa non in lege, neque in legislatore, sed in ipsâ rei natura est. Jam enim talis est rerum agendarum materia. lib.* 5. *Eth. cap.* 10.

16. Æquitati opponitur, Primo Sycophantia, hoc est, malitiosa legis interpretatio, (I. Cti calumniam vocant) qua verbi legis in sensum detorquentur alienum à mente legislatoris. Secundo, τὸ ἀκριβοδίκαιον, quasi dicas exactum, & strictum jus. Dicitur autem strictum jus, cum leges severè retinentur, circumstantiis loci, temporis, aut personarum, ipsaque legislatoris mente mitigationem requirentibus. Atque hoc sensu verum est illud; Summum jus est summa injuria.

17. Jus œconomicum est, quod colitur inter ejusdem familiæ membra: estque vel δεσποτικὸν, id est, *herile*, quod est inter dominum & servum; vel πατρικὸν, id est, *paternum*, quod est inter patrem & liberos; vel γαμικὸν, id est, *nuptiale*, quod est inter conjuges, *lib.* 5. *Eth. cap.* 6.

18. Jus œconomicum non est simpliciter Jus, sed Jus κατὰ μεταφορὰν καὶ καθ' ὁμοιότητα, id est, *translatione verbi ac similitudine quadam.* Nam quia filius pars quædam patris est, ἕως ἂν ᾖ πηλίκος, καὶ μὴ χωρισθῇ

id

id est, *usq; dum adoleverit, & à patre sejunctus non fuerit*, & servus est domini κτῆμα, id est, *possessio*, non potest esse locus injuriæ proprie dictæ inter patrem & liberos, dominum & servos. Non enim multo magis fieri potest, ut quis sua, quam ut seipsum injuriâ afficiat. Nam ubi non est lex, ibi non est injuria: atqui inter patrem & liberos, dominum & servos, non intercedit lex; quia inter eos non est ἰσότης τῆς ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι, id est, *imperandi & parendi æqualitas*. Cum autem major sit æqualitas inter maritum & uxorem, major etiam inter eos est Juris communitas, non tamen tanta, quanta est inter cives. *lib. 5, Eth. cap. 6.* Atque hæc quidem omnia intelligenda sunt de iis rebus, quæ familiam spectant, quarum omnium dominus est paterfamilias. In quibus tamen hactenus injuriæ locus est, quatenus Reip. interest certis legibus familias administrari, & unumquemque suis rebus non abuti.

19. Justitiæ universali opponitur universalis injustitia, quæ nihil aliud est quam vitium, quo non præstatur obedientia legibus, & humana societas turbatur.

20. Universalis injustitia ita se habet ad cætera vitia, ut universalis Justitia se habet ad cæteras virtutes: quare sicut hæc idem est, quod universa virtus, cæteraque virtutes suo ambitu complectitur; ita illa idem est

quod

quod ὅλη κακία, id est, *universum vitium*, quod cætera omnia vitia sub se continet. *l. 5. Eth. cap. 1.*

21. Ut se habet jus ad Justitiam, ita se habet injuria ad injustitiam: erit ergo injuria objectum, aut potius effectum injustitiæ universalis, sicut Jus est effectum Justitiæ universalis. Injuria est damnum, quod invito à volente immerito infertur. Sunt enim tria genera damnorum, quæ alios in civili societate inferuntur. Nam quando quis alteri nocet nescius & παραλόγως, dicitur ἀτύχημα, i.e. *infortunium*: quando nescius nocet, & non παραλόγως quidē, sed tamen sine malitia, & animo nocendi, dicitur ἁμάρτημα, id est, *erratum*; quando nocet sciens, atque eo animo, ut noceat, ἀδίκημα, i. e. *injuria. l. 6. Eth cap. 8.* Jurisconsulti ἀτύχημα casum fortuitum vocant; ἁμάρτημα, culpam: ἀδίκημα, injuriam. Casum fortuitum appellant, qui humano captu prævideri nequit, aut, si prævideatur, non potest impediri. Culpam esse aiunt imprudentem actionem, aut actionis omissionem, qua alteri immerenti nocetur. Culpam dividunt in latam & levem; culpam latam esse dicunt, cum quis obrendit ignorantiam in iis rebus, quas omnes homines communi sensu præditi intelligunt: aut cum non adhibet eam diligentiam in rebus alienis fidei suæ commissis, quam adhibere solet

solet in propriis. Levem culpam vocant, cum quis peccans consuetâ in suis rebus negligentia, non præstat in rebus alienis ea omnia, quæ diligens paterfamilias in suis rebus adhibere solet. Injuria vel dolo infertur, vel vi, utraque à proposito, ac studio nocendi proficiscitur, utraque etiam invito infertur: sed vis infertur scienti; dolus, ignoranti. Licet autem lata culpa à dolo distinguatur definitione, dolo tamen proxima est, & effectu Juris, ipse dolus. Et adeo in contractibus, perinde ut dolus præstari debet.

22. Non quicunq; aliquem ἀδικεῖ. i.e. *injuria afficit*, injustus dici potest: sicut nec Justus, quicunque δικαιοπραγεῖ, i.e. *alicui jus suum tribuit*; sed is solum, injuriam facere, aut Jus alteri tribuere dicendus est, qui suâ sponte, & ex deliberato animi consilio id facit, non qui ex ira, aut alio animi affectu. Etenim οὐκ ἄρχει ὁ θυμῷ ποιῶν ἀλλ' ὁ ὀργίσας, id est, *non horum autor est, qui irâ*, aut aliâ animi perturbatione *commotus, ea fecit, sed is, qui lacessivit*. Hujus rei signum est, quod ii, qui injuriæ postulantur, quam non intulerunt deliberato animo, sed justa ira provocati, ὁμολογοῦντες περὶ τὸ πράγματος, id est, *factum confitentes*, solent se tueri ipso jure; at qui deliberato animo alicui intulerunt injuriam, non se solent Jure, sed facti negatione defendere. *lib. 5. Eth. cap. 8.*

23 Que-

23. Quemadmodum injuriam facere semper est voluntarium; ita injuriam pati, semper est involuntarium. Volenti ergo non fit injuria: injuria enim in malis est: non potest ergo eligi. Si quis eligat quod sibi damnosum est, definit id esse injuria, quia voluntate sua de Jure suo decessit. *l. 6. Eth. c. 9.* Et quia privatus non potest alteri concedere jus, quod in ipsum habet Resp. fit sæpe, ut qui volenti nocet, peccet tamen in Rempub. veluti si quis vulneret aut occidat quempiam mori cupientem, & quidem tali modo. Præterea cum dicitur volenti non fit injuria, voluntas primum debet esse plena: deinde sana, hoc est, cum ratione conjuncta: postremo debet eo fine damnum velle, quo ab autore infertur. Itaque si qui à viatore pecuniam accipiant, ne eum occidant, aut si qui noceant insano, aut etiam si qui in martyres sæviant; quanquam eorum, qui ista patiuntur, aliqua voluntas intercesserit, non tamen eo minus injurii sunt. Hinc sequitur, neminem sibi ipsi injuriam facere. Idem enim non potest agere sponte simul & invitus: multo minus potest simul agere, & pati, simul plus habere, & minus quam oportet. Qui sibi violentas manus inferunt, injurii quidem sunt: sed in Remp. non in seipsos. Itaque & mulctat eos civitas, & ignominia afficit. *lib. 6. Eth. cap. 11.* Sed nec is sibi facit injuriam,

injuriam, qui πλέον ἑτέρῳ ἢ αὐτῷ νέμει, εἰδὼς καὶ ἑκών. Id est, *qui plus alteri sciens & volens tribuit, quā sibi*; ὁ γὰρ ἐπιεικὴς ἐλαττωτικός ἐστιν. Id est, *vir bonus enim facile recedit de jure suo.* Præterea, ἑτέρῳ ἀγαθὸν πλεονεκτεῖ, id est, *aliud bonum lucrifacit*, quum aliis aliquid de suo concedit. *lib. 6. Eth. c. 9.* Nam non modo liberale est interdum de suo jure recedere, sed etiam fructuosum. *Cic. lib. 2. Off.* Nam qui de jure suo cedit, si nihil aliud, hoc saltem lucratur, ut apud omnes bene audiat.

24. In distributione inæquali iniquior est, qui plus æquo distribuit, quam qui pius accipit: quia illud magis est voluntarium. *lib. 5. Eth. cap. 9.* Ob eandem causam deterior est, qui injuriam facit, quam qui patitur injuriam: illud enim μετὰ κακίας, ἢ γὰρ πλεόνεξις καὶ ἁπλῶς, ἢ ἐγγύς. id est, *cum vitio conjunctum est, vel integro ac perfecto, quodque simpliciter tale est, vel cum eo, quod finitimum est*; hoc ἄνευ κακίας καὶ ἀδικίας, id est, *vitio & iniquitate vacat. lib. 5. Eth. c. 11.*

BIBLIOTHECA RHODIA

CAP.

CAP. XXII.

De Justitia particulari.

§. 1. DAri Justitiam particularem, quæ diversa sit à cæteris virtutibus moralibus, quæque sub universali justitia contineatur, ut pars sub toto, sic ostendi potest. Qui facit aliquid eorum, quæ ad cæteta vitia pertinent, puta, qui clypeum abjicit in prælio, qui irato animo aliquem verberat, qui agenti suis opibus non succurrit, ἀδικεῖ μὲν, πλεονεκτεῖ δ' οὐδέν, id est, *facit quidem ille injuste, sibi tamen plus boni non dicitur sumere, quam oportet.* ὅταν δ' πλεονεκτῇ, *cum autem sibi plus boni sumit, quam par est*, sæpe nullo alio, certe non omni alio vitio laborat. Præterea si quis quæstûs causa committat adulterium, alius δ' ἐπιθυμίαν, id est, *per libidinem*; hic intemperans potius dicitur quam πλεονέκτης, id est, *plus justo sibi sumens*, sive injustus; at ille injustus dicetur, non intemperans. Ex quibus sequitur, dari injustitiam, quæ à cæteris vitiis diversa sit; ergo etiam datur Justitia particularis, quæ diversa sit à cæteris virtutibus moralibus; quæque sub universali justitia continetur. *lib. 5. Eth. cap. 2.*

2. Justi-

2. Justitia particularis versatur circa bona, non quidem omnia; sed circa ea tantum, περὶ ὅσα εὐτυχία ἢ ἀτυχία, i. e. *in quibus prospera vel adversa fortuna collocari solet. l. 5. Eth. cap. 1.* id est circa bona fortunæ, qualia sunt honor, pecunia, salus, & alia, quæ uno nomine non possumus complecti. *lib. 5. Eth. c. 2.* Atque hæc non quovis modo in justitia spectantur, sed quatenus aliis jure debentur: eoque differt à liberalitate, quæ versatur etiam circa pecuniam, sed indebitam.

3. In hisce rebus, is qui particulari justitia præditus est, medium servat & æqualitatem, neque plus sibi sumens, neque minus, quam par est. Qui injustus est, ἐπὶ τῶν ἁπλῶς ἀγαθῶν τὸ πλέον αἱρεῖται ἐπὶ τῷ κακῶν, τὸ ἔλαττον. id est, *in iis quæ simpliciter bona sunt, eligit id quod minus est.* Nimirum quia videtur τὸ μεῖον κακὸν, ἀγαθὸν πῶς εἶναι. Id est, *minus malum quodammodo bonum esse. l. 5. Eth. cap. 1. & 3.*

4 Mediocritas, in qua justitia posita est, non est simplex ut in reliquis virtutibus, sed analogica. Analogia est similitudo rationum. *Eucl lib. 5. def. 4* ratio est duarum magnitudinum ejusdem generis mutua quædam secundum quantitatem habitudo. *Ib def. 3.* Quare cum quælibet proportio duas minimum rationes habeat, & ratio quælibet duos termi-

nos, omnes proportio habebit quatuor terminos, sive disjuncta ea sit, sive conjuncta. Nam in proportione conjunctâ communis terminus bis sumitur. Est enim & consequens prioris & antecedens posterioris rationis. Verbi gratiâ, ut se habent, 2. ad 6. ita se habent 6 ad 18: hic 6 bis sumuntur. Justitia non in conjuncta, sed in disjuncta proportione consistit, & in quatuor terminis reverà diversis. Ἀνάγκη γὰρ τὸ δίκαιον μέσον τε καὶ ἴσον εἶναι, καὶ πρός τι καὶ τισὶν, καὶ ᾗ μὲν μέσον τινῶν. ταῦτα δ' ἐστὶ πλεῖον, καὶ ἔλαττον· ᾗ δὲ ἴσον δύο ἢ δ δίκαιον, τισὶ δὲ πρός τινας. Id est, *Nam necesse est id, quod justum est, & medium & æquale esse & ad aliquid referri, & aliquibus tale esse. Ac quà quidem medium est, quorundam est; ea vero sunt plus & minus: quà autem æquale est, in duobus cernitur: quà denique justum, & quibusdam & ad alios relatum.* Ex quo consequitur, in justitia semper duas personas considerandas esse, & totidem res: & Justitiam æqualitatem esse οἷς καὶ ὃν οἷς, hoc est, *personis & rebus* lib. 5 Eth. cap. 3

5. Causa cur in justitia mediocritas sit analogica, cùm simplex sit in cæteris virtutibus moralibus, hæc est: quòd cæteræ virtutes versentur circa effectus, & actiones hominum erga seipsos; justitia non versetur circa effectus nisi per accidens, sed tantum circa actiones

actiones & quidem quas exercemus erga alios : cæteræ virtutes in propriis rebus occupantur, & spectant bonum proprium ; Justitia versatur circa res alienas, & spectat bonum alienum. Quare cum cæteræ virtutes res omnes, in quibus versantur, absolutè considerent, sequitur, ut etiam mediocritatem simplicem habeant, & absolutam : Justitia vero quia plures res inter se confert, sæpè etiam personas, omninò debet habere mediocritatem analogicam & comparatam.

6. Justitia particularis dividitur in διανεμητικὴν καὶ διορθωτικὴν id est, *in distributivam & correctivam*, vulgò communicativam. Omnis enim Justitia, ut dictum est, spectat bonum alienum ; Justitia universalis spectat commune bonum civitatis ; particularis, bonum singulorum. Quare, sicut vel totum cum parte comparari potest, vel pars cum alia qualibet parte totius ; ita etiam vel Resp. cum privata persona conferri potest, vel persona privata cum quâlibet aliâ personâ privatâ. In utroque ordine certa quædam officia continentur, quorum quæ à Rep. singulis privatorum præstanda sunt, à Justitia distributiva ; quæ singuli singulis præstare debent, à justitia communicativa præscribuntur.

7. Justitia distributiva dicitur, quæ versatur ὀν ταῖς διανομαῖς, ἢ τιμῆς, ἢ χρημάτων, ἢ τῶν ἄλλων, ὅσα μερεῖσὰ ταῖς κοινωνοῦσι τῆ πολιτείας, id est, *in distributione vel honoris, vel pecuniæ, vel aliarum rerum, quæ inter eos dividi solent, qui unius Reip. communione inter se conjuncti sunt*, in iisque servat proportionem Geometricam *l. 5. Eth cap. 2.*

8. Justitia distributiva versatur circa res communes, atqu ad universam Remp. pertinentes, ut sunt pecuniæ & reditus publici, honores, munera, & id genus alia. Cum autem communium rerum dispensatio non spectat ad privatos, sed ad Magistratum, non erit privatorum, sed Magistratus, justitiam distributivam exercere: nisi forte parentes & domini, aut siqui alii aliis imperant, similitudine quadam dici possunt magistratus hac in re imitari, quatenus in domo sunt quod magistratus ea in civitate. Officium magistratus est munera Reip. dignis tribuere, bene de Rep. meritos præmiis. & in Remp. delinquentes, suppliciis afficere. Quare non in muneribus tantum & præmiis conferendis, sed etiam in pœnis & suppliciis pro merito infligendis consistit distributiva justitia.

9. In æstimanda cujusque dignitate, & magnitudine meritorum, atque delictorum Magistratus considerare debet bonum, & salutem

lutem Reip. & judicare tantò digniorem esse unumquemque, & ejus merita tanto majora; quanto magis juvare potest. Remp. vel revera juvit: & tanto majora delicta, quanto magis vel operâ, vel etiam exemplo Reip. nocent: quatenus autem nocent privatis, ad justitiam commutativam referenda sunt.

10. Atque in his omnibus instituenda est distributio secundum proportionem Geometricam. De muneribus & præmiis certa res. Justitia enim distributiva dirigit ordinem totius ad partem, tribuítque singulis, quod iis ab ipsa Republicâ præ aliis debetur: quod quidem tanto majus est, quanto quisque majorem constituit Reip. portionem quantóque majorem in eâ habet dignitatem, aut majoribus eam ac pluribus beneficiis affecit. Atque hoc est servare proportionem Geometricam, hoc est, proportionem rerum ad personas. Ut enim persona se habet ad personam, sic etiam res, quæ datur uni personæ, se debet habere ad rem quæ datur alteri. Ex. gr. sint *Ajax* & *Ulysses* bene de Repub. meriti, ille ut 4, hic ut 8. Cum præmia distribuuntur, præmium *Ulyssis* ita se debet habere ad præmium *Ajacis*, ut *Ulysses* habet ad *Ajacem*. Quare si *Ajacis* præmium est ut 6. præmium *Ulyssis* debet esse ut 12.

11. Eadem proportio servanda est tum

in publicis delictis, tũ etiam in privatis, quatenus iis non privati tantum, sed ipsa etiam Resp. lædituꝛ. Nam ut graviùs ille peccat, qui Magistratum pulsat, quàm qui vilem aliquem ex infima plebe hominem, (gravius enim Rempub. offendit) ita graviùs etiam puniendus est. Atque hæc est ipsa *Aristotelis* sententia Εἰ ἀρχὼν ἔχων ἐπάταξεν, (inquit) ὁ δεῖ ἀντιπληγῶναι, κἀν ἰδιώτην ἄρχοντα ἐπάταξεν, ὁ πληγῶναι μόνον δεῖ, ἀλλὰ καὶ κολασθῆναι, Id est, *si quis Magistratum gerens, alium percussit, non est ille vicissim percutiendus, sed si quis Magistratum percussit, non percuti modo eum oportet, sed etiam puniri.* lib. 5 Eth c. 5. Hæc sententia optimâ niti ratione videtur. Si enim, qui plus Reip. profuit, majori præmio afficiendus est, cur qui magis læsit Remp. non sit majori pœna afficiendus, cum pœna non tantum in exemplum; sed etiam, ut offensæ parti satisfiat, adhiberi debeat, ut *cap* 18 dictum est? Adde, quòd nec jure divino, nec civili æqualis pœna secundum proportionem Arithmeticam omnibus delictis constituta sit. Deus certè in Vet. Test. aliter puniri voluit eum, qui principi in populo maledixisset, aliter eum qui privato: aliter qui filiam Sacerdotis violâsset, aliter qui filiam privati civis. In jure civili, quatuor delictorum genera constituuntur, facta, dicta, scripta, consilia: atque hæc omnia, septem

rem modis considerantur, causâ, personâ, loco, tempore, quantitate, qualitate & eventu. *ff. de pœnis l.* 16. Unde plurimæ pœnarum consurgunt differentiæ; etiam in eodem genere delicti.

12 Cum rationes proportionis commutari possunt, cumque eadem est ratio totius ad totum, quæ partis ad partem; distributio est legitima & justa. Cum rationes nequeunt commutari, cumque alia est ratio totius ad totum, & partis ad partem, iniqua distributio est & injusta. Ἐναλλαξ λόγος, id est, *commutata sive alterna ratio* dicitur sumptio antecedentis ad antecedens, & consequentis ad consequens. *Eucl. lib.* 5. *def.* 12. Ex. gr. ut 4 se habent ad 8, ita 6. se habent ad 12 & permutata ratione, ut 4 se habent ad 6. ita 8. se habent ad 12: & ut pars se habet ad partem 4 ad 8, & 6 ad 12 ita totum se habet ad totum, nempe 10 ad 20. vel ut 4 se habent ad 6, & 8 ad 12, ita 12 se habent ad 18. Ad istum modum debet examinari proportio in justitia distributiva Ex. gr. sit *Ajax* ut 4, *Ulysses* ut 8. arma *Nestoris*, quæ, *Ajaci* cedunt in præmium, ut 6. arma *Achillis* quæ cedunt *Ulyssi*, ut 12. Hæc distributio justa erit. Nam ut *Ajax* se habet ad *Ulissem* ita se habent arma *Nestoris* ad arma *Achillis*, & *Ajax* cum armis *Nestoris* ad *Ulyssem* cum armis *Achillis*: & ut *Ajax* se habet ad arma,

Neſtoris, ita *Ulyſſes* ſe habet ad arma *Achillis* & *Ajax* & *Ulyſſes* ad arma *Neſtoris* & *Achillis*.

13. Juſtitiæ diſtributivæ opponitur quædam ſpecies injuſtitiæ, quâ pœnæ, & præmia inæqualiter, hoc eſt, æqualia inæqualibus, aut æqualibus inæqualia diſtribuuntur. Huc referenda eſt προσωπολη‡ία, id eſt, *acceptatio perſonarum*: προσωποληπτης dicitur, qui non meritorum, ſed aliorum accidentium intuitu movetur ad præmia & pœnas inæqualiter diſtribuendas.

14. Juſtitia correctiva, ſive commutativa dicitur, quæ ὀν τοῖς συναλλάγμασι, id eſt, *in contractibus*, ſervat proportionem arithmeticam.

15. Juſtitia commutativa inter privatos exercetur, verſaturque circa res privatorum, aut circa contractus qui inter privatos ineuntur. I. Cti vocabulum συνάλλαγμα, ſtrictè ſumunt pro obligatione ultro citroque facta. *ff. de verb. ſig. leg.* 19, *Ariſtoteles* voce συναλλάγματος quaſlibet obligationes intelligit, ſive ex contractu naſcantur, aut ex quaſi contractu; ſive ex maleficio, aut quaſi maleficio. De qua re *vid. lib.* 3. *inſt. tit.* 12. & *ſeq.* Quare cum apud I. Cros omnia συναλλάγματα ſint voluntaria, *Ariſtoteles* tamen ea dividit in voluntaria & invita. Voluntaria dicuntur, quæ vel re fiunt, ut mutuum (quo referenda eſt uſura) commodatum, de-

depositum, pignus; vel verbis, ut stipulatio, promissio, fide-iussio; vel literis, ut nomina; vel deniq; consensu, ut emptio, venditio, locatio, conductio, societas, mandatum. *Lib. 3. Inst. tit. 5. & sequent.* Hæc omnia dicuntur voluntaria, quia bonorum principium est in nostra potestate: nam post initium contractum ab obligatione, nisi consentiente alterâ parte, non potest discedi. *C. de oblig. & act. l. 5.* Invita συναλλάγματα dicuntur, quæ vel per dolum, (ut furtum, adulterium, veneficium, lenocinium servi alieni corruptio, cædes dolosa, falsum testimonium) vel per vim (ut verbera, vincula, cædes, rapina, mutilatio corporis, maledictum, contumelia) nolentibus inferuntur.

16. In contractibus, id quod nimium est, vocatur lucrum; id quod parum est, damnum. Etsi autem lucri nomen contractibus invitis non sit admodum conveniens (non videtur enim lucrari, qui alium verberat) solet tamen lucrum appellari omnis perpessio, ὅταν μετρηθῇ, id est, *ubi* à judice *mensurata est*. lib. 5. Eth. c. 4.

17. Contractus inequi sunt & corrigendi sunt secundum propositionem Arithmeticam. Nihil enim refert, utrum improbus virum bonum fraudaverit, an probus improbum. neque utrum probus an improbus adulterium commiserit. Lex enim πρὸς τὸ βλάβος τὸν

διαφορὰν μόνον βλέπει, καὶ χρῆται ὡς ἴσοις, id est, *damni tantum differentiam intuetur, personis utitur ut æqualibus.* lib 5 Eth. cap. 4. Delicta partim ad justitiam distributivam, partim ad commutativam pertinent, qui non solum privatis, sed etiam Reip. nocet, si non ipso sacro, saltem exemplo. Quare & privatis satisfaciendum est, & Reip. illis, secundum proportionem Arithmeticam; his, secundum Geometricam.

18. Quum inter privatos de æqualitate non convenit in contractibus servandâ, eundum est ad judicem. Judex enim videtur esse velut δίκαιον ἔμψυχον, id est, *jus animatum.* Omnes enim judicant tum se jus suum consequi, cum medium consequuntur. Atqui judex, ubi intellexit damni & lucri differentiam, dimidium lucri damno apponit, & sic facit æqualitatem: veluti si quis lineam sex pedum velit æquare lineæ quatuor pedum, quia discrimen est duorum pedum, unum pedem majori lineæ detractum, breviori debet apponere. Hinc δίκαιος dicitur quasi δίχα-ῆς, id est, *in duo rem æqualiter dividens;* & μεσίδιος. id est, *intermedius* sive *mediator.* lib. 5 Eth. cap. 4.

19. Jus talionis sive τὸ ἀντιπεπονθὸς cujus hæc est sententia,

Εἶκε παθοι τὰ ἔρεξα δίκη κ' ἀιδηλος γένηται, id est,

Si

Si quis quod fecit, patiatur jus erit æquum;) aliquo modo ſpectat ad juſtitiam commutativam, aliquo modo ab omni prorſus juſtitiâ diverſum eſt. Si ſpectetur ſecundum æqualitatem abſolutam, quomodo ſpectatum fuit à *Pythagoræis*, diverſum eſt ab omni juſtitia. Neque enim referri poteſt ad diſtributivam; quia ibi habetur ratio perſonarum quæ non habetur in jure talionis: neq; ad commutativam; nam juſtitia commutativa vel verſatur circa contractus voluntarios, vel circa maleficia & contractus invitos. In contractibus voluntariis talioni non eſt locus; quia regionum & ſtudiorum diverſitas non permittit, ut eadem reddantur pro iiſdem. Non etiam in contractibus invitis, aut maleficiis: primo, quia inæqualitas perſonarum facit inæqualitatem in delictis ejuſdem generis. Iniquiſſimum enim eſt, ut ſi quis magiſtratum verberaſſet, is viciſſim verberaretur tantummodo, & non graviori pœnâ afficeretur. Deinde multum intereſt ſponte quis, an per ignorantiam alium verberaverit. Quocirca ſi talio hic habeat locum, quod per imprudentiam factum eſt, (ut recte *Favorinus* diſputat apud *Gellium, lib.* 20.) retaliari debet per imprudentiam. Ictus quippe fortuitus & conſultus non cadunt ſub ejuſdem talionis ſimilitudinem. Quonam igitur modo imprudentem poterit imitari, qui in exequenda talione

non

non licentiæ jus habet, ſed imprudentiæ Præterea acerba atque inhumana talionis executio eſt in maleficiis,& non videtur procedere. Nam cui membrum ab alio ruptum eſt,ſi ipſi itidem rumpere per talionem velit, quæro primum, an efficere poſſit rumpendi pariter membri æquilibrium. Deinde ſi quid plus erit aliterve commiſſum,res fiat ridiculæ atrofitatis, ut contraria actio mutuæ talionis oriatur, & adoleſcat infinita quædam reciprocatio talionum. Hæc *Favorinus*: Quibus addo; multa eſſe deſictorum genera,quæ ſine turpitudine retaliari nequeunt, ut adulterium.

20. Quod ſi jus talionis conſideretur ſecundum æqualitatem analogicam, hoc eſt, ſi non idem unicuique reddatur, ſed aliquid ei quod proportione reſpondeat, erit ipſiſſima Juſtitia commutativa, habebitq; locum tum in maleficiis ac contractibus invitis tum in permutatione rerum, ac contractibus voluntariis. Verbi gratia, ſi quis me artem aliquam docuerit, ut paria cum illo faciam, non opus erit eum viciſſim à me doceri; ſed aliquid aliud ei tribui quo ipſius opera compenſetur, Itemque ſi quis mihi colaphum impegerit, non jubebit judex ei viciſſim à me colaphum impingi, ſed eum tantæ fortaſſe pecuniæ damnabit mihi, quanta ad illam improbitatem coercendam, & ad factam mihi con-

contumeliam aliquâ ratione compensandam satis esse videatur. Quod si debitum gravius fuerit quam ut in ære lui possit, pœna quam potest proximè, ad delicti similitudinem accedat. Atque hoc sensu præcipuæ jus talionis *Exod.* 21.24. & *Levit.*24. 19. Et in legibus duodecim Tabularum talio tum demum præcipitur, cum quis alteri membrum rupit, & tamen de talione redimendâ non vult cum illo paciscì. Atque hujusmodi vicissitudine συμμένει ἡ πόλις, id est, *continetur conjunctio civitatis.* Nemo enim facile reperietur, qui velit in ea Rep. vivere, ubi semper accipienda & mussitanda est injuria hæc enim servitus quædam videtur esse) aut ubi suæ semper partes sunt tribuendi beneficii, nunquam recipiendi. *lib.* 5. *Eth. cap.* 5. Contra nihil æquius esse, vel ipsa natura docet, quam ut idem in te fiat, quod tu feceris in alio.

21. In maleficiis talio debet à judice fieri, & ad æqualitatem analogicam reduci: in permutatione rerum ipso partium contrahentium consensu. Res quæ permutandæ sunt vel æquales sunt, vel inæquales: si æquales sunt, ἀντίδοσις, per se justa est: si sint inæquales, ut ferè fit, quia Respub. constat ex diversis iisque inter se minimè æqualibus artificibus, ut ex medicis, agricolis, fabris, &c. exæquari eas inter se oportet. Ut autem ex-

exæquari possint, πάντα συμβλητὰ δεῖ τῷ εἶδει, ὧν ὅσιν ἀλλαγή. ἐφ' ᾧ τὸ νόμισμ' ἐλήλυθε χάριν γίνεσθαι πῶς μέτρον id est, *oportet omnes res inter se comparabiles esse, quarum futura sit permutatio: atque hujus rei causa nummus inventus est, ut mensura sit* ad comparandas res inter se, & dimetiendam earum æstimationem. *lib.* 5. *Eth. c.* 5. Ex. gr. si par calceorum valeat viginti obolos, panis unum tantum, justum erit, ut pistor pro uno pari calceorum sutori reddat viginti panes.

22. Mensura permutationis duplex est, altera naturalis, altera arbitraria, & hominum ingenio excogitata. Naturalis mensura est indigentia; quæ, quo major est aut minor, eo unaquæque res aut pluris est aut minoris. Ἐπεὶ γὰρ μηδὲν δέοιτο, ἢ μὴ ὁμοίως, ἢ οὐκ ἴσα ἀλλαγὴ, ἢ ἐφ' ἡ αὐτή. id est, *si homines aut nullius rei indigeant, aut non similiter indigeant, futurum est, ut aut nihil inter se permutent, aut non eodem modo,* quo permutarent, si indigerent. Quia autem vix fieri potest, ut, cum abs te aliquid consequi volo, semper habeam, quo tu similiter indigeas, nec ea res impedimento esset permutationibus, ὑπάλλαγμα δὴ χρείας τὸ νόμισμα γέγονε κατὰ συνθήκην. id est, *nummus communi quodam consensu ac conventione suffectus est in locum indigentiæ.* Ita ut si mihi opus sit aliquâ re tuâ, neque ullam rem habeam, qua tibi vicissim opus

sit

sit, non tamen idcirco oporteat contractum intermitti, sed possim tibi dare nummum tanquam sponsorem, ut certo scias quacunque tandem re, aut nunc, aut postea egeas, te eam, vel à me, vel ab alio, eodem dato sponsore consecuturum. *Vid. ff. de contr. empt. l. 1.* Hæc est altera commutationis mensura, quam hominum ingenio excogitatam esse diximus. Atq; hinc νόμισμα dicitur, ὅτι οὐ φύσει ἀλλὰ νόμῳ ἐστὶ, καὶ ἐφ' ἡμῖν μεταβάλλειν καὶ ποιῆσαι ἄχρηστον Id est, *quia non naturâ sed lege valet, & in nobis situm est, eum mutare, vel inutilem reddere, l. 5. Eth. cap. 5.*

23. Ex hisce liquet, quâ æquitate nitatur mercatura, & qua ratione possit Mercator juste diticscere. Si enim indigentia ponat rebus pretium, & non eadem ferat omnia tellus, æquitati consentaneum est, ut ii, qui merces aliunde advehunt, tantum lucrentur, quanto propter inopiam ibi chariores sunt ubi eas divendunt, quam iis in locis, ubi fuerunt coemptæ.

24. Justitiæ commutativæ opponitur species injustitiæ, quæ πρὸς συναλλάγμασι plus sibi sumit boni, aut aliis plus tribuit mali, quam oportet. Huc referrenda sunt omnia συναλλάγματα invita, quæ recensuimus §. 21.

CAP.

CAP. XXIII.

De continentiâ, Tolerantiâ, & virtute Heroicâ.

§. 1. ACtum est de virtute absolute spectata; restat ut consideretur secundum gradus. Gradus virtutis sunt tres; vel enim inchoata est virtus & imperfecta vel perfecta vel eximia atq; excellens; illa vocatur semivirtus, ista virtus absolute, hæc virtus heroica. Ad considerationem absolutam pertinent quæ hactenus dicta sunt. Itaq; restat ut de semivirtute, & virtute heroica deinceps dicamus.

2. Semivirtus est, quæ mediocritatem quidē servat, sed cum aliqua difficultate, & ægritudine, affectibus rationis imperio reluctantibus & ægrè parentibus. Atq; in hoc à perfecta virtute distinguitur. Perfecta enim virtus dicitur, cum & ratio præscribit quod rectum est, & affectus sine ullo renisu sequuntur rationis præscriptum.

3. Semivirtutes tot constitui possūt quot sūt virtutes constituræ; quia in unoquoq; genere locum habet illa pugna animi inter rationē & affectus, quæ semivirtutes à virtutibus distinguit Apud *Aristotelē* duæ tantum semivirtutes recensentur, continentia & tolerantia & totidē semivitia, incōtinētia & mollities, quæ iis opponūtur. De quibus deinceps agendum.

4 Continentia sæpe sumitur pro ipsa temperantia, sed hoc loco accipitur pro gradu quodam

dam, aut disposition ad temperantiam, aut ad alias virtutes, quæ in cupiditatibus moderandis occupatæ sunt. Cõtinens enim aliquis vel absolutè dici potest, vel κατὰ μέρος id est, *ex parte*. Continentia absolutè dicta versatur in voluptatibus necessariis, quæ ad corpus pertinent, & ex usu nutrimenti, & rerum venerearum percipiuntur. Continentia ex parte, versatur circa voluptates non necessarias, quæ percipiuntur ex rebus ad corpus non pertinẽtibus veluti ex honore, victoria, divitiis, aliisq;. Qui in hisce modũ servant, aut transeunt, non absolutè dicuntur continentes, aut incontinentes, sed continentes lucri honoris, iræ, &c. Qui autem in necessariis illis voluptatibus eodẽ modo modũ servant, aut transeunt, absolutè & sine ulla adjectione continentes, aut incontinentes dicuntur. *l. 7. Et. c. 4. & 6.*

5. Continentia absolutè dicta est gradus ad temperantiam, sicuti continentia ex parte gradus est ad liberalitatem, modestiam, mansuetudinem, aut ad alias virtutes. De continentia & incontinentia absolutè dicta porrò agemus: ea enim intellecta, facilè erit judicare, quid sit de continentia & incontinentia in unaquaque virtute statuendum.

6. Continentia absolutè, & sine adjectione dicta, est semivirtus, quæ in voluptatibus ad gustum & tactum pertinentibus, servat mediocritatem cum luctu.

7. Con-

7. Continentia & temperantia versantur circa idem objectū; sed dispari modo: uterq; enim & continens & temperans talis est οἷος μηδὲν παρὰ τὸν λόγον διὰ τὰς σωματικὰς ἡδονὰς ποιεῖν, ἀλλ' ὁ μὲν ἔχων, ὁ δ' οὐκ ἔχων, φαύλας ἐπιθυμίας· ὁ δὲ μὲν τοιοῦτος, οἷος ἥδεσθαι παρὰ τὸν λόγον, ὁ δ' οἷος ἥδεσθαι ἀλλὰ μὴ ἄγεσθαι. Id est, *ut nihil faciat à ratione alienum propter corporeas voluptates: sed hoc interest, quod ille pravis cupiditatibus afficiatur, hic non item; & hic ejusmodi sit ut nullâ re delectetur præter rationem, ille talis sit, ut delectetur quidem, sed non trahatur. lib. 7. Eth. cap. 9.*

8. Continentiæ in defectu opponitur incontinentia, *i. e.* semivitium, quo à cupiditate ad illicitas voluptates ducitur ratione reluctante. Excessus continentiæ spectat ad doctrinam de temperantia.

9. Ut continens se habet ad temperantem, ita se habet incontinens ad intemperantem. Intemperans enim illicitas voluptates sequitur, προαιρούμενος, καὶ ὀρθὰς δεῖν, hoc est, *quia judicat eas esse bonas & sequendas:* incontinens contra voluptates pravas esse judicat easq; improbat, sed à cupiditate vincitur, easque sequitur. *lib. 7. Eth. c. 3.* Incontinenti enim contigit tritum illud. Video meliora, proboque, Deteriora sequor. Præterea intemperantes ἐμμένουσι τῇ προαιρέσει, id

id est, *perstant proposito*, & non ducuntur pœnitentiâ: at incontinentes omnes sunt μεταμελητικοί id est, *pœnitentia ducuntur*. Hinc fit quòd incontinentes sanari possint, intemperantes insanabiles sint. *l. 7. Eth. c. 7. & 8.*

10. Ex hisce intelligi potest, quid inter continentem & incontinentem intersit. Uterq; enim eodem modo de voluntatibus judicat: sed cupiditas in incontinente vehementior est, & minor rationi constanti. Continens ergo est ἐμμενικὸς τῷ λογισμῷ, i. e. *in eo permanet, quod ratio præcipit*, & perstat contra impetum cupiditatis; incontinentes contra est ἀκρατικὸς τῷ λογισμῷ, i. e. *facile desciscit à judicio rationis*, & cupiditati succumbit, eique victas quidem, sed non vinctas porrigit manus. *lib. 7. Eth c. 1.*

11. Ex dictis liquet, quid different continentes ab iis, qui ἰσχυρογνώμονες dicuntur, Latinè *pertinaces*. Continentes enim in bono tantum & laudabili propositio perstiunt, ab eoque non patiuntur se cupiditate dimoveri; cedunt tamen meliora docentibus: pertinaces contra in quocunque proposito perstiunt, ab eoque nullis possunt rationibus abduci, cum tamen sinant facillime duci sese à cupiditatibus suis. *lib 7. Eth cap. 9.*

12. Incontinens partim peccat sciens, partim ignorans: Nam absolute quidem benè judicat de voluptatibus, in quibus peccat: sed

ſed non illud poteſt notitiam generalem, & abſolutam, applicare ad actiones præſentes, propter cupiditatem rationi tenebras offundentem. Damnat enim voluptates, cum eas in ſe intuetur; eiſdemque probat, cum illas comparat cum omnibus circumſtantiis, quæ tum temporis ſeſe offerunt cum peccat. Præterea hæc ſpecialis, ſive comparata ignorantia tum demum habet locum in incontinentes, cum actu peccat, nam ante & poſt peccatum fieri poteſt, ut non tantum in genere, ſed etiam in ſpecie bene judicet de voluptatibus. Atqui hinc eſt quòd pœnitentia ducitur. *lib. 7. Eth. c. 3.*

13 Incontinentia minus malum eſt, quàm intemperantia. Primò, quia intemperans peccat χωὶ προαίρεσιν, incontinens παρὰ προαίρεσιν. Secundò quia intemperans non ducitur pœnitentiâ, idcóq; inſanabilis eſt, incontinens pœnitentiâ ducitur, & ſanari poteſt ut dictum eſt. Tertiò quia intemperans peccat ſine intermiſſione, incontinens per intervalla. Hinc ſequitur, incontinentem non eſſe πονηρὸν, ἀλλ' ἥμιπονηρὸν, id eſt, non *improbum* ſed *ſemi improbum*. lib. 7. Eth cap 8.

14 Tantum tamen malum eſt incontinentia, ut non poſſit cũ perfecta prudentia conſiſtere. Primo, quia prudens omnis vir bonus eſt. Secundo, quia ὁ τῷ εἰδέναι μόνον φρόνιμος, ἀλλὰ καὶ τῷ πρακτικός. id eſt non

ex

ex eo solum, quod aliquis sciat, prudens est, sed etiam oportet ut agat: at incontinens, neque vir bonus est neq; πρακτικός. *l. 5. E. c. 10.*

15 Incontinentiæ species duæ sunt: προπέτεια καὶ ἀσθένεια, i. e. *præcipitantia & infirmitas*, προπετὴς dicitur, qui διὰ τὸ μὴ βουλεύσασθαι ἄγεται, ὑπὸ πάθους. Id est, *quia non deliberavit, quovis trahitur ab affectu*. Infirmus qui βουλεύσαμενος & ἐκ ἐμμένει οἷς ἐβουλεύσατο, Id est, *postquam deliberavit, non persistit in iis quæ deliberata sunt. lib. 7. Eth. cap. 7.*

16. Infirmitas deterior est præcipitantia: qui enim infirmitate peccant ἥττους ὑπ' ἐλάττονος & πάθους, id est, *vincuntur à minore affectu*, idq; præeunte deliberatione: qui peccant προπετείᾳ, vincuntur ab affectu validiore, idq; sine deliberatione. *lib. 7. Eth. cap. 8.*

17. Tolerantia est semivirtus mediocritatem servans in rebus adversis & laboriosis honestatis gratia perferendis cum dolore, molestia, & luctu animi.

18. Nam ut continentia se habet ad temperantiam ita se habet tolerantia ad fortitudinem: utraque enim versatur circa res adversas & laboriosas, sed non eodem modo. Nam fortis pericula non sustinet tantum, sed ultro edit etiam, cum necesse est: at tolerans ea quidē sustinet, sed non adit nisi cum urgetur. Præterea fortis plena spoute perfert pericula, & non capit dolorem ex suis actionibus

bus: at tolerans non sustinet pericula sine lucta aut dolore.

19. Tolerantiæ in defectu opponitur mollities. Molles dicuntur, qui res adversas & laboriosas aut non aggrediuntur, aut non sustinent, quas tamen & aggrediendas & sustinendas esse judicant. Mollities est vel infusa, vel quæsita, illa est à natura loci, ætatis aut sexus; hæc à voluntate. Excessus tollerantiæ pertinet ad fortitudinem. Atque hæc de semivirtutibus, sequitur virtus heroica.

20. Virtus heroica nihil aliud est, quam virtus cum excellentia quadam, ac splendore conjuncta. Atq; hæc non cadit in quoslibet homines, sed in heroas tantum, hoc est, in homines, quibus omnia singulari quâdam prærogativâ indulta sunt, quæ requiruntur ad virtutes adquirendas. Atque hac de causâ dicitur virtus divina: quia propius ad Dei similitudinem accedunt, qui hâc virtute præditi sunt, quam cæteri homines.

21. Excellentia virtutis heroicæ consistit in summa animi magnitudine, & facultate res maximas intrepidè aggrediendi, constanter sustinendi, & feliciter exequendi. Magnitudo illa animi est à peculiari quodam amore & desiderio ultimo finis, ad quem mentem suam altius elevant, quàm ut fieri solet ab hominibus vulgaribus.

22. Virtus heroica non differt objecto aut specie

ſpecie à cæteris virtutibus, ſed gradu tantum: ideoq; tot poſſunt ejus ſpecies conſtitui, quot ſunt ſpecies virtutum. Neq; vero in virtutibus tantum moralibus, ſed etiam in virtutibus intellectualibus locum habere poteſt heroica excellentia. Magnanimitas & magnificentia in aliquâ quidem magnitudine ſunt poſitæ, ſed non in magnitudine heroicâ. Nam illi magnitudo plane neceſſaria eſt ad conſtituendam eſſentiam virtutis in iis perſonis, quibus magnanimitas aut magnificentia competit: at magnitudo heroica abeſſe poteſt à qualibet virtute, manente tamen naturâ, & eſſentiâ virtutis.

23. Virtuti heroicæ opponitur θηριότης, id eſt, *feritas*; non illa quidem, quæ ex morbo, aut ex depravatis humoribus oritur; qualis eſt in phreneticis & furioſis, vel etiam in fœminis picâ laborantibus, non etiam illa, quæ ab educatione eſt aut ab aſſuefactione, ſive in integris populis, ſive in quibuſdam hominibus: ſed quæ eſt à vitioſitate; quæ nihil eſt aliud, quàm habitus horrenda quælibet, & cum natura humana pugnantia patrandi non ex infirmitate, ſed ex ſola libidine peccandi.

24. Feritas quæ à morbo eſt, horribilior eſt; ſed quæ eſt à vitioſitate, deterior eſt: tum quia vitioſus agit cum ratione, tum quia callidior eſt nocendi: at in iis, qui ex morbo

feri

feri sunt, nec ratio viget, nec calliditas. Feritas quæ à vitiosa consuetudine est, non tantum morbosa feritate, sed omni vitio deterior est, quia rationis usum non excludit sed depravat. *lib. 7. Eth. cap. 6.*

CAP. XXIV.

De Amicitia.

§. 1. ACtum est de virtute, sequitur amicitia, quã diximus alterum esse medium vel comparandæ, vel fruendæ felicitatis. Nemo enim vitam sine amicis sibi optandam esse duceret, etiam si cæterorũ omnium bonorũ copiâ esset instructissimus. Est ergo amicitia necessaria ad vitam in omni fortuna, ætate, ac conditione transigendã. Divitibus. καὶ τοῖς τὰς ἀρχὰς καὶ δυνασείας κεκτημένοις, id est, *& iis qui in imperio, & potentia constituti sunt*, tum ad exercendam beneficentiam, tum ad conservandam prosperam fortunam, quæ, quanto major est, tanto minus tuta: Pauperibus καὶ τοῖς ἐν ταῖς λοιπαῖς δυσκολίαις, πρὸς καταφυγήν, i.e. *iis quibus fortuna adversatur, ut sit perfugium.* Juvenibus, πρὸς ἀναμάρτητον, id est, *ne peccent.* Senibus, πρὸς θεραπείαν. καὶ τὰ ἐλλείποντα τῆς πράξεως δι' ἀσθένειαν, id est, ut *colantur*, atque *quibus ipsi rebus* agen-

agendis interesse non possunt, (propter ætatis infirmitatem) ea transigantur ab amicis. τοῖς ὁν ἀκμῇ πρὸς τὰς καλὰς πράξεις, id est, *iis, qui sunt in vigore ætatis, ad præclaras res gerendas.* Nec privatim tantum, sed etiam publicè utilis est, & necessaria amicitia: Nam συνέχει τὰς πόλεις, id est, *civitates continet*, & concordiâ firmat, seditionesque expellit. *lib. 8. Eth. cap. 1.*

2. Quid sit amicitia, aliquanto difficilius est explicari; quia non eodem semper modo amicitiæ vox solet usurpari, sed modo strictiùs, modo latiùs. Quocirca ea prius colligemus, quæ in omni amicitia reperiuntur, deinde adhibitâ divisione singulas species percurremus. Primum ergo ad amicitiam requiritur benevolentia. Nam ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest; sublatâ enim benevolentiâ tollitur ipsum nomen amicitiæ. *Cic. in Læl.* Benevolentia non est quidem amicitia, sed ἀρχὴ. id est, *principium amicitiæ. lib. 9 Eth. cap. 5.*

3. Benevolentia debet esse efficax, & cum amore atque dilectione conjuncta. Amor enim ex quo amicitia nominata est, princeps est ad benevolentiam conjungendam. *Cic. in Læl.* Benevolentia sine amore, qualis etiam erga ignotos concipitur, infirmior est, quam ut ad amicitiam sufficiat. Amor addit benevolentiæ διάτασιν καὶ ὄρεξιν, i.e. *contentionem*

ac deſiderium fruendi eo, erga quem benevolentia concepta eſt. lib. 8. Eth cap. 5.

4. Præterea, amor in amicitia debet eſſe mutuus. Is enim qui mutuus non eſt, etiam erga bruta & res inanimes eſt: tum etiam perturbationis ſimilis: at ἀντιφίλησις, id eſt, *redamatio*, ſive amor mutuus eſt cum περιχώρησει, & ab habitu proficiſcitur; ideoq; inter ſolos homines obtinet. *lib* 8. *Eth. cap* 5. Conſiſtit ergo amicitia, ὃν τῷ φιλεῖν, καὶ ὃν τῷ φιλεῖσθαι, ſed magis ὃν τῷ φιλεῖν, quia amare præſtantius eſt, quàm amari. Quòd autem pleríque malint amari quàm amare, inde eſt, quod pleríſq; videatur, τὸ φιλεῖσθαι ἐγγὺς εἶναι τῷ τιμᾶσθαι, i.e *non multum differre amari, & honore affici*, cujus ſint cupidiſſimi. *l.* 8. *Eth. c.* 8

5. Mutuus hic amor ſe debet mutuis beneficiis prodere. Benevolentia enim occulta non ſufficit ad amicitiam, quia non poteſt animos conjungere & unire. Quia quod benevolentia mutuis beneficiis augeatur, idque non ſolum in eo, qui benefit, ſed etiam in eo qui benefacit; imo in hoc maxime. Nam οἱ ἐυεργέτας τοὺς ἐυεργετηθέντας μᾶλλον φιλοῦσιν, ἢ οἱ παθόντες τοὺς δράσαντας, i.e. *benefactores magis eos amant quibus benefecerunt, quam ii qui beneficium acceperunt, benefactores ſuos.* Omnes enim magis amare ſolent opus ſuum, quam ab opere ſuo amari: atqui τὸ εὖ πεποιηκέναι ἔοικεν ἔχειν ὅτι τῷ ἐυεργετεῖν, i.e. *id quod beneficii*

neficio affectum est, opus ejus est, qui beneficium dedit. Deinde honestum magis est amabile, quam utile: at benefacere est honestum, beneficium accipere est utile. Deniq; quia difficilius est benefacere, quàm beneficium accipere. *lib.9. Eth. cap. 7.*

9. Ex his colligi potest talis definitio; Amicitia est mutua quorundam, efficax, & aperta benevolentia.

7. Amicitia vel ex voluntario delectu nascitur, vel ex jure communionis ac societatis; illam docendi causa vocabimus arbitrariam, hanc necessariam. Amicitia arbitraria dividi potest in perfectam & in imperfectam; quarum illa proprie amicitia est; imperfecta, per similitudinem tantum dicitur amicitia; nam revera nihil aliud est, quam simulacrum veræ & perfectæ amicitiæ *lib.8 Eth. cap 4.*

8. Objectum amicitiæ, sive τὸ φιλητὸν, triplex est, honestum, jucundum, & utile; ex his honestum est objectum amicitiæ perfectæ; jucundum & utile, amicitiæ imperfectæ. Amicitia perfecta sic versatur circa honestum, ut etiã includat jucundũ & utile. In amicitia enim perfecta tria sunt; ἡ ἀρετὴ ὡς καλὸν, ἡ συνήθεια ὡς ἡδὺ, καὶ ἡ χρεῖα ὡς χρήσιμον. i. e. *virtus ut honestum, conversatio ut jucundum, & usus ut utile. Plut.* περὶ πολυφιλ. Omnia ergo sunt in amicitia perfecta, quæ in amicitia requiruntur. *l.8. Et. c.3.* Unde & perfecta amicitia dicitur,

9. Amicitia perfecta ex virtute nascitur, & tendit in virtutem, ut in finem, ideoque non potest esse, nisi inter bonos. *lib. 8. Eth. cap. 4.* Boni enim viri est, aliquem virtutis causâ amare, & cum eo conspirare ad virtutem promptius expeditiusque exercendam.

10. Amicitia honesta per se amicitia est: amicitia imperfecta per accidens solũ. Vir bonus enim bonũ virũ amat, quia bonus est, qui aliquẽ jucunditatis, aut utilitatis causa amat, non amat eum quia jucundus est, aut utilis, ideoq; non amat diutius, quam quousq; vel delectare vel prodesse potest. *lib. 8. Eth. cap. 3.*

11. Perfecta amicitia πρὸς δὴ τὸν χρόνον καὶ συνηθείας, id est, *requirit tempus & vitæ consuetudinem.* Nullos enim fieri amicos oportet πρὶν ἑκάτερον ἑκατέρῳ φανῆ φίλητὸς καὶ πιστευθῆ, i. e. *priusquam alter alteri videatur dignus qui ametur, & cui credatur.* Atqui tam exactè vix quenquam possumus cognoscere, nisi cum quo diu & familiarissimè fuerimus conversati. *l. 8. Eth. cap 3*

12. Ubi amicitia perfecta semel inita & firmata est, non facile dissolvitur. Nam virtute nititur admodum stabili fundamento, & habet ea omnia, quæ amicus in amico possit desiderare. *lib. 8. Ethic. cap. 8.* Duæ tamen sunt causæ ob quas amicitiæ solvi debent, prima & præcipua est, si alter amicorum improbus evasit, nec spes sit emendationis: altera est,

est, si alter virtute, honore, & rebus gestis ita excellat, ut vitæ instituta, ac studia mutanda sint, & officia inter illos & studia ob dissimilitudinem non possint exerceri. Cum quis improbus evasit, statim relinquendus est; cùm inter amicos oritur studiorum dissimilitudo, dissuenda potiùs, ut ait *Cicero*, quam discindenda est amicitia. *lib. 9. Eth. cap. 3.* Nævi in amico tolerandi sunt. Hoc sensu rectè dicitur, *Amici vitia videris, non oderis.* Absentia non tollit amicitiam benè firmatam, sed ejus tantùm ἐνέργειαν, si absentia diuturnior oblivionem amicitiæ induxerit, amicitiamve dissolverit, sine ulla alia causa, signum est, horum animos nondum benè coaluisse. *lib. 8 Eth cap. 5.*

13 Norma amicitiæ est, φιλαυτία id est, *amor sui ipsius. lib. 9. Ethic. cap. 4* Tanta enim esse debet verorum amicorum unio, ut unusquisque amico sit velut alter idem, & nihilo plus se quam amicum diligat: ut non sibi melius esse, quam amico velit; & non magis res suas, quam res amici ad se pertinere judicet, secundùm tritum illud, Amicorum omnia sunt communia: ut in rebus secundis cum amico gaudeat, in adversis cum illo doleat, nullumque officiorum genus nolit amico gratificari, nisi quod inhonestum sit. Honestatis fines nemo debet amici causâ transilire, neq; *devia declinare*, ut perperam suadet

Cicero, ne tantillum quidem. Gratificandum ex amicis, sed usque ad aras.

14 Hujusmodi amicitia haud dubie est ἀδιάβλητος, hoc est, *caret calumniis*, suspicionibusq; non est obnoxia. Quia enim amici sibi intus & in cute noti sunt, credunt sibi invicem facillimè; aliis non ita facile, si quid finistri de altero dicatur. Præterea beneficiis certant inter se, & diligentissimè cavent ne alteri alterum injuria afficiat. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4.

15 Amicitia perfecta est admodum rara. Virtus enim & viri boni rari sunt; & est difficillimum judicare qui ad amicitiam sint idonei: nihil enim tectius est hominis animo. *lib.* 8. *Eth. c.* 3. Tum ipsa etiam amicitia sæpè judicium præcurrit, & tollit experiendi potestatem. *Cic, in Lal.*

16. Perfecta amicitia non potest coli cum pluribus. Nam fieri non potest, ut multos tam exactè cognoscamus, & tam impensè diligamus, quam necesse est amicum; multo minus, ut cum pluribus vivamus, eorumque omnium commodis simul inserviamus. Deinde cum non sit omnium eadem fortuna, sæpè necesse foret, cum his ob res secundas lætari, cum aliis dolere. Vix ergo fieri potest, ut amici sint plures duobus. *lib.* 8 *cap.* 5. & *l.* 9. *c.* 10. *vid. Plut.* περὶ πολυφιλ. Qui multis amici esse volunt, non tam amici sunt quàm

ἄφετοι, 17

17. Sic de amicitia perfecta. Imperfecta amicitia oritur ex defectu earum conditionum, quæ ad amicitiæ perfectionem requiruntur. Habet enim locum etiam inter improbos. *lib. 8. Eth. cap. 4.* & non est amicitia nisi per accidens, ideoque instabilis est, & parum diuturna. Qui enim se mutuo diligunt utilitatis, aut jucunditatis tantum causa, non diligunt se diutius, quam utilitatem & delectationem sibi mutuo conciliant: qui desinit alteri esse utilis, aut jucundus, desinit amari. Necesse est ergo, cum utilitate, & jucunditate perire amicitiam, quæ harum causa contracta fuit.

18. Amicitia jucunda viget in juvenibus, utpote qui secundum affectus fere vivunt, & omnes actiones voluptate & dolore metiri solent: in senibus, qui avidiores sunt, magis viget amicitia utilis. Quia autem magis ingenuum est, amicitiam voluptate, quam quæstu metiri (nam etiam felicissimi quique amicos optant; non ad utilitatem aut ad lucrum, sed ad suavitatem conversationis) sequitur amicitiam jucundam propius accedere ad amicitiam perfectam, quam utilem. *lib. 8. Eth. cap. 6.*

16. Præterea, amicitia jucunda minus est obnoxia querelis, & criminationibus. Nam vel utérque alterius consuetudine delectatur, & sic neuter habet quod queratur; vel, si alter-

utri alterius consuetudo minus grata sit, licet consuetudinem intermittere. At in amicitia utili, uterque plus appetit, quam alter potest præstare.

20. Si in amicitia perfecta observetur justa officiorum compensatio, si etiam accedat diuturna consuetudo, fieri potest, ut desinat in amicitiam perfectam. Nam qui ante se mutuo diligebant propter utilitatem, aut propter jucunditatem tantum, ubi paulo sibi magis innotescunt, & virtutem alter in altero cognoscit, incipiunt sæpe se mutuo diligere propter ipsam virtutem. *lib.* 8. *Eth. cap.* 4.

21. Compensatio beneficiorum vel fit in eodem genere, ut si quis pecuniam reddat pro pecunia, voluptatem pro voluptate, vel in alio genere. Utrobique debet fieri beneficiorum acceptorum æstimatio, atque ea ab ipso accipiente, non à dante, si non sint data beneficia ex pacto. Nam si ex pacto data sunt, jam beneficium æstimavit, qui dedit. Accipiens beneficium tanti æstimare debet, quanti illud æstimabat, cum illo indigebat. *lib.* 9. *Eth. cap.* 1.

22. Sic de amicitia voluntaria, sequitur necessaria. Amicitia necessaria dicitur, quæ non ex arbitrario delectu, sed ex quodã jure societatis nascitur. Inter quos enim societas, inter illos aliqua amicitia requiritur. Imo καθ' ὅσον κοινωνοῦσιν ἐπὶ τοσοῦτόν ἐστι φιλία. Id est,

est, quanta communio est, tam late patet amicitia lib. 8. Eth. cap. 9.

23. Vt ergo societas, ita etiam amicitia dividitur in naturalem, & politicam: amicitia naturalis dicitur, quam naturæ vinculum conciliat: estque vel *συγγενικὴ* id est, *cognata* vel *γαμικὴ* id est, *nuptialis*: illa oritur ex communione sanguinis, ut inter parentes & liberos, inter fratres, & inter cognatos specialiter sic dictos, hæc ex nuptiis, idque vel inter maritum & uxorem, vel inter quoslibet affines.

24. Amicitia politica dicitur, quæ oritur ex societate civili: idq; vel inter Magistratum & subditos, vel inter ipsos subditos. Amicitia quæ inter Magistratum & subditos intercedit, dividitur in monarchicam, Aristocraticam & Democraticam. Quæ inter subditos consistit, multiplex est: alia enim est inter cives, alia inter tribules, alia inter vicinos, alia inter commilitones; & omninò totuplex, quotuplex est civium inter se communio ac societas. Sed de societatis naturâ in politicis agendum est, Atque Oeconomicis.

FINIS.

FRANCONIS BURGERSDICII

IDEA

PHILOSOPHIÆ NATURALIS:

Sive

Methodus definitionum & controversiarum Physicarum.

Editio postrema.

OXONII,

Excudebat *W. H.* Impensis *Jos: Godwin*, & *Ric. Davis*. 1667.

BODLEIAN LIBRARY
14
MAR
1923
OXFORD

Philoſophiæ Studioſis.

IDeam *Philoſophiæ Naturalis ante triennium eo fine ediderам, ut ſciretis, quem ordinem ſequeremini in diſcenda hac nobiliſſima ac diffuſiſſima parte Philoſophiæ. & ſimul ut ii haberent perpetuas theſes, de quibus diſputarent, qui privatim mea uterentur inſtitutione. Hac de cauſa Autores citavi, non antiquos illos Græcos, Arabes, & Latinos interpretes, Aphrodiſeum, Ammonium, Philoponum, Simplicium. Themiſtium, Avicennam, Averroem, Boëthium, Thomam, &c. qui authoritatem habent ab antiquitate; ſed Doctores Conimbricenſes, Zabarellam, Pererium, Toletum, alioſq; novos ſcriptores ex quibus ducere ſoletis lineamenta Philoſophiæ. Diffuſa ſunt horum autorum commentaria, & fere ſine methodo, ut quibus propoſitum eſt, Ariſtotele obiter illuſtrato, quidlibet ad illius textum in controverſiam adducere; Ex his ſelegi diſputationes, quæ ad Phyſicam ſpectant. eáſq; ea methodo diſpoſui, quam ſum arbitratus cum natura hujus ſcientiæ optimè congruere;*

inter-

intertextis subinde definitionibus, iisq; potissimum Aristotelis, ubi id ratio methodi requirebat. Nec dubito, quin si Philosophiæ studiosi, definitiones & controversias Physicas hac methodo examinaverint, magnum facturi sint suorum studiorum compendium. Utilissima enim res in studiis est ordo, & ad disciplinas accurate discendas, & ad eas fideliter retinendas. Et sicuti ordinatorum studiorum fructus est solida eruditio; ita vix superficie tenus eruditi possunt, qui sine scopo ac methodo student, quasi

Sectentur corvos testáque lutóque.

FRANCO BURGERSDICIUS.

TITULI

TITULI ET ORDO DISPUTATIONUM,

quæ hâc Ideâ continentur.

1. DE *Philosophiæ & Physices natura.*
2. *De principiis corporis naturalis.*
3. *De Natura.*
4. *De Quantitate corporis naturalis.*
5. *De Loco & Vacuo.*
6. *De Motu.*
7. *De Tempore.*
8. *De Mundo.*
9. *De Cœlo.*
10. *De variis cœli orbibus, & stellis.*
11. *De generatione & Corruptione.*
12. *De Elementis in genere.*
13. *De Singulis Elementis.*
14. *De Mistione & temperamentis.*
15. *De Putrefactione.*
16. *De Meteoris.*
17. *De Anima, vitâ, et morte.*

18. De

18. De *anima vegetativa, ejusq; affectionibus.*
19. De *Anima sensitiva, & sensu in genere.*
20. De *Visu.*
21. De *Auditu, Odoratu, Gustu, & Tactu.*
22. De *Sensu interno, ejusq; affectionibus.*
23. De *Appetitu sensitivo, & Locomotivo.*
24. De *Animæ intellectivæ essentia & origine.*
25. De *Intellectu.*
26. De *Voluntate.*

FINIS.

IDEA PHILOSOPHIÆ NATURALIS.

DISPUTATIO I.

De *Philosophia & Physices naturâ.*

THESIS I.

PHilosophia, si nomen spectes, nihil aliud sonat, quàm φιλία τῆς σοφίας, hoc est, *amor & studium sapientiæ*. Si rem ipsam consideres, nihil aliud est Philosophia, quàm σοφία, sive sapientia: ut modeste magis quàm recte *Pythagoras*, humanam sapientiam philosophiam potius quam σοφίαν appellandam censuerit.

2. Philosophia definiri potest, rerum divinarum & humanarum cognitio, quantam homo naturali intellectus lumine consequi potest.

3 Stoici Philosophiam diviserunt, in Naturalem, Moralem, & Rationalem, ut autor est *Diogenes Laertius* in vita *Zenonis*. Verum præstat cum *Peripateticis* Philosophiam in duas partes dividere in Speculativam & practicam. *Arist. 1. Metaph. min. cap. 1. Conimb. proœm. Phys. Perer. lib. 1. cap. 2.*

4. Etenim omnino in Philosophia gemina sunt

ſunt ſubjectum, objectum, finis. Philoſophia ſpeculativa reſidet in intellectu ſpeculativo, verſatúrque circa res *divinas*, hoc eſt, neceſſarias, idque ſolius veritatis gratia; Philoſophia practica hæret in intellectu practico verſatúrq; circa res *humanas*, hoc eſt, contingentes, & noſtro arbitrio ſubjectas, idque non nudæ cognitionis, ſed praxeos cognitionem ſequuturæ gratia. *Perer. lib. 1. cap. 3.*

5. Hinc ſequitur, Logicam non eſſe partem Philoſophiæ, ut quæ non cognitionem rerum, ſed modum res cognoſcendi, ſuppeditat.

9. Philoſophia ſpeculativa non eſt una ſcientia, ſed compages trium ſcientiarum ſpecie differentium. *Conimb. proœm. Phyſ. qu. 1. Perer. lib. 1. cap. 8. Suar. tom. 1. diſp. 1. ſect. 2.*

7. Scientiarum unitas, & diſtinctio, pendet ab unitate & diſtinctione objecti formalis ſive à modo objectum conſiderandi. Modus conſiderandi ſumitur ab abſtractione rei cõſiderandæ à materia. Abſtractio à materia fit tribus modis. Res enim abſtrahitur à materia ſingulari, vel à materia communi, ſed ſola ratione, vel à materia ſingulari & communi, non ſola ratione, ſed etiam re ipſa: illa Phyſicam, iſta mathematicam, hæc Metaphyſicam conſtituit. *Conimb. proœm. Phyſ. quaſt. 1. art. 3. Perer. lib. 1. cap. 5. & ſeq.*

8. Metaphyſica inter ſcientias ſpeculativas ordine naturæ & dignitatis, prima eſt; Phyſica, ſecunda; Mathematica, poſtrema; ſecundum

dum ordinem cognitionis noſtræ, Mathematica prima eſt; Phyſica, ſecunda, Metaphyſica, poſtrema. *Perer. lib. 1. cap. 17.*

9. Etſi non plane abſurdum ſit, plures ſcientias ſub Metaphyſica contineri, puta *ſcientiam entis* in genere, *Theologiam naturalem, & Angelographiam*, probabilius tamen eſſe exiſtimo, has partes eſſe unius ſcientiæ, quam ſcientias ſpecie diverſas. *Perer. lib. 2. cap. 7. Suar. tom. 1. diſp. 1. ſect. 3.*

10. Mathematica continet ſub ſe plures ſcientias ſpecie diverſas. Arithmeticam, Geometriam, Muſicam, Opticam, Aſtronomiam, Geographiam, Staticam, &c. *Conimb. præem. Phyſ. quæſt. 1. art. 4.*

11. Metaphyſica reliquis quidem ſcientiis præeſt: reliquæ tamen ſcientiæ Metaphyſicæ non ſubalternantur. *Suar. ibid. Perer. lib. 1. cap. 13, & 14.*

12. Philoſophia practica dividitur in partẽ communem, quæ Ethica dicitur, & partem ſpecialem, quæ Politicam & Oeconomicam ſub ſeſe continet. *Picol. introd. ad 10. grad. cap. 7, 8, & 9.*

13. Phyſica eſt ſcientia corporis naturalis, quatenus naturale.

14. Etſi corpora naturalia conſiſtant in perpetuo fluxu ac mutatione, nihilominùs tamen eſt Phyſica propriè dicta ſcientia. *Conimb. præem. Phyſ. quæſt. 2. Tol. ibid. quæſt. 1.*

15. Subjectum Phyſices, (quicquid alii diſpu-

disputant) rectissimè statuitur *corpus naturale* sive *mobile*. *Perer. lib. 2 cap. 1. & 2. Zab. de nat. scien. const. cap. 2. Dissentiunt Conim. proœm, Phys. quæst. 4. Tol. ibid. quæst. 2.*

DISPUTAT. II.

De *Principiis corporis naturalis.*

THESIS. I.

IN unaquâq; scientiâ tria spectanda sunt, Subjectum, Principia, & Affectiones: eaq; vel in genere, vel in specie.

2. Hinc factum est, ut Physica distributa sit in duas partes, in partem scilicet communem, in quâ agitur de corpore naturali, ejusque affectionibus in genere, & in partem propriam, in qua disseritur de speciebus corporis naturalis ejusque principiis & affectionibus.

3. Principia sunt quæ nec ex se invicem sunt, neque ex aliis, & ex quibus sunt omnia. *Arist. lib 1. Phys. c. 5. Vid. Conimb. ib. q. 1.*

4. Principia corporis naturalis omnino tria sunt, contraria, forma & privatio, & commune contrariorum subjectum, materia: *Arist. lib. 1. Phys. cap. 6. & 7. Conimb. ibid, quæst. 2.*

5. Ex his, materia & forma sunt principia per se; privatio, principium per accidens: materia & forma sunt principia generationis & constitutionis; privatio, generationis tantum.

6. Ma-

6. Materia est primum subjectum, ex quo insito, corpus naturale per se, & non ex accidenti generatur, & in quod ultimo resolvitur, *lib.* 1. *Phys. cap.* 9.

7. Materia non est corpus neq; per formam aliquam corporeitatis (ut *Avicenna* loquitur) neque per simplicem suam essentiam. *Suar. tom.* 1. *disp.* 13. *sect.* 3. *Perer. lib.* 5. *cap.* 16. *& 17. Conimb. lib.* 1. *de gen. & cor. cap.* 4. *quæst.* 20. *Tolet lib.* 1. *Phys. quæst.* 13. *Zabarel. partem etiam priorem probat contra Avicennam. lib.* 2. *de mat. primâ cap.* 14. *Alteram improbat eodem lib. cap.* 17.

8. Imò materia est pura puta potentia in genere rerum naturalium: hoc est, expers est & capax omniũ formarum Physicarum: at in genere substantiarũ actu est. Habet enim ex se essentiam & existentiam partialem & incompletam (qua corpora naturalia conjuncta formæ constituit) & non à forma. Hoc sensu rectè dixit *Scotus*, materiam ex se habere actum, ut ipse loquitur, *entitativum*, *Suar. Tom.* 1. *disp.* 13. *sect.* 4. *Tol. lib.* 1. *Phys. quæst.* 11. *Perer. lib.* 5. *cap.* 13. *Contra sentiunt Conimb. lib.* 1. *Phys. cap.* 9. *q.* 3. *Zab. lib.* 2. *de mat. pr. c. & seq.*

9. Hinc sequitur, materiam non posse esse sine forma. Contra *Conimb. lib.* 1. *Phys. cap.* 9. *q.* 6. *Suar.* 1. *Tom. disp.* 10. *sect.* 9.

10. Potentia materiæ dividitur in generalem, & specialem, generalis dicitur, quâ respicit

ſpicit quamlibet formam indifferenter; ſpecialis, qua reſpicit hanc aut illam formam. Prior potentia materiæ eſſentialis eſt, poſterior accidentalis. *Zab. lib. de mat. pri. cap.* 10. *& ſeq. Perer. lib.*5. *cap.* 21. *&* 22. *Tol. l.*1. *Phyſ. quæſt.* 12.

11. Appetitus, qui vulgo materiæ tribuitur ab illius potentia, non niſi ratione diſcrepat. *Conimb. lib.*1. *Phyſ. cap.* 9. *quæſt.* 4. *Tol. ib. quæſt.* 4.

12. Materiæ coæva eſt quantitas interminata. *Perer. l.* 5. *cap.* 18. *& ſeq. Zab. lib.* 2. *de mat. pr. cap.* 6. *& ſeq. Contra ſentit Tol. lib.* 1. *Phyſ. quæſt.* 13.

13. Dari formas ſubſtantiales corporum naturalium, demonſtrant *Conimb. lib.* 1. *Phyſ. cap.* 9. *quæſt.* 9. *Perer. lib.*6. *cap.*2. *Suar. tom.* 1. *diſp.*15. *ſect.*1.

14. Forma eſt actus ſubſtantialis, unum per ſe cum materia conſtituens. *Conimb. lib.*1. *Phyſ. cap.*9. *quæſt.*11.

15. Formæ ſubſtantiales non ſunt ante generationem in materia, neque ſecundum ſe totas neque ſecundum aliquam ſui partem, aut gradum; ſed educuntur ex potentia materiæ. *Conimb.* 1. *Phyſ. cap.* 9. *quæſt.* 12. *Tol. ib. quæſt.* 17. *Suar. Tom.* 1. *diſp.* 15. *ſect.* 2. *Contra ſentit Scalig. exerc* 5. *ſect.* 5 *& ſeq.*

16. Forma dicitur λόγος τῆς οὐσίας, & per formam dicitur corpus eſſe id quod eſt, non quaſi forma ſit tota corporis eſſentia, ſed quod ſit

sit præcipua pars essentiæ, qua corpus constituitur in certa specie. Quod enim homo sit, aut quod sit corpus, tam materiæ debetur, quam formæ, sed quod sit homo, debetur soli formæ. *Conim. lib. 1. Phys. c. 9. quæst. 1. Contra sentit Perer. lib. 6. cap. 7. & sequent.*

17. Una tantum est forma specifica in quolibet composito. Huic plures formas, etiam substantiales, subordinari in viventibus, saltem ut dispositiones quasdam non impossibile. *Zab. lib. de gen. & int. cap. 2. Contra Conimb. l. 1. de gen. & cor cap. 4. quæst. 23. Suar. 1. tom. disp. 10. sect. 10.*

18. Privatio est absentia formæ quæ debebat inesse. Cum enim privatio dicatur vel respectu formæ expellendæ, vel respectu formæ introducendæ; posteriori respectu privatio intelligenda est, cum inter principia generationis numeratur.

19. Privatio dicitur principium generationis, quia in generatione est terminus à quo. *Conim. lib 1. Phys. cap. 9. quæst. 8. Tol. ibid. qu. 19. Perer. lib. 5. cap. 22.*

DISPUT. III.

De Natura.

THESIS I.

EX materia & forma componitur corpus naturale, hoc est, corpus habens naturam.

2. Natura est principium & causa motus, &

& quietis ejus, in quo est primo, per se, & non per accidens. *Arist. lib. Phys. cap.* 1. *Conimb. ibid. qu.* 2. *Tol. ib. quæst.* 1. *Perer. lib.* 7. *cap.* 4. & 5.

3. Natura est principium motus activum & passivum.

4. In quibus rebus, & quorum motuum, & natura principium activum est in iisdem rebus, & eorundem motuum, est etiam principium passivum; sed non vice versâ. Itaque motus non solum naturalis dicitur, qui à formâ rei mobilis, ut à causâ efficiente, proficiscitur, sed etiam ad quem recipiendum materia aptè disposita est. Licet ergo formæ peculiari prærogativâ naturæ vocabulum tribuatur, non est tamen negandum, quin etiam materiæ tribuenda sit appellatio naturæ. *Con.* 2. *phys. cap.* 1. *quæst.* 3. *Tol. ibid. quæst.* 2. *Perer. lib.* 7. *cap.* 17.

5. Atq; ita (licet statueretur cœlum ab intelligentiis moveri) causa tamen nulla foret, cur ejus motus dici non posset naturalis. *Conimb. lib.* 1. *de cœl. cap.* 2 *quæst.* 3. *Tol. lib.* 2. *Phys. qu.* 3. *Perer. lib.* 7. *cap* 8.

9. Natura non est principium motus & quietis in eodē simul corpore, sed in diversis corporibus: principium motus, in iis quæ naturaliter moventur; quietis, in iis quæ naturaliter quiescunt.

7. Intelligitur autem quies à motu naturali, in termino in quem: quies in termino à quo,

quo, violenta est, & contra naturam.

8. Natura semper agit propter finem. *Conimb. lib. 2. phys. cap. 2. qu. 1.*

9. Necessitas ergo rerum Physicarū, non soli materiæ, sed etiam fini adscribenda est.

10. Hæc finis necessitas, cum sit hypothetica, non tollit è naturâ *Casum* aut *Fortunā. Tol. l. 2. phys. qu. 9. Perer. l 9. c. 1. & 2.*

11. Casus est causa per accidens eorum, quæ alicujus gratiâ suscipiuntur. *Arist. l. 2. Ph. c. 5.*

12. Fortuna est species casus, in iisq; solum locum habet, quæ agunt ὀυ πεφυκότως, cum casos etiam fiat in iis, quæ agunt ex necessitate naturæ. *Arist. ibid.*

13. Monstra, hoc est, effecta naturalia, quæ à recta & solita secundum speciem dispositione degenerant, casu fiunt: *Conimb. lib. 2. ph. cap. 9 quæst. 6 Tol. ibid. qu. 13.*

14. Ars semper est operis ac motionis suæ causa externa, in eóq; à natura differt. Ideóq; non potest opera naturalia moliri: sed tamen potest naturam determinare, ac dirigere, & causas naturales materiæ prudenter accommodando: *Conimb. l. 2. phys. c. 1. q. 1.*

DISPUT. IV.

De Quantitate & Qualitate corporis naturalis

THESIS. I.

Sic de principiis corporis ac mutationum naturalium in genere; sequuntur quædam

corporis naturalis affectiones, quantitas, qualitas, locus, motus, & tempus.

2. Quantitas (continuam intelligo) est accidens, quo corpus naturale partem habet extra partem.

3. Quantitas, materiam, termini quantitatis, formam immediate consequuntur.

4. Quam ergo necessarium est corpus ex materia & forma constare, tam necessarium est, corpus naturale esse quantum atque extensum.

5. Omne corpus naturale quantitate finitum est: infinitum actu nullum datur. *Conimb. lib. 3. Phys. cap. 8. qu. 1. Tol. ibid. quæst. 7. Perer. lib. 10. cap. 7. & seq.* Nec dari potest, ne virtute quidem divina. *Conimb. dict. loc. qu. 2. Perer. lib. 10. cap. 10. et 11.*

6. Actu infinitum dicitur, quod habet partes æquales uni certæ, quarum, si una post aliquam sumatur, & eadem non repetatur, ex quam tot sumi possunt, quin aliquot semper sumendæ restent.

7. Quantum non componitur ex indivisibilibus, sed ex partibus in infinitum divisibilibus. *Conimb. lib. 6. Phys. cap. 2. quæst. 2. Tol. ibid. qu. 1. Perer. lib. 10. cap. 13. & 14.*

8. Quantum dicitur in infinitum divisibile, non quia secari potest in partes infinitas, sed quia non potest dividi in ea, quæ amplius non possunt dividi. Quomodo dicitur numerus in infinitum augeri posse.

9. Corpora

9. Corpora heterogenea, qualia sunt viventia, requirunt quantitatem naturæ suæ convenientem, & certis limitibus definitam, ita ut eorum natura specifica conservari non possit sub quantitate quantumvis magnâ, vel quantumvis parvâ: *Conimb. lib. 1. phys. cap. 4. Quæst. 1. Tol. ib. Qu. 9. Peter. lib. 10, cap. 23.*

10. Corpora homogenea, qualia sunt elementa, reliquaq; fere corpora non viventia, non habent certum terminum magnitudinis à naturâ præscriptum: (in quo citati autores dictis locis consentiunt.) Et licet habeant terminum privitatis propter ambientium corporum repugnantiam, ex natura tamen sua determinatam parvitatem non requirunt. *Peterius cit. loc. contra Conimb. & Tol.*

11. Qualitas, quæ inter affectiones corporis naturalis recensetur, nihil aliud est, quam corporis naturalis facultas ad agendum aut patiendum, quod suæ naturæ consentaneum est.

12. Estque vel manifesta, vel occulta: quorum illa per se incurrit in sensus: hæc, non nisi ex effectis deprehenditur. Huc referendæ sunt sympathiæ & antipathiæ rerum.

DISPUTATIO V.

De Loco & Vacuo.

THESIS I.

LOcus ab *Aristotele* definitur, superficies corporis continentis proxima & immo-

bilis; *lib. 4 phyſ. cap. 4. Conimb. ibid. quæſt. 1. Tol. quæſt. 3 & 4. Perer. l. 11. c. 6 & 7.*

2. Hic acceptione locus non eſt eſſentialis proprietas corporis naturalis. Quod enim corpus alio corpore circumſcribatur, non oritur ex internâ naturâ corporis, ſed ex lege univerſalis naturæ, vacuum impedientis.

3. Quin nec cœlum in loco eſſe dici recte poterit, ſi locus ſit *ſuperficies corporis continentis*, quicquid contra diſputent *Conimb. lib. 4. phyſ. cap. 5. Quæſt. 2. Tol. ibid. Quæſt. 7. Perer. lib. 11. cap. 8, & 9.*

4. Præterea, *loci immobilitatem* non facilè, nec eodem modo tuentur, qui locum ſuperficiem eſſe volunt. Aliter enim *Conimb. dict. lib. Quæſt. 1.* Aliter *Tol. ibid. Qu. 5.* Aliter *Perer. lib. 11. cap. 2, & 3.* Aliter alii *loci immobilitatem* interpretantur. Omnium optime *Keck. lib de loco & locato*, locum immobilem eſſe docet reſpectu *Cœlorum*, quæ locato immobilis ſubſternitur.

5. Quæ cum ita ſint, videtur locus eſſe ſpatium in quo corpus eſt; *Scalig. exer. 6. ſect. 3.* Contra *Conimb. lib 4. phyſ. c. 5. Qu. 1. Tol. ibid. Qu. 3. Perer. l b. 11. cap. 5. & ſeq.*

6. Spatium non eſt corpus, nec quantitas, nec quidquam reale, ſed imaginaria quædam capacitas æqualis locato.

7. Locus quantitatem ſequitur: ideoque quam neceſſarium eſt corpus eſſe quantum, & extenſum, tam neceſſarium eſt, corpus eſſe in loco.

8. Et

8. Et dimensiones partésque loci, dimensionibus & partibus locati respondere.

9. Duo corpora non possunt simul esse in eodem loco, ne divina quidem virtute; quemadmodum duæ partes ejusdem corporis non possunt esse in iisdem loci partibus. Contra *Conimb. lib. 4. phys. cap. 5. quæst. 4. omnésque Pontificios.*

10. Non magis potest idem corpus simul esse in diversis locis; *Contra eosdem ibid. q. 5.*

11. Vacuum est spatium expers & capax corporis.

12. Dari vacuum in natura, perperam à Veteribus assertum est. Quin nec dari potest naturaliter; *Conimb. lib. 4. phys. cap. 9. qu. 1. Tol. ibid. qu. 10.*

13. Natura tam studiosè vacuum vitat, ut se tueatur. Res enim subcœlestes virtute cœli subsistunt, quæ ad eas deferri non posset, interposito vacuo.

14. Hujus virtutis defectum cum possit Deus supplere, non videtur negandum quin virtute Dei vacuum dari possit; *Conimb. lib. 4. phys. cap. 9.*

15. Nam demonstravit *Aristoteles lib. 4. phys. cap. 8.* si aliquid natura sua moveretur in vacuo, illud motum iri in momento; *Conim. ibid. qu. 5. Tol. ib. qu. 5.* Contra *Pererium lib. 11. cap. 10. & 11.*

16. Quod igitur corpus sua natura non possit in vacuo moveri, non ex eo est, quod

motus ille foret momentaneus, sed quod ad eum non posset conspirari virtus cœli.

DISPUT. VI.

De *Motu*.

THESIS I.

MOtus est actus ejus, quod est potentiâ, quatenus est potentiâ: *Arist. lib. 3. phys. cap. 2. Conimb. ibid. quæst. 1. Per. lib. 13. cap. 2. & seq.*

2. In motu considerari debent, movens, mobile, terminus à quo, & terminus ad quem.

3. Motus non est in movente, sed in mobili: *Conimb. lib. 3. Phys. cap. 3. Quæst. 1. Tol. ibid. Quæst. 2. Perer. lib. 13, cap. 7.*

4. Termini motus sunt oppositi: *Perer. lib. 13. cap. 9. Quæst. 5.*

5. Abjectio tamen termini à quo, & acquisitio termini ad quem, non est nisi unus motus: *Perer. ib. Quæst. 7. Tol. li. 5. Phys. Quæst. 4.*

6. Motus formaliter non est forma in fieri, sed via ad formam: nec tamen reipsâ à forma differt, sed ratione ac definitione. *Conimb. li. 3. Phys. cap. 2. Quæst. 3 Tol. ibid. Quæst. 3. Perer. lib. 13. cap. 9 Quæst. 10.*

7. Terminus ad quem debet esse divisibilis: *Perer. cit. loc. Quæst. 4.*

8. Hinc sequitur, motum esse successivum & continuum: *Conimb. lib. 3. Phys. cap. 2. Quæst. 2. Perer. lib. 14. cap. 8.*

9. Unitas

9. Unitas & distinctio motus generica & specifica, petenda est ab unitate & distinctione termini ad quem: *Conim. lib. 5. phys. cap. 4. quæst. 1. Tol. ib. qu. 2. Perer. l. 13. c. 9. qu. 8.*

10. Ergo motus tantum est in tribus categoriis; in quantitate, est augmentatio & diminutio; in qualitate alteratio; in ubi, motus localis: *Conimb. lib. 5. phys. cap. 2. quæst. 1. Perer. lib. 14 cap. 2.*

11. Generatio enim & Corruptio non sunt species motus proprie dicti: sed mutationes momentaneæ: *Tol. lib. 5. phys. qu. 1. Perer. lib. 14. qu. 1.*

12. Ad unitatem numericam motus, præter unitatem numericam termini ad quem, requiritur unitas mobilis, & continuitas temporis: *Conimb. lib. 5. phys. cap. 4 quæst. 5. Tol. ibid. qu. 3.*

13. Motus localis dividitur in naturalem & violentum. Naturalis motus proxime quidem à propria mobilis forma est, sic tamen, ut dici possit à generante esse, ut à principio remoto: *Conimb. lib. 8. phys. cap. 4. qu. 1. Zab. lib. 1. de motu grav & lev. 1. seq.*

14. Motus naturalis vel rectus est, vel circularis. Motus rectus in principio tardior est, in fine velocior. Hujus rei causam esse existimo, quod medium in principio magis, in fine minus resistit: *Per. lib. 14. cap. 3. Zab. lib. citato. c. 13.*

15. Motus violentus à principio externo

mobili imprimitur, vel præter, vel contra naturam mobilis. Estq; vel pulsio, vel vectio, vel tractio, vel circumvolutio.

16. Motus projectorum est à virtute corporibus projectis à projiciente impressa, quæ sit causa ministra illius motûs, eo modo quo gravitas & levitas est causa motus naturalis in elementis; *Scal. exer.* 28. *sect.* 1. *Contra Perer. lib.* 14. *cap.* 4. *Zabar. lib.* 1. *de mot. grav. & lev. c.* 17.

DISPUTATIO VII.

De Tempore.

THESIS I.

TEmpus definitur ab *Aristotele* numerus motus secundum prius & posterius; *lib.* 4. *phys. cap.* 11. *Conimb. ib. c.* 14. *qu.* 1. *Tol. ib. qu.* 13. *Perer. l.* 12. *c.* 2. *& seq.*

2. Tempus definitur *numerus*: non quia motum facit numerabilem, aut partibus mensurabilem, (hoc enim habet motus sua natura) sed quia est mensura, qua partes motus numerantur ac mensurantur; Contra *Tol. lib.* 4. *phys. qu.* 19.

3. Præterea definitur numerus *motus:* quia temporis fluxum sine motu aut partium successione non deprehendimus.

4. Res ergo permanantes, quæ non sunt positæ in continuo partium fluxu, sed totæ simul existunt, per se non mensurantur tempore

pore, ſed ævo: &, ſic principio ſimul ac fine carent, ut Deus æternitate. *Perer. lib.* 12 *c.* 8. *& ſeq.*

5. Si tamen tempus rebus permanentibus tribuitur, id fit ratione motus alicujus, cum quo illarum duratio comparatur. Idem de quiete judicandum eſt; *Perer. lib.* 12. *cap.* 4.

6. Tempus ergo non exiſtit per ſe totum, neque etiam per ſuas partes, ſed per indiviſibile momentum, quo partes futuræ cum præteritis copulantur, quod Græcis τὸ νῦν vocatur; Contra *Conimb. lib* 4. *Ph. c.* 14 *qu.* 1. *art.* 5.

7. Menſura & menſuratum debent eſſe in eodem genere. Quare, cum per ſe nihil menſuretur tempore, niſi motus, aut id, quod movetur; tempus etiam debet eſſe motus.

8. Jam vero, menſura in unoquoque genere debet eſſe notiſſima, maximéque æquabilis. Quocirca, cum motus primi mobilis ſit omnium motuum notiſſimus, & maxime æquabilis; ſequitur, rationem temporis primario convenire motui primi mobilis; ſecundario; reliquis motibus, qui adhiberi ſolent ad aliorum motuum durationem menſurandam. *Conimb. lib.* 4. *phyſ. cap.* 14. *qu.* 1. *art.* 2. *Perer. lib.* 12. *cap.* 4.

9. Tempus igitur materialiter idem eſt cum motu primi mobilis, aut quovis alio motu menſurante: diverſum à motu menſurato; *Conimb. dict. loc. qu.* 2, *Perer. lib.* 12 *cap.* 1.

10. Forma temporis est, esse mensurum; Ratio mensuræ pendet ab intellectu. Ex quo sequitur, tempus quoad rationem formalem, esse ens rationis, aut saltem tale, quod ab intellectu pendet; *Conim. disp. loc. qu. 1. art. 2. Perer. li. 12. c. 3.* Contra *Tol. lib. 4. phys. qu. 16.*

11. Tempus tantum unum est, quia una tantum est in unoquoque rerum genere mensura; *Tol. disp. lib. qu. 17. Per. lib. 12. cap. 4.*

12. Tempus ab *Aristotele* definitum, non est propria corporis naturalis aut motus affectio; non solum, quia ab intellectu pendet ratione formæ; sed maxime, quia potest à motu separari. Si enim, stante cœlo, reliqua moverẽtur, certe ea essent in tempore; attamẽ motus eorũ cœlesti motu non mensuraretur.

13. Itaq; videtur tempus, quod quidem inter affectiones corporis naturalis numeratur, nihil aliud esse, quàm *mora motûs*, aut *durationis successivæ*.

14. Hæc mora non est ipse motus, nec vera aliqua res, sed duratio quædam imaginaria, quæ ita se habet ad durationem motus ut se habet spatium ad corpus locatum; *Conimb. l. 4. phys. cap. 14. qu. 2.*

15. In uno discrimen est, quod singulis corporibus suum respondet spatium, ita ut duo corpora non possint esse in eodem spatio; cum omnibus rebus, quæ simul existunt, unum idémque tempus.

16. Ipsa igitur mora, aut imaginaria illa duratio

duratio enim in motu, tempus est; cœli motus non tam est tempus ipsum, quàm temporis mensura.

DISPUT. VIII.

De Mundo.

THESIS I.

ACtum est de corpore naturali in genere, sequuntur species corporum. Atque hæ, vel omnes simul, vel singulæ seorsim considerandæ sunt.

2. Omnia corpora simul sumpta dicuntur *Mundus*, sumpta appellatione ab ornatu. Est enim mundus diversarum rerum εὐταξία, pulcherrimum quid, & perfectissimum; *Conimb. lib. 1. de cœl. cap. 1. qu. 1.*

3. Mundus est ordinata compages corporum naturalium, ab uno principio pendentium, & in unum finem tendentium.

4. Principium, sive efficiens causa, est Deus.

5. Deus mundum libere condidit; *Conimb. lib. 8 phys. c. 2. Quæst. 5. Perer. lib. 15. cap. 1.*

6. Deum mundum in tempore condidisse, non solum S. Scripturæ testimoniis, sed etiam ratione naturali demonstrari potest. Contra *Conimb. dict. loc. Quæst. 3. Piccol. lib. de mundo c. 15.*

7. Mundus, nec ulla omnino creatura potest esse ab æterno, sive permanens sit, sive fluens, ac successiva; *Tol. lib. 8 phys. Quæst. 2.*

Contra

Contra *Conimb. ibid. cap. 2. quæst. 6. Perer. lib. 15. cap. 13.*

8. *Aristoteles* agnoscit quidem Deum esse mundi causam; *Conimb. dict. loc. quæst. 2.* sed qui agat ex necessitate naturæ; *Conimb. dict. loc. quæst. 5.* Contra *Tol. ibid. quæst. 3.*

9. *Aristoteles* conatus est mundi æternitatem demonstrare; idque ita serio ac constanter, ut dubitari non debeat, quin crediderit mundum ab æterno fuisse; *lib. 8. phys. lib. 1. de cœl. lib. 12. Metaph.*

10. Argumenta *Aristotelis* aliorúmque Peripateticorum pro æternitate mundi adducta, facile solvi possunt; *Conimb. lib. 8. phys. cap. 2. qu. 4. Tol. ibid. qu. 1 Perer. lib. 15. cap. 1. & seq. usque ad cap. 12.*

11. Mundus non habet aliam formam præter ordinem partium, cum sit ex eorum numero quæ dicuntur unum per aggregationem; *Picol. de mundo cap.*

12. Itaque mundus non est animatus, sive per animam mundi Deus, sive aliquid quippiam intelligatur; *Piccol. dict loc. cap. 28.*

13. Mundus quidem unus est, sed plures à Deo creari possunt; non tamen actu infiniti. *Conimb. lib. 1. de cœl. cap. 9. qu. 1. Picol. de mundo cap. & seq.*

14. Finis mundi proximus est homo, aut vera hominis felicitas. Omnia enim quæ in mundo sunt, in hunc finem conspirant, ut hominem ducant ad cognitionem Creatoris; atque

utque homo cognitum Deum, debita reverentia & religione colat; quæ maxima hominis felicitas est.

15 Mundus natura sua indissolubilis est, ideoque æternum est duraturus, continuato ordinario concursu Dei. Et licet subducto Dei concursu interiret, credibile tamen est, eum nunquam interiturum, *Conimb. lib. 1 de cæl. c. 12. q. 1.*

DISPUT. IX.

De Cœlo.

THESIS I.

CORpus naturale, vel est cœlum, vel est corpus subcœleste.

2. Cœlum non est substantia simplex, sed composita ex materia & forma, sicuti reliqua corpora, *Conimb. lib. 2. de Cœl. cap. 2. q. 4.* Contra *Zabar. lib. de nat. cœl. cap. 2. & seq.*

3 Forma cœli diversa est à formis elementorum. Ideoque cœlum non est elementaris naturæ, sed substantia quædam quinta, ab elementis specie distincta. *Conimb. dict. loc. q. 5.*

4 Utrum materia cœli sit eadem atq; materia rerum subcœlestium, in utramque partem disputari potest. *Aristoteles* tamen videtur aliam cœlo, aliam subcœlestibus corporibus materiam tribuisse, *Conimb. dict. loc. q. 6.*

5 Cœlum non habet qualitates activas,

activas, quibus est aliquid contrarium.

9. Ideóque, quamvis materia cæli sit capax omnium formarum, sicut materia rerum subcœlestium, cœlum tamen non est corruptibile, quia materia non est proxima causa corruptionis, sed contrariæ qualitates. Materia enim nunquam amittit formam suam, nisi à contrario expellatur.

7. Cœlum est figurâ rotundâ, movetúrq; circa terram motu circulari, rapidissimo quidem, sed tamen constanti, maximèq; æquabili. *Conimb. lib. 2. de cœl. cap. 4. q. 1.*

8. Cœlum non movetur ab intelligentiis ut statuit *Arist. lib. 8. phys. c. 6 l. 12. Met. c. 8.* omnesq; Peripatetici, *Conimb. 2. de cœl. cap. 5. quæst. 5.* sed à propria forma.

9. Cœlum agit in inferiora, idq; motu, lumine, & occultis qualitatibus. *Conimb. l. 2. de cœl. cap. 3. q. 3.* Contra *Picum Mirand. l. 3. c. 5. & 6. contra Astrologos.*

10. Lux, & qualitates reliquæ, cœli motu dispensantur & diversis mundi partibus per vices applicantur. Hinc dierum & noctium, hinc temperiarum vicissitudines. *Conimb. l. 2. de cœl. cap. 3. quæst. 3.*

11 Cessante cœlesti motu, non cessaret tamen actio cœli in inferiora, nec motus tolleretur à subcœlestibus. Sublatâ autem actione cœli in inferiora, tolleretur etiam actio corporum inferiorum. *Conimb. ibid.*

12 Cœlum non accidentia solum, sed & sub-

substantias inanimes producit, ut elementa, meteora, lapides, metalla, & quidem ut causa principalis, *Conimb. l. 2 de cœlo c. 3. q. 1.*

13 Imperfecta, & αὐτόματα animatorum genera, à cœlo quidem producuntur, non ut à causa principali, sed ut à causa minus principali, quæ sic se habet ad generationem imperfectorum animatorum, ut se habet semen ad generationem animatorum perfectorum, *Conimb. dict. cap. quæst. 6.*

14 Ad generationem perfectorum animalium cœlum solummodo concurrit dispositivè, *Conimb. ibid. art. 3.*

15 Voluntas cœlesti actioni non subjacet, nisi indirectè, quatenus nempe voluntas sequitur corporis temperamentum, *Conimb. ib. q. 8.*

16 Quæ à voluntate humana dependent, non possunt ex astrorum observatione prædici, *Conimb. ib. q. 9.*

17 Effecta naturalia quæ infra Lunam sunt, probabiliter tantum prædicuntur; quæ supra Lunam sunt, certo, *Conimb. ib.*

DISPUT. X.

De variis cœli orbibus & stellis.

THESIS I.

Sicuti varius est cœli motus, ita corpus cœleste variis orbibus distinctum est: quorum tamen supremus reliquos omnes sine re-

sistentia

sistentia secum circumducit. *Conimb. lib. 2. de cæl. cap. 5. q. 1.*

2 Philosophi octo distinctos orbes agnoverunt, septem nempe orbes Planetarum, & octavum stellarum fixarum. Horum enim omnium motus manifestè conspiciuntur diversi; astronomi postea duos addiderunt. Quibus id fecerint indiciis, docet *Clavius* ad Sphæram *Joh.* de Sacrobosco. *Conimb. dicto loco.*

3 Orbes cœlestes videntur specie diversi. *Conimb. dict. cap. q. 3.*

4. Stella non est animatum quid, sed densior pars sui orbis. Hinc sequitur,

5 Stellas moveri in suis orbibus, *Conimb. lib. 2. de cæl. cap. 8. q. 1.*

6 Stellæ non distinguuntur specie à suis orbibus, sed tantum densitate, *Conimb. dict. lib. cap. 7. q. 7.*

7 Stellæ motu suo non efficiunt sonum. *Conimb. dict. lib. cap 9. q. 1.*

8 A densitate stellarum lux oritur. Corpus enim pellucidũ, condensatione sui fit lucidũ.

9 Lux non est stellarum forma substantialis. *Conimb. lib. 2. de cæl. cap. 7. q. 2.*

10 Lux omnium astrorum est ejusdem speciei; *Conimb. dicto loco q. 3.*

11 Omnibus stellis inest aliquid nativæ lucis, aliis plus, aliis minus, prout sunt densiores, aut minus densæ; Lunæ omnium minimum, adeo ut non conspiciatur, nisi ea loco

quam

quam à Sole mutuatur. Et licet non appareat reliquas ſtellas à Sole illuminari; credibile tamen videtur, aliquid illis lucis à Sole accedere. *Conimb. citato loco q. 4.*

12 Lumen, quod à luce in corpore pellucido generatur, non eſt corpus, ſed qualitas. *Conimb. dict. loco q. 2.*

13 Lux illuminando calorem generat, præſertim cum radii ab opaco corpore reflectuntur. *Conimb. ibid. q. 5. Zab. de cal. cœ eſt. cap. 10.*

14 Calor tanto major eſt, quanto directius lumen reflectitur.

15 Etiam motus cauſa caloris eſt. *Conimb. dicto loco q. 6. Zab. de cal. cœleſt. cap. 3. & ſeq.*

DISPUT. XI.

De *Generatione & Corruptione.*

THESIS I.

SIC de cœlo; ſequitur corpus ſubcœleſte, quod, quia conſtat ex materia & forma indiſſolubiliter unitis, variis generationum & corruptionum viciſſitudinibus obnoxium eſt. *Conimb. lib. 1. de gen. & cor. cap 4 q. 8.*

2. Generatio eſt mutatio à non eſſe, ad eſſe ſimpliciter. *lib. 5. Phyſ. c. 1.* Vel, eſt mutatio totius, nullo manente ſubjecto ſenſibili eodem, hoc eſt, ejuſdem ſpeciei, *l. 1. de gen. & cor. cap.*

cap: 4. Plenius ſic, Generatio eſt mutatio à privatione ſubſtantiali, ad formam ſubſtantialem in materia, *Conimb: dict: loco q. 9.*

3 Generationis terminus adæquatus eſt compoſitum: proximus & formalis, ipſa forma ſubſtantialis, *Conimb. dict. loc. q. 15.*

4 Quia forma ſubſtantialis non intenditur aut remittitur, nihilque ei contrarium eſt; ſequitur, Generationem eſſe actionem momentaneam, totamq; formam ſimul ac ſemel introduci, *Conimb*: l. 5. *phyſ. c.* 2. *q*: 1.

5 Generatio non conſiſtit in productione formæ, ſed in unione formæ cum materia, *Conimb: l* 1. *de gener: & corrupt: c*: 4. *q.* 13.

6 Ut ergo homo hominem generare rectè dici poſſit, non eſt neceſſarium ut animam producat, ſed ut materiam diſponat, & animam cum præparata materia eſſentialiter uniat. *Conimb: ibid.*

7 Corruptio eſt mutatio compoſiti ab eſſe ad non eſſe ſimpliciter, *lib.* 1. *de gen. & cor. cap.* 4. *Conimb ib. q.* 16.

8 Generatio & Corruptio ſunt mutationes non tam re quam ratione diverſæ; atque hoc ſenſu dicitur *Generatio unius, eſt corruptio alterius, lib*: 1. *de gen. & cor. c.* 3. *Zabar. de gen. & int. c.* 5. *& 6.* Contra *Conimb. l.* 2. *de gen. & cor. c.* 4. *q.* 17. *Tol. ib. q.* 3.

9 Hujus rei duæ cauſæ ſunt: 1. quod materia non poſſit eſſe ſine forma: 2. quod duæ formæ ſpecificæ non poſſunt eſſe in eadem materia, *vid. diſp.* 2.

10 In

10 In corruptione nunquam datur resolutio usque ad materiam primam; semper enim formæ quædam accidentales servantur in re genitâ, quæ fuerant in coruptâ; & viciſſim *Zabar. de gen. & int. c. 7. Tol. l. 1. de gen. & cor. q. 7.* Contra *Conimb. l. c. 4. q. 10.* Interdum etiam ſubſtantiales, *Zab. dict. lib. c. 3.* Contra *Conimb. & Tol. locis citatis.*

11. Quicquid corrumpitur, à contrario corrumpitur; & quicquid generatur, à ſimili generatur. Itaq; neceſſe eſt, ut alteratio generationem & coruptionem antecedat, qua materia inepta redditur ad formâ ſuam retinendam, & apta ad novam ſuſcipiendam.

12 Alteratio eſt mutatio ſecundum qualitatem eodem ſubjecto ſenſibili manente. *Lib. 1. de gen. & cor. cap. 4. Conimb. ibid. q. 1. Tol. ibid. q. 5.*

13 Alteratio non fit per momenta quædam diſtincta, ſed productione qualitatis, tum quoad extenſionem, tum quoad intenſionem, continuâ, *Conimb. dict. loc. q. 2. Tol. ib. q. 6.*

14 Alteratio prævia, eſt actio reipsâ diverſa à generatione ſubſequente; ita quidem, ut forma ſubſtantialis in materia non oriatur vi præcedentium diſpoſitionum, ſed opus ſit nova actione ad ipſam formam producendam. *Conimb. dict. lib. q. 13.*

15 Quicquid alteratur, alterari debet ab eo quod ei diſſimile eſt, vel quoad ſpeciem, vel quoad gradum. *Conimb. dict. l. cap. 9. q. 2. Tol. ibid. q. 13.*

16. Al-

16. Alteratio, quæ inter contrarias qualitates versatur, semper est reciproca, ita ut quod alterat contrarium, vicissim à contrario, secundùm eandem partem eandemq; contrarietatem alteretur, si utrumque consistat in debita distantia. Quòd in cæteris mutationum generibus non contingit. *Conimb. disp. lib. qu. 3. Tol. ibid. quæst. 7. Zabar. li. de reactione.*

DISPUTATIO XII.

De *Elementis in genere.*

THESIS. I.

CORpus subcœleste vel est elementum, vel mixtum ex elementis.

2. Elementum est corpus, in quod reliqua corpora resolvuntur; ipsum in alia, quæ specici differunt, resolvi non potest. *Lib. 1. de cæl. t. 3. Conimb. lib. 2. de gen. & cor. cap. 3. qu. 1.*

3. Elementa, cum sint corpora, suas habent formas substantiales; verum quia nos latent, earum loco adhiberi solent qualitates ad elementa definienda & distinguenda. *Conimb. loco citato. Tol. ibid. quæst. 1.*

4. Qualitates elementares vel primæ sunt, vel secundæ, sive ortæ a primis.

5. Qualitates primæ sunt, quæ nec ex aliis, nec exse mutuò fiunt, sed ex quibus oriuntur cæteræ. Suntque numero quatuor, calor, frigus, humiditas, & siccitas. *Conimb. disp. loc. qu. 2. Tol. ibid, qu. 2.*

6. Ex

6. Ex his, calor & frigus dicuntur qualitates activæ; humiditas, & siccitas dicuntur passivæ, non quòd non agant, sed quòd minùs agant, & in mistione habeant rationem materiæ. *Tolet. lib. 2. de gen. & cor. quæst. 3. Zab. lib. 1. de qual. elem. cap. 5.*

7. Omnes qualitates primæ sunt qualitates positivæ. *Conimb. lib. 2. de gen. & cor. c. 3. qu. 1. Scal. exerc. 18.* Contra *Cardanum.*

8. Caloris munus est, homogenea congregare, & heterogenea disgregare: frigoris, homogenea & heterogenea congregare; humiditatis, non facilè proprio, facilè alieno termino contineri; siccitatis, facilè proprio, non facilè alieno termino contineri. *Conimb. dict. loco quæst. 3. Zabar. de qual. elem. lib. 1 cap. 3, 4, & 7.*

9. Ex quatuor qualitatibus primis, duæ conveniunt singulis elementis, & quidem in gradu intensissimo. Naturalis enim qualitatum remissio, mistionem arguit. *Contarenus lib. 3. de elem.* Contra *Conimb lib. 2. de gen. & cor. c. 3 q. 5 Tol. ibid. qu. 6. Zabar. l. 1. de qual. elem. cap. 1.*

10. Qualitates primæ quatuor modis combinari possint. Ex quo sequitur, esse quatuor elementa, ignem, aquam, aërem, & terram. *Conimb. l. 3. de cæl. c. 3. qu. 1. Tol. 2. lib. de gen. & cor. quæst. 4.*

11. Elementa, quæ altera qualitate conveniunt, vocantur symbolica: quæ neutra symbola. 12.

12 Qualitates primæ, sive sint symbolicæ, sive non, sunt ejusdem speciei infimæ, etiamsi conveniant subjectis specie distinctis, *Conim. lib. 2. de gen & cor. cap. 3. quæst. 6, & 7. Tol. ibid. q. 7. Zab. lib. 2. de qualit. elem. cap. 6.*

13 Elementum quodlibet ex quolibet generari potest; facilius symbolicum ex symbolico, quam asymbolum ex asymbolo: quia facilius una, quam duæ qualitates mutantur. *Conimb. dict. loc cap. 4. q. 3. Tol. ibid. q. 9.*

14 Ex duobus elementis asymbolis generatur elementum medium, & utrique symbolicum: ut ex aqua & igni, aer; *Conimb. dict. loc. qu. 3. Tol. ib. qu. 10. Zab. lib. 2. de qual. elem. cap. 8.*

15 Hinc sequi videtur, elementa asymbola non immediate generari ex asymbolis, Contrà *Conim. dict. loc q. 1. Tol. ibid. q. 9.*

16 Qualitates secundæ ex multis hæ sunt præcipuæ; raritas, densitas, levitas, gravitas. Rarum dicitur quod habet parum materiæ sub magna; densum, quod habet multum materiæ sub parva quantitate: leve, quod sursum; grave, quod deorsum movetur.

17 Elementorum motus naturalis finitus est: ideoque necesse est, elementa alibi naturaliter quiescere; gravia, ubi levia, aut minus gravia non subsident; levia, ubi gravia, aut minus levia, non eminent.

18, Quum

18 Quum gravia levibus, aut minus gravibus incumbunt; & levia gravibus, aut etiam minus levibus subsident, ubicunque sint, nituntur illa deorsum; hæc sursum. *Conimb. l. 4. de cœl. cap. 4. q. 2.*

DISPUT. XIII.

De singulis Elementis.

THESIS I.

IGnis est elementum calidum & siccum; ideoq; summè rarum ac summè leve, *Conimb. lib. 4. de cœl. cap. 4. q. 1.*

2 Ignis in summo loco quiescita motu recto. Movetur autem à cœlo in orbem; sed præter non contra naturam. Ideoque licet hic motus violentus sit, perpetuus tamen est, quia fit sine resistentia, *Zab. de motu ignis in orbem.*

3 Ignis in suo loco naturali nec indiget motu cœli ad sui conservationem, nec pabulo. Natura enim sua perennis est quia abest à contrario. Contra *Zab. de motu ignis in orbem.* Extra suum locum, & pabulo indiget, & circumfuso aëre, & loco, qui nec solis radiis sit, nec libero aeri expositus. *Conimb. problem. ad libros de cœl. sect. 4*

4 Aer est elementum humidum, & calidum; ideoque mediocriter rarum, ac mediocriter leve, *Conimb. lib. 2. de gen. & cor. c. 3. q. 4. & 5. Tol. ib. q. 5.*

5. Aer

5. Aer tribus regionibus distinguitur: quarum infima pertingit ab aquæ & terræ superficie, usque quò radii solis reflectuntur; media, a reflexione radiorum ad summitates montium; summa inde ad orbem ignis.

6. Infima aeris regio æstate major est, hyeme minor; contra, media æstate minor est, hyeme major: quia radii solares æstate rectiùs, ideóque altiùs, reflectuntur.

7 Calor naturalis mediæ regionis non impedit quò minùs vapores peregrino calore & levitate sublati, ad pristinum frigus ac gravitatem redeant. Humiditas enim caloris ac frigoris activitatem rerundit, sicuti siccitas acuit. *Zabar. de reg. aeris, cap. 7.*

8. Quod adeò verum est, ut vapores, recuperato naturali frigore, ipsum aeris calorem naturalem debilitent, ut media aeris regio præ cæteris videri possit frigida. *Zab. ibidem.*

9. Aqua est elementum humidum & frigidum: ideóque mediocriter densum, ac mediocriter grave. *Conimb. lib. 2. de gen. & corr. 3. quæst. 4, & 5 Tol ibid. quæst. 5.*

10. In mundi exordio, terra aliqua sui parte extra naturalem locum constituta, aqua recepta fuit intra terræ cavitates, ut terra qua parte aquis vacaret, hospitium præberet animantibus.

11. Mare cum terra constituit unum globum, idemque est utriusq; centrum. Itaq; mare non est altius terra hoc est, superficies ma-

ris

tis non distat longius à centro terræ, quàm superficies ipsius terræ; *Conimb. lib. 2. de cœl. cap. 14. qu. 3, & 4. Clavius ad Sacroboscum.*

12. Maris salsedo à creatione est: conservatur à calore solis, tenuiores aquæ partes extrahentis, & crassas, atq; adustas, in quibus salsedo hæret, relinquentis; *Conimb. de meteor. tract. 10. Scal. exer. 51.*

13. Mare varios habet motus sed duos cæteris notiores: eorum alter est, quo mare fertur ab ortu in occasum. Hic motus haud dubiè est à motu primi mobilis, *Conimb. ibid. tract. 8. cap. 3.*

14. Alter motus est reciprocatio, qua mare nunc ad littora fluit, nunc ab iis refluit. Hic motus, etsi sequatur Lunæ motum, non tamen à solo Lunæ motu videtur dependere, sed etiam à causa aliqua occultiore, *Conimb. dict. l. c. 5.* Contra *Picum Mirand. l. 4. cap. 15. contra Astrolog.*

15. Fontes & flumina pleraque à mari oriuntur, *Conimb. ibid. tract. 9.*

16. Terra est elementum siccum & frigidū: ideoq; densissimum, & gravissimū, *Conim. l. 2. de gener. & cor. c. 3. qu. 4. & 5. Tol. ib. qu. 5.*

17. Quum incluſus terræ cavernis spiritus vel antiperistasi frigoris, vel motu accensus, materiam sulphuream, ac bituminosam invadit, efficit ignem subterraneum: qui maxima sæpè violentia erumpit, ut fit in *Vesuvio Italiæ*, atq; *Ætna Siciliæ* monte, *Conim. de meteor. tract. 12. c. 2.*

DISPUT. XIV.

De Mistione & Temperamento.

ACtum est de elementis, sequitur corpus mistum, quod ex elementorum mistione generatur.

2. Mistio est miscibilium (id est, elementorum) alteratorum unitio; *Lib. 1. de gener. & cor. cap. 10. Conimb. ibid. qu. 2.*

2. Hæc *unitio* non consistit in appositione, aut confusione, sed in substantiali conjunctione elementorum; quâ fit, ut ex quatuor diversis elementis, fiat una substantia mixta. Ideóque nihil aliud est, quàm misti generatio; *Zab lib. 1. de misti gen. & int cap. 19.*

4. Misti generatio definitur ab *Aristotele*, mutatio à qualitatibus activis proportionem cũ subjecta materia (id est, cum qualitatibus passivis, humido & ficco naturæ (id est, formæ generandæ) convenientem habentibus; *Lib. 4. meteor. cap. 1. Zab. citato loco, cap. 2.*

5. Quod aliter mistio, aliter misti generatio definiatur, id est, ex diverso respectu. Mistio enim de elementis dicitur; generatio, de substantia genita. Elementa enim miscentur, substantia generari dicitur; *Zab. dict. loc. q. 9.*

6. Mistio ergo peragitur hunc in modum: Primum coguntur elementa in unum locum à cœlo, idque justâ proportione, ne unum elementũ cætera in naturam suam convertat. Deinde in minimas particulas distracta, mutua actione & passione se invicem debilitant.

& secundum omnes partes imutant; *Co. l. 1. de gen. & cor. c. 10 qu. 1. Tol. ib qu. 19.*

7. In hac elementorum pugna, primum agit contrarium in contrarium, calidum in frigidum, & humidum in siccum; &, quia calor & frigus habent maximam activitatem, primo absolvitur harum qualitatum contemplatio, qua ex duabus qualitatibus extremis, fit una media, nempe temperatus calor.

8. Hic temperatus calor agit deinde in siccum & humidum, ut in materiam, eámq; regit ac terminat, ut inde mixti forma resultet, sub qua quatuor elementa uniuntur essentialiter; *Zab. l. 1. de gen. & int. Mixti c. 7.*

9. Ad formæ substantialis eductionem coelum concurrit ut causa efficiens, remota quidē, sed principalis; calor elementaris, ut proxima, & instrumentalis: frigus ad mixti generationem tantum concurrit per accidens. Calorem enim refundit solum; formæ substantialis eductionem non attingit; *Conimb. lib. 1. de gen. & cor. cap. 3 quæst. 2. Tol. ib. qu. 19. Zab. cit. loc. c. 4. & seq.*

10. In mixti corporis generatione, elementa pereunt: formæ tamen elementorum substantiales non penitus abolentur; nec etiam manent integræ in mixto, sed refractæ; *Zab. lib. de mixtione. Contra Conimb. cit. lib. cap. 10. qu. Tol. ib qu. 17.*

11. Similiter & qualitates castigantur, & mutua actione & reactione remittuntur; *Conimb. dict. lib. qu. 4.*

 12. Harum

12. Harum qualitatum & formarum refractarum adminiculo, mistum resolvitur in elementa, idque ea proportione, qua ex elementis coaluerat.

13. Atque hoc sensu dicuntur elementa in misto remanere virtualiter. Quamvis enim ipsa pereant, eorum tamen formæ substantiales, & qualitates castigatæ in misto manent.

14. Primarum qualitatum mixti formæ conveniens mistura, temperamentum appellatur.

15. Temperamentum ergo non est simplex aliqua qualitas, à quatuor primis qualitatibus distincta, sed ipsæ primæ qualitates refractæ, *Conimb. lib. 2. de gen. & cor. cap. 8. quæst. 1. Tol. ib. qu. 18.*

16. Temperamentum aliud est uniforme; aliud difforme: illud *temperamentũ ad pondus*, hoc *temperamentũ ad justitiã* appellari solet.

17. Temperamentum uniforme dicitur, in quo omnes qualitates æquali graduum proportione coëunt.

18. Tale temperamentum in toto aliquo corpore inanimi ut dari fortè possit, in toto animato non potest: &, si forte in aliqua viventis parte dari possit, non potest esse diuturnum, *Conimb. ib. qu. 2.*

19. Temperamentum difforme dicitur, in quo vel una aliqua, vel duæ qualitates, cæteras superant: illud, simplex: hoc, compositum vocatur.

20. Utcunque est quadruplex. Nam & in

in singulis qualitatibus potest esse excessus, & accedentes qualitates quatuor modis possunt combinari.

21. Si excedit calor & siccitas, erit temperamentum igneum; si calor & humiditas, aereum; si humiditas & frigus, aqueum; si frigus & siccitas, terreum. In animalibus vocantur, cholericum, sanguineum, phlegmaticum, & melancholicum.

DISPUTATIO I.

De Putrefactione.

THESIS I.

MIstum tribus modis interit, putrefactione, combustione, & petrificatione, *Zab. l. 2. de misti gener. & inter c. 2.*

2. Putrefactio dicitur interitus misto naturalis combustio & petrificatio, violentus: quia universalis naturæ lege constitutum est, ut mistum putredine intereat, *Zab. ib. c. 3. & seq.*

3. Putrefactio est corruptio caloris proprii ac naturalis, in unoquoque humido à calore ambiente, *Lib. 4. meteor. cap. 1. Zab. lib. 3. de misti gener. & inter cap. 5.*

4. Frigus non concurrit ad putrefactionem ut causa positiva, sed ut mera privatio caloris, *Zab. ib. lib. 2. cap. 8.*

5. Calor naturalis corrumpi dicitur, quia ab ambiente calore intenditur, atque ita ex naturali ac temperato calore, fit calor non naturalis,

turalis, atque intemperatus; *Zab.lib.l.* 2 *c.*9.

6. Calor naturalis, ubi ab ambiente calore auctus est, sensim evaporat *in unoquoque humido*, sive naturale illud fuerit, sive adventitium: prius tamē in adventitio; *Zab. ib l.*2.*c.*10.

7. Calor ambiens debet esse debilis, & lentus: si enim intensus sit, & vehemens, vel urit, vel siccat, & humidum resolvit, priusquam calor possit evaporare; *Zab. ib. lib.* 3 *cap.* 5.

8 Itaque quæ valde calida, aut valde frigida sunt, non facile putrescunt: putrescunt tamen, quia actio caloris ambientis, licet sit intensione debilis, est tamen extentione & perseverantia maxima & validissima. *Zab. ibid.*

9. Cum naturalis calor evaporavit, defluit humidum naturale, & siccas partes destituit. In hac humidi & sicci separatione, consistit misti interitus; *Zab. ib. lib.* 2 *cap.* 6.

10. Putrefactionis varii sunt gradus. Interdum enim omne humidum à sicco separatur: & tum res putrescens in elementa resolvitur. Hæc vocatur putrefactio *totalis*.

11. In quibusdam major est humidi copia, quàm ut possit totaliter à sicco separari. Hæc dicuntur *secundum partem* putrescere. *Zab. ib. lib.* 2. *cap.* 14.

12. Putrefactio secundum partem locum habet in mistis liquidis: ut vino, lacte, sanguine: & in elementis, aëre, aquâ & terrâ impuris. Ignis non putrescit; *Zab. ibid.*

13. Mista

13 Mista liquida, quando *secundum partem* putrescunt, interdum vitiantur quoad solas qualitates, interdum ipsa etiam forma substantialis abolletur. Illa inchoata, hæc perfecta putredo est. Elementa, cum sint corpora simplicia, non possunt perfecte putrescere; *Zab. ibid. cap.* 15.

14. Acetum non est vinum putrefactum, sed mortuum; *Zab. ibid. lib.* 3. *cap.* 9.

15. Combustio est totius misti à vehementi calore in ignem & cineres mutatio. Cineres enim sunt partes terræ quæ propter magnam vim resistendi, non potuerunt transmutari.

16. Putrefactio est totius maximi à vehementi frigore in terram mutatio.

DISPUTATIO XVI.

De Meteoris.

THESIS I.

CORpus mixtum vel inchoatum est, vel perfectum. Inchoatum dicitur, in quo, vel non omnia elementa coeunt, vel aliqua elementi species actu remanet. Quale est exhalatio.

2 Exhalatio vel fumus est, vel vapor. Fumus, quia ex terra educitur, siccus est; vapor, quia ex aqua, humidus: uterque calorem habet abastris impressum; & raritatem, ac levitatem, caloris comites.

3, Exhalatio non differt ſpecie à terra, aut aqua; ideóque facile redit ad priſtinam naturam. *Conimb. de meteor. tract. 1. cap. 1.*

4 Quando exhalatio formas quaſdam accidentales, atque impreſsiones recipit, dicitur *meteorum.*

5 Impreſsiones aut veræ ſunt aut apparentes. Veræ, vel in fumo ſunt, vel in vapore. Fumus alius pinguis eſt, alius aridus Cum fumus pinguis motu, calore, aut anteperiſtaſi frigoris accenditur, dicitur meteorum igneum.

6 Inter igneá meteora primum locum tenet *cometa*, qui eſt maxima fumi pinguis ac viſcoſi copia, in ſupremam aeris regionem vi ſiderum educta, ibiq; conglobata primum arctéque compacta, deinde accenſa, ac ſtellæ inſtar lucens, *Con. de met. tract. Keck. l. 6. Ph. cap. 5.*

7. Si qui cometæ in regione cœleſti, hoc eſt, ſupra lunam compareant, ii non ſunt meteora, ſed corpora ſimplicia, quæ videntur fieri ex cœleſti ſubſtantia condenſata.

8 Cometæ caudam habent à ſole ferè averſam; vel quia, qua parte ſolem aſpiciunt cometæ partes tenuiores, quæ caudā faciunt, ſolis calore abſumūtur: vel quia radii ſolares per corpus cometæ tranſeuntes refringuntur, ut caudam facere videantur, *Scal. exerc. 72.*

9 Cometæ non ſigna tantum, ſed & cauſæ ſunt tempeſtatum, ſterilitatis, peſtis: bella, principum interitus, provinciarum mutationes

nes,& id genus alia , quæ à voluntatis arbitrio pendent, nec à cometis fiunt,indicantur naturaliter, *Conimb. de meteor. tract. cap. 5. Scal. exerc. 72.*

10 Reliqua meteora ignea evanida ſunt, quia habent fumum ſubtilem , ac parum viſcoſum. In ſuprema aeris regione gignuntur, flamma , ſax, trabs, ignis pyramidalis , ſcintillæ volantes, capræ ſaltantes. In media,ſtella cadens, & lanceo ardens. In infima, draco volans , ignis fatuus,ignis lambens,Caſtor & Pollux ,Helena, *Con. de met. tract. 2. cap. 2.*

11 Ex fumo arido ſeu flatu , generantur meteora aerea, ventus, & terræ motus. Ventus generatur , cum flatus copioſi, ſiderum virtute in ſublime efferuntur, & frigore mediæ regionis aeris repulſi, partita veluti contentione , in obliquum feruntur , *Conimb. de meteor: tract. 6.*

12 Terræ motus generatur, quum copioſi flatus terræ civitatibus incluſi, exitum quærunt, & qua erumpant, non invenientes; in ſe revolvuntur , factóq; conflictu,terram concutiunt , *Conimb. ib. tract. 11, Keck. de terræ motu.*

13. Cum Vapor colligitur & condenſatur, generantur meteora aquea,nubes & ros. Nubes eſt craſſus vapor, in media aeris regione condenſatur, *Conimb. ib. tract. 7.*

14 Ex nube fit pluvia, grando , nebula & nix. Pluvia, cum nubes conſtringitur, & in

aquam ſoluta, guttatim decidit: Grando, cum guttæ inter cadendum congelantur: Nebula, cum aliqua pars nubis, quæ in aquam non poteſt cogi, inferiorem aerem occupat. Quanquam aliquando vapores, qui ob ſpiſſitudinem non poſſunt in mediam aeris regionem afferri, infimam nebuloſam efficiunt. Cum nubes congelatur, antequam ſoluta eſt, nix generatur; *Conimb. ib.*

15. Ros gignitur, cum ſubtilis vapor, qui à debili ſolis occidentis calore evocatus, ob defectum caloris non poteſt in altum ſubvehi, nocturno frigore condenſatur in exiguas guttulas. Quæ, cum rigent, pruina dicuntur; *Conimb. ib.*

16. Si cum tenui vapore, ex quo ros generatur, partes quædam terræ ſubtiles attollantur, & cum humido, debito modo miſcentur, gignitur mel, aut manna; *Conimb. ib. cap. 9. & 11.*

17. Quando fumus in craſſa ac denſa nube concluſus, motu, frigoriſve antiperiſtaſi, incaleſcit, atque attenuatur, maiorem locum quærens, cum fragore ac coruſcatione erũpit. Hic fragor tonitru; & coruſcatio, fulmen dicitur. Interdum etiam comprimitur fumus rarior intra nubes, eaque collisione accenditur. Hæc coruſcatio dicitur fulgur; *Co. ib. tract. 2.*

18. Meteora apparentia dicuntur, quæ oriuntur à lucis in nube aut vapore refractio-

ne

ne aut reflectione: ut sunt iris, halo, parelius, fovea, virgæ. Quorum ratio petenda est ex Opticis; *Conimb. ibid. tract. 4. & 5.*

19. Corpus perfectè mixtum est, in quo omnia elementa sic concurrunt, ut nullum eorum suam speciem retineat.

20. Corpus perfectè mixtum, vel est inanime, vel vivens. Corpus inanime, vel est minerale: ut metallum, lapis, succus, &c. vel cadaver: sed harum rerum specialiorem cognitionem Chymicis & Medicis relinquimus.

DISPUTAT. VII.

De Anima, Vita, & Morte.

THESIS I.

CORpus vivens dicitur, quod ex animâ & corpore, variâ organorum structurâ prædito, conflatum est.

2. Anima non est temperamentum, aut ullum alterius generis accidens, sed substantia; *Conimb. lib. 2. de animâ cap. 1. qu. 1. cæl. 3. & 4. Tol. ibid quæst. 1.*

3. Anima non est materia, nec corpus, sed forma, sive ἐντελέχεια, Latini *actus* dicunt. *Conimb. ib. art. 5.*

4. Anima non est actus assistens, sed informans, & vera viventis forma; *Conimb. ibid.*

5. Anima est actus primus corporis organici potentiâ vitam habentis; *Lib. 2. de Anima cap. 1. Conimb. ibid. qu. 1.*

6. Corpus,

6 Corpus, quod ab anima informatur, est materia prima, non solum, accidentibus quibusdam, sed & substantiali formâ, quæ ex mistione oritur, dispositâ atque affectâ, *Zab. de. com. gen. & int. cap. 2. & seq.* Contra *Conimb l. 1. de gen. & cor. cap 4, quæst. 19, & 20.*

7 Hæc forma substantialis ex formis organicarum partium componitur. Ut enim partes organicæ temperamento, ita etiam formâ differre credibile est; Contra *Conimb. dict. loc. quæst. 22.*

8 Conjunctionem animæ, & corporis sequitur vita, quæ nihil aliud est, quàm motio animati à se ad positionum differentias, ob mansionem animæ cum corpore.

9. Animæ & corporis conjunctio pendet ab humidi radicalis ac primigenii, & nativi caloris, debita proportione.

10 Cor in perfectis animalibus est fons caloris, à quo spiritus vitales per arterias in totum corpus diffunduntur, qui calorem à corde haustum, ad omnes partes devehunt, & calorem singulis partibus insitum instaurant.

11 Cor, ne suo ipsius calore, suffocetur, indiget respiratione. Attracto enim à pulmonibus aere, cor refrigeratur, eodèmque rursus emisso, à fuliginibus liberatur.

12 Imperfecta animalia, quia carent sanguine, ac proinde frigidora sunt, non respirant. Pisces sui refrigerandi causâ, aquam ore hauriunt, & per branchias emittunt. Amphibia

phibia respirant, sed raro, ob debilem calorẽ.

13 Vita vel longior est, vel brevior, prout animati temperamentum, vel melius est, vel deterius, Longævi sunt, in quibus, calor nativus blandus est ac benignus; & humidum radicale, aereum. Contra brevis vitæ sunt, in quibus calor igneus est, & humidum aquosum.

14 Vitæ longitudo vel brevitas etiam ab externis causis pendet, puta ab aere ambiente, victu, venere, somno, vigiliâ, ejectione aut retensione excrementorum, animi perturbatione, aut tranquillitate, &c.

15 Nulla vita perpetuari potest naturaliter, quia humidum radicale assiduo à calore carpitur. Et licet partes humidi deperditæ nutritionis beneficio restaurentur; necesse tamen est, humidum sensim vilescere & calorem minui.

16 Mors est privatio ob animæ separationem à corpore. Hæc separatio tum fit, cum calor naturalis extinguitur.

17 Mors alia naturalis est, alia violenta. Mors naturalis dicitur, cum humidum radicale sensim absumitur, & cum eo calor naturalis ut fit in senibus: violenta, cum vel naturalis extinguitur à contrario frigore, vel cum calor naturalis suffocatur, vel denique cum pars aliqua vitalis lædituri.

DISP.

DISPUTATIO XVIII.

De Anima vegetativa, ejúſq; affectionibus.

THESIS I.

ANimarum ſpecies tres ſunt, vegetativa, ſenſitiva, & intellectiva ſive rationalis. *Conimb. lib. 2. de anima, cap. 3. quæſt. 1. Tol. ibid. qu. 6.*

2. In unoquoque compoſito tantum eſt una anima. In plantis vegetativa, in beſtiis ſenſitiva, in homine intellectualis. Harum tamen poſterior priorem quamq; eminenter ac virtualiter continet; *Conimb. lib. de gen. & cor. cap. 4. qu. 21. Tol. lib. 2. de anima qu. 7.* Contra *Zab. de facul. animæ cap. 5. & ſeq.*

3. Anima vegetativa, & ſenſitiva, ſunt formæ materiales: ideóque extenſæ ac diviſibiles ad extenſionem & diviſionem materiæ; *Conimb. lib. 2. de anima, c. 1. qu. 8. Tol ib. qu 5.*

4. Anima vegetativa in plantis ſola eſt, omnémque perfectiorem animam excludit. Atque iſtoc modo plantarum forma eſt.

5. Facultates, quæ à triplici animâ fluunt, ad quinque genera poſſunt revocari, ad vim vegetandi, ſentiendi, appetendi, loco-movendi, & intelligendi. Et quia ſenſus & appetitus ſemper conjunguntur, quatuor erunt diverſa genera, aut gradus, viventium; *Conim. diſt. lib, cap. 3. qu. 2. Tol. ib. qu. 6.*

9 Facul-

6. Facultates diverſarum animarum inter ſe, & ab animæ ſubſtantia, realiter differunt. *Conimb. ib. cap.* 3. *qu* 4. *Tol. qu.* 9. *Zab. de facult. animæ cap.* 2.

7. Facultates, quæ ab anima vegetativâ & ſenſitivâ fluunt, ne loco-motivâ quidem exceptâ, in compoſito animato; quæ ab anima intellectiva oriuntur, in ſolâ animæ ſubſtantiâ reſident; *Conimb. ib. cap.* 3. *qu.* 3. *Tol. quæſt.* 9.

8. Animæ vegetativæ tres ſunt facultates, nutrix, auctrix, & generatrix. Quarum duæ priores non tam re, quàm ratione, ac definitione differunt: tertia ab utrâque reipſa diſtinguitur; *Tol. ib. qu.* 10. Contra *Conimb. ib. cap.* 4. *qu.* 1.

9. Tres hæ facultates verſantur circa alimentum: nutritio & generatio, quatenus ſubſtantia eſt; augmentatio, quatenus quantum.

10. Alimentum debet viventi partim ſimile eſſe, partim diſſimile. Ideoque parum elementum non poteſt eſſe viventis alimentum; *Conimb. lib.* 1. *de gen. & cor. cap.* 5. *qu.* 6, *&* 7. *Tol. ib. qu.* 12.

11. Nutritio eſt alimenti præparati converſio in ſubſtantiam viventis, ad partium deperditarum inſtaurationem. Eſt ergo nutritio quædam partium novarum generatio, aut potius aggeneratio; *Conim. lib. cap. diſt.* 5. *quæſt.* 11.

12. Quemadmodum non materia ſolum viventis

viventis, ſed & forma quotidie aliquâ ſui parte diffluit, ſi ſit materialis: ita quoque neceſſe eſt, formam ſimul cum materia reparari. *Conimb. dict. loco quæſt.* 10. Contra *Zab. lib. de accret. cap.* 15. *& 16.*

13 Ideóque cum vivens dicitur idem numero toto vitæ curſu permanere, id non de identitate totius, aut partium intelligendum eſt, ſed de identitate, quæ ſit ſecundum continuam partium ſucceſſionem, *Conimb. & Tolet. dictis locis.*

14 Formæ immateriales, quales ſunt animæ humanæ, nec perire poſſunt nec reparari, ne quidem ex parte: poſſunt tamen præparatum alimentum ſubire, ejúſque ſubſtantiam viventi conjunctam, indiviſibili ſua entitate informare.

15 Quia alimentum eſt ſubſtantia corporea & quanta, non poteſt vivens nutriri niſi eadem actione creſcat. Contra *Conimb. dict. loc. quæſt.* 13. *& Tol. ibid. quæſt.* 8.

16 Omne vivens nutriri debet; & quidem tota vita. *Conimb. dict. loc. qu.* 9, *&* 10. Non tamen tota vita creſcit, *Conimb. dict. loc. qu.* 14. Quin etiam decreſcit; tum nimirum cum minus nutrimenti in viventis ſubſtantiam convertitur, quam ante nutritionem perierat.

17 Quod augetur, augetur ſecundum omnes partes, & dimenſiones, recepto alimento in corporis poris. Quod autem corpus

corpus vivens excrescat in longitudinem magis quàm in latitudinem, in eo sequitur legem virtutis plasticæ *Conimb. loc. qu.* 15. *Tolet. ibid. quæst.* 10.

18. Alimentum non distribuitur in minima, ut vocant, naturalia, sed in partes divisibiles, quæ singulæ in singulis poris recipiuntur. Hæ partes non in momento, non etiam per momenta discreta, sed actione continuâ, in substantiam viventis convertuntur, *Conimb dict. loc. qu.* 16. *Tol. ib. qu.* 11.

19. Generatio est productio animati ab animato interventu seminis. Ideóque est naturalissimum opus viventis. *Tol. lib.* 2. *de anima qu.* 11.

20. Semen in perfectis animalibus ab utróq; quidem sexu suppeditatur: verum vis plastica in solo maris semine est. Ideoq; fœminæ concurrunt passivè tantùm ad generationem. *Conimb. lib.* 1. *de gen. & cor.* cap. 4. *qu.* 27.

DISPUTAT. XIX.

De *Anima sentiente*, & *sensu in genere.*

THESIS. I.

SIc de anima vegetativa: sequitur sensitiva, quâ animal sentit, appetit, & loco-movetur.

2. Sensus est facultas animalis, quâ objectum sensibile cognoscit. Ejus functio, vocatur *sensio.*

3. Ad

3. Ad sensionem quatuor requiruntur *Objectum, organon, species & medium.*

4. Objectum sensûs est singulare materiale; universalia, aut immaterialia sub sensum non cadunt.

5. Objectum sensus aliud est per se, aliud per accidens. Objectum per se dicitur, quod per se sensum movet. Estque vel commune vel proprium. Commune dicitur, quod pluribus; proprium, quod uno tantum sensu percipitur.

6. Objectum commune, etsi per se sensum afficiat; *Tol. lib. 2. de anima qu. 15.* non tamen propriam sui speciem organo imprimit; sed sentitur in specie objecti proprii modificatâ; *Conimb. 2. de animâ cap. 6. qu. 5. Tol. ib. qu. 14.*

7. Objectum commune est quintuplex, motus, quies, magnitudo, numerus & figura; *Conim. dict. loc. qu. 4.*

8. Sensus hallucinatur facilius circa commune, quàm circa proprium objectum; *Conim. dict. loc. quæst. 6. Tol ibid. qu. 13.*

9. Objectum per accidens dicitur, quod cum eo conjunctum est, quod per se sentitur.

10. Organon est pars animalis, in qua objectum percipitur.

11 Organon debet esse vacuum qualitate sensibili ejusdem speciei, & gradus.

12. Objectum agit in organon per species; *Conimb.*

Conimb. lib. 2. de anima, cap. 11. qu. 3. Tol. l. 3. de anima qu. 2. Imo non agit nisi per speciem, quatenus sentitur; *Zabar. de sensu agente cap. 4.* Contra *Conimb. & Tol. citato loco.*

13. Species quælibet sui parte integrum objectum representat; *Tol. lib. 2 de anima quæst. 34.*

14. Species ob obiecto producuntur naturaliter. Itaque non est opus sensu agente; *Zab. de sensu agente cap. 5.*

15. Objectum vehemens lædit organon; non quatenus agit per species; sed quatenus præter speciem producit aliquam qualitatem primũ, aut motum localem in organo; Contra *Conimb. lib. 2. de anima cap. 12. qu. 1. & Tol.. ib. l. 3. qu. 4.*

16. Objectum positum in organo non sentitur. Ex quo sequitur, necessarium esse medium ad sentiendum, per quod species ab objecto fluentes in omnem partem propagẽtur. Contra *Conimb l. 2. de anima cap. 11. qu. 3. & Tol ib. l. 3. qu. 2.*

17. Non objectum tantum, sed & sentiendi facultas sive anima concurrit active ad sẽtiendum. Ex quo sequitur, sensum non esse facultatem merè passivam; *Conimb lib 2. de anima cap. 6. qu. 1. Tol. ibid. qu. 12. Zab de sensu agente cap. 9.*

DISP.

DISPUT. XX.

De Visu.

THESIS I.

SEnsus alius externus est, alius internus.

2. Sensus internus non percipit nisi res præsentes. Species enim (sine quibus non fit sensio) sublato objecto tolluntur, quia pendent ab illius actuali influxu. *Conim. lib. 2. de anima cap. 6. qu. 2. art. 3.*

3. Sensus externus non sentit se sentire. *Conimb. ib. qu. 2. Tol. qu. 3.*

4. Sensus externi sunt quinque: visus, auditus, odoratus, gustus, & tactus. *Conimb. ib. 3. de anima cap. 1. qu. 1. Tol. ib. qu. 1.* Contrà *Scal: exerc. 286. sect. 3.*

5. Visus est sensus externus eorum, quæ vim habent radiandi. Qualia sunt lux, color, & ea quæ noctu lucent.

6. Lux oritur ex terminatione solius perspicui: color, ex terminatione perspicui, cum admixtione opaci. Prout enim plus aut minus opaci perspicuo admiscetur, eo magis, aut minus color à lucis natura recedit, & ad tenebras, seu nigrorem vergit.

7. Terminari dicitur perspicuum, quando condensatur. Perspicuum enim interminatum si fit, ac tenue, transparet: si condensetur, fit conspicuum, ac terminat visum. *Zab. lib. 1. de visu cap. 2.*

8. Corpora

8. Corpora perſpicua ſunt cœlum, ignis aer, aqua: ſola terra inter corpora ſimplicia opaca eſt. Cœlum condenſatum lucet luce puriſſima, ut in aſtris videre eſt. *Zab. ib.*

9. Elementa condenſari nequeunt ſine terreſtri materia. Terra cum perſpicuis elementis vel componitur tantum, vel etiam commiſcetur. Si terra cum iis tantum componatur, ſic ut perſpicua naturam ſuam non amittant; ignis condenſatus lucet, ſed luce impuriore, ut in flamma. Aer & aqua, ſi condenſentur, albeſcunt. Ipſa terra nigra eſt. *Zab. ibid.*

10. Si terra cum perſpicuis elementis ſic commiſcetur, ut illa naturam ſuam perdant; & ignis ſplendor amittitur, & aeris atque aquæ albor remittitur: idque vel magis, vel minus, prout plus terræ iis admixtum eſt. *Zabar. ibid.*

11. Quod ſi terra elementa perſpicua ſuperet, nigror inde fit, vel intenſior, vel remiſſior, prout terra magis, minùſve prædominatur. *Zab. ibid.* Colores medii oriuntur ex juſta temperatione extremorum. *Zab. ib.*

12. Hujuſmodi colores appellantur veri ac reales; quia conſtantes ſunt, pendéntque ab ipſa natura corporis colorati, non ab influxu, aut irradiatione externæ lucis. *Zab. ibid.*

13. Ex quo ſequitur, colores non ſolum eſſe in extima corporum ſuperficie, ſed per omnes partes, etiam intimas, diffuſos; licet in

in superficie tantum videantur; *Conimb. lib. 2. de anima cap. 7. qu. 2. Tol. ibid. qu. 17. Zabar. dict. loco.*

14. Colores apparentes dicuntur qui oriuntur ex mistione specierum in medio. Cum enim species lucis, & colorum, vel etiam diversorum colorum species inter se in medio commiscentur, & per eandem lineam ad oculos deferuntur, talem colorem referunt, qualis oritur ex vera mixtione coloris cum luce, aut eorum colorum inter se, à quibus istæ species fluxerunt; *Zab. dict. loco.*

15 Lux & color ad visum deferuntur per medium perspicuum illuminatum. Quam ob causam dicitur lumen *actus perspicui, quatenus perspicuum. Zabar. dict. lib. cap.* 3.

16. Lux per se visibilis est: color non nisi lucis, aut luminis beneficio. Lumen ad visionem requiritur, tum propter colores, tum propter medium; *Conimb. lib. 2. de anima cap. 7. qu. 4 Zab. dict. lib. c. 11.*

17. Organon visus est oculus aut humor oculi medius, qui chrystallinus appellatur. Fit ergo visus receptione specierum, non emissione radiorum; *Conimb. dict. lib. qu. 5, 6. & 7. Tol. ib. qu. 17. Zab. lib. de visu cap. 8. & lib. 2.*

18. Visio directa fit per lineas rectas, quæ à qualibet objecti parte in centrum oculi incidentes, figuram faciunt conicam.

Hui

Hinc petenda causa est, cur res non appareant geminæ in oculis geminis: tum etiam, cur appareant geminæ, altero oculo distorto.

DISPUT. XXI.

De Auditu, Odoratu, Gustu, & Tactu.

THESIS I.

AUditus est sensus externus circa sonum.

2. Sonus oritur ex fractione aeris aut etiam aquæ inter duo corpora collisæ; *Conimb. l. 2. de anima c. 8. qu. 1. Tol. ib. qu. 1.*

3. Corporum collidentium soliditas, levitas, & cavitas, non sunt necessaria ad faciendum sonum simpliciter; sed ad faciendum sonum vehementem, & prolixum; *Conimb. ibid.*

4. Sonus non est in corpore sonante, sed in medio aere, vel aquâ, quæ à sonante corpore frangitur; *Conim. dict. loc. quæst. 2. Tol. ib qu. 20.*

5: Sonus ad aurem defertur secundum esse intentionale, sive per species; non secundum esse reale; *Tol. dict. l. qu. 21.* Contra *Conimb dict. l. quæst. 2. art. 2.*

6. Species soni materialiores sunt, quàm species colorum aut lucis; ideóque tardiùs ad organon perveniunt, & adverso vento impediuntur.

7. Cum species soni in corpus cavum incidentes resiliunt, Echo auditur. Echo ergo non

non est novus sonus, sed idem sonus iterum auditus. *Tol. dict. lib. qu.* 22.

8. Etsi ad audiendum sit necessarius aer ignatus, qui in interiore aure continetur, & ab externo aere tenui membrana, quæ tympanum dicitur, discernitur: tamen is non est organon auditus, sed pars aliqua interior auriculæ animata, cum qua nervus auditorius conjungitur. Contra *Conimb dict. l c.*8 *qu.*4.

9. Odoratus est sensus externus circa odorem.

10. Odor oritur ex sicci terrei prædominantis, & humidi aerii decoctorum mixtione. *Conimb. dist. c.* 9. *qu.*2. *Tolet. qu.* 25.

11. Organon odoratus sunt caruncul, sive processus mammiliares, in superiore narium parte siti. Hæ caruncul, quia membrana, aut, ut volunt Anatomici, ipsa narium carne tectæ sunt, odores non percipiunt, nisi inspiratione. In piscibus tamen, aliisque animalibus quæ non respirant. credibile est, organon odoratus tectum non esse. *Conimb. dict. loc. qu.* 4. *Tol. ib. qu.* 26.

12. Medium, per quod odor ad organon diffunditur, est aer & aqua. *Conimb. dict. loc. qu.* 3. *art.* 2.

13. Odor per medium propagatur secundum esse intentionale, hoc est, per species. Quòd si ipse odor interdum propogetur, id fit per accidens, cum scilicet tenuis substantia à re odorifera, & in ea odor evaporat.

Conimb.

Conimb. dict. loc. art. 1. *Tol. ibid. qu.* 28.

14. Odorum differentiæ non possunt explicari, nisi per analogiam cum saporibus: quia homo habet odoratum obtusiorem, quàm ullum aliud genus animalium. *Conimb. dict. loc. qu.* 5. *Tolet. qu.* 25.

15. Gustus est sensus externus circa saporem

16. Sapor oritur ex humidi aquei prædominantis, & sicci terrei decoctorum mixtione. *Conimb. dict. l. cap.* 10. *qu.* 1. *Tol. qu.* 29.

17. Etsi gustus non fit sine tactu, ideoque non requirat medium externum: à tactu tamen revera distinguitur. *Conimb. dict. loc. quæst.* 2. *Tol qu.* 18.

18. Organon gustus sunt nervi linguæ, qui ab ejus medietate in quosdam velut ramos expanduntur. *Conimb. ib.*

19. Tactus est sensus externus circa qualitates tactiles.

20. Qualitates tactiles sunt calor, frigus, humiditas, siccitas, & quæ ex his fce oriuntur.

21. Organon tactus sunt nervi, ac membranæ; omnisque nervosa ac membranacea substantia, ut musculi, ligamenta, &c. Ossa non habent tactum ob terrestem siccitatem. *Conimb. dict. l. c.* 11. *qu.* 1. *Tol. qu.* 30.

22. Tactus non habet medium internum: medium internum probabile est esse cuticulam. *Conimb. dict. loc. Tolit ib. qu.* 31.

23. Tactus tantum unus est. *Conimb.*

dict. loc. quæst. 2. Tolet. qu. 32. Contra *Scalig.*

DISPUT. XXII.

De sensu interno, ejúsque affectionibus.

THESIS I.

PRæter sensum externum, requiritur in animali sensus internus, qui externorum sensuum functiones, & objecta, etiam absentia, percipiat.

2. Sensus internus residet in cerebro. *Conimb. l. 3. de anima, c. 2 qu. 2. Tol. ib. qu. 5.*

3. Sensus internus tantum una facultas est. *Conimb, dict. lib. cap. 3. qu. 1. & Tolet. quæst. 6.*

4. Sed quæ varias edit operationes, ob quas variis nominibus appellatur, *sensus communis, phantasia, æstimativa*, sive *cogitativa, memoria.*

5. Sensus communis appellatur, quatenus species ab externis sensibus oblatas (vulgo species sensatæ vocantur) eorúmque functiones percipit, ac dignoscit.

6. Phantasia quatenus species sensatas variis modis componit ac dividit.

7. Æstimativa (in homine cogitativa) quatenus ex speciebus sensatis elicit species non sensatas.

8. Memoria, quatenus species sensatas, & non sensatas conservat.

9. Internus sensus non ratiocinatur, ne quidem

quidem in homine, nisi concurrente intellectu. *Tol. dict. loc. qu. 7. Contra Conimb. lib. 3. de anima cap. 2. qu.*

10. Sensus interni operationes credibile est in distinctis cerebri ventriculis exerceri: ut dici possit, sensum communem in anteriore; phantasiam cum æstimativa, in media; memoriam, in posteriore parte, quæ cerebellum vocatur residere. *Conimb. dict. loc. qu. 1. Tolet. qu. 6.*

11. Sensuum affectiones sunt, vigilia, somnus & somnia.

12. Vigilia est non impeditum omnium sensuum externorum exercitium, anima spiritus animales ad organa sensuū immittente.

13. Somnus est cessatio externorum sensuum ab operationibus, vaporibus nervos & meatus sensorios opplentibus, & spirituum animalium influxum impedientibus. *Conimb. de somno & vig. cap. 2.*

14. Cum discussis, vel à calore cerebri, vel ab externa causa, vaporibus meatus sensorii, per quos spiritus animales transmeant, aperiuntur, animal expergiscitur. *Conimb. ibid. cap. 6.*

15. Somnium est apparitio, quæ fit in iis qui somno sopiti sunt, ex regressu specierum à phantasia compositarum, aut divisarum, ex memoria ad sensum communem.

16. Somnia vel à supernaturali causa, puta Deo aut Dæmone immittuntur; vel ex

affectione corporis oriuntur; vel denique sequuntur studia cotidiana: illa dici solent supernaturalia; ista, naturalia; hæc, animalia, *Conimb. de somniis.*

DISPUTAT. VII.

De Appetitu sensitivo & locomotiva.

THESIS I.

Sic de sensu; sequitur appetitus sensitivus; qui tam necessariò cum sensu conjungitur, ut inutilis sit sensus, si sit sine appetitu.

2. Appetitus sensitivus est facultas animalis, quâ, quod sibi adversum aut conveniens sensus judicat, refugit, aut prosequitur, *Conimb, l. 3 de anima, c. 13. qu. 1. Tol. ib. qu. 26.*

3. Appetitus sensitivus versatur solummodò circa bonum jucundum, & utile, & malum utrique oppositum: bonum honestum, & turpe quod illi opponitur, non spectat ad appetitum sensitivum.

4. Appetitus sensitivus est potentia materialis; ideoque per se expers rationis ac libertatis; ita tamen, ut in homine ratione possit dirigi.

5. Appetitus sensitivus in corde residet. Cor enim afficitur appetitu sensitivo vehementius moto

6. Appetitus sensitivus dividitur in ἐπιθυμητικὸν & θυμικὸν, hoc est, in concupiscentem, & iracentem. 7. Appe-

7. Appetitus concupiscens dicitur, qui versatur circa objectum absolutè simpliciter; que spectarum

8. Conenpiscens, qui versatur, circa bonum aut malum difficile. Contra *Piccol. Phil. mor. grad.* 1. c. 11. *& seq.*

9. Appetitus sensitivi propriæ affectiones, sunt affectus sive perturbationes, (*Græcè* πάθη dicuntur.) Affectus ergò non sunt opiniones (ut voluerunt Stoici) sed ex opinione ferè nascuntur.

10. Affectus est motus appetitus sensitivi, cum non-naturali mutatione cordis, ab objecto convenienti aut adverso à sensu proposito, ad illud consequendum, hoc fugiendum. *Piccol. ib cap.* 5.

11. Affectus præcipui sunt undecim: sex in appetitu concupiscente; nimirum amor, odium, desiderium, fuga, lætitia, & tristitia: in appetitu irascente quinque; nempe spes, metus, audacia, desperatio, & ira.

12. Stoici referunt omnes affectus ad quatuor genera: quorum duo versantur circa objectum bonum, & duo circa malum. Circa objectum bonum, si præsens sit, versatur lætitia; si sit futurum, desiderium: circa malum præsens versatur tristitia; circa futurum, fuga. Horum duo fontes sunt, amor & odium. *Vid. cap.* 1. *Idea Phil. mor.*

13. Cum appetitu sensitivo fere conjuncta est loco-motiva, hoc est, facultas quâ

animal ad imperium appetitus sese movet ad consequendum objectum distans, aut fugiendum imminens.

14. Hæc facultas residet in singulis membrorum musculis. *Conimb. lib. 3. de anima cap. 13. qu. 5. Tolet. ibid. qu. 25.*

15. Ad motum localem concurrit sensus, (in homine etiam ratio) ut principium dirigens; appetitus, ut principium imperans; vis loco motiva, ut principium exequens.

16. Quia quædam animalia solo tactu vigent, & objecta distantia non percipiunt, sequitur vim loco motivam iis non inesse; quia inest frustra.

DISPUT. IV.

De Anima intellectivæ essentia & origine.

THESIS I.

Sic de anima sensitiva, sequitur intellectiva, sive rationalis. Cujus consideranda est essentia, & proprietas.

2. Anima intellectiva non est forma quædam assistens in homine, quæ corpore utitur tanquam instrumento; sed ipsa hominis forma informans, per quam nimirum homo est homo & à brutis distinguitur. *Con. l. 1. de anima c. 1. q. 6. Tol. ib. q. 2. Zab. de mente hum. c. 6.*

3. Hinc sequitur animam intellectivam non esse in aliqua hominis parte, puta corde aut cerebro; sed in toto corpore, & per totum

corpus

corpus diffusum, non solum quoad facultates, sed etiam quoad essentiam. *Conimb. dict. loc. qu. 9. Tol. qu. 4.*

4. Anima intellectiva non est una in omnibus hominibus, sed singulæ sunt animæ in singulis: multiplicantur enim formæ ad numerum individuorum. *Conim. dict. loc. qu. 7. Tol. ib. qu. 2. Zab. dict. lib. cap. 11.*

5. Præter animam informantem, non est fingenda alia quædam anima assistens, quæ una sit in omnibus hominibus. *Conimb. & Tol. dictis locis.*

6. Anima intellectiva est forma immaterialis, hoc est, forma talis, quæ per se, ac sine concursu materiæ possit subsistere. *Conimb. dict. loc. qu. 2.*

7. Animæ intellectivæ non sunt ex traduce: hoc est, non producuntur vi seminis, sive, quod idem est, non educuntur ex potentia materiæ, sed immediatè à Deo creantur. *Conimbric. dict. loc. quæst. 3. Tol. ibid q. 17.*

8. Creantur animæ eo momento quo corpori infunduntur, eiq; essentialiter uniuntur. Atque illud est, quòd vulgo dicitur, Deus animas creando infundit, & infundendo creatur. *Tol. ibid.*

9. Infunditur autem anima, cum embryo convenienti organorum apparatu instructus est. Interea credendum est, embryonem foveri ab insita virtute plastica, & ab anima matris, ac calore uteri, aut loci, qui pro utero est

10. Supervacuum ergo est fingere animam vegetativam, & sensitivam, quæ animam rationalem antecedant, quæque in animam rationalem deinde mutentur, vel animâ rationali adveniente pereant. Contrà *Conimb. dict. loc. qu. 4.*

11. Anima intellectiva est indivisibilis: ideóque tota, hoc est, indivisibili modo, in qualibet parte. *Conimb. dict. loc. qu. 8, & 9. Tol. ib. qu. 5.*

12. Animam intellectivam immortalem esse, non solùm S. Scripturæ autoritate, sed etiam Philosophicis rationibus probari potest. *Conimb. de anima separata, disp. Tol. lib. 3 de anima qu. 16.*

13. Animæ humanæ ratione essentiæ in omnibus æquè sunt perfectæ; differunt solùm operandi modo. Quod discrimen fuit, ab inæquali perfectione temperamenti, aut à contracta agendi consuetudine. *Conimb. lib. 2. de anima, cap. 1. qu. 5. Tol. lib. 3. qu. 18.*

DISPUT. XXV.

De Intellectu.

THESIS. I.

Sic de animæ intellectivæ essentiâ: sequuntur proprietates, intellectus, & voluntas.

2. Intellectus ex se est mera potentia in genere rerum intelligibilium, & veluti tabula rasa. *Conimb. lib. 3. de anima c. 8. qu. 1. art. 3.*

3. Cogni-

3. Cognitio intellectus derivatur à sensibus, ita ut nihil sit in intellectu, quòd non fuerit prius in sensu.

4. Latius tamen patet objectum intellectus, quàm sensus. Nam sensus versatur tantum circa materialia & singularia; intellectus etiam circa immaterialia & universalia.

5. Singularia prius cognoscuntur ab intellectu, quàm universalia. Quia universalia cognosci nequeunt, nisi cognitis primum singularibus. *Conimb. lib. 1. Phys. cap. 1 quæst. 4. Tol. lib. de anima, qu. 16. Zab. de ordin. intell. cap. 4.*

6. Ex quo sequitur, intellectum formare proprios rerum singularium conceptus. *Conimb. lib. 3. de anima, cap. 8. qu. 5. Tol. ibid. qu. 26.*

7. Ex universalibus ea prius intelliguntur, quæ singularibus sunt viciniora, quia horum facilior est abstractio. *Conim. lib. 1. Phys. cap. 1. qu. 3. Tol. ibid. qu. 3.* Contra *Zab. de ord. intel. cap. 12.*

8. Ad intellectionem non sufficit, phantasmata, id est, species rerum singularium in sensu interno formatas, intellectui objici; sed requiritur præterea, ut species intelligibiles intellectui imprimantur, non solum universalium, sed etiam singularium. *Conimb. lib. 3. de anima, cap. 5 qu 3. & 4. Tol ib. qu. 21. Zab. de spec. intel. cap. 5.*

9. Species intelligibiles rerum singularium

imprimuntur intellectui à phantasmatibus, eo ferè modo, quo phantasmata imprimuntur sensui interno ab iis speciebus, quæ in externis sensibus formatæ sunt ab objectis.

10. Species rerum universalium ipse intellectus sibi format abstractione, comparatis inter se primum singularibus.

11. Non ergo videtur necessarium, fingere intellectum agentem, cujus munus sit, non intelligere quidem, sed phantasmata illustrare; ut in iis appareant naturæ universales, & cum phantasmatibus illustratis concurrere ad species intelligibiles producendas: sive fingatur substantia, quæ sit ab anima separata, sive facultas, quæ revera diversa sit ab eo intellectu, qui species intelligibiles recipit, & per eas intelligit. Contra *Conimb. lib. 3. de anima, cap. 5. qu. 1, 2, 5, & 6. Tol. ibid. quæst. 13. & 14. Zabar. de mente agente.*

13. Non enim absurdum est, agens & patiens reipsâ non distingui, in actione immanente.

12. Potest tamen intellectus, agens dici, quatenus recepta specie, actu intelligit, & conceptum, sive verbum mentis in se format. *Tol. dict. lib. quæst. 22.* Nec aliud sequi videtur ab argumento *Aristotelis lib. 3. de anima, cap.*

14. Intellectus omnia intelligit directè, seipsum indirectè, atque actu quodam reflexo;

xo; ſic, ut ex objecto actiones ſuas, ex actionibus ſeipſam agnoſcat. *Conimb. l. 3. de anima, cap. 8. qu. 7.*

14. Intellectus impreſſas ſibi ſpecies conſervat, atque hoc ſenſu dicitur memoria intellectualis. *Conimb. de mem. & reminiſc. cap. 3. Tol. lib. 3. de anima, qu. 21.*

15. Cum intellectus ſpeciebus intelligibilibus conſignatus, ad intelligendū iteratò ſeſe accingit, phantaſmatum concurſus neceſſarius eſt ad intelligendum. Atque hoc voluit *Ariſtoteles*, cum dixit, oportet intelligentem ſpeculari phantaſmata. *Lib. 3. de anima, cap. 8. Conimb. ibid. qu. 8. Tol. qu. 21.*

16. Intellectus operationes ſunt tres: ſimplicium rerum apprehenſio, judicium, quod conſiſtit in compoſitione ac diviſione, & diſcurſus.

17. Judicium intellectus vel eſt ſpeculativum, vel practicum: quorum illud verſatur circa res, ut ſunt; hoc, circa res, ut bonæ vel malæ; ideóque vel appetendæ, vel fugiendæ ſunt.

18. Intellectus proprium eſt reminiſci. Eſt autem reminiſcentia, ſpeciei obliteratæ renovatio, ſpecierum non obliteratarum rememoratio. *Conimb. de mem. & remeniſc. cap. 7.*

DISPUT. XXVI.

De Voluntate.

THESIS I.

SIcuti cum sensu conjungitur appetitus sensitivus, ita cum intellectu conjungitur appetitus intellectualis, qui voluntas dicitur.

2. Voluntas realiter differt ab appetitu sensitivo. *Conimb. l. 3. de anima, cap. 13. qu. 1. Tol. ib. qu. 27.* Imò etiam ab intellectu. *Conimb. dict. lib. qu. 3.*

3. Voluntatis actiones duæ sunt, βούλησις & προαίρεσις: illa finis, hæc, mediorum est.

4. Voluntas non est potentia merè passiva, nec merè activa. Itaq; non potest se ad agendum determinare, nisi moveatur ab objecto.

5. Cum autē voluntas sit potentia cæca, nihil potest appetere, nisi quod illi ab intellectu proponatur. Hinc vulgatum illud: *Ignoti nulla cupido.*

6. Non sufficit ad movendam voluntatem, ut intellectus objectum apprehendat: sed requiritur porro, ut illud censeat, sitne bonum, an malum. Hæc intellectus actio, vocatur judicium sive dictamen practicum.

7. Practicum intellectus judicium, vel absolutum est vel comparatum. Absolutum dicitur; quo censentur res in se, & per se: comparatum, quo res censentur comparatæ cum aliis omnibus rebus, ac circumstantiis.

8. Hoc duplex intellectus judicium, sequitur duplex actio voluntatis: quarum altera,

quæ

quæ sequitur judicium absolutum, *velleitas*, altera quæ comparatum judicium sequitur, *volitio* appellari solet.

9. Veráque actio à prævio judicio intellectus determinatur, non solum quoad exercitium actus, sed etiam quoad specificationem. Et certè si à judicio practico voluntas posset dissentire, & aliud, vel etiam contrarium appetere, ferretur in incognitum objectum, & sine ratione moveretur, & sic non esset voluntas.

10. Hæc voluntatis determinatio non evertit hominis in suis actionibus libertatem sed stabilit.

11. Etenim libertas non est ἀδιαφορία quædam, quâ voluntas potest agere, & non agere, hoc vel illud agere, etiam positis omnibus ad agendum requisitis: sed facultas hominis faciendi quod ratio dictat.

12. Etenim voluntas fertur in finem, & quidem liberè, siquidem libertas non potest à voluntate separari; attamen à fine, quatenus cognoscitur ut finis determinatur.

13. Sunt autem duo actionum genera, quæ à voluntate proficiscuntur, aliæ proximæ, aliæ remotæ. Quarum illæ *elicitæ*, hæ *imperatæ* vocantur. Imperatæ actiones, nihil aliud sunt, quàm elicitarum executio.

14. Libertas hominis exercetur in actionibus imperatis: actiones elicitæ sunt ipsum dominium, quo suam libertatem voluntas exercet.

ercet in actiones imperatas. Ideo enim liberè ambulamus, quia volumus ambulare.

15. Pugna animi, quæ hâc voce solet exprimi, *Video meliora, proboque, Deteriora sequor*, non oritur ex eo, quod voluntas ab intellectus judicio discreper; sed ex pugna aut fluctuatione intellectus, rem absolutè consideraram improbantis, eandémque cum suis circumstantiis collatam approbantis; aut contra.

FINIS.

IDEA
OECONOMICÆ
ET
POLITICÆ
DOCTRINÆ;

AUCTORE

FRANC: BURGERSDICIO.

Opus Posthumum.

B.N.C.
F.MADAN

OXONII,

Excudebat *W. H.* Impensis *Jos: Godwin*, & *Ric. Davis*, 1667.

BODLEIAN LIBRARY
14
MAR
1923
OXFORD

TYPOGRAPHUS

Lectori benevolo S.P.D.

AVcupari ſtudni, Lector Benevole, tuam gratiam, edendo Clariſſimi Viri, & eheu! qnondam Academiæ noſtræ Profeſſoris digniſſimi, Franconis BURGERSDICII METAPHYSICAS INSTITUTIONES *ex Autographo Autoris erutas. Eo enim applauſu iſtæ Magni viri meditationes acceptæ ſunt, ut mihi ad ſecundas trauſeundum fuerit operas. Multi inſuper etiam in ſummi ejuſdem viri reſiduis, quæ hactenus nondum prodierunt, ingenii monumentis, induſtriam meam ſolicitarunt. Quorum honeſtæ petitioni ut ſatisfacerem, in ea ſumo ſtudio inquiſivi, & habito cum doctis conſilio, ecce nunc* OECONOMICAM & POLITICAM *do, omnino ſicut Autoris ipſius manus exaratæ inter ſchedas*

ejus

ejus repertæ ſunt. Quæ ideo gratiores tibi eſſe debent, quod reliquarum meditationum Philoſophicarum Magni noſtri Burgerſdicii complementum ſunt. De aliis non eſt, quod te moneam. Ipſe namque facile illarum diſciplinarum dignitatem & utilitatem cognoſcis, quæ rite conſtituendæ ac gubernandæ domus atque civitatis rationem monſtrant. Et pertinet ea cura ad publica Scholarum pulpita. Ergo ſtudium tantum meum omnibus inſerviendi tibi commendo. Quod & in poſteram agam, ſi id gratum tibi fore cognoſcam. Interea hoc labore bene utere & conatui meo fave.

IDEA

IDEA DOCTRINÆ OECONOMICÆ.

CAP. I.

De *Oeconomicæ natura.*

ALIBI propoſuimus Ethicam ſive communem Practicæ Philoſophiæ partem, qua continentur Generalia vitæ præcepta, quæ omnibus hominibus, in quolibet vitæ ſtatu, ac conditione, ſervanda ſunt: hic explicabitur à nobis pars Specialis, quæ ad generalia illa præcepta, alia adjungit, dè familiæ ſive domus, & Reipub. ſive civitatis recta adminiſtratione. Ea enim unicuique familiarium ac civium præſcribit, quod illius conditioni conſentaneum eſt, & utile ad ſocietatem domeſticam & civilem conſervandam.

II. Hæc pars dividitur in Oeconomicam & Politicam.

III. Oeconomica vox Græca eſt, & compoſita ex duabus vocibus, quarum altera domum ſive familiam; altera, tribuo ſive diſpenſo ſignificat. Latine dixeris, diſciplinam ſive ſcientiam diſpenſandæ, ſive gubernandæ familiæ.

IV. Politica

IV. Politica dicitur à græcâ voce πόλις, quæ civitatem sive Rempub. significat. Itaque juxta etymologiam, Politica nihil aliud fuerit, quam doctrina recte constituendi ac gubernandi Rempub.

V. Objectum ergo Oeconomicæ est, domus sive familia; Politicæ, civitas sive Respublica.

VI. Familia est Societas hominum eiusdem Patrisfamilias imperio subditorum: sicuti Respub. est Societas plurium familiarum sub eodem magistratu, iisdémque legibus degentium.

VII. Respublica enim ex familiis, tanquam ex partibus coalescit, sicuti familia ex singulis hominibus.

VIII. Hinc sequitur domesticam Societatem naturâ priorem esse Societate politicâ: Ac proinde Oeconomicam tradendam esse ante Politicam. Ut enim domus simplicior est civitate, Societasque domestica magis necessaria, quam Societas civilis: ita etiam præcepta Oeconomica priora sunt præceptis politicis.

IX. Nam sicuti Ethica se habet ad Politicam & Oeconomicam, ita ferè se habet Oeconomica ad Politicam. Quare sicuti Ethica non potest hominem efficere beatum sine præceptis Politicis & Oeconomicis, quamvis felicitatem describit ac promittit; Ita etiam non potest Oeconomica consequi

propositam

propositā familiis felicitatem extra Societatem Politicam. Una enim familia vix, ac ne vix quidem, omnia habere potest, quæ sunt ad bene beatéque vivendum necessaria.

x. Habet quidem Oeconomica bonum aliquod, tanquam finem, ad quem collimat, propositum sed hic finis nihil aliud est, quàm medium ad finem ulteriorem ac perfectiorem qui est felicitas Reipub. Nam familia per se non potest esse beata, sed tantum in Repub. bene constituta.

xi. Oeconomicæ partes duæ sunt: Prima agit de Personis, ex quibus familia constat; altera de rebus, quæ ad constitutionem ac conservationem domesticæ Societatis sunt necessariæ.

CAP. II.

De Patrefamilias.

PAterfamilias est caput familiæ, cujúsque nutu atque arbitrio omnia familiæ membra conjungentur, atque reguntur; quare multo plura requiruntur in Patrefamilias, quam in reliquis domesticis.

xii. Primum ergo in Patrefamilias requiritur ut & ipse sit vir bonus, & domesticis suis virtutem diligenter commender. A virtute enim omnia alia, quæ in familia necessaria sunt, pretium habent, atq; æstimationem.

xiii. Secundo,

III. Secundò, ut omnes domesticos obsequentes sibi habeat, atque morigeros; Ita tamen, ut hæc parendi voluntas non ex timore proficiscatur, sed ex benevolentia atque amore. Metus enim non est diuturni magister officii.

IV. Tertio singulis domesticis præscribere debet, quod agendum est. Nec præscribere tantum, sed & docere, quomodo quicque agendum sit, atque inter agendum etiam dirigere: saltem operi adesse, operásque impellere, suáque opera opus promovere. Ita tamen, ut sui memor, vilibus rebus se non immiscat.

V. Quarto requiritur, ut malos ac officium suum non facientes, puniat; bonos contra & diligentes præmiis afficiat.

VI. Quinto, ut omnia domesticis comparet, quæ eorum usibus inserviant, eáque prudenter distribuat unicuique pro ratione conditionis, ac loci, quem quilibet in familia tenet.

VII. Sexto, ut sit diligens, industrius, ut laborum patiens in acquirendis opibus, quæ ad felicitatem familiæ necessariæ sunt: utque iis non prodigè sed liberaliter utatur.

VIII. Septimo, ut omnia referat in tabulas, ut sibi acceptorum, atque expensorum ratio, perpetuò constare possit. Quod ut cõmodius fiat, rationes accepti & expensi in adversis notentur paginis, adscriptis etiam causis

causis utriusque, sed præsertim expensi.

IX. Octavo, & ultimo necesse est, ut Paterfamilias domus suæ regimen dirigat ad utilitatem publicam: Nunquam enim ita debet suæ familiæ prodesse, ut ea res conjuncta sit cum damno Reip.

X. Ex quibus sequitur bonum & prudentem patremfamilias non solum bonum civem esse, sed etiam maxime idoneum ad gubernandam Rempub.

CAP. III.

De Societate conjugali.

IN familia perfecta triplex est societas: prima inter maritum & uxorem; altera inter parentes & liberos; tertia inter dominum & servos.

II. Conjugium est societas naturalis maris ac fœminæ, in humano genere ad liberorum procreationem, mutuum auxilium, & vagæ libidinis coërcitationem legitimè instituta.

III. Omnis quidem humana Societas à natura est (nam homo naturâ suâ est animal maximè sociabile, ob eamque causam ei datus est sermo, neque enim posset beatè vivere, si societati se eximeret) sed omnium naturalissima est societas conjugalis, Procedit enim à naturalissimo desiderio genus suum per posteros propagandi & ab-

interitu

interitu vindicandi. Nam cum viventia propter fragilitatem materiæ, non possint æternum manere; efficit natura ut perpetua successione sese renovarent. Atque ob eam rem sexus discrimen à natura tributum est.

IV. Neque vero solum ad humanæ naturæ perpetuitatem à natura conjugium ordinatum est, sed etiam ad felicitatem. Nam mutuo conjugum auxilio communis labor facilius toleratur. Et liberorum procreatio effœtis, & præ senectute imbecillibus parentibus maximum adfert vitæ subsidium. Denique sexus discrimen etiam prodest ad diversas Oeconomiæ functiones, quarum quædam viris, aliæ mulieribus convenientiores sunt. Et, ut cætera præteream, muliebris sexus impotentius amat ut potentius educat; sexus masculinus amat judiciosius, ut instituat dexterius.

V. Quamvis autem à naturâ sit conjugium; modus tamen conjugii certis legibus à politiore cultu peritis, circumscribendus est, ne sit vagus, ac belluarum more promiscuus concubitus.

VI. Leges conjugis vel communes sunt utrique sexui, vel unicuique peculiares. Leges communes ex multis hæ sunt.

VII. Porrò, conjugium non debet iniri, nisi inter duos, marem & fœminam, eosque non adeo arcto sanguinis aut affinitatis vinculo conjunctos. Itaque & polygamia,

mia, & conjunctio parentum ac liberorum, aut fratrum & sororum, fugienda est.

VIII. Secundo, conjugium sit castum atque inviolatum. Itaque uterque conjugum non modo adulterium vitare debet, quo nihil conjugibus est intolerabilius, sed etiam justam adulterii suspicionem. Fides autem conjugum debet esse tanta, ut, non nisi ob atrocissima scelera, in animum inducant divortium facere; sed mori potius, quam ut alter ab altero discedat.

IX. Tertio conjugium sit concors & tranquillum. Ad stabiliendam concordiam admodum utile ac pene necessarium est; primo, ut omnia inter conjuges sint communia; secundo, ut sint pares ætate, conditione, & opibus; tertio, ut maritus uxoris, & uxor mariti consangineos perinde ac suos amet.

X. Leges speciales vel in marito spectandæ, vel in uxore. In marito; primo, qualis sit ducenda uxor: secundo, quomodo regenda. In elegenda uxore major pietatis ac probitatis, quam formæ & dotis habneda ratio est.

XI. In uxore regenda maritus se dominum quidem esse meminerit; sed etiam uxorem sibi sociam esse cogitet. Itaque regimen domesticum est simile regimini Politico, in quo maritus est, ut magistratus supremus uxor, ut magistratus subordinatus. Proinde

potius prudenti persuasione lenique admonitione, quam vel verborum acrimoniâ vel affectuum sævitiâ uxorem in officio contineat.

XII. Uxor vero Maritum tanquam superiorem & prudentiorem suspicere, atque ad ejus voluntatem & mores, quantum pietatem & probitatem licet, se componere debet. Itaque mariti virtutes magni æstimabit, eásque sibi tanquam legem propositas judicabit, atque hoc ipsum affectuum modestiâ & verborum gratia palam contestabitur.

CAP. IV.

De Societate Paterna.

EX Societate conjugali Societas paterna tanquam fructus enascitur, qui tanquam pignus aliquod parentes ad mutuũ amorem obligat, unde hujus societatis post conjugem maxima cura est habenda.

II. Consistit vero paterna societas inter parentes & liberos, ideoque tum parentum erga liberos, tum liberorum erga parentes officia consideranda sunt.

III. Parentes naturali quodam instinctu liberis suis bene volunt, atque officiorum suorum molestias libentes subeunt ex φιλαυτίᾳ seu amore quo se ipsos prosequuntur, qui non in ipsorum personis terminatur, sed etiam ad ipsorum effectus & opera, quo vel maxime liberi, utpote parentum substan-

tia

tiæ participes, pertinent, extenditur.

IV. Sunt autem parentum generalia officia tria, nempe debitè liberos procreare, deinde eosdem educare, tandem eos ad honestum vitæ genus applicare.

V. In generatione liberorum parentibus prospiciendum est, ut liberos sanos & firmos, quantum in ipsis est, procreent. Hoc autem fiet si fœcunda benéque matura & salubria semina ab utroque parente suppeditentur, & concepta à matre diætæ erroribus non permutentur.

VI. Educatio liberorum enutritionem ipsorum, informationem, & castigationem complectitur, & pro ætatum diversitate variat. Enutritio rursus, non solum alimenta continet, sed amictum etiam, & reliqua ad diætam necessaria.

VII. In genere enutritio hanc habet legem quod debeat ætati & constitutioni corporis liberorum esse accomoda & ad sanitatem & ad robur ipsorum conferens: quæ ipsa in sequentes speciales leges resolvitur.

VIII. Primo: si fieri ullâ ratione potest per matris constitutionem, materno lacte primum infantes enutriendi sunt: sin minus de nutrice casta, benè morata, sana & quæ non diu peperit, nec uterum gerat, ipsis est prospiciendum: ne alioquin infantes animi corporisque morbos imbibant, paren-

tes vero magnæ moleſtia afficiuntur.

IX. Secundo: Dum adoleſcit infans, ut maternum lac ipſi alendo non ſit ſufficiens, lacticiniis aliiſque levibus juſculis, cibiſque concocta facilibus aſſuefieri poteſt, abſtinendum vero eſt à ſolidiore & craſſiore cibo, & omnibus, quæ exceſſum qualitatum in ſe continent, ut ſunt vinum, aromata, &c.

X. Tertiò: Poſt ablactationem paulatim ſolidiore etiam cibo liberi enutriri debent, dum firmi evadant, atque apti ad tolerandum victum, quo utitur familia: tamen proſpiciendum ne ingluvie, in quâ creſcens ætas propendet, morbos graves ſibi accerſant, atque ideo potius ſæpius & parcè, quàm ſemel nimium cibandi ſunt.

XI. Quartò: Dum tenera & ductilia ſunt membra, faſciis aliiſque ligaturis debitè tractari debent, ne contorta aut alio modo deformia evadant, aut corrigantur, ſi quæ non debitam figuram obtineant.

XII. Quintò: Aeris & cœli injuriis in aſſuefacere liberos convenit, ut & firmiores evadant, iiſque tolerandis ſufficientes; & tamen ab earum inclementiâ in tenerâ ætate nullam noxam capiant. Itaque amictus quoque huic uſui erit congruus.

XIII. Informatio liberorum debet eſſe liberalis, & conſentiens cum ætate & futuro vitæ genere: eſtque tum privata: tum publica, & reſpicit tum animum, tum corpus.

XIV. Et

XIV. Et parentibus & publicis Magistris, qui informationi præsunt, id curæ esse debet, ut non minus vitæ innocentiâ, quam præceptis instruant, ne vitæ turpitudine magis noceant, quam præceptis proficiant.

XV. Animus ante omnia ad veram pietatem & probitatem instituendus est, deinde imbuendus quoque iis artibus, quæ in posterum usui esse possunt. Itaque 1. Legere & scribere liberi doceantur. 2. Eas linguas quibus carere commode non poterant. 3. Eas disciplinas, quæ viam sternunt ad ipsorum vitæ genus. 4. Maximè omnium summâ fide doceantur artem illam, quam in justâ ætate exercere debent. Pro ætatis varietate hoc observandum est, ut pietatis & probitatis semina à primâ infantia instillentur, sed vix ante quintum aut septimum annum ad seria adigantur.

XVI. Ad corpus pertinet idoneum exercitium. Idque tale, quod faciat ad incrementum & robur corpori conciliandum, animo autem non noceat. Proinde exercitium sit honestum & liberale: deinde non nisi laboriosum vel etiam lentum: denique tanquam præludium quoddam eorum, quæ in tenera ætate generanda sunt.

XVII. Quæcunque autem institutio iam habeat intermissionem & relaxationem, qua liberorum voluntati aliquid indulgendum est, prospiciendum tamen ne

illa remissio aliquid inquinamenti teneris animis afferat. Ideoque prohibendi sunt conversatione cum illiberalibus spurcisque hominibus & vitiis deditis: lusus quoque liberales & honesti tantum concedantur.

XVIII. Institutio maximè accurata & diligens masculino sexui convenit, laxior fœmineo, utriq; tamen fidelis & sufficiens. Nam masculini sexus virtus præstantior & difficilior est utpote imperans: sequioris vero inferior & facilior, utpote obediens.

XIX. Castigatio liberorum debet esse liberalis, moderata, & solis parentibus concessa, aut qui loco illorum sunt. Ideoq; talis sit, ut potius odio turpitudinis vitiorum & dignitatis virtutum amore ob oculos posito, laude bonæ spei, & propositis præmiis, bonisque verbis, quam verberibus & nimia affectuum & verborum severitate à vitiis retrahantur.

XX. Ultimum parentum officium liberos ad conveniens vitæ genus applicare quod fit si liberis ad perfectam ætatem progressis de profuturo conjugio prospiciant, & ea subministrent, quæ necessaria sunt ad domesticæ societatis novæ constitutionem. Quod ubi parentes præstiterunt, ultimum complementum muneri suo addidisse judicandi sunt.

XXI. Liberorum officium erga parentes in his consistit. 1. Parentes amare & revereri debent. 2. Eosdem juvare, & si necessum fuerit, etiam sustentare. Neque enim

nim parentum beneficiis, par gratia, neque ipsorum dignitati par reverentia, præstar potest.

CAP. V.

De Societate Herili.

ULtima Societas in perfecta domo est herilis: in qua oportet considerare, quid dominus & servus sit, deinde unde hæc Societas originem habeat, denique quæ sint istius Societatis personarum officia.

II. Dominus est persona sui juris, à cujus directione alius pendet. Servus contra est persona alieni juris, qui ab alterius directione pendet.

III. Hæc Societas originem habet tum à natura, tum à lege, tum à contractu. A natura quidem inchoativè: quatenus aliqui ingenio præstanti & ad imperandum apto, corpore vero debili & ad laborandum inhabili, aliqui ingenio obtuso & ad obediendum prono; simul corpore robusto, & ad labores sustinendos habili nascuntur, quorum illis utile est imperare, his servire, ut nempe utrisque de necessariis prospiciatur.

IV. Ex lege oritur servitus, quando capti in bello aut qui flagitiosis factis, aut spontanea venditione, postquam ad discretionis annos pervenerunt, jus libertatis perdiderunt, ad servilia munera publica vel privata adiguntur, qualis servitus tamen inter Christianos ferè sublata est,

v. Ex contractu servus vocatur, cum aliquis liber alterius imperio se subjicit pro certa mercede, vel compensatione in perpetuum, aut ad certum tempus.

vi. Hæc servitus ferè sola inter Christianos obtinet, éstque omnium justissima, quoniam cum ea optime stare potest naturalis omnium hominum libertas.

vii. Quæ de servo dicta sunt & dicentur, per analogiam ad servas seu ancillas, & quæ de hero, ad heram seu matremfamilas applicanda sunt, námque & illa Magistratus sed quasi subordinati vice in domo fungitur.

viii. Officio Dominorum respectu servorum alia respiciunt electionem, alia gubernationem & tractationem servorum, quo spectat consideratio eorum quæ servis debentur.

ix. Maximè convenit domi natos & educatos pueros in servos eligere, aut alibi natos educandos curare in ædibus, quo facilius, ac melius domesticis institutis assuescant: verum, si id fieri non potest, eligendi sunt adulti, sed qui sint quam pauciſſimis vitiis obnoxii: inprimis non sunt adhibendi, qui aut valde audaces sint, aut valde timidi. Audacia enim contumaces reddit ac refractarios; timor, ignavos, aut desperabundos. Timeant ergo servi dominum, sed ament etiam.

x. Servis debetur alimentum, institutio, opus & castigatio. Alimenti nomine intelligitur

ligitur cibus, potus, vestitus & merces.

XI. Cibus & potus benignè servis præbendus: quantum satis est ad satietatem & ad robur. Vinum, aut deliciæ raro illis concedi debent.

XII. Vestitus sit servis ad necessitatem, non ad ornatum: nisi quando ad dominiorum splendorem pertinet, etiam servos ornatè vestiri.

XIII. Merces servis fideliter solvatur. idque ex pacto. Nulla enim major iniquitas, quam non tribuere mercedem operantibus. Et Deus præscribit rationem solvendæ mercedis admodum solicitè, non permittens cuiquam, ut cubitum eat, si merces servis non sit persoluta.

XIV. Quin etiam si servi ægrotant, humaniter curandi sunt, atque ut homines heris suis utiles: & si moriantur, honestè sepeliendi sunt.

XV. Servos esse instituendos, tum privata, tum publica utilitas postulat. Institutio debet esse accommodata ad cujusque indolem: hi enim ad liberaliora, alii ad minus liberalia numera præparandi sunt, vel ab ipsis dominis, vel ab iis, quibus domini eam rem committunt.

XVI. Neque vero in disciplinis solum aut artibus, quæ servos decent, sed & in virtutibus, & moderatione affectuum instituendi sunt. Virtutes, quibus servi à tene-

ris assuefaciendi sunt, præcipuæ sunt: obsequium, diligentia, fides & taciturnitas.

XVII. Opera & labores servis designanda sunt, ne torpescant otio, & ignavi fiant. Opera autem servis præscribenda sunt ad dimensum, & ad tempus: eisque concedendum, ut penso absoluto otientur, nisi eorum officia talia sint, ut ad dimensum præscribi non possint.

XVIII. Postremo etiam castigandi sunt servi, nec ex impunitate sequatur contemtus. Castigatio servorum ad solos heros pertinet, aut ad eos, quibus hanc provinciam demandarint. Et licet castigatio servorum debeat esse severior, quàm liberorum; est tamen hic servandus humanitati conveniens modus. Nam illa veterum Ethnicorum crudelitas in servos contraria naturæ est.

XIX. Ut autem castigatio debet respondere delictis, ita etiam victus, amictus, labor, quies, merces, & id genus alia variari debent pro diversa & industria & indole servorum: quin etiam merces subinde augenda est corollario, ut serviant tanto diligentius.

XX. Qui multos habent servos, ii debent eos in duos ordines distinguere: ut alii inspectores sint ac directores, alii operarii.

XX. Cum autem servus nihil aliud sit, quam instrumentum domini, non difficile erit servorum officia intelligere: quæ omnia ferè

in

in hoc ſunt conſtituta; ut Dominis pareant, omniáque, quæ illis à Dominis injunguntur (quæ quidem cum honeſtate non pugnant) diligenter & fideliter exequantur, inque omnibus ſuis actionibus reſpiciant commodum & honorem dominorum.

CAP. VI.

De Familia imperfecta.

ATque hæc triplex ſocietas perfectam familiam conſtituit. Quod ſi alia quædam ſocietas in domo recipiatur, ut quæ intercedit inter hoſpitem, & peregrinos, qui hoſpitio excipiuntur, ea non pertinet ad conſtitutionem familiæ.

II. Debet tamen Paterfamilias non aſpernari hoſpitalitatem: Hæc enim virtus, pars liberalitatis eſt.

III. Ut autem perfecta familia ex triplici ſocietate conſtat, ita etiam mutila eſt in qua una aut plures ſocietates deſiderantur.

IV. Omnium tamen maxime mutila eſt in qua deeſt Paterfamilias. Atque hinc maxima oriuntur incommoda in familia, & quædam quaſi anarchia. Difficulter enim vidua eam obtineri poteſt autoritatem, ut omnia familiæ membra detineat in officio.

V. Hiſce tamen malis urcunque itur obviam, ſi filius familias ea ſit ætate, ut familiæ regimen ſuſcipere poſſit.

VI. Secunda familiæ imperfectio eſt, ubi

ubi viduus imperat, hic enim non magna ratio haberi potest infantium, aut liberorum; non adultorum, qui patrisfamilias relicti sunt; nec earum rerum, quæ ad internum domus regimen pertinent.

VII. Tertia imperfectio est in familia sterili. Nam liberi conjugalis amoris pignora sunt, hæredes domesticæ possessionis & maximum senectutis solatium.

VIII. Quarta imperfectio est in ea familia in qua præ paupertate desiderantur servi, ubi quisque sibi pro servo est, vel jumento utitur pro servo.

IX. Quinta & maxima imperfectio familiæ est, cum cælibes domum instruunt, omniaque munera domestica aut ipsi exequuntur per se, aut ad eam rem utuntur servorum, aut ancillarum ministerio.

CAp. VII.

De Variis Generibus possessionum.

EGimus de personis, quæ familiam constituunt, deque earum Societate: sequitur, ut de rebus agamus, quæ vel ad degendum simpliciter, vel ad commode degendum in domestica societate sunt necessariæ, quæ omes possessionis nomine intelliguntur.

II. Atque hic tria consideranda sunt: Primò quot sint possessionum genera; secundò, qui modi acquirendi possessiones; tertiò, quis sit modus utendi possessionibus in re domestica.

III. Pos-

III. Possessio vel est animata, vel inanimis. Animata, vel servus, vel pecus. Et servus quidem inter possessiones numeratur, quia est præstantissimum domini instrumentum, à quo reliqua instrumenta, omnisque domesticæ suppellectilis apparatus regitur.

IV. Inter pecudes, quæ species possessionum domesticarum constituunt, primum locum tenent, armenta, ut equi, boves, &c. Secundum greges, ut oves, hædi, &c. Tertium, aves, ut anseres, gallinæ, columbæ, &c. Quartum canes & feles, aut siquid præterea animalium est.

V. Possessio inanimis, est vel naturalis, vel artificialis. Inter naturales possessiones primas tenent. Fundus, ager, vinea, hortus, piscina, lacus, sylva, fodina metallica; &c. Secundus, fructus qui hinc percipiuntur, ut frumentum, legumina, prunum, poma, pisces, ligna, fænum, stramen, &c.

VI Inter possessiones artificiales primum locum tenet domus, quæ, quantum, fieri potest, debet esse salubris, jucunda, & commoda ad reliquas facultates & functiones domesticas. Secundum locum tenent varia suppellectilis genera, quæ vel ad necessitatem faciunt, vel ad commoditatem, vel ad splendorem; ut vestes, lecti, picturæ &c. Tertio loco sunt instrumenta tum culinaria,

naria, tum operaria. Quarto loco, Arma, medicamenta, libri. Quinto pecunia.

CAP. VIII.

De Acquirenda possessione.

REm familiarem, possessionésque domesticas augere, non solum licet, sed etiam necessarium est, modo id fiat honestis artibus, nec quispiam bonus paterfamilias esse potest, qui hanc curam negligit.

II. Oportet igitur patrem familias non modo gnarum esse earum rerum; quæ acquirendæ sunt, & scire quomodó quid fit acquirendum; sed etiam laboriosum ac frugalem; ac denique justum, ita ut hujus virtutis beneficio, nemini noceat, sibique non constet aliquam turpitudinem.

III. Triplex modus est possessiones legitimè acquirendi, unus naturalis, alter artificialis, tertius neuter.

IV. Acquisitio naturalis est, quam natura, urgente necessitate, ad victum acquirendum docuit. Estque vel agricultura, vel pastoritia, vel venatio, vel metallica, vel lignaria, vel denique; Permutatio.

V. Agricultura est modus acquirendi ex terra & frugibus inde nascentibus. Hic modus naturalissimus est, justissimus & utilissimus: corporis quippe robur auget, eaque præparat ad virtutem bellicam.

VI. Pastoritia est modus acquirendi victum

ctum ex cura & paſtura manſuetorum animalium.

VII. Venatio eſt modus acquirendi victum ex captura animalium agreſtium. Eſtque vel aucupium, vel piſcatio, vel venatio, ſtricte dicta, quæ nempe in feris inveſtigandis occupata eſt.

VIII. Metallica ſive ars metellaris eſt, cum metalla, aurum, argentum, æs, ferrum & id genus alia, in noſtros uſus effodiuntur. Huc etiam revocandæ latomiæ, &c. Artes quæ circa metalla operantur, ex iiſque aliquid conficiunt, ut artes fabriles, quæque ea perficiunt, ut Alchymia, pertinent ad modos artificiales.

IX. Lignaria acquiſitio eſt ex ſylvis cæduis.

X. Permutatio eſt, cum neceſſaria ad rem domeſticam acquirimus; ea lege, ut aliis, pro iis, demus, quibus ipſi egent.

XI. Ex omnibus hiſce modis, tres priores pertinent ad alimenta; ſequentes, ad ea, quæ utilia ſunt ad alimenta comparanda. Ideoque hi paulo minus naturales ſunt, quam priores. Longiuſcule à natura recedere videtur Permutatio. Veruntamen, quia natura aliis plura dedit, quam opus eſt, aliis pauciora, & non omnibus, & ubique eadem; videtor voluiſſe ut defectus permutatione ſupplereturr.

XII. Sic de naturali acquiſitione; ſequitur artificialis. Acquiſitio artificialis eſt,

quæ

quæ ad arbitrium & industriam hominum propius accedit, quam ad naturæ providentiam.

XIII. Atque hæc vel privata est, vel publica. Acquisitio privata dicitur, qua aliquid acquiritur ex privatis rebus. Estque vel mercatura, vel nummularia, vel operaria, vel cauponaria.

XIV. Mercatura est modus acquirendi per emptionem & venditionem. Ejus instrumentum & mensura est nummus. Et in eo à permutatione differt, quæ sine nummo fit.

XV. Mercatura atque adeo nummus inventus est ad compendium permutationis. Nam vel locorum distantia, vel rerum varietas, vel indigentia permutationem sæpe impediunt; quæ tamen impedimenta nummi beneficio tollit mercatura.

XVI Mercatura ergo est legitimus acquirendi modus, si adhibeatur ad supplendos naturæ defectus. At si referatur ad augendam pecuniam, sine aliquo ulteriore fine, jam naturæ contraria erit, quia progredietur in infinitum. Pecunia enim instrumentum permutationis est; at contra naturam instrumentorum est, multiplicari in infinitum, cum sint ad certum finem destinata.

XVII. Mercatura triplex est, Navicularia, Oneraria, & Institoria. Illa est, qua navi merces in longinquas regiones transferuntur: ista, quæ jumentis ac vehiculis tere-

terrestri itinere exercetur: hæc qua res eodem loco emuntur, & divenduntur.

XVIII. Mercatura alia liberalior est, alio sordidior. Liberalior est, quæ magnis sumptibus exercetur, quæque tractat ejusmodi merces, quæ non inquinant corpus. Sordidior ergo fuerit, quâ merces minutis mensuris divenduntur, atque eæ quidem, quibus inquinatur corpus.

XIX. Nummularia est, quæ ex nummo quæstiom facit. Estque vel fœnus, vel cambium, vel cautio.

XX. Fœnus est, cum pro pecunia mutuo data proque ejus usu, aliquid creditori supra sortem persolvitur. Quod si pecunia ei, cui datur, nihil acquirit, neque eo fine datur, sed tantum ad supplendam vitæ necessitatem, videtur contra jus naturale atque divinum esse, usuram exigere. Nummus enim per se sterilis est: itaque non potest nummum gignere. Si autem pecunia non supplet vitæ necessitatē sed inservit ad lucrū, æquissimum est, & naturæ consentaneum, ut pars lucri, quanta à magistratu publicè conceditur, veniat ad creditorem: Quia id non solum gratitudinis est, sed & justitiæ. Nam si ex domus aut prædii locatione, lucrū ferre licet, quidni ex pecunia? Certè Deus fratri quidem fœnerare pecuniam ad usuram vetat; alieno permittit. *Deut.* 20. v. 19.

XXI. Cambium est species nummulariæ quæ

quæ lucrum facit ex permutatione nummorum, vel ex eorum trajectione in alia loca; ad cujus rei compendium inventæ sunt tesseræ collybisticæ, quibus pecuniæ trajiciuntur sine periculo, detracto collybo.

XXII. Cautionem voco, quum quis accepta certa pecuniæ summa, spondet se damnum præstitum mercium, quæ ad longinquas regiones mittuntur, si forte naufragio pereant, aut à piratis capiantur. Belgæ hoc genus nummulariæ Gallico vocabulo vocant *Assureren.*

XXIII. Operari est, quæ operam pro mercede locat: estque vel Artificum, vel mercenariorum: quorum illi artes Mechanicas exercent; ut, fabri, textores, &c. hi operam impendunt artis expertem; ut bajuli, &c.

XXIV. Cauponaria est quæ victum quærit ex advenis hospitio excipiendis.

XXV. Atque hic sunt modi acquirendæ possessionis ex privatis rebus. Ex publico acquirunt, qui operam suam publico locant, vel in bello, ut milites; vel in pace: iique vel ut Reip. inserviant; ut, consiliarii, quæstores; vel scholis, ut professores; vel ecclesiæ, ut ecclesiastæ.

XXVI. Superest tertius quidam acquirendi modus, qui neque naturalis est, neque artificialis. Huc pertinet hæreditas, donatio, inventio thesauri: item certamen de rebus dubiis depositio pignore; Ac denique lusus.

CAP.

CAP. IX.

De Usu Possessionis.

ACtum est de possessione acquirenda: superest, ut agamus de ratione rebus acquisitis in administratione rei familiaris, ad vitæ quotidianæ usum, recte utendi.

II. Rebus quæsitis utendum est, primo ad necessitatem, secundo, ad delectationem, tertio, ad splendorem.

III. Caveat interim Paterfamilias ne impensæ majores sint quàm reditus.

IV. Videat etiam in sumptibus, quid decidi ac minui possit, sine incommodo rei domesticæ.

V. Quinto, det operam, ut, quantum fieri potest, prædia, reliquaque possessionum genera, sint fructuosissima.

VI. Facultates ita sint distributæ, ut non facile simul omnes perire possint. Imprimis autem committendum non est mercatoribus, ut omnes facultates eodem tempore impendant in unum genus mercium.

VII. Cura administrationis domesticæ inter maritum & uxorem partita sit: maritóq; absente, tota uxori incumbat. Ac domus nullo unquam tempore sine custode relinquenda est.

VIII. Dominus operis servorum ipse præsit, si fieri potest; & primus lecto surgat, ultimus cubitum eat, si istud fieri non possit,

ea

ea res procuratori alicui committatur.

IX. Cibaria recte ſerventur, ne corrumpantur, & apte præperantur ac coquantur.

X. Domus conſervetur ſarta tecta, ſuppellex & veſtimenta nitida, ne ſitum contrahant. Inſtrumenta ſuis quæque locis reponantur, & quæ rarioris uſus ſunt, ſeorſim ponantur.

XI. Dominus certo tempore ſuppellectilem & inſtrumenta domeſtica luſtret, ut ſciat quid corruptum ſit, aut plane perierit.

XII. Duo modi ſunt adminiſtrandæ familiæ: Primus eſt, cum paterfamilias quotannis omnes reditus ſuos vendit, & ex pecunia conflata, aliunde emit, quæ neceſſaria ſunt ad vitam. Alter, cum tantum vendit ſuperflua, neceſſaria ſibi ſervans, ad uſum domeſticum.

XIII. Hic poſterior modus præſtantior eſt. Prior non convenit, niſi pauperibus: ditioribus non eſt ſequendus, niſi cum accurate ſubducere volunt, ſummum annuorum redditum.

XIV. Atque hæc omnia œconomicæ præcepta, quæ hactenus tradidimus, prudenter accomodanda ad cujuſque conditionem. Alia enim debet œconomia Regis, alia Principis, alia Comitis, alia Baronis, alia Nobilis, alia Mercatorum; alia Magiſtratus, alia ſubditorum: Alia in Germania, alia in Gallia, alia in Polonia, &c.

Finis Oeconomicæ.

IDEA

IDEA DOCTRINÆ POLITICÆ.

CAP. I.

De Repub. in genere.

POlitica est doctrina (ut ante dictum fuit) Remp. recte constituendi ac gubernandi. Hæc enim duo ita sunt conjuncta, ut separari nequeant. Etsi enim Respub. non semper sit constituenda: nemo tamen censeri debet Remp. posse gubernare, nisi qui eampossit constituere.

II. Respublica est societas plurium familiarum sub eodem magistratu, iisdemque legibus degentium. Vel sic, Est familiarum rerumque inter illas communium summa potestate, ac ratione moderata multitudo.

III. Hinc sequitur Rempubl. non posse consistere in una familia, quamvis sit numerosissima, imo ne in duabus quidem, sed in tribus minimum, quia ad collegii constitutionem I. Cti tres personas necessarias esse volunt.

IV. Secundò sequitur, manum aut cœtum latronum non esse Remp. quia ut ex pluri-

bus

bus familiis possit constitui tamen non potest Respub. dici, quia rectâ ratione non regitur.

v. Politia sive politica societas, originem traxit à natura. Homo enim sua natura est animal politicum, quod tam ex sermone, quàm ex illius usu manifestum est.

vi. Hanc tamen naturæ propensionem excitaverunt tum egestas, tum periculum. Quia enim uni familiæ non suppetuntur omnia ad bene beateque vivendum, & ad propulsandam violentiam, injuriámve, quæ ab aliis inferri solet, plures familiæ sese conjunxerunt, & societatem iniverunt.

vii. Et ne confusio hisce finibus obesset, omnes paucorum, vel etiam unius imperio sese submiserunt, in quo prudentiam deprehendissent, & egregiam animi virtutem.

viii. * Quare falsum est, quod nonnulli Politici docent, Imperia & Respublicas, vi primum coaluisse, & ex bello ortam esse summam imperandi potestatem. Non enim factum est ut reliqua multitudo unius imperio se submitteret, quia ille in bello se pro duce gessisset, ac causa victoriæ suis sectatoribus extitisset: sed ideo potius se uni submisit, ut illius prudentia ac fortitudine vinceret.

ix. Societas Politica ex tenuibus principiis orta est. Primum enim paucæ familiæ gentilitiæ vicum constituerunt. Familias gentilitias appello, quæ ab uno aliquo

* *Bodinus, lib. 1. cap. 6.*

ortum

ortum ducentes, sanguinis conjunctione inter se devinctæ sunt. Deinde etiam familiæ peregrinæ gentilitiis sese permiscuerunt, aucto numero familiarum, pagi primum, deinde urbes constitutæ sunt.

x. Ac primo quidem sola politica societas satis tuta videbatur ad arcendas externorum injurias, satisque instructas ad omnes vitæ commoditates comparandas: sed postea, crescente hominum malitia, urbes mœnibus, fossis & vallis cœperunt cingi, ut tutiores essent, non solum contra externorum violentiam, sed etiam contra indigenarum rebellionem ac malitiam.

xi. Quin postea plures etiam urbes inita societate redactæ sunt in eandem Rempub. idque vel pacto, vel jure belli, sive vi; Pacto, ut plures urbes societate contracta, tutiores viverent mutuo auxilio. Jure belli; quando factum est, ut urbs armis subacta, in alterius potestatem concessit.

xii. Et certè videtur rebus humanis expedire, Respub. ex pluribus civitatibus conflatas esse, cum singulæ non habeant satis præsidii, ad vitã commode & tuto transigendam.

xiii. Finis doctrinæ Politicæ est, felicitas universæ Reipub. quæ in eo sita est, ut omnes pie probèque vivant: deinde ut omnia iis, quatenus fieri potest, suppetant, quæ ad vitam commodè degendam necessaria sunt, & ad res communes, & communia jura civita-

tis

tis adversus vim externam, defendenda. Ex hisce duabus rebus tranquillitas oritur & concordia civium, quod est maximum Reip. robur.

XIV. Ad publicam Reip. felicitatem pervenitur prudentia regendi, & prompta, ac benevola voluntate parendi. Illud requiritur in magistratu; hoc in subditis.

XV. Et quamvis præstantius sit regere quam regi, imperare, quam parere; falsum tamen est; quod Machiavellus docet subditos simpliciter esse propter principem, ejus municipia, in quæ potest pro libitu dominari. Quin contra magistratus sunt propter subditos. Non enim inita est societas politica à pluribus, nisi ut singulis in societate bene esset. Quod ut fiat, debet dare operam magistratus, prudenter imperando.

CAP. II.

De Monarchia, & naturalibus Monarchæ debitis.

POlitia sive status Reip. vel est simplex, vel mixtus. Status simplex dividitur in Monarchiam, Aristocratiam, & Democratiam. Monarchia est status in quo cæteri omnes unius imperio subsunt.

II. Monarchia est status simplicissimus maximeque ordinatus: ideoque natura sua firmissimus. Quin etiam hæc gubernatio facilior est, faciliusque finem suum assequitur

tur. Attamen habita ratione humanæ imbecilitatis, non semper expedit aliis Resp. formis monarchiam præferri. Sæpe enim subditorum indoles monarchiam ferre nequit. Tum etiam periculosum summam rei versari in uno capite.

III. In Monarcha sive principe spectanda est persona & regimen. In Persona spectanda est natura, virtus, & causa principatus. Naturæ nomine intelligo sexum, corpus, patriam, domum, ætatem, & fortunas. In quibus singulis aliquid observandum est.

IV. Primum ergo (ut à sexu ordiar) imperium monarchicum mari, potius quam fœminæ committendum est. Quia mas est dominus familiæ, & caput mulieris, ergo & Respubl. caput esse debet potius quam fœmina. 1. Quia mas ad imperium natus est, fœmina ad parendum. 3. Quia fœmineus sexus omnibus naturæ dotibus inferior est sexu masculino.

V. Interim tamen non sunt fœminæ penitus à Rep. ejusque regimine removendæ. Quia natura sæpe fœminas solertes facit; industria, educatio, probas ac pias; & experientia prudentes.

VI. Requiritur secundo in principe augusta statura, & pulchritudo: quorum illa plurimum pollet ad autoritatem, hæc ad benevolentiam: omnes enim fere sic judicant externam speciem corporis esse indicium animi.

VII. Tertiò, præstat indiginæ potius imperium delegari, quam peregrino. 1. Quia magis amabit subditos, magisq; ab iis amabitur. 2. Quia peregrinus mutationem volet moliri, Remq; publicam ad mores suos componere, quod sine periculo fieri non potest. 3. Quia hoc ignominiosum genti cuique, externum principem quærere, quasi inter eos nemo sit, qui principatum gerere possit.

VIII. Interdum tamen singulares circumstantiæ postulant, Reipublicæque necessitas, ut externis princeps advocetur, qui tum virtute incomparabili, tum potentia Rempub. labascentem possit erigere.

IX. Quartò, Princeps debet esse nobili loco natus. 1. Quia omnes judicant nobilibus inesse semina virtutum, eosque procliviores esse ad imperus heroicos. 2. Quia ipsum stemma & insignia nobilitatis & recordatio magnarum rerum à majoribus gestarum, reverentiam & autoritatem principi conciliat.

X. Quinto, Ætas principis sit matura. Itaque puero admodum adolescenti non est permittendum imperium. 1. Quia non potest esse prudens. 2. Quia ista ætas nimis est flexilis. 3. Quia non potest pollêre autoritate.

XI. Si tamen principatus successione defertur, liberi principum defunctorum non sunt arcendi ab imperio: sed procuratores Reip. aut ephori (ut est parlamentum in Angliâ

Angliâ) regimen Reip. uni aut pluribus procerũ committere debent, dum princeps adoleſcat, diligenter interim caventes, ne tutores illi regnum ſibi vendicent.

XII. Etſi autem virilis ac vegeta ætas maxime ſit idonea ad principatum; non tamẽ videtur æquum, ut princeps abdicetur imperio propter ſenectutem; ſi alioqui cætera omnia in illo conſpirant, quæ in principe requiruntur: imprimis ſi mens ſana ſit. Cum autem mens vitiata eſt, è Republica eſt principem removeri, aliumque in illius locum ſuffici.

XIII. Sexto denique in eligendo principe opes ſpectandæ ſunt & potentia. Pertinet enim hoc ad Reipub firmamentum. Nec tantoperè metuenda videtur ex potentia magiſtratus, inſolentia, quam ex paupertate aut imbecillitate rapacitas ac tyrannis.

CAP. III.

De Eruditione Principis.

HÆc de natura principis, ſive de dotibus naturæ: ſequitur virtus, atque ea vel mentis, vel moris. Virtus mentis nihil aliud eſt, quam doctrina ſive eruditio.

II. Eruditio requiritur in principe. I. Quia conducit ad prudentiam, & ad acuendum judicium, Prudentia enim non facile contingit, niſi animo bene inſtituto atque edocto. II. Quia facit ad exactam cognitionem regionis ac gentis, cui imperandum eſt. III, Quia princeps debet de multis

controversiis judicare, quæ sine eruditione nequeunt intelligi.

III. Interim cum eruditio longè lateq; patear, non debet princeps omnes illius partes accurate pertractare: sed satis est, si ex singulis excerpat, quantum satis est ad usum.

IV. Primum imbuendus est princeps cognitione linguarum. Præter patriam, discere debet princeps linguam Latinam, & linguas vicinarum gentium, vel etiam fœderatarum. Lingua Latina principi debet esse cognita, quia universalis est, & pene toto orbe cognita. Ideoque poterit in principe supplere multarum peregrinarum defectum, ad legatos aliorum principum audiendos, iisque respondendum. Ut jam nihil dicam, Latinam linguam conducere ad eruditionem, quam porro in principe requiri ostendemus. Vicinarum ac fœderatarum gentium linguæ cognoscendæ sunt principi, ut ipse negotiis interesse possit, quæ cum vicinis gentibus sæpe tractanda sunt.

V. Post linguas discenda est Logica, sed obiter: Rhetorica diligentius. Quia eloquentia res est in principe admodum necessaria, ad movendos atque incitandos subditorum animos. Quin & Poëtis principi tractanda est, non ut ipse versus pangat, sed ut Poetas intelligat, imprimis Tragicos.

VI. Hinc transeat ad Philosophiam Theoreticam: ubi Physica sese offeret, & Mathematica

thematica. Nam Metaphysica principi inutilis est. Physica principi utilis est ad cognoscendam indolem regionis, & gentis, cui imperat; & ad alia multa, quæ principi ignoranda non sunt.

VII. Inprimis debet princeps accurate discere disciplinas Mathematicas: earum enim usus est longe maximus, tum in pace, tum in bello. In pace, ad Architectonicam & Mechanicam; in bello, ad omnem pene apparatum. Et quanquam princeps ad hasce res utatur ministerio aliorum; tamen, si ipse has disciplinas intelligit, magis fideliter omnia à ministris peragentur.

VIII. Philosophiam moralem princeps debet discere satis accuratè. Quî enim alios regere possit, qui artem regendi, quæ ad Philosophiam moralem pertinet, non didicerit?

IX. Philosophia moralis non tam ex præceptis quam ex historiâ haurienda est principi, Præcepta enim sunt universalium. At actiones humanæ, & prudentia politica, quâ actiones gubernandæ sunt, in singularibus consistunt: quorum judicioſam narrationem historia complectitur. Ita ut nulla penè pars doctrinæ, tam sit necessaria ac tam utilis principi, quam accurata historiarum cognitio. Confert etiam ad prudentiam peregrinatio, sed ea non est principi tuta.

X. Neque vero satis est antiquam historiam Græcorum & Romanorum didicisse: sed etiã

moderna cognoſcenda. Imprimis debet ad unguem tenere hiſtoriam regni ſui ac majorum ſuorum: Ut ex conſiliis & factis aliorum, colligat quid ſibi fit faciendum.

XI. Poſtremò delibare etiam princeps Juriſprudentiam debet & S. Theologiam: quarum illa efficiet, ut ipſe de controverſiis civium judicare, aut ſaltem foro equos judices præficere poſſit: hæc, ut ipſe Religionis ſuæ rationem intelligat, verámque religionem à ſequiore ex verbo Dei poſſit diſcernere, eámque inter ſubditos legitimè tueri ac conſervare.

CAP. IV.

De Virtute Morali quæ in Principe requiritur.

VIrtus moralis in principe duplici nomine requiritur; primo, quia ipſe debet eſſe probus quatenus homo eſt. Nihil enim homini convenientius eſt virtute morali. Deinde quia vita principis eſt ſubditis exemplar vivendi. Nec quicquam eſt, quod majus habet momentum ad formandos ſubditorum mores in utramvis partem, quàm vita principis.

II. Virtus moralis debet eſſe vera in principe, non ſimulata: tum, quia ipſa virtus eſt firmiſſimum Reip. fundamentum; tum quia quod ſimulatũ eſt, non poteſt eſſe perpetuũ.

III. Primo loco in principe requiritur prudentia

prudentia. Hæc enim reliquarum virtutum norma est atque moderatrix. Hujus virtutis præsidio poterit princeps omnium virtutum officia atque actiones ad dignitatem atque excellentiam suæ personæ accommodare. Nam cum virtutum actiones in mediocritate sint positæ, quæ ad varias circumstantias accommodanda est, in omnibus hominibus necessaria quidem est prudentia sed inprimis in principe. Neque vero id solum ad virtutes Ethicas, sed etiam ad regimen Politicum atque Oeconomicum.

IV. Prudentia medium est inter simplicitatem aut fatuitatem, & inter versutiam sive callidiratem veteratoriam. Si tamen princeps ab hac mediocritate declinet, præstat principem esse versutum & callidum, quam simplicem ac imprudentem, si versutia non sit conjuncta cum magna animi malitia.

V. post prudentiam collocamus Pietatem: qua voce tum Religio intelligitur, quæ est Pietas erga Deum; tum amor subditorum, qui est pietas quædam erga patriam.

VI. Ut autem impietas & profanitas, aut etiam superstitio in principe sunt admodum noxiæ, ita vera religio est admodum necessaria. Quia enim se Deo subesse statuit, cui omnium actionum reddenda ratio est, is facile regimen justitia & æquitate temperabit.

VII. Amor patriæ ac subditorum hoc efficiet in principe, ut omnia, non ad sua so-

lius commoda, sed ad salutem subditorum suorum velit referre: utque statuat non solum se principem esse, sed & pastorem, imo quasi parentem suorum subditorum.

VIII. Ex quo videtur consequi, invito nemini principatum deferendum esse. 1. Quia amor subditorum tantus in eo esse nequit qui invitus imperat. 2. Quia segniter administrabit Rempubl. 3. Quia difficultate suborta exprobrabit subditis, se coactum ad imperium accessisse. Itaque facile evadet tyrannus.

IX. Tertium locum in principe damus justitiæ tum universali tum particulari, justitia universalis est virtus præstandi obedientiam legibus. Quare, & princeps legibus subesse debet, aut justus esse non potest.

X. Quousque tamen Princeps legibus subsit, aut non sit, hoc loco disputari solet. Mihi certè videtur hæc quæstio non posse solvi sine distinctione. Primum igitur in lege distingui debet mandatum, & præmium, quod obedienti promittit, aut pœna, quam trasgressori minatur. Itaque Lex primo obligat ad præstationem, deinde ad pœnam, si quis etiam violat. Secundo leges aliæ fundamentales sunt, quas principes se observaturos jurant, antequam admittuntur ad principatum; aliæ non sunt fundamentales. His præmissis, dico principem non solum obligari ad servandas leges fundamentales sed etiam

etiam obnoxium esse pœnæ, ac principatu excidere, si eas violet. Ad leges cæteras observandas tenetur etiam princeps, sed non obligatur ad pœnam, si eas violat. Punire enim est actio supremæ potestatis, at princeps neminem se superiorem in terris agnoscit, cui hac in parte subsit. Deo tamen pœnam debet etiam ob harum legum violationem.

XI. Justitia particularis dividitur in distributivam & commutativam: utraque in principe necessaria: sed magis tamen illa, quia magis refertur ad utilitatem publicam.

XII. Quarto loco ponimus temperantiam & castitatem: quia nulla re citius quam intemperantia, luxu & libidine imperia evertuntur. Nam hæc & inimica sunt prudentiæ, & exosa subditis.

XIII. Temperantiæ adjungimus fortitudinem, sedulitatem, vigilantiam, diligentiam: Idq; vel ad cavendas ac declinandas res adversas, ad pericula, vel ad ea propulsanda.

XIV. Convenientissima principi virtus est liberalitas & magnificentia, & aptissima ad conciliandam sibi benevolentiam & autoritatem. Imprimis laudatissima liberalitas publica, veluti, quo populo tributa remittuntur, pauperibus & afflictis atque exulibus prospicitur. &c. Tum quæ confertur in viros egregie doctos, aut in excellentes artifices, vel etiam in eos qui præclaro facinore de Repub. bene meriti sunt.

xv. Cavendum interim est principi ne prodigus fiat, & immodicis largitionibus ærarium publicum exhauriat, viréſque Reip. excedat, ſibique odium conflet. Sed neq; ita prodigalitatem fugiat, ut avarus fiat. Nam hoc quoque vitium odioſum eſt ſubditis, & ſordidum per ſe, ideoq; indecorum principi.

xvi. Cum magnificentia conjungenda eſt magnanimitas, ad tuendam majeſtatem & impediendum ſui contemptum, qui oritur ex animio faſtu atq; etiam ex puſillanimitate. Ad magnanimitatem refertur gravitas in verbis, vultu, geſtu, veſtitu, inceſſu, atq; adeo in omnibus actionibus publice conſpicuis. Quam quam videtur expedire ut princeps non nimis frequenter ſit in publico. Majeſtati enim major ex longinquo reverentia eſt.

xvii. Cum autem magnanimus nihil majus eſſe judicet honore, ſi princeps magnanimus ſit, infamiam etiam metuet tum in vitâ, tum etiam poſt mortem. Hinc fiet, ut diligentiſſimè peccata ſit vitaturus, exiſtimans principum peccata tanto majora eſſe, quanto major eſt eorum ſplendor atque majeſtas; & quamvis ſint leviſſima, graviſſima videri, celerriméque in vulgus emanare.

xviii. Sequitur manſuetudo ſive clementia, quæ maximum etiam principum ornamentum eſt.

xix. Præterea requiritur in principe veracitas & fides, quam non ſolum ſervare debet

bet ſubditis, ſociis, ac fœderatis; ſed etiam peregrinis, atque adeo hoſtibus. Si enim princeps datam fidem violet, nemo eo fidem habebit, nemo ejus legatos admittet, nemo deniq; fœdus cum illo aut pactum inire volet.

XX. Si princeps veritatem amet, adulatores averſabitur: qui, ut ſunt hoſtes veritatis, ita principibus ſunt perniciosiſſimi.

XXI. Debet princeps etiam comis eſſe, hoc eſt, debet ſubditos facile admittere ad colloquium, patienter audire, ac benignè reſpondere, eorumque petitionibus ſatisfacere. Præſertim ſi non metuat inſidias. Hac ratione præcidetur occaſio adulatoribus aucupandi lucrum ex eo, quod aditum parent ad principem, ab eoque impetrent ſubditis, quod ipſi petierunt.

XXII. Denique principi conceſſi poteſt urbanitas, ſed in ſeceſſu, atque eo tempore, quo vacat à publicis curis. Neque vero princeps ipſe jocetur, ſed aliorum jocos feſtivos, argutos, & honeſtos audiat: reliquos aſpernetur. Quare vix videtur in principe probandum, ut ſeſe morionibus oblectet, ſive fatuis hominibus. Nam quos induſtria formavit, ii arcendi non ſunt.

XXIII. Muſica quoque Princeps ſe oblectare poteſt; ipſe tamen neque voce canat, neque fidibus. Ludi etiam, quibus corpus exercetur: ut venationes, haſtiludia, &c. principibus conveniunt ſi periculo careant

careant; Sunt enim veluti progymnasmata rerum bellicarum.

CAP. V.

De Causa principatus, sive de modis perveniendi ad principatum.

MOdus, quo princeps ad principatum evehitur, constat duabus partibus; jure & inauguratione.

II. Jus principatus acquiritur sex potissimum modis; Successione, Electione, Bello, Conjugio, Testamento, & Sorte. Ex his tamen communissimi, maximeque ordinarii modi acquirendi jus principatus, sunt Successio & Electio.

III. Et licet uterque modus sua habet commoda, & sua incommoda; videtur tamen successio magis quadrare absolutæ monarchiæ, quam electio. Nam primo, qui à populo eligitur, vix potest absolutum obtinere imperium, & plenum jus majestatis; cum populus principi ferè leges ponere soleat, quibus se princeps jurejurando astringat. Deinde interregnum gravissima habet incōmoda, quibus successio non est obnoxia, cum vix obitus principis censeatur ubi morienti alter succedit. Et licet eligi posse videatur optimus potius, quam nasci; nihilominus tamen contrarium sæpe evenire videmus, aut propter importunas commendationes, aut æqualium

qualium factiones, aut ſuffragiorum contrarias voluntates, ut non meliores eligantur principes, quàm ſuccedant: Cum qui jure ſucceſſionis ſibi imperium deberi novit, ſumma ope niti ſoleat, ut avitum imperium virtute ſibi ſtabiliat.

IV. Si princeps habet plures liberos, primogenitus ex legitimo matrimonio natus cæteris fratribus præferri debet, potius quam regnum detrahatur. Sic tamen, ut is, qui in principatum patri ſuccedit, teneatur reliquis fratribus aſſignare tantum reditum, unde ſtatum ſuum poſſint cum decoro tueri.

V. Filiæ principis, aut non ſunt evehendæ ad principatum, aut, ſi aliud jam more receptum ſit, non ſunt præferendæ fratribus, ne quidem ſi ætate majores ſint.

VI. Si ex duobus principis filiis, alter natus ſit, antequam pater principatū erat adeptus alter poſtea; nihilominus tamen primogenitus præferri debet. Imo etiā nepotes ex primogenito nati præferri debent ipſis filiis.

VII. Conſultum eſt, ut princeps ſucceſſorem ſuum nominet, eumque regni vicarium declaret: quo principi defuncto ea ipſa hora ſuccedere poſſit, ad evitanda interregni incommoda, quibus nihil eſt periculoſius.

VIII. Electio, uti diximus, minus convenit monarchiæ abſolutæ, propter conditiones & leges, quæ principi electitio præſcribi

cribi possunt. Si tamen principis familia penitus extincta sit, ita ut nemo jure suo possit succedere; utilissimum est tum principem suffragiis designari, quod tamen in multis regnis ordinarium est.

X. Electio fieri debet in publicis regni comitiis, per suffragia libera & incorrupta: quo facilius suffragiorũ multitudine designari possit, qui ad principatum sit aptissimus.

XI. Acquiritur principatus jure conjugii, cum princeps fœminam ducit, quæ & ipsa princeps sit, & principatum ad posteros transmittit.

XII. Testamento acquiritur, cum princeps successoribus legitimis destitutus, aliquem sibi pro arbitrio successorem testamento designat. Hùc etiam revocari potest successio ex fœdere: veluti, cum duo principes mutuum fœdus pangunt, ut si alterius familia penitus extinguatur, alterius posteri succedant in principatum, quale pactum est inter domum Saxonicam & Hassiacam.

XIII. Quod si princeps aliquis eligendus, & tamen nec ratio nec consilium adhiberi potest, vel quia regni petitores sunt pares, vel quia metuenda est alterius, qui præteritur, offensio, forte res dirimenda videtur; sed eâ tamen, quæ non potest esse fraudibus obnoxia.

XIV. Superest ultimus modus acquirendi principatum, qui armis fit, sive bello. Hujusmodi

jusmodi monarchia durior est; arctiusque constringit subditos, quam quæ ordinaria via paratur.

XV. Hoc autem fit duobus modis primò, cum princeps à principe justo bello pellitur. Secundo, cum barbaræ gentes subjugantur, quæ nullius antea imperio parebant.

XVI. Non debent barbaræ gentes subjugari libidine dominandi, ut factum est ab Alexandro Magno, sed eo consilio, ut homines belluino ferè more viventes, ad humanitatem, honestatem, pietatemque adducantur.

XVII. Atque hæc de modo, quo jus principatus sibi princeps acquirit. Superest inauguratio, qua veluti in possessionem mittitur, & consensione populi confirmatur.

XVIII. Hæc auguratio certis quibusdam partibus constat. Nam primo princeps in publico proclamatur, deinde ei traduntur regni insignia, item corona, sceptrum, vestis purpurea, &c. Tertio ad templum deducitur, ibique peractis sacris, & invocato nomine Divino, solennibus ceremoniis initiatur, & velut in possessione principatus constituitur, populo publica acclamatione & congratulatione sua deinde principis inaugurationem approbante.

XIX. Hisce actibus acquiritur principi jus majestatis, hoc est, summa in cives ac subditos, legibusque soluta ac perpetua potestas. Atque hæc est veluti forma principis, & anima regni,

XX. Ad

xx. Ad jus magistratûs præcipue pertinent: 1. Bellum indicere & pacem inire. 2. Leges ferre & jura condere. 3. Magistratus mandare. 4. Non admittere provocationem. 5. Damnatos sententia judicum liberare. 6. Fidelitatem & obsequium postulare. 7. Monetam cudere.

CAP. VI.
De Regimine Principis in genere, déque Legibus.

ATque hactenus de Persona Principis, deq; causis sive modis perveniendi ad principatum: Nunc porro de Regimine, sive de cura principis agendum est.

II. De cura principis in genere tenendum est, ut sciat se publicam personam esse, utque omnia sua consilia & actiones dirigat ad publicum bonum.

III. Quod, ut facilius consequatur, debet cognoscere subditorum ingenium. Et quia non potest cognoscere singulos, de universis debet judicare pleríque.

IV. Et quia populus est credulus, mobilis, varius, inconstans, præceps, & vehemens; res est maximæ prudentiæ, eum intra obedientiæ limites continere.

V. Ad quam rem necessarium est, ut princeps omnia ipse agat, aut saltem firmet: ut subditis persuasum sit, principem non alienis oculis,

oculis, ſed propriis omnia videre.

VI. Neque vero hoc ſatis eſſe debet Principi, ut Reip. bene ſit quamdiu ipſe vivit: ſed etiam, ut poſt mortem ſuam, beata ſit. Quare de rebus omnibus teſtamento maturè diſponat, idoneos teſtamenti executores conſtituat. Teſtamentum ne vulget. In teſtamento ſucceſſorem nominet ſi dubius ſit, & res ea ſit in ſua poteſtate. Si ſucceſſor certus ſit, monebit eum princeps de omnibus, quæ ad regni ſalutem maxime judicabit pertinere. Si non ſit in ſua poteſtate ſucceſſorem deſignare, Proceribus aliquem commendabit, quem judicabit ad regni adminiſtrationem maximè idoneum eſſe.

VII. Uxori, liberis non ſucceſſuris, teſtamento quoque proſpiciat, iiſque tantum aſſignet quantum ſatis eſt ad vitam decorè tranſigendam. Quin & præmia quædam ſtatuat fidelibus adminiſtris, coſque hortetur ad fidelitatem præſtandum tum Reip. tum ſucceſſori, tum etiam conjugi cæteriſque liberis.

VIII. Verum quia doctrina de Regimine principis late patet, quædam capita, ordinis cauſa, conſtituens, ad quæ omnia principis officia referemus. Primo agemus de Legibus, ſive de cura principis circa leges. 2. De Principis Adminiſtris. 3. De ſubditorum nativitate, & educatione. 4. De gradibus ac communione civium. 5. De judicio forenſi & cenſorio. 6. De victu

&

& ſanitate tuenda, deque ſepultura, aliiſque rebus ad felicitatē civium ſpectantibus. 7. De reditibus publicis. 8. De cura defendendæ, augendæ, & exornandæ Reip. 9. De Aula Principis. 10. De peregrinis. 11. De Legatis. 12. De fœderibus. 13. De bello. 14. De cauſis mutationum, & vitiis principatus.

IX. Lex (ut hinc ordiar) eſt regula earum rerum, quæ, vel faciendæ vel omittendæ ſunt, ut Reſpub. feliciter regatur.

X. Lex vel divina eſt, vel humana. Lex humana, vel eſt Lex naturæ, vel gentium, vel Politica, vel Oeconomica.

XI. Lex Politica (ut de cæteris nihil dicam) eſt, quæ pertinet ad Rempub. Eſtque vel norma ſuſcipiendi, vel regendi principatum. Leges ſuſcipiendi principatus vocantur Leges fundamentales, & jura regni.

XII. Leges regendi principatus ſunt, ſecundum quas princeps imperat ſubditis, & ſubditi principatui parent. Nam licet princeps ſit legibus ſolutus, nihilominus tamen leges debent eſſe norma principi ſecundum quam ſubditos regat.

XIII. In legibus ſpectatur ſanctio, executio, interpretatio & abrogatio. Atque hæc omnia ad Principem quidem jure pertinent; ſed ita tamen, ut expediat viros ſapientes ac juſtos ab illo adhiberi, quorum opera & conſilio utatur in legibus condendis.

XIV. Leges debent eſſe æquæ, atque utiles

Reip

Reip. tum breves & nervosæ. Non facile enim legi addenda ratio est.

XV. Executio legis est, quum princeps aut præmia dat observatoribus; aut pœnam infligit transgressoribus. Hinc omnis legis vis, atque autoritas dependet.

XVI. Cum legis sententia dubia est, principis est eam pro diversa ratione locorum, temporum, personarum, aliarumque circumstantiarum, interpretari, & ad usum publicum accommodare.

XVII. Etsi princeps habeat potestatem abrogandi leges, non debet tamen, quæ semel lege constituta aut consuetudine, quæ vim legis habet, receptæ sunt, temere mutare; ita tum demum, si lex manifestam iniquitatem contineat, aut Reip. perniciosa sit.]

CAP. VII.

De Consiliariis, aliisque regni administris.

QUia princeps neque omnia solus constituere, neque omnibus partibus sui principatus præsens esse potest: necessario debet adhibere administros, quorum opera utatur aut in capiendis consiliis, aut in rebus gerendis.

II. Princeps eligat ministros bonos, fideles & peritos. Tale enim fere est principis regimen, quales sunt ministri. Non facile autem uni plura munera commendet.

III. Ministri

III. Ministri vel sunt ad consilium (hi vocantur Consiliarii) vel ad res regendas.

IV. Etsi autem princeps suarum rerum sit intelligentissimus, tamen non facile aliquid aggredietur, quod magni momenti sit, nisi consultis primum consiliariis, idque mature, ne necessitas concilium præcipiter.

V. In conciliariis duo spectanda sunt: Primo, quales esse debeant; deinde, quomodo iis utendum sit.

VI. In eligendis consiliariis multum momenti positum est. Adeo ut dubitari soleat, an tolerabilior sit regni status sub bono principe & malis consiliariis, quam contra. Et certè, si princeps non sit absolutus monarcha, sique mali appellatione non intelligatur malitiosus, versutus, & pertinax, sed simplex & parum idoneus ad imperandum, tolerabilius est, principem esse malū, quam consiliarios. At si princeps sit absolutus monarcha, siquc malus dicatur princeps qui malitiosus est, & versutus, res se habet contrario modo.

VII. Consiliarii 1. Sint incolæ potius quam peregrini, nisi forte eorum operâ foris utendum sit. 2. Sint senes potius, quam juvenes: utile tamen est, juvenes consiliis interesse, si non sint secreta, non ut dicant suffragia, sed ut audiant. 3. Neque nimis tardi sint, neque nimis præcipites.

VIII. Consiliarii sunt prudentes, hoc est, periti rerum politicarum, non solum in genere,

sere, sed etiam in specie. Cognoscat ingenium & mores sui principis, sitque versatus in nationibus exteris.

IX. Præterea sit pius, probus, & amans Reip. sit fortis, temperans, mansuetus: non contentiosus aut arrogans. Placide ferat eorum sententias, à quibus dissentit, neque aspernetur promiscuè omnia consilia, quorum ipse non est autor. Sit præterea verax, sententiamq; libere dicat, sive ea grata sit futura principi, sive non sit. Imprimis non sit adulator: denique taciturnus & fidelis.

X. Cum res rara sit bonus consiliarius, non debet Princeps temerè quenquam admittere ad hoc munus nisi prius diligenter inquisiverit in illius naturam, indolem, ingenium, & mores

XI. Eligi possunt consiliarii ex variis hominum generibus, sed inprimis ex nobilibus & doctis. Constituat ex his princeps distinctos consiliariorum ordines, & habeat alios, magis, alios minus intimos; omnes autem jure jurando sibi devinctos.

XII. Hæc de Electione: de usu consiliatiorum hæc notanda sunt, Primo debet princeps ipse consultationibus interesse: idque tum, ut altercationes impediat, tum ut animum augeat bonis ad fidelitatem; malis minuat suâ presentiâ.

XIII. Permissum sit consiliariis liberè suffragia dicere ea deinde princeps excutiat

Ipse

Ipſe ſententiam non aperiat, neque oſtendat, in quam partem inclinet. Si aliquorum conſilia male ceciderint, eo nomine conſiliaros non culpet: magis enim laudanda ſunt conſilia infauſta, ſi cum ratione conjuncta ſint; quã temeraria, quæ fauſtum eventum habent. Imprimis caveat princeps, ne uni conſiliariorum ita obnoxius ſit, ut ejus nutu omnia gerat.

XIV. Utile eſt principi habere conſiliarios in vincis regionibus, à quibus moneri poſſit de omnibus rebus, quæ ibi geruntur.

XV. Conſilium aliud perpetuum eſt, aliud ſolenne. Perpetuum conſilium voco, quod princeps ſemper habet in aula. Solenne conſiliũ appello, quod ſtatis temporibus indicitur, convocatis præcipuis regni proceribus, atque ordinibus. Ejuſmodi conſilium comitia ſolet appellari.

XVI. Indicere comitia pertinet ad principẽ, aut ad eum, qui jus majeſtatis habet. Ea tamẽ in ſtatu Monarchico non debent eſſe frequẽtia, ne ſũmæ poteſtati aliquid detrahatur.

XVII. Princeps comitiis tempus & locum dicat, & capita deliberationis ad omnes ordines & comitiorum membra, tranſmittenda curet. Ipſe comitiis interſit, capita proponat de iis, ſi opus ſit, verba faciat.

XVIII. Hæc de conſiliariis: ſequuntur miniſtri ad res agendas, atque hi admodum varii. Alii enim ſunt publici, alii aulici. Publicorum miniſtrorum præcipui ſunt, Cancellarius

cellarius, Gubernatores provinciarum, Præfides tribunalium publicorum. Imperatores, Tribuni equitum, Tribuni peditum; minus præcipui, Secretarii, Scribæ, Centuriones & Aulici, ut princeps Palatinus, hoc eſt Præfectus Aulæ generalis, Mareſchallus, aulæ Cubicularius, &c.

XIX. Atque hæc Officia ita varie variant, ut certa ratio iniri non poſſit. Unaquæque enim Reſpubl. habet officia quædam ſibi propria.

XX. De his omnibus hoc unum notari poteſt; Ut primaria officia tribuantur regni proceribus, ac nobilibus; non plebeiis, niſi in iis ſingularis virtus emineat.

XXI. Utile etiam eſt ut princeps habeat emiſſarios quorum opera cognoſcere poſſit mentem & mores, ſubditorum; ſed ita, ut ea res ſubditos lateat, utque delatoribus princeps non temere credat, neque quenquam hac ſola de cauſa damnet, quia eſt ab exploratoribus delatus.

CAP. VII.

De Subditorum Nativitate, Educatione & Sepulturâ.

NIhil eſt ferè cujus majorem curam princeps gerere debeat, quam ſuorum ſubditorum. Nam ſi ſubditis bene ſit, univerſa Reſp. facile erit beata. In ſubditis multa ſpectari

ctari debent nos primum locum dabimus nativitati, educationi, & sepulturæ.

II. Ut nihil in nativitate peccetur, certæ leges ferendæ sunt de ineundis matrimoniis. Neque enim permittendum est cuilibet, quamlibet ducere, aut cuilibet nubere. Neque tantum conditionis aut fortunæ, sed & virtutis, & ætatis habenda est ratio.

III. Nemini fas sit abortum fœminæ procurare, multo minus infantes recens natos exponere, aut necare, sed hæc tanquam atrocia facinora debent coerceri.

IV. Diligenter attendi debet ad illegitimas liberorum procreationes, æque omnibus modis impediendæ, ne Resp. nothis & spuriis repleatur. Quod ne fiat, spurii non facile ad dignitates evehendi sunt.

V. Constituendæ etiam sunt publicâ autoritate obstetrices peritæ & fideles. hisque in mandatis detur, ut ex parturientibus nomen patris sciscitentur, si maritos non habent.

VI. Hæc de nativitate: sequitur educatio, quæ tam est necessaria in Repub. ut sine ea omnis magistratus cura inanis sit. De eâ sic statuendum est.

VII. Pueri domi educandi sunt ad annum septimum: inde cum parentum curâ, publica cura principis se debet conjungere, & publica institutio. Neque liberum esse debet parentibus liberos suos in publicam disciplinam tradere, aut non tradere,

VIII. Huic

VIII. Huic rei Collegia, Gymnasia, & Scholæ constituendæ sunt ad omnes liberales artes; & reditus eo pertinentes. Quinetiam deligendi sunt viri prudentes, qui publica autoritate hoc unum agant, ut juventus bene instituatur.

IX. Seorsim instituendi sunt pueri & puellæ. Institutio puerorum vel ad corpus pertinet vel animum. Institutio corporis talis esse debet, ut pueri assuescant ad labores tolerandos, atque corpora exerceantur ad agilitatem & ad robur; id vel ut victum grandes parare possit, si necesse sit; vel idonei sint ad bellicos usus.

X. Cui rei Gymnasia constituat princeps, ubi omnia laudabilium exercitiorum genera præscribantur, quæ juvenes ad bellum præparent.

XI. Animi institutio vel mentem concernit, vel mores. Mens imbuenda est cognitione linguarum, artium & scientiarum liberalium. Sed hac in re adhibendum discrimen. Neque enim studio literarū dicendi, nisi qui ad eam rem idonei sunt; cæteri mature opificia discant, aut mercaturam, aut disciplinam militarem. Nec quispiam sit in Rep. otiosus ne dum ut mendicare liceat sanis ac robustis.

XII. Artes puellarum sunt, legere, scribere, computare, nere, faicire, &c. quas debent discere, in separatis gymnasiis, ab honestis & gravibus,

vibus matronis à principe constitutis. Mores sive virtutes utrisque communes sunt.

XIII. Ut autem cives bene morati sint, omnes virtutes publicè jubendæ sunt, & contraria vitia, constitutâ pœnâ, prohibenda, & coercenda.

XIV. Neque vero hoc solum præcipere debet princeps, ut subditi vivant secundum præcepta Ethica; sed hoc quoque debet curare, ut servent præcepta Oeconomica & Politica. Maxime quidem interest Reip. ut subditi fortes sint, temperantes, liberales, modesti, justi, contrariaque vitia studiosè vitent: sed tamen & hoc ad Reip. felicitatem pertinet, ut subditi prudenter rem familiarem curent, concordes vivant, contentiones vitent, & id genus alia quam plurima.

CAP. IX.

De Victu & Sanitate tuenda, de morte, sepulturâ, aliisque rebus ad felicitatem civium spectantibus.

ACtum est de subditorum nativitate & educatione: sequitur porrò ut dicamus de victu, déque ratione curandæ annonæ.

II. Ut igitur difficultas annonæ vitari possit in Rep. constituendi sunt procuratores annonæ, iisque ministri adjungendi, qui ad omnia attendant, quæ vel obesse possint annonæ, vel prodesse. III. Ho-

III. Horum procuratorum munus esto: Primò, mensuratum & ponderum rationem exigere, & explorare: eosque punire, qui iniquâ mensurâ fuerint usi. Deinde dare operam, ut agri diligenter colantur, propositis etiam præmiis, aut immunitate à vectigalibus in aliquot annos, si qui aut paludes exhauriant, aut agros steriles subigant; útque tollantur impedimenta quibus ab operibus agricolæ distrahuntur. Tertiò, pretium annonæ constituere, ne cui liceat illud augere pro suo arbitratu.

IV. Quæ aliunde advehenda sunt, princeps curare debet, ut advehantur facile ac tuto, tum etiam, ut facile exportari possint, si quæ in Rep. supersint.

V. Et ne penuria publica, aut fames metuenda fit, granaria constituantur, in quibus tantum frumenti colligatur, quantum satis esse judicabitur ad annuam necessitatem sublevandam.

VI. Cum jam necessitas premit, nihil exportari frumenti debet. Nulli licere debet plus habere frumenti quam necesse est: reliquum æquo pretio vēdere teneātur, vel inviti. Flagellatores frumenti severe admodū puniātur.

VII. Si necessitas vehementer premat, frumentū publicū per familias dividator, pauperibus gratis aut vili pretio: divitibus, modico.

VIII. Sic de victu: sed & sanitatis habenda

benda est ratio: cui curandæ constituantur tum Ædiles, tum Medici.

IX. Ædilium munus sit providere, ne quid in urbe putidum sit aut fœtidum, neve corruptæ carnes aut pisces veneant, ex quibus rebus aut aer infici possit, aut contagio nasci.

X. Medici constituantur periti & fideles: impostores & circumforanei, severè puniantur.

XI. Medicorum munus sit, non solum ægros curare, sed etiam pharmacopœorum officinas publicâ autoritate lustrare, ne forte medicamentis utantur corruptis.

XII. Tempore pestis laborandum est, ne contagio serpat, quantum quidem illud fieri potest.

XIII. Si qui fugere contagionem velint, liberum esto omnibus, præter eos quibus publici officii causa subsistendum est.

XIV. Atque hæc pertinent ad vitam subditorum: sequuntur, quæ circa mortem servanda sunt.

XV. Primum princeps rectè constituat, quæ pertinent ad rem testamentariam; dèque operam, ut bona defunctorum justis hæredibus intacta serventur, etiamsi longè sint absentes: quod non solum de civibus, sed etiam de peregrinis servandum videtur, etiamsi

amsi in Gallia & alibi contra fit, ubi Rex peregrinorum bona, si moriantur, fisco addicit, etiam propriis liberis adempta.

XVI. Corpora defunctorum sepeliantur extra hominum cœtum, ne vivis nocere possint: Et matutino potius, quam alio tempore.

XVII. Cadavera neque nimis cito efferantur, neque nimis tarde. Pompæ funebres sint moderatæ: Neque cuiquam liceat thesauros una cum mortuis sepelire.

XVIII. Atq; hæc quidem omnia necessaria sunt, ut subditi commode honestéque vivant: superest, ut quædam adjiciamus, quæ pertinent ad splendorem & jucunditatem.

XIX. Ad quam rem requiritur, ut decus & splendor illustrium familiarium conservetur in posteris; atque homines illustres externis etiam rebus, supellectile, victu; & amictu tueantur dignitatem suam.

XX. Si qui nobilium peregrinas gentes invisant, moribus excolti sint, & sumptibus idoneis instructi, ut domus suæ splendorem referant. Aliter enim futurum est, ut gentem suam dedecore afficiant.

XXI. Ad delectationem requiri videtur ut princeps sui subditis præbeat, aut saltem indulgeat, quædam genera publicorum ludorum, & conviviorum, sed tamen iis modum ponat.

CAP. III.

De Gradibus ac Communione civium.

QUæ ſuperiore capite diximus, cives ſingulos ſpectant: ſequitur, ut civium gradus inſpiciamus, & communionem.

II. Gradus ſpectabimus in dignitate, officiis, & beneficiis.

III. Eminentiſſimi gradus eſt Dux; ſequitur, 2. Marchio, 3. Lantgravius, 4. Comes, 5. Baro, 6. Nobilis, 7. Denique plebeii, ſinguli ſecundum gradus, qui admodum varii ſunt, ut Mercatores, Milites, Agricolæ, Opifices, Mercenarii, &c.

IV. Ut autem ſubditi gradibus diſtincti ſunt, ita expediret Reip. ut diſtinctis modis rationem oeconomiæ inſtituerent. Neque liceret nobili, imitari Baronem in faciendis ſumptibus: neque Baroni Comitem, ſed bene contrario modo, ſi iſtud inopia flagitet.

V. Quod attinet ad officia, ea ipſe princeps tribuat non ob pretium, ſed ob meritum. Eſt enim ut turpe, & periculoſum, officia Reip. vendere.

VI. Officiariorum dignitatem, autoritatem & privilegia princeps diligenter tueatur: eorum ſimultates opprimat: in eorum adminiſtrationem & delicta inquirat.

VII. Cæterum tam varia sunt officia in unaquaque Rep. ut eorum nomenclator & leges ex singularum rerum publ. descriptione petenda sint.

VIII. Supersunt beneficiarii, qui & vasalli dicuntur; eorumque beneficia, feuda nuncupantur vocabulo Longobardico, non Latino.

IX. Feudum est prædium aliaque possessio immobilis, à vectigalibus libera, quam quis beneficio principis possidet, ut pro eo obligetur ad fidem, & ad officia belli tempore principi præstanda.

X. Si beneficiarius fidem datam domino fefellerit: eique periclitanti non tulerit auxilia, aut etiam, si illius dignitatem non fuerit pro viribus tutus, ipso jure beneficiis excidit.

XI. Neque vero solum subditi principibus feudi nomine tenentur fidem præstare, quam homagium vocant; sed & princeps principi, non quidem quatenus est princeps, sed quatenus prædia possidet, in alterius principis ditione sita.

XII. Atque hæc de gradibus; supereſt communio subditorum vel in familiis, vel in vicis aut pagis, vel in civitatibus, vel in collegiis.

XIII. De familiis dictum quidem est in Oeconomicis. Hoc tamen tenendum im-

præsentiarum. Ad principem pertinere illustrium familiarum antiquam dignitatem tueri, omniaque jura, atque privilegia, quæ virtuti sunt tributa, ad posteros transmittere.

XIV. In hac tamen communione non debent censeri fœminæ, utpote quæ ex nativa familia transeunt in familiam mariti.

XV. Pagi & vici in tota Repub. debent esse frequentes, non solum propter commoditatem eorum, qui iter faciunt; sed maxime propter agrorum culturam.

XVI. Ut ergo pagana communio conservetur, jura quædam tribuenda sunt pagis, & præfecti sive prætores, qui de causis quibusdam levioribus cognoscant; graviores causæ, & inter eas capitales, præstiterit urbibus servari.

XVII. Urbana ergo communio magis necessaria est ad Reip. felicitatem, quia & ipsa major est. In ea spectetur locus, Personæ, & jura.

XVIII. Urbs constituatur loco salubri, & tuto; addo etiam fertili, si fit campestris. Nam fertilitatem negotiationes facile compensant, si fit maritima.

XIX. An expediat arce munire civitates, non potest sine distinctione affirmari. Arce enim opus est, si metuitur mala fides subditorum, aut si urbes sine arce non possunt com-

commodè muniri. Si urbes per se sunt validæ, & subditi fideles, non opus esse videtur arce.

XX. Personæ, quæ in hac societate considerantur, sunt cives, hoc est, qui eodem jure libertatis, iisdemque privilegiis & commodis utuntur. In hoc communi civitatis jure alii nascuntur, alii assumuntur. Et quamvis ambo cives sint, tamen aliquod discrimen intercedere debet, inter nativos cives, & assumptos.

XXI. Jura civitatum admodum varia sunt; & singulis fere peculiaria. In genere observari potest, admodum necessarium esse, ut princeps urbanas communiones, earumque jura ac privilegia tueantur. Quia urbes revera sunt excultrices commodarum artium ac virtutum, officinæ divitiarum, & asyla exercituum tempore belli, ac munimenta Reip.

XXII. Postremo collegia in Repúb. aut instituenda sunt, aut permittenda, eaque vel Politicorum vel Ecclesiasticorum, vel etiam mercatorum aut opificum. Conventicula, & clandestinæ coitiones severè prohibeantur.

XXIII. In omnibus collegiis seriis (nam ludicra prætereo) sua autoritate princeps præsit, aut per se, aut per delegatum; aut saltem rescisca, quæ istic peraguntur.

CAP. XI.

De Judicio forensi & censorio.

UT hæc omnia, quæ hactenus præcepimus, facilius obtineri possint in Repub. judicium requiritur ad bonorum propensionem ad virtutem augendam, & improborum malitiam coercendam.

II. Judicium aliud est forense, aliud censorium. Et forense, vel ad præmia pertinet & pœnas, vel ad lites.

III. Judicia forensia publicè fieri debent, idq; ad coercendam judicum improbitatem, & subditorum audaciam, & ad conciliandam rebus judicatis autoritatem.

IV. In præmiis & pœnis irrogandis princeps, aut illi, qui principis loco sunt, debent esse prudentes, & æqui. Si tamen peccandum est, præstat in præmiis peccare quam in pœnis.

V. Præmii loco, vel opes tribuuntur vel honor. Et parcius quidem opes tribuendæ sunt, quam honores, ne ærarium publicum exhauriatur; attamen & in honoribus haberi debet modus; ne aut honores, nimis facile acquisiti, vilescant, aut subditi ad nimios honores evecti insolescant.

VI. Horum præmiorum varii sunt gradus

dus, per quos ascenditur. Nam aut plebeius decoratur nobilitate, aut nobilis creatur Baro, & sic porro. Sic item in officiis ac honoribus bellicis, & alibi.

VII. Hæc præmia sunt ordinaria. Extraordinarium præmium vocatur privilegium. Idque vel reale est, vel personale.

VIII. Personale privilegium est, quod uni tantum personæ ita concessum est, ut non transeat ad totam ejus familiam aut hæredes. Privilegium reale pertinet ad totam familiam, seque extendit ad hæredes.

IX. Privilegia vel in immunitate consistunt ab oneribus Reip. vel in fruitione alicujus rei quæ beneficii loco concessa est. Conceduntur autem privilegia vel personis. vel communitatibus integris.

X. In irrogandâ pœnâ observandum est, ut ea delictis ac personis respondeat, utque absit exceptio personarum: Et, si forte integra communitas punienda sit, ut exemplum pœnæ pertineat ad omnes; severitas ad paucos. Tale pœnæ genus olim erat declamatio.

XI. Lites vel inter magistratum & subditos, vel inter subditos oriuntur.

XII. Etsi monarcha non facile debeat permittere, sibi controversias moveri à subditis; si tamen subinde non possit istud evitari, convocet suâ autoritate præcipuos regni proceres

Proceres, qui controversiam motam, sine præjudicio majestatis, determinent.

XIII. Non dicat subditis temere litigare. si justa aut saltem probabilis litigandi causa est, optimum est, ut res tota ab arbitris componatur, ad impensas vitandas. Si illud fieri non possit, in judicio publico transigenda res est.

XIV. In judicio spectatur judex, actor, reus, & judiciorum administri.

XV. Judicum varii debent esse ordines: sed in singulis ordinibus pauci, iique periti, probi ac cordati, ab affectibus vacui, & autoritate præditi, qua cogere possent, si quis eorem sententiam contemneret.

XVI. Judex debet judicare secundum acta & probata: si velit conscientiam sequi, contra ea quæ in judicio comparent, debet judicis personam deponere, & fieri testis.

XVII. Actor est, qui accusat aut petit: reus, qui se defendit. Atque hujus causa semper est favorabilior, quam illius.

XVIII. Administri forenses sunt advocati, notarii, & scribæ. Horum officia & salaria certa constituenda sunt; graviterque animadvertendum in eos, qui modum præscriptum excedant.

XIX. Processus judicii non debet trahi in longum tempus. Hæc enim res subditis est molesta admodum & noxia.

XX. Partes

xx. Partes judicii ſunt citatio, comparitio, litis conteſtatio, cauſæ diſceptatio, ſub qua continetur exceptio, replicatio & duplicatio, teſtium aut inſtrumentorum productio, concluſio, ſive ſententia & executio.

xx. Judicia vel ſunt civilia vel criminalia. In judiciis criminalibus actor eſt procurator Reipub. puta prætor; in civilibus, perſona privata quæ offenſa eſt.

xxii. Si delicta graviora ſunt, judicia criminalia conſtant deprehenſione, cuſtodia, inquiſitione, & pœna.

xxiii. Ut ſacinoroſi capi poſſint, non ſunt temerè conſtituenda aſyla; niſi eo fine, ut hic aliquamdiu tuti ſint, qui imprudentes peccaverunt, idque non adverſus magiſtratum, ſed adverſus eos, qui acceptam injuriam vellent forte vindicare.

xxiv. Ad cuſtodiam facit carcer potius, quam ad pœnam, niſi quis per ſententiam judicum ſit ad carcerem damnatus. Ideoque debent captivi decenter curari, ne pœnam ferant ante ſententiam. Sint tamen carceres bene muniti, ne effugere poſſint detenti.

xxv. Inquiſitio vel verbis fit vel tortura. Inquiſitio per torturam, non facile adhibenda eſt, ſed tum demum, cum pertinaciores manifeſta delicta nolunt confiteri.

xxvi. Pœna

XXVI. Pœna varia est, mulcta, confiscatio omnium bonorum, carcer perpetuus, exilium, damnatio ad opera publica, flagra, mors; Atque ea item varia. Omnium autem maximè probanda est, quæ & ignominiosa est, & minus acerba.

XXVII. Verumenimvero, quia multi mores externi sunt, qui legibus politicis non possunt præscribi, ideoque non cadunt sub judicium forense; instituendum videtur judicium censorium. Est enim censura utilissimum repagulum multorum vitiorum, quæ aliis ratione non possunt coerceri.

XXVIII. Censuræ debent esse obnoxia delicta privata; qualia sunt luxus in victu & amictu, in conviviis, ac supellectile, item lites conjugum, & inobedientia liberorum erga parentes, servorum erga dominos nec non lis & discordia civium.

XXIX. Nemo sit immunis à censura, præter principem. Princeps enim, ut admoneri forte possit officii, si peccet; censeri non debet.

XXX. Munus censoris conferatur ab ipso principe: ad eamque rem adhibeantur viri graves & integri, maximaque auctoritate præditi: inter quos civitas sic sit distributa (si major sit) ut singulis cedat certus familiarum numerus observandus. Qui autem censuram judicabuntur incurrisse, vel gravi

gravi increpatione, vel multa etiam, qui pertinaces fuerint corriguntor.

CAP. XII.

De reditibus publicis.

PEcunia non belli modo, sed totius Reip. nervus est. Quare non obiter laborandum est principi, ut instructus sit amplissimis facultatibus, ad faciendos sumptus, qui necessarii sunt ad regendum, & judicandum; vel etiam ad belligerandum si necesse sit, atque adeo, ut nihil publicis aut privatis usibus sibi desit.

II. Atque hoc loco duo potissimum spectanda: Modus acquirendi pecuniam, & modus dispensandi ad usus convenientes.

III. Pecunia colligitur triplici potissimum modo, Ex re monetariâ, vectigalibus, & exactionibus sive tributis.

IV. Jus cudendæ monetæ recensetur inter jura majestatis. Ergo nemini permitti illud debet nisi principi. Et si quis jus illud usurpaverit, crimen læsæ majestatis commisisse judicandus est.

V. Materia monetæ sumi debet cum certo pondere, ea misceri, signarique debet, prout publicâ principis autoritate constitutum erit.

VI. Pre-

VI. Pretium monetæ ſemel conſtitutum, arbitrio ſubditorum non augeatur, aut minuatur; ſed conſtans ſit ac permanens.

VII. Lucrum aliquod principi ex re monetaria redire poteſt, ſed modicum. Si enim monetæ pretium multo majus conſtituatur pretio nudæ materiæ, res eſt plena periculo, ne ſubditi aut peregrini monetam imitentur.

VIII. Adulteratores monetæ graviſſimis ſuppliciis coerceantur. Quin ne peregrina moneta admittatur, niſi cum id neceſſitas poſtulaverit.

IX. Vectigal eſt, quod magiſtratus percipit ex mercatura, hoc eſt, ex venditione rerum quæ venduntur, quæque invehuntur, aut exportantur.

X. In vectigalibus imponendis magiſtratus debet eſſe æquus, ne mercatura impediatur, aut alio transferatur.

XI. Conſtituantur telonii ſive publicani, qui ſuo periculo annua aut ſemeſtria vectigalia certâ pecuniæ ſummâ redimant: idque certâ lege, qua decernatur, quid pro ſingulis rebus ſit perſolvendam; addita etiam pœnâ in eos qui publicanos defraudaverint.

XII. Tributum eſt, quod ſubditi pendent ex poſſeſſionibus ſuis; latine, collatio.

XIII. Et hic ſervandus eſt modus, ne aut ſubditi exhauriantur, aut princeps adducatur

in

in odium. Modus tamen esse debet aut major aut minor, pro modo necessitatis.

XIV. Utile est autem, ut collatio fiat ex iis rebus, quæ minus possunt nocere pauperibus, hoc est, non est rebus ad victum sed ad voluptatem, delicias, splendorem &c. pertinentibus.

XV. Præterea collatio vel ex rebus immobilibus fit, puta ex prædiis, agris, &c. vel ex mobilibus.

XVI. Ut autem tributum rebus immobilibus respondeat, debet princeps curare, ut omnium subditorum bona immobilia referantur in catalogos, ut censum, qui & quantitati & qualitati respondeat, singulis imperet.

XVII. Huic pertinent decimæ, quæ capiuntur ex frumento: Item quod capitur ex venditione rerum immobilium, & ex iis, qui in fundo Reip. ædificant, &c.

XVIII. Tres species præcipuæ constituuntur exactionis, Jugatio, Capitatio, & Hospitatio.

XIX. Jugatio est quæ pro magnitudine, numero, & qualitate agrorum imposita est. Dicitur à jugero.

XX. Capitatio est quæ in singularium personarum capita, non spectato facultatum modo constituitur.

XXI. Hospitatio est, cum subditi coguntur

tur militibus, aulicisve hominibus, præbere hospitium.

XXII. Hi sunt quidem præcipui modi acquirendi reditus: huc revocari possent alii modi secundarii, cum principis facultates augentur dote, hæreditate, donatione, alluvione, &c.

XXIII. Collectos reditus princeps diligenter curet colligi ac conservari, & prudenter dispensari, idque per personas fideles, quæ omnium rationem quotannis reddere teneantur. Nihil enim nocentius est, quam redituum curam administris nimis secure credere.

XXIV. Omnes hi reditus servire debent principi, tum ad solvenda stipendia militum, & officiariorum, tum ad privatos usus. Quanquam videtur minus invidiosum si reditus ad privatos usus, distinguantur ab iis, qui impenduntur Reipublicæ.

CAP. XIII.

Defendenda, augenda, & exornanda Repub.

HOrum redituum auxilio debet Princeps studere, Primo quidem, ut defendat ac tueatur Remp. deinde etiam ut augeat exornetque.

II. De-

II. Debet autem princeps defendere Remp. contra omnia mala, quæ quidem humana induſtria evitare poſſit. Nam quæ humana circumſpectione, majora ſunt, Deo & naturæ permittenda ſunt: ut, nimii imbres, fulmina, impetuoſi grandines, ficcitates, terræ motus & id genus alia.

III. Res, quæ humana circumſpectione aliquatenus ſaltem, vitari poſſunt, ſunt admodum variæ. Primo loco occurrit inundatio maris, aut fluminum, & incendium.

IV. Inundatio aggeribus aliiſque munimentis coerceri debet. Incendium vel præcavendum, vel reſtinguendum.

V. Quo caveatur facilius, ædificia in urbibus ne contegantur ſtramine, ſed tegulis: ſint etiam vigiles nocturni, qui conclament ad incendium, ſi quod forte conſpiciatur.

VI. Ad incendium reſtinguendum ſit certus ſcalarum & urceorum apparatus. Deinde baiuli, nautæ, & id genus alii homines, qui publica autoritate conſtituti, tenentor ad incendium reſtinguendum primi admovere manus.

VII. Incendiarii etiam acerbâ pœnâ puniuntor.

VIII. Secunda eſt defenſio adverſus famem, de qua ſupra egimus. Tertia adverſus noxias feras, urſos, lupos, apros, & id genus alias.

alias. Huc facit venatio, quam aliquoties indicere rusticis princeps debet.

IX. Præcipue defensio suscipienda est adversus homines, veluti adversus homines seditiosos, prædones, piratas, latrones, sicarios, & id genus alios, quos omnes à suis finibus arceat quam diligentissimè: homines deligat armatos, qui eos investigent. Imprimis autem defensio meditanda est adversus hostes.

X. Ad quam rem necesse est ut in Reipubl. finibus sint munitæ urbes & arces; & imprimis sint muniti portus. Quod non solum necessarium est; ad arcendos hostes, sed etiam ne quis aufugere possit ex Repub. aut exportare, quæ non debent exportari. Quin etiam utile esse videur, ut in urbibus limitaneis aut portibus habeat militem præsidiarium.

XI. Ad hæc det princeps operam, ut sarta tecta conservetur subditorum existimatio, æque ac facultates. Quare prohibeat libellos famosos, & satyras in personas; item stelliones, iniquos fœneratores, sortiarios, &c. qui populum argento emungunt.

XII. Non permittat cuiquam artem exercere Alchymisticam: coerceat decoctores, hoc est, qui foro cedunt suâ culpâ, nec infortunio quodam bonis sunt executi.

XIII. Non debent admitti in Rep. danistæ, quos

quos Lombardos vocant ; ſed ipſe magiſtratus egenis pecuniam mutuo det in modicam uſuram, deponatur pignus.

XIV. De amplificanda Repub. non debet princeps nimis eſſe ſollicitus : nam injuſtum eſt & periculoſum aliorum ditiones invadere. Si quis tamen juſto bello laceſſitus eſt, ei licet non ſolum tueri ſuos fines, ſed etiam invadere alienos.

XV. Exornatio Reip. quia neque injuſta eſt, neque periculoſa, diligentius curanda. Ornamentum conſiſtit in ſplendore & utilitate publicorum operum, è quibus utilitas aliqua redit ad privatos cives.

CAP. XII.

De Aulâ Principis.

PRinceps præcipuè quidem curare debet Remp. ſed tamen ſui privati curam non debet penitus abjicere, neque aulæ ſuæ.

II. Cura privata ſive aulica principis vel Perſonarum eſt, vel rerum. Inter Perſonas, ſicut ipſe caput eſt, ita quoq; ſui curam primo, ac præcipuè gerere debet.

III. Ad ſui corporis ſecuritatem adſciſcat ſibi ſatellites, & quidem ex eâ gente cui imperat, ne ſuis ſubditis videatur diffidere.

IV. Habeat

IV. Habeat etiam fideles coquos, carptores, & prægustatores.

V. Secunda cura sit de conjuge; quam sic regat, ut eam non sinat esse nimis sumptuosam: amoveat à Gynæceo exempla & irritamenta impudicitiæ, atque insolentiæ. Denique secretiora consilia uxori non facile credat, neque partem aliquam regiminis ei permittat.

VI. Tertia cura est de prole, quam curet lactari aut à matre, aut ab illustri fœmina, câque spectatæ virtutis.

VII. Prolem masculam curet educari ab ejusmodi morum magistris & præceptoribus, qui illius mentem generosa virtute repleant.

VIII. In affinitatibus contrahendis eligat princeps ejusmodi generos, qui Reip. sint profuturi.

IX. Fratribus non solum præbeat sumptus ad honestam & sua familia dignam sustentationem, sed etiam præfecturas committat, aliásve dignitates, si eorum fidem expertus sit. Sorores honestè elocet addita etiam dote, sed quæ tamen non obsit Reipublicæ.

X. Post consanguineos, sequuntur officiarii: quorum numerum princeps non augeat in immensum: sed habeat aulam, quantum potest fieri per dignitatem, contractissimam.

XI. Pri-

XI. Primaria aulæ ſuæ officia indigenis potius tribuat princeps, quam exteris. Primarii officiarii ſunt, Præfectus aulæ, ſive Palatinus, Mareſchallus, Præfectus ſtabuli, Cubicularius, Burgravius, ſive is qui regit inferiores aulæ miniſtros, Præfectus commeatus Gallice, *Maiſtred' hoſtel.*

XII. Minus præcipui ſunt, miniſtri cubicularii, carptor, coquus, cellarius, &c.

XIII. Atque hos omnes princeps vel delectu, vel prudenti regimine efficiet, ut probi ſint, atque integri: quia plerique ex aulicorũ moribus judicant de principe: tum etiam quia mores aulicorum facile ſerpunt in vulgus.

XIV. In victu, veſtitu, ſtipendiiſve præbendis, princeps neque nimis parcus eſſe debet, neque nimis effuſus.

XV. Res, quas princeps curare debet, vel ſunt palatium, vel ſupellex. Atque hæc omnia ſint ſplendida & nitida.

CAP. XV.

De Peregrinis, deque Legatis & Fœderibus.

PEregrinis duplici ratione conſiderandi ſunt, nempe vel quatenus ſunt in regno, ibique vel peregrinantur, vel habitant, vel quatenus

quatenus sunt extra regnum.

II. Quod ad peregrinos attinet, constituendi sunt præfecti in limitibus præsertim, atque in ipsâ regia aliisque locis munitionibus qui peregrinos adventantes observant.

III: Tum etiam curandum est, ut peregrinantibus itinera sint tuta, & hospitia commoda, neque permittendum ut ab incolis peregrini exhauriantur.

IV. Errones illos quos Nubianos, & Cygaros vocant, tanquam exploratores, vel constelliones arceant.

V. Principes ipsos, si forte regnum ingrediantur, advenientes ipse princeps excipiat, & discentes honorificè deducat. Alios, qui inferiori loco sunt, quam est ipse, per aulicos excipiendos aut deducendos curabit.

VI. Si quis sint ex peregrinis, qui domicilium in Repub. figere velint, id princeps ne impediat si viri boni sint, aut saltem, si sua culpa patria non carent: sin justas ob causas exilio multati sunt, non ferat.

VII. Peregrinis tamen civitatis jus non facile est dandum, sed tum demum, cum manifesta Reip. utilitas illud requirit. Alioqui res per se non caret periculo.

VIII. Et ne peregrini aliquid moliantur contra Remp. certis legibus coerceantur.

IX. Hu-

IX. Honores, magistratus, nobilitatis insignia non facile tribuantur peregrinis, etiamsi domi suæ sint nobiles. Multo minus permittendum iis, ut jurisdictionem privatam exerceant.

X. Judæi in Repub. non sunt recipiendi, nisi certis conditionibus. Primo, ut se receptis civitatis legibus, ut alii cives, subjiciãt, tranquilleque ac sine scandalo vivant. 2. Ne matrimonia cum Christianis contrahant. 3. Ne Christianos ad suam religionem pertrahere studeant. 4. Immodicas usuras ne exerceant. 5. Christum Christianosve maledictis ne proscindant. 6. Ne Judæum ad Christum transire volentem, vexando impediant, &c.

XI. Sequuntur Peregrini extra regnum cum quibuis princeps tractatus & fœdera pangere solet.

XII. In quibus omnibus princeps hunc debet habere scopum, ut pacem obtineat, beneque illi cum vicinis principibus conveniat; Et gentis suæ honorem apud exteros diligenter tueatur.

XIII. Id vero vel per litteras efficiet, vel per ministros delegatos. Quod autem per epistolas commode, tutò, & honorificè fieri potest ad eam rem delegati non adhibendi videntur.

XIV. Cui rei habeat Princeps certas literarum formulas, & unicuique principi debitos

titulos: fideles auctarios, & tabellarios. Utatur etiam occultis epistolarum notis.

XV. Ministri delegati, vel sunt agentes vel legati: iique vel perpetui, vel temporarii. Inter agentes & legatos nihil aliud interest, quam quod hi solenniores sint.

XVI. Agentes alii manifesti sunt alii occulti. Atque his in eum finem utitur, ut quæ in aliis regnis gerantur, cognoscere possit.

XVII. In legatis mittendis, ineundus est accuratissimus delectus: eligantur tales, qui Reipub. emolumento, honori esse possint. Ad quam rem requiritur Prudentia, eloquentia, gratia, linguarum peritia.

XVIII. Legatus sit instructus literis fidei. Habeat etiam certum agendi modum sibi præscriptum. Neque ei liceat mandati fines transilire, nisi in summa & celerrima necessitate. Inter cætera habeat hoc in mandatis, ne dona accipiat ab illo principe ad quem mittendus est, niti manifesta, atq; adeo talia, quæ honoris causa dantur publicè.

XIX. Non solum mittendi sunt legati, sed etiam admittendi, si qui ab aliis principibus mittantur.

XX. Legatorum litteras fidei princeps statim sibi tradi postulet. Quibus lectis honorem ei convenientem habeat. Ejus personam sanctam atque inviolabilem esse velit. Si quid tamen contra Rempub. machinatus fuerit, coercendus est.

XXI. Le-

XXI. Legatos princeps ipse audiat idque vel per se, vel per fideles interpretes.

XXII. Tractatus sive fœdera cum vicinis ineunda, alia aliis arctiora sunt, quædam enim vicinitatem tantum spectant, quædam amicitiam, fidem, mutua auxilia.

XXIII. Quo autem gens vicina potentior est, eo princeps debet esse circumspectior. Et, si æquis conditionibus possit obtinere pacem, illud utilissimum est, si non possit, limites bene muniat.

XXIV. Termini Jurisdictionis fixi sint & certi, si tamen de iis oriatur controversia, maturè sopiatur.

XXV. In arctioribus fœderibus princeps debet esse circumspectissimus. Ea enim res periculi plenissima est, in utramque partem, sive fœdera ineantur, sive non ineantur.

XXVI. Imprimis sunt periculosa fœdera, quæ imbecilliores ineunt cum potentioribus.

XXVII. Minus periculosa sunt fœdera, quæ tantum commerciorum causa ineuntur; periculosissima, quæ ineuntur causa offensionis.

CAP. XVI.

De Bello.

ETsi autem pax longe maximè sit optanda præ bello: incidunt tamen tempora & causæ, quæ efficiunt ut bellum necessarium sit, & justum. Quare de Bello est etiam Politicis præcipiendum.

II. Et quanquam bella vel offendendi vel defendendi causa justè possint inferri: Tamen cum jure naturali magis convenit defensio, quam offensio. Et offensio nunquam potest esse justa, nisi quoties damnum aut injuria Reipub. illata, propulsanda est.

III. Hæc ergo duo justam causam suppeditant suscipiendi belli; Remp. defendere, & damnum sive injuriam propulsare: sive, sua retinere, & amissa recuperare. Quæ si princeps alia ratione non potest obtinere, bello experiundum est, & armis suscipienda Reip. defensio: imo etiam offensio, si vires suppetant: si non suppetunt, præstat injuriam illatam dissimulare, quam vindicando periculum sibi creare damni majoris.

IV. Ut autem in hac materia progrediamur ordine: sex potissimum capita sunt de quibus aliquid dicendum: 1. De iis, quæ bellum

bellum antecedunt. 2. De adminiculis, per quæ bellum geritur. 3. De belligeratione. 4. De adjunctis belli. 5. De effectis & consequentibus. 5. Denique de speciebus.

v. Quod ad primum caput attinet, Princeps curet subitos suos tempore pacis in armis exerceri, & ad bellum præparari. Nam multo tutius est subditis, quam peregrino militi uti.

vi. Si tamen subditi seditiosi sint non debet iis princeps armorum usum permittere: multo minus, ut eos curet in armis exerceri.

vii. Neque vero solum armis tractandis assuefaciendi sunt subditi, sed etiam ad labores, incommoda, & opera militaria, si necesse sit, cum aliis molienda: & ut verbo dicam, ad omnia boni militis officia.

viii. Antequam princeps bellum decernat, invocato nomine divino, de omnibus rebus rectè deliberet, vires suas simul & hostis expendat & conferat, in omnem casum consilia dirigat, ut nihil inexpectatum evenire possit.

ix. Si hisce omnibus ritè expensis, princeps decernat gerendum esse bellum, id denunciet aut per fecialem (vulgo *cen herault*) aut per litteras. Non enim satis honestum est, principem nihil tale cogitantem bello adoriri. In bello defensivo denunciatio non requiritur.

X. Sequuntur adminicula per quæ bellum geritur. Atque hæc sunt quatuor, Personæ, Res, Consilia, & Disciplina militaris.

XI. Persona præcipua sit ipse princeps. Nam cum necessario debeat unum esse in bello caput, qui potestatem habeat absolutam, non satis tutum est hanc potestatem cuiquam tribuere.

XII. Si tamen princeps non possit interesse bello, legatum sibi constituat, ac ducem belli, indigenam, fidelem, fortem & circumspectum, autoritate præditum & gratiâ.

XIII. Cæteræ personæ bellicæ, quæ principi inserviunt, milites dicuntur. Milites duplici modo conscribi solent: Prior modus est, cum tuba aut tympano convocatur populus, ut, si quis milites esse volunt, nomina sua, acceptâ tesserâ, curent annotari, alter modus est, cum hoste subdito ingruente, populus sonitu campanæ aut alio signo convocatur ad defensionem.

XIV. Milites, si fieri potest, colligantur ex locis durioribus, qui ætate sint & corpore validi, animo acres, & moribus probati, idque ad certum numerum, ne aut multitudo aut pauciras sit detrimento.

XV. Milites conscripti accuratè lustrentur & rejectis ineptis, cæteri catalogo inscribantur, in classes distribuantur, & juramento auctorentur.

VI. Jurâ-

XVI. Juramenti certa sit & concepta formula, qua milites spondeant, se imperata ducis facturos, & disciplinam militarem conservaturos.

XVII. Miles est vel eques vel pedes. Uterque ab bellum gerendum necessarius. Et quamvis in præliis, quæ fiunt in locis planis, præferendi videantur equites; in locis tamen montosis, atque adeo respectu universi belli, pedites videntur esse potiores.

XVIII. Neque vero solum ordinariis militibus utendum, sed & subsidiariis cum nempe necessitas postulat: iisque vel indigenis, vel peregrinis. Quanquam non nihil periculi habet multitudo peregrinorum militum: præsertim, si sunt ejusdem nationis, & decem habent, qui peregrino principi obstrictus juramento est.

XIX. Milites vel gregarii sunt, vel officiarii, & officiariorum tanta multitudo, & tam diversi ordines, ut hoc experientia potius discendum sit, quam præceptis.

XX. Præter milites, multæ aliæ personæ necessariæ sunt in bello, nempe consiliarii, quæstores ærarii castrensis, supremus judex rerum capitalium. Item præfectus commeatus, præfectus armaturæ curruum, navium, fossorum, pontium, &c. Idque cum certo personarum numero, qui sufficiat ad suppeditandum commeatum, ad vecturam, &c.

XXI. Si de Perſonis: ſequuntur res & inter eas primo animalia, equi, & ubi id in uſu eſt, cameli, & elephanti.

XXII. Poſt animalia ſequitur pecunia, quæ revera eſt nervus belli.

XXIII. Tertio loco eſt commeatus, cujus maximam curam dux gerere debet. Commeatus vel ad homines pertinet, vel ad equos, aliaque jumenta.

XXIV. Quarto loco requiruntur arma, quibus milites debent eſſe inſtructi. Quod ut fiat, ſæpe arma militum luſtranda ſunt:

XXV. Præter arma requiruntur etiam alia inſtrumenta, tentoria, currus, naves, pontes, ſecures, ligones, &c.

XXVI. Arma & veſtes militum ne ſint nimis pretioſæ, ne ſint prolectamenta hoſtium ad fortiter pugnandum.

XXVII. Sequuntur conſilia, quæ in adminiculis belli gerendi tertium locum requirebant, Conſilium bellicum vel directum eſt, ac ſine dolo; vel indirectum, ac cum dolo conjunctum. Huc pertinet ſtratagema, exploratio, procuratio proditionis, procuratio diſſidiorum inter hoſtes, interceptio, inſidiæ, & mora. Atque hæc omnia licita ſunt & laudabilia, ſi ſint ſatis tuta.

XXVIII. Supereſt diſciplina militaris, quæ legibus continetur, & earum executione. Ac primo danda eſt opera, ut milites, quantum

quantum fieri poteſt, vivant juxta leges Ethicas, Oeconomicas & Politicas, quibus jus naturæ & gentium continetur.

XXIX. Deinde obſtringantur legibus ſpecialibus, quæ ſolum militiam concernant, quibus jubeantur, quietè & pacatè vivere, tumultibus & ſeditionibus abſtinere; arma diligenter cuſtodire; in prælio fortiter rem gerere, fidem datam ſervare: Pœna capitali conſtituta in eos, qui fugiunt ad hoſtes, quique pugnam detrectant, aut ſtationem deſerunt.

XXX. De militum delictis cognitio habeatur brevis: pœna ſit rigida, & legibus reſpondens. Ita tamen ut gradibus varietur ſecundum gradus delictorum.

CAP. XVII.

De *Belligeratione, deque belli adjunctis & effectis.*

TErtiò loco dicendum propoſuimus ſupra de belligeratione ipſa. In qua hoc primo loco obſervandum eſt, ut omnes occaſiones capterntur lædendi hoſtis, & ſibi proſpiciendi.

II. In bello primo conſiderabimus. Eductionem exercitus. 2. Stationem. 3. Impreſſionem. 4. Conflictum. 5. Obſidionem.

III. Exercitum educturo deliberandum est, utrum magis expediat hostem ad limites tuæ ditionis exspectare, an illius ditionem invadere.

IV. Cæterum qui exercitum ducit per suum aut per amici sui agrum, sedulo advertat, ne noceat incolis, neve iis molestus sit. In agro hostili prædari possunt milites, sed non effuse, ne ab insidiis circumveniantur. Quod si alieno exercitui transitum per ditionem tuam permittas, (quod aliquando faciendum est) omnia diligenter munita sint.

V. Locus exploretur per quem exercitus ducendus est, sit ne sylvosus, montosúsque, an planus, augustus, an latus, pervius, an fluminibus, aliisque rebus impeditus ac clausus, &c.

VI. Ad stationem metanda & munienda sunt castra loco opportuno, hoc est, idoneo ad commeatum, & qui expugnatu difficilis, & insidiis non sit obnoxius. Forma sit ad naturam loci, & ad numerum militum accommodata. Loca in castris seorsim tribuenda equitibus & peditibus, omniaque servatâ debitâ proportione ordinanda.

VII. Si statio longa futura est, exercitus in hyberna ducendus est, ne castrorum incommoda nimis militem affligant. Hæc tamen incommoda ferenda sunt, si periculum

lum invasionis metuitur ab hoste paratо:

VIII. Impressio, in hostem non est facile facienda, nisi perterritum, aut securum atque imparatum. Si enim hostis paratus sit, seseque fortiter defendat, potiores sunt partes defendentis, quam offendentis.

IX. Conflictus levior, dicitur velitatio. At is qui justo exercitu fit, prælium appellatur. Antequam ad justum prælium veniatur, utile est præmitti milites aliquot velitandi causa; idque vel ad explorandas hostium vires, vel ad cognoscendos aut etiam augendos militum animos.

X. Prælium non est ineundum ad arbitrium hostis procaciter provocantis, sed ad loci, temporis, aliarumque rerum opportunitatem.

XI. Dux milites ad prælium vultu constanti, & apta oratione hortetur: spem fugæ præcidat: Ipse prælio interfit; nihil enim magis incendit virtutem militum, quam præsentia Ducis. Duci detur legatus, qui, eo mortuo, si forte contingat, prælium continuet. Inter præliandum, nihil adversi significetur militibus, sed caute dissimuletur. Si quid profectum est, id augeatur porro, & militibus innotescat ad augendam audaciam.

XII. Lectissimos aliquot milites dux in insidiis collocet, qui de improviso in hostem integris

integris viribus irrumpant. Ea enim res plurimum habet momenti ad victoriam. Ipse interim ab hostis insidiis sibi, quantum potest, caveat.

XIII. Si victoria potiatur, ne milites nimis cito turbata acie discurrant ad spolia: non etiam temere hosti fugienti instandum; Nam una salus victis nullam sperare salutem.

XIV. Si forte hostis superior evadit, exercitus se integris ordinibus recipiat in locum tutum. Non enim minoris artis est, subducere exercitum victori, quam vincere.

XV. Obsidio vel facienda, vel sustinenda est. Qui arcem aut urbem obsessurus est, ei debet accurate notum esse quantum hostis habeat commeatus, & quousque ei victus suppetere possit si sit tam munita, ut armata manu non possit capi. Si capi possit vi, non necesse est de commeatu cogitare.

XVI. Hostis circum circa castris cingendus est, ne quid inferri, aut efferri possit. Nulli liceat egredi, ut citius absumptus sit commeatus. Cum urbs aut arx cingi circumcirca non potest, vi expugnanda est. Neque tamen temere notandæ sunt impressiones, & cavendæ obsessorum improvisæ eruptiones.

XVII. Cum obsessi dedere se parati sunt, non est cunctandum, neque se victor difficilem præbere debet circa conditiones: fidem

dem datam religiose servet, & pactas conditiones impleat. Si armata manu urbem occupet, temperet se ab imbelli turba fœminarum, puerorum, & senum: tantum sæviendum in repugnantes. Direptiones tamen bonorum non sunt impediendæ.

XVIII. Qui obsidionem metuit, urbem suam muniat, opere & milite: tum etiam sibi de victu prospiciat in longum tempus. Obsessi subinde irruant in hostium castra, præsertim si externa auxilia, sibi adesse sciunt, quæ castra à tergo invadant.

XIX. Si nulla spes sit solvendæ obsidionis, extrema necessitas non est exspectanda, ne arbitrio obsidentium sese cogantur permittere.

XX. Adjuncta belli sunt cædes hostium, vastatio, demolitio, prædatio, rapina. Quæ omnia in hostem tam sunt licita, quam ipsum bellum: sed antequam in fidem sint recepti.

XXI. Captivi vel pretio vel permutatione dimittendi sunt, secundum qualitatem personarum.

XXII. Scelerati, tyranni, transfugæ, proditores, &c. non sunt in fidem recipiendi; nec, si per ignorantiam recepti sint, servari debent.

XXIII. Victor victis imperet, & victi imperata facere debent, victorique ut legitimo magistratui

magistratus parere. Dominia, réſque bello acquisitæ cedant in commodum Reip. nisi quod præda quædam, sive spolia militibus dividenda sint.

XXIV. Quin utile est ad securitatem in subjugatam regionem colonias deducere.

CAP. XIII.

De Belli speciebus.

BEllum variè dividitur. Ac primo vel continuum est, vel interruptum induciis: Quæ, si legitime contrahantur, fides hosti servanda est.

II. Quod si post inducias iterum ad bellum accedatur, præsertim si longiores fuerint, solent ea fere esse acerbiora & crudeliora, redintegratis viribus.

III. Quod si bellum penitus finiatur, pax dicitur. Quæ tamen admittenda non est, nisi honesta sit, ac tuta, aut necessaria.

IV. Si conditiones pacis sint tolerabiles, non est aspernanda. Et, si semel sancita est, diligenter retinenda. Optima est, quæ ignoscendo transfigitur.

V. Secundo, Bellum vel cum propinqua vel cum remota gente geritur. Et, si cum remota, danda est opera, ut vicinos habeas benevolos.

VI. Tertio

VI. Tertio, Bellum vel inpropria, vel in communi causa est. Et, si in communi causa bellum susceptum est, non debet princeps fœderatos suos deserere; & tamen ita res suas componere, ut, si ipse ab aliis desereretur, posset tamen rebus suis bene consulere.

VII. Quarto, Bellum aliud terrestre est, aliud navale; illud detrimentosius est Reipub. hoc terribilius est militibus. Cæterum, quæ navali bello propria sunt, ad disciplinam nauticam magna parte spectant.

VIII. Quinto; Bellum vel defensivum est, vel offensivum. Utromque periculosum, sed magis tamen offensivum. Quia magis favere solemus iis, qui sua defendunt, quam qui offendunt.

IX. Postremo, Bellum aliud externum est, aliud civile, sive intestinum. Et quamvis omne bellum luctuosum est & fugiendum, quantum potest maxime: tamen omnium luctuosissimum est bellum civile: utpote, in quo nihil miserius est ipsa victoria, quam necessario sequitur aut interitus Reipublicæ, aut mutatio.

X. Princeps animadversis seminibus belli civilis, proceres, quos suspectos habet, alio ableget specie honoris; omniaque faciat, ad causas civilis tumultus auferendas.

CAP.

CAP. XIX.

De Vitiis principatus & causis mutationum.

SIcuti corpora viventia suos habent morbos, ac tandem intereunt; ita quoque corpora politica, sive Respublicæ, sua patiuntur vitia, & mutationes, ac tandem penitus intereunt.

II. Vitia leviora sunt, cum princeps aut ob longam absentiam, aut ob impotentiam animi, minus idoneus judicatur ad res gerendas. Unde fit, ut aut omnium subditorum incurrat odium, aut despectum.

III. Est etiam inter vitia principatus & causas mutationum numeranda, spontanea principis abducatio, aut mors, non constituto legitimo, eoque adulto, hærede ac successore.

IV. Plurimum præterea valent ad indignationem subditorum concitandam, eosque impellendos ad studium novarum rerum, intemperantia, luxus, libido, crudelitas, & rapacitas principis.

V. Atque hæ quidem causæ internæ sunt: externæ causæ sunt vel migratio gentium, quæ patriâ ob egestatem relictâ, novas sibi sedes quærunt; vel subjugatio. Perit enim Respub.

Reſpub. cum redigitur in poteſtatem peregrini principis. Eo modo Romani plurimas Reſpub. deſtruxerunt.

VI. Reſpublica ſive principatus vel degenerant in anarchiam, vel in polyarchiam, vel in tyrannidem.

VII. Anarchia eſt, ubi pulſo magiſtratu, quilibet vivit ſuo arbitratu.

VIII. Polyarchia eſt, cum duo pluresve ſeſe gerunt pro ſupremo principe.

IX. Tyrannis eſt, cum quis contemptis legibus, ſubditos non pro civibus habet, ſed pro ſervis.

X. Tyrannus vel titulum habet principatus, vel non habet titulum.

XI. Tyrannus dicitur habere titulum, qui legitimè conſtitutus, non imperat tamen legitimè.

XII. Tyrannus ſine titulo eſt, qui Remp. ſibi neque ſucceſſionis, neque electionis jure commiſſam, vel vi, vel fraude invadit.

XIII. Notæ futuræ tyranni ex multis hæ paucæ notari poſſunt. 1. Si leges fundamentales, & privilegia ſubditorum violet. 2. Si jure majeſtatis aburatur ad crudelitatem aut ad rapinas. 3. Si ſpernat religionem, pietatem & juſtitiam. 4. Si res & reditus publicos in proprios uſus convertat invito populo. 5. Si velit ſubditos in pauper-

tate

tare vivere, vel si inter eos alat dissentiones &c.

XIV. An liceat subditis tyrannum occidere, controverti solet à Politicis. Ea quæstio hoc fere modo solvi posse videtur: si sine titulo, tyrannidem affectet, aut jam teneat, is tolli potest sine dubio, quia instar hostis est.

XV. Si tamen à consentiente populo ei fides præstita est, jam jus habere censetur. Et, cum ejusmodi tyranno aliter agendum est. Si quis legitimè constitutus est in principem, non prius pro tyranno habendus est, quam ab ephoris, aut proceribus regni, qui populi jura, ac privilegia tueri debent, declaratus sit principatu excidisse.

XVI. Neque prius declarari debet excidisse principatu, quam manifestissima ediderit tyrannidis indicia.

XVII. Cum ergo rite declaratus est ob tyrannidem, & violatam fidem excidisse principatu, pro hoste habendus est, populusque solutus est juramento fidelitatis.

CAP. XX.

De Religione.

Sicuti homo non potest esse beatus sine religione; ita etiam non potest Politia esse beata,

beata, in qua religio contemnitur.

II. Neque vero religio principi debet esse prætextui, aut pro terriculamento, quo subditi contineantur in officio; sed veram ejus curam gerere debet, ipséque exemplo suis subditis præire.

III. Cui rei sibi vendicet princeps jus quoddam majestatis in Ecclesia. Ad quod pertinent, 1. Jus vocandi & constituendi ministros ecclesiarum per ditionem suam. 2. Sanciendi & promulgandi leges de ordine & disciplina ecclesiastica, deque ecclesiasticis judiciis.

IV. In his tamen nihil constituat, nisi auditis primum consiliis Ecclesiastarum. Quinetiam utile est principi inter consiliarios suos habere viros religiosos, ac disciplinæ ac juris ecclesiastici peritos, quorum consilio uti possit in rebus ad ecclesiam pertinentibus.

V. Coerceat princeps blasphemos, & perjuros: Item impostores, seductores, qui non tantum ipsi perperam de Deo, deque religione sentiunt: sed alios quoque pertrahere in sententiam, & pacem ecclesiæ turbare malitiose student.

VI. Quinetiam Ecclesiam tueatur ad versus vim & injuriam externam. Præterea reditus constituat, & qui constituti sunt, conservet, & stipendia honesta ecclesiasticis persol-

perſolvenda. Neque patiatur facile, bona eccleſiis deſtinata, ad profanos uſus tranſferri.

VII. Et quia nullum majus in Repub. bonum eſt quam conſenſus in Religione; Princeps omnibus modis operam dare debet, ut diſſenſiones non oriantur, antequam certamina incaleſcant, & in vulgus emanent.

VIII. Cui res coget ſynodos, ſive cœtus eccleſiaſticos in quibus controverſiis ſubortis cognoſcatur, & judicium feratur, quibus ipſe vel per ſe, vel per legatos ſuos præerit.

IX. Si qui à vera receptaque religione diſſenſerint, non eſt in eos ſæviendum exiliis aut ſuppliciis, niſi cum Religione aliquid commiſtum ſit, quod politicum ſit. Princeps enim non debet ſibi vendicare imperium in conſcientias. Fides enim ſuadetur, non cogitur. Et diverſitas religionum inter ſubditos, non evertit unitatem Politiæ.

X. Si quæ pacta, aut ſalvi conductus ſubditis conceſſi ſint in religione diſſentientibus, ea princeps ſervare debet. Nihil hac voce peſtilentius; Hereticis non eſt ſervanda fides.

XI. Hæc ad principem pertinent: ſubditorum officium in Religione eſt, Principis jus & majeſtatem in rebus etiam eccleſiaſticis

cis agnoſcere, eique parere in omnibus, quæ ex verbo Dei, de cultu Dei, religioneque præceperit.

XII. Neque verò liceat perſonis eccleſiaſticis peregrinam juriſdictionem implorare. Nam quia ſunt pars Reipub. (niſi quis velit Remp. in Repub. conſtituere) etiam Politico magiſtratui æque ac cæteri membra, ſubeſſe debent.

XIII. Si princeps à vera religione alienus ſit, non propterea definit eſſe legitimus princeps: multo minus iſtoc nomine habendus eſt pro tyranno.

XIV. Itaque non debent ſubditi religionis cauſa inſurgere adverſus principem, modo perſecutionibus non ſæviat. Hoc ſi contingat, privati homines fugere debent perſecutiones, aut ferre, uſque dum proceres, aut inferior magiſtratus, eos defendant, ac tueantur.

CAP. XXI.

De iis, quæ Ariſtocratiæ & Democratiæ communia ſunt.

ATque hæc quidem omnia de Monarchia ſive de principatu dicta ſunt; quæ etiam ad Ariſtocratiam ad Democratiam certâ quadam ratione debent accommodari.

II. Præter

II. Præter nonnulla adhuc observanda restant, quæ vel Aristocratiæ & Democratiæ communia sunt, vel singulis peculiaria. Sed de communibus utriusque affectionibus agemus primo loco.

III. Status Monarchicus haud dubie optimus est naturâ suâ, quia non est obnoxius dissensioni: & status in quo imperium penes plures est, eatenus est laudabilis, quatenus ad unitatem reducitur. Hæc unitas in consensione & concordia consistit.

IV. Quia autem regimen & usus jurisdictionis non est penes unum aliquem in solidum, consultum est & utile, ut aliquis communi suffragatione delegetur, qui tanquam minister, jurisdictionem exerceat; vel etiam per vices exercere jurisdictionem poterunt, qui imperant.

V. Ubi suffragia dissident, ex pluribus suffragiis constituenda sunt decreta; alioqui status turbabitur facillime.

VI. In rebus periculosissimis utile est summam Reip. uni alterive committi, qui extraordinariis consiliis provideant, ne quid Resp. capiat detrimenti.

VII. Qui imperant in statu plurimum, eos utile est in tres ordines distingui in senatores, executores, & judices.

VIII. Tempore belli creandus est imperator sive dux generalis, penes quem sit summa

ſumma rei bellicæ. Quia lenta conſilia non ſunt idonea bello.

CAP. XXII.

De Ariſtocratia.

ARiſtocratia eſt ſtatus in quo excellentioribus aliquot, jus majeſtatis, & imperium in cæteros conceſſum eſt.

II. Quia autem pauciores imperant in Ariſtocratia, quam Democratia; ideo etiam perfectior ſtatus eſt, propiuſque ad unitatem accedens.

III. Jus imperandi optimatibus indiviſim competit, & omnibus ex æquo.

IV. Jus convocandi collegas, poteſtas proponendi capita deliberanda, rogandi & colligendi ſuffragia, omnium conſenſu tranſferri debet in unum, qui iſto munere vel perpetuo, vel ad tempus fungatur.

V. Conſilia ſua habeant ſecreta, & imperio excidat, qui propalaverit, quæ fuerant tacenda.

VI. Optimates vel ſorte eligendi ſunt (quod tamen vix locum habere debet niſi in conſtitutione imperii Ariſtocratici) vel ſuffragiis reliquorum optimatum. Hoc enim multo tutius eſt, quam ut poteſtas eligendi optimates ſit penes populum.

VII. In

VII. In personis eligendis præcipuè spectari debent prudentia & virtus; secundario, nobilitas, census, ætas, &c.

VIII. Optimates autem vel summum habent imperium, ut Veneti, & hæc est Aristocratia propriè dicta; vel agnoscunt aliquem in terris superiorem, ut fit in multis civitatibus Germaniæ.

IX. Præterea imperium optimatium aut perpetuum est, aut temporale.

X. Morbus hujus status est dissensio optimatium, qui nisi tempestive sanetur, desinit in Oligarchiam, quæ est Aristocratiæ veluti interitus.

XI. Est autem Oligarchia quando pauci ex optimatibus collegis exclusis, imperium invadunt, & pro arbitrio, contemptis legibus, reliquam multitudinem opprimunt.

XII. Atque hoc ab ipsis optimatibus metuendum est. A subditis metuendum, ne velint Aristocratiam mutare in Democratiam ad quam maxime propendet multitudo & plebs.

XIII. Quod ne fiat, efficiant optimates, ne plebs instigetur contra statum optimatium, graviterq; animadvertat in eos qui tale quid comperti fuerint tantavisse.

CAP.

CAp. XXIII.

De Democratia.

DEmocratia est status, in quo civium vel omnium, vel magnæ partis nomine, quidam ad tempus cæteris omnibus in universum & singulis imperant, & habent jus majestatis, summamque potestatem.

II. Democratia est status natura sua imperfectissimus, quia longissime recedit ab unitate. Et tamen propter singulares circumstantias, sæpe cæteris præferendus est.

III. In hoc statu jus majestatis penes populum universum est, cujus arbitrio id à deputatis magistratibus exercetur. Et, ut compendium fiat exquirendi suffragia singulorum, constituendi sunt præfecti tribuum, aut classium quorundam, qui suffragium ferant suæ tribus, aut classis, in deputandis magistratibus.

IV. Natura igitur Democratiæ posita est in æqualitate honorum, juris ac libertatis; qua fit ut alii aliis parcere non velint, nisi ea lege, ut ipsi vicissim imperent iis, quibus paruerunt.

V. Et ne hanc æqualitatem impedirent sua autoritate illustres ac præstantes viri,

eos ostraciſmo, ut Athenienſes, aut Petaliſmo, ut Lacedæmones in exilium agebant.

VI. Utile eſt in Democratia temerarias accuſationes prohiberi, item bonorum confiſcationem, ne popularium autoritas decreſcat, & opes exhauriantur, & optimates hac ratione prævaleant.

VII. Et quo melius inter cives conſervetur concordia atque amicitia, crebro convenire debent, & collegia inſtituere, ſed ita tamen ut opes ejuſmodi viſitationibus ac convenientibus non exhauriantur.

VIII. Populari regimini convenientiſſimum eſt, magiſtratus legere ex omnibus civium ordinibus, nulla habita ratione cenſus aut nobilitatis, ſed tantum earum virtutum, quæ in magiſtratu requiruntur.

IX. Quare admodum utile fuerit primum ſuffragiis eligi duplum numerum, ex quo deinde ſorte eligantur ii, qui magiſtratum gerent. Sic enim & virtutis haberi poterit ratio, & tamen ſervabitur æqualitas. Et in ſuffragatione utendum eſt calculis potius, quam voce.

X. Populare imperium raro poteſt eſſe diuturnum, niſi ſapientiſſimi alicujus civis conſiliis ac nutu, regia poteſtate, non nomine, moderetur.

XI. Et cum ſtatus popularis mutatur, id non ſenſim fit, ſed momento. Populus enim

enim agit impetu quodam potius quam moderata ratione.

XII. Degenerat autem Democratia vel in Ochlocratiam atque Anarchiam, vel in Monarchiam, aut Aristocratiam, vel in Timocratiam, hoc est in statum, in quo divites imperant, cæteris civibus tenuioribus exclusis.

XIII. Quæ incommoda ut vitentur, licentia magistratuum debet coerceri, ne exorbitet.

XIV. Contra ipsi magistratus magis utilitati publicæ studere debent, quam gratiæ aut favori populari. Quin eos coerceant, qui populum sibi adulationibus conciliant, & divites cordatosque viros calumniis onerant; & in odium atque invidiam adducunt.

CAP. XXIV.

De mistis formis Rerumpublicarum.

HActenus actum est de Rebusp. simplicibus; sequuntur mistæ. Miscetur autem Respub. vel ex Monarchia & Aristocratia, vel ex Aristocratia & Democratia, vel ex Monarchia, Aristocratia, & Democratia.

II. Status Monarchicus cum Aristocratia mistus, omnium videtur præstantissimus,

Habet enim utriusque commoda, & remedia iis malis opposita, quæ ex utroque seorsim metuenda sunt.

III. Monarchia in hoc statu non habet sũmam potestatem. Ideoq; nihil magni gerere debet, aut potest, sine consensu optimatium.

IV. Inter principem atque optimates intercedere debent quædam pacta, quibus se toti Reip. & sibi invicem obstringant. Hæc pacta sunt fundamentũ, quo nititur hic status.

V. Princeps legi debet ab optimatibus & ex optimatibus. Idque potius occultis calculis, quam sorte, aut suffragiis apertis.

VI. Optimates etiam à Principe & ab optimatibus eligendi sunt, non ex plebe, sed ex optimatium liberis

VII. Princeps creatus juret optimatibus, se daturum operam, ne quid Resp. detrimenti capiat, omniaque pacta & leges fundamentales servaturum. Similiter & ii, qui in optimatium collegiũ alleguntur, jurabunt principi.

VIII. Itaque princeps singulis optimatibus superior est; omnibus simul sumptis inferior. Itaque sicut nihil statuere potest sine optimatibus, ne litteras quidem Reipub. nomine ad exteros scribere: ita habet jus convocandi optimates, proponendi capita consultationis, & rogandi suffragia.

IX. Si quid princeps deliquerit, ad optimates pertinet eum monere, corrigere, reprehendere,

hendere, mulctare, abdicare, imo etiam capitis damnare. Quod si neglexerint, culpa Reip. male administratæ imputanda est etiam optimatibus, quibus admodum turpe est, ita principi adulari, ut ad illius nutum loquantur.

x. Cæterum in hoc statu vel Monarchia prævalet, vel Aristocratia; Monarchia prævalet, cum princeps majorem habet autoritatem quam optimates. Quod, quando fit successio locum habere potest. At ea non potest habere locum, ubi prævalet Aristocratia.

xi. Status ex Aristocratia & ex Democratia temperatus dicitur, in quo ita imperant optimates, ut populus etiam particeps sit imperii.

xii. Itaque in hoc statu debet esse duplex magistratus, & suffragia duplicia, optimatium & populi. Populus cum optimatibus imperat per delegatos, qui populi vice, magistratu funguntur ad tempus. Tales in Repub. Romana dicebantur Tribuni Plebis.

xiii. Hic status idoneus est ad regendas singulas urbes, eas præsertim, in quibus mercatura viget, & opificia. Nam in Monarchia, nimia licentia nobilium, & aulicorum hominum, molesta est mercatoribus atque opificibus.

xiv. In regimine singularum urbium, præter jus naturæ & gentium, viget jus municipale,

nicipale, sive leges & statuta propria singulis urbibus.

XV. Regimen ita fere instituitur, ut in tres ordines divisum sit, in ordinem senatorium, judicum, & popularem.

XVI. Numerus Senatorum non potest definiri certo, sicuti neque graduum diversitas; quæ omnia pendent à diversis urbium institutis.

XVII. Unus tamen inter omnes designari debet, qui conventus indicat, ibique præsideat, capita deliberationum proponat, suffragia roget, colligat, libellos supplices recipiat, litteras signet, sigillum custodiat, &c. Atque hæc etiam in ordine Judicum servanda sunt.

XVIII. Populus vel ut magistratus consideratur, vel ut subditus.

XIX. Magistratus popularis ex toto corpore suffragiis eligendus est, qui ad tempus, cum ordine Senatorio, imperet, & hoc agat præcipuè, ne ab optimatibus plebs vexetur iniquis tributis, aliisve oneribus.

XX. Interdum autem prædominatur Aristocratia, interdum Democratia. Ubi Aristocratia prædominatur, magistratus legitur ex primariis civibus: qui diligenter debent jura sua custodire, ne sibi ea à popularibus eripiatur.

XXI. Si plebeii collegia habent, & ordines opificiorum, eorum primarios constituunt ipsi optimates, & eorum etiam collegiis aliquis

quis ex optimatibus interſit.

XXII. Ubi prævalet Democratia, ibi omnia ſe habent contrario modo: opifices etiam leguntur in ſenatum; iique habent ſuos conventus etiam inſciis optimatibus, quorum primarios ipſi conſtituunt.

XXIII. Cum hic ſtatus vitiatur aut corrumpitur, definit aut in Oligarchiam, aut in Ochlocratiam: illam invehunt optimates; hanc plebs, ſive populares.

XXIV. Supereſt ſtatus ex Monarchia, Ariſtocratia & Democratia temperatus. Hic ſtatus videtur omnium turiſſimus, quia duæ reliquæ formæ, tertiam impediunt, ne poſſit Remp. turbare. Et plerumque oritur hic ſtatus cum ſubditi Monarchiæ aut Ariſtocratæ pertæſi ſunt.

XXV. Hic ſtatus convenit civitatibus, quæ ſub ſe continent ampliſſimas ditiones, aut integris provinciis. Nam in auguſta ditione, non poteſt habere locum ſplendor Monarchicus.

XXVI. Difficile eſt, ut hic ſtatus æqualiter ſit ex tribus formis temperatus. Fit autem fere ut aut duabus una, aut duæ formæ prædominentur. Interdum Monarchia prædominatur, interdum Ariſtocratia, interdum Democratia, formis reliquis. Interdum contra Monarchia, aut democratia ſuperatur à formis reliquis. Idque pro natura populi,

li, ac ratione institutorum.

XXVII. Ubi prædominatur Monarchia, non sunt optimatibus aut Popularibus concedendi conventus, nisi in quibus Monarcha præsideat.

XXVIII. Ubi Aristocratia prævalet, ibi necesse est optimates habere peculiarem potestatem conveniendi seorsim, ut deliberare possint de prærogativa sua tuenda.

XXIX. Status in quo totus populus promiscue prædominantur Monarchiæ aut Aristocratiæ, non facile dari potest, nec si daretur, posset esse diuturnus.

XXX. Itaque dicitur prædominari Democratia, cum pars populi eminentior, & genere atque opibus præstantior, prædominatur Monarchæ & Optimatibus.

XXXI. Ubi Monarchia eminet cum Aristocratia, providendum est popularibus, ne penitus excidant regimine. Et sic in cæteris formis, tertius ordo niti debet, ut potestatem tueatur suam, ne à duobus reliquis ordinibus qui prævalent, penitus excludantur.

FINIS.

ELENCHUS
CAPITVM IDEA

I.
Doctrinæ Oeconomicæ.

I. *De Oeconomica natura.* pag. 1
II. *De Patrefamilias.* 4
III. *De Societate conjugali.* 6
IV. *De Societate paterna.* 9
V. *De Societate herili.* 15
VI. *De Familia imperfecta.* 20
VII. *De variis generibus Possessionum.* 21
VIII. *De acquirenda Possessione.* 23
IX. *De usu possessionis.* 29

II.
Doctrinæ Politicæ.

I. *De Republica in genere.* 32
II. *De Monarchia, & naturalibus Monarchæ dotibus.* 36
III. *De Eruditione Principis.* 49
IV. *De virtute morali, quæ in Principe requiritur.*
V. *De causa Principatus, sive de modis perveniendi ad Principatum.* 50
VI. *De regimine Principis in genere, deque Legibus.* 55
VII. *De Consiliariis, alliisque Regni administris.* 59

VIII. De

INDEX.

VIII. De *Subditorum nativitate, educatione, & sepultura.* 64

IX. De *victu & Sanitate tuenda; de Morte & sepultura, aliisque rebus ad felicitatem Civium spectantibus.* 67

X. De *Gradibus ac Communione civium.* 71

XI. De *Judicio forensi & Censorio.* 79

XII. De *reditibus publicis.* 81

XIII. De *defendenda, augenda & exornanda Republica.*

XIV. De *Aula Principis.* 89

XV. De *Peregrinis, deque Legatis, & Fœderibus.* 91

XVI. De *Bello.* 96

XVII. De *Belligeratione, deque belli adjunctis & effectis.* 103

XVIII. De *Belli speciebus.* 108

XX. De *Religione.* 113

XXI De *iis, quæ Aristocratiæ & Democratiæ communia sunt.* 117

XXII De *Aristocratia.* 112

AXIII. De *mistis formis Rerumpublicarum.* 123

FINIS.

